

Volume-II / Cilt-II

VIII

Proceedings of the International
Congress on Cyprus Studies
Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları
Kongresi Bildirileri

25-27 April / Nisan 2012

Longe de France et d'Angleterre à 20 au Degré
Longe d'Hollande à 15 au Degré
Longe de Rome à 13 au Degré

Editor / Edited by
Naciye DORATLI

**8. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları
Kongresi Bildirileri
Cilt II**

**Proceedings of the 8th International
Congress on Cyprus Studies
Volume II**

25-27 Nisan / April 2012

Editör / Edited by
Naciye Doratlı

Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları
Eastern Mediterranean University Publications
2013

ISBN: 978-975-8401-89-5

Sunuş

25-27 Nisan, 2012 tarihlerinde gerçekleştirmiş olduğumuz 8. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi'ne sunulan bildirilerin yer aldığı bu kitapla, araştırmacılar için yeni, değerli bir kaynak yaratmış olmanın mutluluğu yanında, yayınlarımıza bir yenisini daha katmış olmanın da kıvancını yaşıyoruz.

Kıbrıs Araştırmaları Merkezi olarak, kuruluşumuz olan 1995 yılından bugüne, yüklendiğimiz sorumlulukların başında, genelde Kıbrıs, özelde Kuzey Kıbrıs'la ilgili araştırma ve çalışmaları teşvik etmek, bu çalışmaları yayın dünyasına kazandırmak gelmektedir. İki yılda bir düzenlemekte olduğumuz Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Kıbrıs üzerine yapılan her alandaki özgün çalışmanın akademik platformda tartışılmasına ortam sağlamakla kalmayıp, sunulan bildirilerin bir kitapta toplanarak yayına dönüştürülmesine ve araştırmacılara kaynak yaratılmasına vesile olmaktadır.

İzleyicisiyle, katılımcısıyla artık geleneksel bir yapıya bürünen akademik kalitesini ıspat etmiş olan kongremizi ve ardından bildiri kitabımızı aksatmadan sürdürmek bizler için son derece önemli bir görev.

Kitaplarda yer alan 32 bildirinin 28'si Türkçe, 4'ü ise İngilizce dilinde yazılmıştır. Bildiriler yayına hazırlanırken gerek yazım gerekse biçim açısından, gerektiği zamanlarda yazarının da görüş ve onayı alınarak, titizlikle incelenmiş; olabildiğince hatadan arındırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, bildirilerde yer alan tüm görüş, düşünce ve savların sorumluluğu yazarlarına ait olup, Doğu Akdeniz Üniversitesi'ni ya da Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'ni bağlamamaktadır.

Kitabın ortaya çıkmasında katkı koyan başta yazı sahipleri olmak üzere, hakem değerlendirmesi yapan değerli meslektaşlarıma içten teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kitabımızın kapak çalışmasını yapan Erhan Yavuz'a, kitabın her aşamasındaki titiz düzeltmeleri için DAÜ-KAM sekreteri Nihal Sakarya ve Ayşen Dağlı'ya, DAÜ Rektörlüğü ile Basımevi çalışanlarına destek ve emekleri için teşekkür ederim.

Prof. Dr. Naciye Doratlı
Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Başkanı

Preface

As the Center of Cyprus Studies, we are very pleased to present the *Proceedings* of the eighth International Congress on Cyprus Studies between April 25-27 2012, which will be a new and valuable reference for the researchers.

Since 1995, when Center of Cyprus Studies was founded, one of our most important responsibilities has always been to support research and studies on Cyprus in general and on North Cyprus in particular, as well as to publish them as resource for further research. International Congress on Cyprus Studies, which is realized every two years, not only creates an academic forum for discussion and presentation of issues on Cyprus, but also provides a valuable source for researchers through the Books of Proceedings. Thus, it is one of our major tasks to organize the Congress with an affirmed academic quality, which became traditional through its audience and participants.

In these Books of Proceedings there are 32 papers (28 of which in Turkish and 4 in English). In the process of editing, all papers have been carefully checked to free them from any typographical and format errors, in collaboration with authors. However, we stress that all ideas, views and hypotheses in the papers are the sole responsibility of the authors and they do not reflect the ideas and views of the Eastern Mediterranean University or Center of Cyprus Studies.

I extend my sincere thanks to all authors for their valuable input to this publication, as well as our dear colleagues who gave a strong support throughout the reviewing process, the Rector of Eastern Mediterranean University and the staff of EMU Printing Office. Additionally, my special thanks go to Erhan Yavuz for cover design. Above all, I would like to express my heartfelt thanks to Nihal Sakarya, the Secretary of the Center of Cyprus Studies for her invaluable effort for this book's design and Ayşen Dağlı for her help during the editing process.

Prof. Dr. Naciye Doratlı
Director, Center of Cyprus Studies

İçindekiler / Table of Contents

Sunuş / Preface iii-iv

İçindekiler / Table of Contents v-vi

I. Dil-Edebiyat Bildirileri / Papers on Linguistic-Literature

METU NCC- Spoken Turkish Cypriot Dialect Corpus

E. Eda Işık TAŞ, Burak KARAFİSTAN,

Hüran MİRİLLO, Seyhan ÖZMENEK 1-12

Ölçünlü Türkçeyle Kıbrıs Ağzları Arasında Kelimelerin Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değerler Sorunu

Gürkan GÜMÜŞATAM 13-25

Taş Yazıtların Bazılarında Klâsik Edebiyatımızın Özellikleri

Bülent YORULMAZ 27-50

Kıbrıs Türk Hikâyeciliğine Yeni Bir Katkı: Rüya

Meral DEMİRYÜREK 51-59

Çağdaş Kıbrıslı Türk Yazını'nda Minimal (Kısa) Öykü

M. KANSU 61-66

Eserlerine Kıbrıs Kültürünü Yansıtan Yazarımız: Hikmet Afif Mapolar

Ali NESİM 67-89

Kıbrıs'ta 15 Temmuz Darbesi ve Darbenin “Kıbrıs Çarmıhtan İnerken” Romanına Yansımaları

Mihrican AYLANÇ 91-107

Fikret Demirağ'ın Şiirlerinde Bir Kültür Aktarıcısı Olarak Kıbrıs Ağzına Ait Söz Varlığı

Sezay Soykara ÖZÇELİK 109-122

II. Çeşitli Konular / Miscellaneous

Shadows of the Past, Hope for the Future: The Cyprus Conflict through Derviş Zaim's Films İrem BAILIE	125-138
Music in Zaim's Film <i>Shadows and Faces</i> (<i>Gölgeler ve Suretler</i>): Shadow or Face? Aşlı GİRAY	139-149
KKTC'de Kadının Politik ve Ekonomik Konumu Şule L. AKER	151-167
Ortak Geleceğimiz İçin Çevre Hakkının Önemi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası'nda Çevre Hakkı Faruk BİLİR, Berkan HAMDEMİR	169-183
Tarihi Alanlarda Kentsel Arkeolojik Alan ve Kentsel Tasarımın Önemi Beser OKTAY	185-196
Kuzey Kıbrıs'ta Sarı Basın Kartı Sahibi Gazetecilerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Feride Sülen ŞAHİN, Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği	197-212
Kıbrıslı Türklerde 'Bilmece Sorma Geleneği' Göntül Gökdemir REYHANOĞLU	213-238
Bir Kıbrıs Halk Masalının İçerdiği Sosyolojik- Psikolojik-Etik-Estetik İletilere Analitik Bir Yaklaşım Muhsine H. YAVUZ	239-245

Dil - Edebiyat Bildirileri

Papers on Linguistic - Literature

METU NCC- Spoken Turkish Cypriot Dialect Corpus

E. Eda Işık TAŞ*
Burak KARAFİSTAN*
Hüran MİRİLLO*
Seyhan ÖZMENEK*

1. Introduction

A corpus is a large-scale, computer-held collection of written or spoken texts collected together to stand as a representative sample or some part of a language (Johnson and Johnson, 2010). Corpora provide easily accessible and accurate data, useful to researchers studying a particular language or dialect. Providing authentic data for analyses, today, corpora have become indispensable tools for language studies. A number of comprehensive corpora have so far been formed for European languages and English is accepted to be the best documented language in this sense. One of the most comprehensive examples of general corpora developed for the English language is The British National Corpus (BNC), which is a 100 million word collection of samples of written and spoken language from a wide range of sources, designed to represent a wide cross-section of current British English, both spoken and written (2007).

As far as dialects of English are concerned, one representative example is The Freiburg English Dialect Corpus (FRED) (Kortman and Wagner, 2005), which is a monolingual spoken dialect corpus consisting of 1,011,396 running words of full-length interviews with native speakers from England, Wales, the Hebrides, and the Isle of Man. It reflects the 'traditional' varieties of BrE spoken in the second half of the 20th century. For languages other than English, two of the most comprehensive examples of dialect corpora are The Nordic Dialect Corpus (Johanssen et al, 2009) and The Datenbank Gesprochenes Deutsch (DGD, database of spoken German). The Nordic Dialect Corpus contains dialect data from the national languages of Danish, Faroese, Icelandic, Norwegian, and Swedish. It contains speech data from approximately 170 informants with 466 000 words. The Datenbank Gesprochenes Deutsch (DGD, database of spoken German) is a collection of Lower German, Middle German, and Upper German dialects collected since 1950. The researchable online-database includes 8600 digitized recordings of 2100 hours.

Anderwald and Szmrecsanyi (in Lüdeling and Kytö, 2009: 1129) comment that the “number of corpora developed for most other languages seem to sadly lag behind the English (and, to a degree, German) vanguard, even where

* Middle East Technical University Northern Cyprus Campus, School of Foreign Languages, Cyprus

documenting the standard languages are concerned, not to mention non-standard varieties”. In this regard, Turkish, with its standard and non-standard varieties, can be considered to be an under-represented language in the form of large databases. As one of the few large-scale corpus studies of Turkish, Spoken Turkish Corpus (STC) Project, which started in 2008 at the Foreign Language Education Department at Middle East Technical University, aims to build a general corpus of spoken Turkish.

It is designed to ultimately reach the size of 10 million words, comparable to the size of the spoken component of the British National Corpus

...

The recordings in the database and transcriptions include both standard Turkish as spoken in major cities of Turkey (e.g., Ankara and Istanbul) and dialectal forms (e.g., dialects of Kastamonu and Mugla). In this respect, STC’s future versions will function as true general corpus for Turkish.

(Ruhi, 2011: 2)

To complement studies in this area, METU-NCC Spoken Turkish Cypriot Dialect Corpus Project (METU NCC- STCDC) (started in 2010 at the School of Foreign Languages at Middle East Technical University, Northern Cyprus Campus) aims to document present day Turkish Cypriot Dialect spoken in North Cyprus. The Project aims to build an internet-accessible corpus that will enable researchers to conduct cross-dialectal studies across the sub-dialects represented in the Corpus and in parallel corpora such as STC. This paper outlines the features of Spoken Turkish Cypriot Dialect Corpus (STDC) with a focus on its compilation, transcription and annotation procedures.

2. Turkish Cypriot Dialect as a Variety

Clancy (2010) makes a distinction between “variety” and “Variety”, which is a helpful framework in situating STCDC among other specialized corpora types.

Accordingly, the starting point for the building of a corpus for a variety of a language could usefully be based on a fundamental decision: is the proposed corpus being built to represent a Variety of a language, such as American English or British

English, or is it representing a variety of a language such as legal English or academic English.

(Clancy, 2010: 81)

According to this definition, Turkish Cypriot Dialect is a Variety, as it is “geographically defined” and “user-related” (Quirk 1995: 23, cited in Clancy, 2010), where an individual is in a sense “tied to”, and identified by, the “Variety”. Turkish Cypriot Dialect is confined to the Cyprus Island and historically it has been in contact with Greek and English as well as Turkish spoken in Anatolia. Today, Turkish Cypriot Dialect has specific characteristics that set it apart from Anatolian dialects of Turkish and STCDC aims to represent and capture the linguistic and socio-linguistic features of this unique dialect.

Though migrations from Turkey have led to contacts with external varieties, Cypriot Turkish was left without strong influences from Turkey over longer periods, thus preserving old characteristics and developing innovative features. As a result of immigration to North Cyprus since 1974, intensive linguistic contact with both standard Turkish and Anatolian dialects have been established.

(Demir and Johanson, 2006: 1)

3- The corpus-based approach in language analysis

Language analysis studies can be grouped into two: studies of language structure and studies of language use. Language structure analysis entails the identification of structural units, classes of a language such as words and phrases and the description of how these units form larger grammatical units. Studies of language use, on the other hand, analyze how speakers and writers make use of the language. The corpus-based approach to language analysis focuses on the actual language used in naturally occurring texts rather than what is theoretically possible in a language. The essential characteristics of corpus-based analysis are:

- It is empirical, analyzing the actual patterns of use in natural texts;
- It utilizes a large and principled collection of natural texts, known as a “corpus”, as the basis for analysis;
- It makes extensive use of computers for analysis, using both automatic and interactive techniques;
- It depends on both quantitative and qualitative analytical techniques.

Biber et al. (1998:4)

A corpus-based approach to language analysis is more than simply counting the occurrence of linguistic items. Complex association patterns can be analyzed by exploiting a representative corpus. Biber et al. (1998, 6) describe these association patterns in two categories: linguistic and non-linguistic associations.

- A. Investigating the use of a linguistic feature (lexical or grammatical)
 - (i) Linguistic associations of the feature
 - lexical associations: Investigating how the linguistic feature is systematically associated with particular words
 - grammatical associations: Investigating how the linguistic feature is associated with particular grammatical constructions
 - (ii) Non-linguistic associations of the feature
 - distribution across registers
 - distribution across dialects
 - distribution across time periods
- B. Investigating varieties or texts (e.g. registers, dialects, historical periods)
 - (i) Linguistic association patterns
 - individual linguistic features or classes of features
 - co-occurrence patterns of linguistic features

Biber et al. (1998, 6)

4. Corpus compilation in STCDC

According to Clancy (2010), initially to focus on the internal structure of a corpus referring to matters such as diversity of texts, length of texts and number of texts to include are more important than size of the Corpus. The main focus of the STCDC Project so far has been the construction of a corpus management structure on which the corpus can be built and extended. Current size of the Corpus is 30.000 words of spoken language recorded in face to face settings in urban locations of North Cyprus. The corpus will reach a size of 250.000 words collected through stratified sampling of daily spoken Turkish spoken in North Cyprus to represent a wide range of genres, registers and sub-dialects.

Recordings have so far been obtained by STCDC Project members and assistants. In the later stages of the Project, volunteers will also be called to donate recordings to the Project through the Corpus webpage (See Figure 1 for a screenshot of the Project webpage). The informants for the recordings are

selected on voluntary basis. Samples of speech for the STCDC is collected through stratified sampling method with a consideration for demographic background of speakers, genre and register variation. The samples are collected to represent 8 major domains of conversation based on various interactional topics and media identified for STC (Ruhi et al, 2010), (See Table 1). These domains are family members and relatives, friends and family, friends, workplace communication, education, service encounters and broadcasts. However, so far, data were mainly obtained in the first three domains in STCDC: family, relatives and friends. The metadata system of STC created to obtain information of domain, interactional goal and speaker features has been adopted in STCDC.

Figure 1: STCDC Webpage

Table 1: Major domains in data collection of STC (Ruhi et al, 2010a: 6) adopted in STCDC

MAJOR DOMAINS	MAIN INTERACTIONAL GOAL & MEDIUM
1. FAMILY MEMBERS & RELATIVES	<i>chats, cultural events, narratives,</i>
<i>telephone conversation, educational interaction,</i>	
<i>trips with the family</i>	
2. FRIENDS AND FAMILY	<i>(same as in 1)</i>
3. FRIENDS	<i>(same as in 1)</i>
4. WORKPLACE COMMUNICATION	<i>meeting, shopping, workplace chats, telephone</i>
<i>conversations, cultural events, work-related dinners</i>	
<i>interviews, appointments</i>	
5. EDUCATION	<i>lecture in the social sciences, lecture in science,</i>
<i>lecture in skills courses, seminars, conferences, panels</i>	
<i>student conferencing, parent-teacher meeting educational panel, interviews for educational programs school trips</i>	
6. SERVICE ENCOUNTERS	<i>institutional, shopping, service encounter on public transport</i>
7. BROADCASTS	<i>news, news commentary, debate, series & films, sports</i>
<i>educational, documentary, entertainment, competition</i>	
<i>culinary, health, children's programs</i>	
8. OTHER	<i>brief encounter, religious discourse (sermons), legal discourse (e.g. court cases)</i>
<i>political speech, political meeting, other public speeches,</i>	
<i>other public meeting, research</i>	
9. UNCLASSIFIED	

5. Transcription and annotation in STCDC

Recorded communications are transcribed and annotated with the EXMARaLda (*Extensible Markup Language for Discourse Annotation*) Software Suite developed at Hamburg University, by Schmidt and Wörner (2009). EXMARaLda is composed of three parts: Partitur-Editor, Corpus Manager (Coma) and EXAKT (Search Engine). Partitur Editor is a tool for creating transcriptions of audio or video recordings in a musical score interface, through which a transcribed text can be linked to underlying audio or video files (See Figure 2). With the use of EXMARaLda tools, selected audio and video files and tagged files are easily available in multi-media environments and users may search on the website and retrieve the linguistic units that they are particularly interested in (See figure 3).

In the EXMARaLda system, Corpus-Manager (Coma) software “manages the relations between speakers and communications (Schmidt and Wörner, In Press). In STCDC, through Corpus-Manager (Coma) it is possible to track metadata about speakers and events, which is collected from speakers as part of the recording process.

As pointed out by Anderson (2010, 554), “looking at a non-standard grammatical feature, a flexible corpus query language enables the user to easily retrieve relevant patterns.” With EXAKT (Schmidt, 2004), a tool for querying one or several EXMARaLda corpora, a particular word or word string can be searched in various contexts in STCDC (See Figure 3) and dialectal variations of the searched unit can be examined in their full context .

Transcription conventions guidelines for spoken Turkish (Ruhi et al. 2010b), developed to achieve transcription standardization in STC, are adopted in the STCDC Project, which is expected to facilitate contrastive studies of the two corpora.

Figure 2: Transcription in STCDC through Partitur- Editor

The screenshot displays the Partitur-Editor software interface for audio transcription. The main window is divided into several sections:

- Menu Bar:** File, Edit, View, Transcription, Timer, Event, Timeline, Format, Help.
- Toolbar:** Contains various icons for file operations, editing, and playback.
- Waveform:** A visual representation of the audio signal, with a yellow highlight indicating the current transcription segment.
- Transcription Table:** A table with columns for time, phonetic transcription, and text. The visible data is as follows:

Time	Phonetic Transcription	Text
[00:23.7]	yar sağmıs sızr apşısızın yızdır.	yar sağmıs sızr apşısızın yızdır.
[00:26.9]	dık yızdır.	dık yızdır?
[00:27.4]	dık yızdır.	dık yızdır?
[00:28.37]	ba	ba ((0.8s))
[00:28.7]		murmurs in Turkish in the background
[00:29.5]	yar bir hare G hem H.	yar bir hare G hem H.
[00:31.7]	G'yan H.	G'yan H.
[00:31.7]		so
[00:43]		garşı
[00:44]		bidir?
- Keyboard Annotation Window:** A floating window titled "Keyboard" showing common annotations such as "coughs", "sneezes", "laughter", "murmurs", "clears throat", etc., each with a corresponding keyboard symbol.

Andersen (2010, 554) suggests two different ways of handling variation in dialectal and standard forms, “either producing dialectal, orthographic transcription which is as close to the pronunciation as possible, or producing a transcription based on a written standard, but usually allowing for some variation”. In the transcription of STCDC, standardized dialectal orthography was transcribed in the transcription tier (“v” tier) and standardized orthography of prominent words was provided in the comment tier (“c” tier). Below is an example of how /t-/d/ phonetic variation is addressed in the transcription of STCDC.

Figure 4: Transcription of t-d variation in STCDC

..*	5*	6*
BUR000002 [v]	((0,8s)) ((OKA)) abiler daşındıydı burdan	yoksa
BUR000002 [c]	Taşındıydı	<i>((lengthening))</i>
FIK000003 [v]		
FIK000003 [c]		
[nn]	<i>background))</i>	

Pragmatic features such as overlaps, pauses, repairs and non-prosodic features (e.g., laughing) are also annotated on the Corpus. In later stages of the Project, additional pragmatic features including gestures, speech acts (Searle, 1976) and conversational topics will also be annotated.

6. Conclusion

In this paper, features of STCDC, a corpus of Spoken Turkish Cypriot Dialect, was outlined with a focus on the procedures followed in compilation, transcription and annotation of the Corpus. Recorded communications in STCDC are transcribed and annotated with the EXMARaLda (*Extensible Markup Language for Discourse Annotation*) Software Suite developed by Schmidt and Wörrner (2009). With the use of EXMARaLda tools, selected audio and video files and tagged files are easily available in multi-media environments and users may search on the website and retrieve the linguistic units that they are particularly interested in. It is believed that STCDC will enhance studies on the linguistic and socio-linguistic features of the Turkish Cypriot Dialect and will facilitate cross-dialectal research across other standard and dialectal forms of Turkish.

Acknowledgment

METU NCC-STCDC Project is supported by Middle East Technical University, Northern Cyprus Campus, BAP-SOSY-10.

References

- Andersen, G. (2010). How to use corpus linguistics in sociolinguistics: In O'keefe, A. and McCarthy M. (Eds.) (2010). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*: Routledge: London/New York.
- Anderwald, L. and Szmrecsanyi, B. (2010). Corpus linguistics and Dialectology: In Lüdeling, A. and Kytö, M. (Eds.), (2010). *Corpus Linguistics, An International Handbook Volume 2*. Walter de Gruyter: Berlin.
- Biber, D., Conrad, S. and Reppen, R. (1998). *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clancy, B. (2010). Building a corpus to represent a variety of a language: In O'keefe, A. and McCarthy, M. (Eds.), (2010). *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*: Routledge: London/New York.
- Datenbank Gesprochenes Deutsch (DGD): <http://dsav-wiss.idsmanheim.de/DSAv/ANMELDEN/PERSONAL.HTM>
- Demir, N and Johanson, L. (2006). Dialect Contact in North Cyprus: In *International Journal of the Sociology of Language 181: The Sociolinguistics of Cyprus II (Studies from the Turkish Sphere)*. J. A. Fishman (General Ed.), Issue Ed. Osam N. Berlin-New York: Mouton de Gruyter. 1-11.
- Johnson, K., Johnson, H. (eds.) (1998) *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics*. Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Johannessen, J. B., Priestley, J, Hagen, K. Anders, T. A, and Vangsnes, O. A. (2009). The Nordic Dialect Corpus - an Advanced Research Tool. In Jokinen, K. and Eckhard, B. (eds.): *Proceedings of the 17th Nordic Conference of Computational Linguistics NODALIDA 2009. NEALT Proceedings Series Volume 4*.
- Kortmann, B and Wagner, S. (2005) Freiburg English Dialect Project and Corpus (FRED): In *A Comparative Grammar of English Dialect: Agreement, Gender, Relative Clauses*. (2005) Kortmann, B and Wagner, S., Eds.). Mouton de Gruyter: Berlin.
- Ruhi, Ş. (2011). Creating a sustainable large corpus of spoken Turkish for multiple research purposes. Ulusal Konuşma ve Dil Teknolojileri Platformu Kuruluşu: Türkçede Mevcut Durum Çalıştayı'nda sunulan görüş bildirisi. TÜBİTAK-TÜSSİDE, TÜBİTAK-BİLGEM, 6-7 October 2011, Gebze.
- Ruhi, Ş., Işık-Güler, H., Hatipoğlu, C., Eröz-Tuğa, B., Çokal Karadaş, D. (2010a). [Achieving representativeness through the parameters of spoken language and discursive features: the case of the Spoken Turkish Corpus](#). In: I. Moskowich-Spiegel Fandino, B. Crespo García, I. Lareo Martín (Eds.), *Language Windowing through Corpora. Visualización del lenguaje a través de corpus. Part II*. Universidade da Coruna, 789-799.
- Ruhi, Ş., Hatipoğlu, Ç., Eröz-Tuğa, B., Işık-Güler, H. (2010b). *A Guideline for Transcribing Conversations for the Construction of Spoken Turkish Corpora Using EXMARaLDA and HIAT.ODTÜ-STD*: Setmer Basımevi.

- Schmidt, T., Wörner, K., (2009). EXMARALDA – creating, analysing and sharing spoken language corpora for pragmatic research. *Pragmatics* 19, 4, 565-582.
- Schmidt, T. & Wörner, K. (In Press). EXMARALDA. To appear in: Jacques Durand, Gut, Ulrike & Kristoffersen, G. (ed.): *Handbook on Corpus Phonology*, Oxford University Press.
- Searle, J. (1976). A classification of illocutionary acts. *Language and Society*, 5, 1-23. *The British National Corpus*, version 3 (BNC XML Edition). 2007. Distributed by Oxford University Computing Services on behalf of the BNC Consortium. URL: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

Ölçünlü Türkçeyle Kıbrıs Ağızları Arasında Kelimelerin Eş Değerliği ve Yalancı Eş Değerler Sorunu

Gürkan GÜMÜŞATAM*

Giriş

Lehçeler aynı dil birliğine bağlı ancak, tarihî, sosyal veya siyasal nedenlerle ana dilden koparak farklı yönde gelişme gösteren dil kollarıdır. Bunlar zamanla ses, biçim, anlam gibi yönlerden uğradıkları değişimler ve diğer nedenlerle ayrı birer yazı dili hâline gelmişlerdir.

Bir lehçeden diğerine yazılı metinlerin çevrilmesi işine aktarma adı verilir. Aktarma işlemleri akraba olan, aynı dil birliğine bağlı halkların kendi aralarında geçmişten gelen kültür bağlarını koruması, ilişkilerini sürdürmesi, karşılıklı iletişimlerinin kopmamasına yarar sağlar. Türkiye Cumhuriyeti'nde diğer Türk devletleri ve toplulukları arasında böylesi yakınlaşmalar ve birbirlerini daha yakından tanıma girişimleri SSCB'nin dağılmasının ardından yaygınlaşmıştır. Akraba halkların dil ve edebiyatlarını daha yakından tanıma isteği edebî metinlerin bir yazı dilinden ötekine aktarma çalışmalarına hız kazandırır. Bu türden aktarma çalışmaları sırasında yaşanan zorluklar pek çok sorunu da gündeme getirmiştir.

Türk lehçeleri arasında metin aktarmaları yapılırken karşılaşılan sorunlardan biri yalancı eş değerlerdir. Aktarma sırasında eş değerli gibi kelimelerin farklı nedenlerle sözlük anlamlarının kimi zaman da gramer görevlerinin birbiriyle örtüşmemesi hataları beraberinde getirmektedir. Türk lehçeleri arasında aktarma yapanların dikkatsizliği, konuya hâkim olamamaları gibi türlü nedenler vardır. Bugün Türkoloji çevrelerinin önemle üzerinde durduğu konulardan biri bu noktadır. Konuyla ilgili araştırmacılar şu iki noktaya odaklanmaktadır:

1. İki ayrı yazı dili arasında eş yazımlığa/ sesliğe sahip kelimeler her zaman eş değerli mi?
2. Eğer eş değerli değilse neden bu türden yalancı eş değerler ortaya çıkmaktadır?

Buraya kadar ele aldığımız eş değerli kelime meselesi ve yalancı eş değerler sorununun hep lehçeler arasında aktarma yaparken yaşandığını gördük. Ancak, yalancı eş değerler sadece lehçeler arasında mı ortaya çıkıyor? Ağızlar arasında yalancı eş değere sahip kelimeler hiç yok mu? Bu konu hâlen yeterince ele alınmamıştır.

Ağızlardaki kullanım farklarının sadece konuşma dilinde kaldığı, ağızların ayrı birer yazı dili olma özelliği bulunmadığı akla gelirse bu soruların çok da

* Dr., GİRNE Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü.

akla gelmediği anlaşılır. Bir ağızdan diğer ağza aktarma ihtiyacı duyulmadığından ağızlar arasındaki yalancı eş değerler sorunu gündeme gelmemiştir. Oysa ağız araştırmaları bakımından bu konu hayli ilgi çekicidir. Türkiye Türkçesinin Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarını aşan bir konuşur kitlesi ve onlarla beraber konuşulan pek çok ağız vardır. Türkiye Türkçesinin İstanbul Türkçesi üzerine inşa edilen ortak dili yanında gerek Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ve gerekse sınırları dışında yaşayan ağızları mevcuttur. Ses değişimleri, ödünçlemeler vb. birçok çevresel nedenden dolayı eş sesliliğe sahip kelimeler ağızlar arasında yaşamaktadır. Bunların bir bölümü ortak dille bir bölümü de diğer bir ağızla yalancı eş değerler bakımından çakışır.

I. İncelemenin Konusu, Kapsam ve Amacı

Bu incelemenin konusunu oluşturan eş değerli kelimeler ve yalancı eş değerler, Türkiye Türkçesinin Batı Grubu ağızlarına dâhil edilmesi gereken Kıbrıs ağızlarıyla Ölçünlü dil arasındaki bağlantılardan hareketle ele alınacaktır. Basit, türemiş ve birleşik sözcükler dışında deyimler vb. söz varlığı da ele alınacak, yalancı eş değerler tespit edilerek nedenleri sorgulanacaktır. Türkçe Sözlük ve Kıbrıs ağızları üzerinde hazırlanan sözlüklerden taranan malzeme karşılaştırılarak değerlendirilecek, eşleştirmelerin ardından yalancı eş değerlere neyin yol açtığına cevap aranacaktır.

Ölçünlü dille Kıbrıs ağızları arasında yalancı eş değerlere yol açtığını düşündüğümüz nedenler özetle şöyle sıralanabilir:

1. Ses değişimleri sonucu ortak dil ve KA'da karşılıklı yalancı eş değerler meydana gelmesi.
2. KA'yla ilişkiye geçen dillerden alınmış kelimelerin ÖT'deki kelimelerle benzerlikleri.
3. KA'da yaşamaya devam eden eskicil kelimelerin ölçünlü dildeki kimi kelimelerle benzerliği.
4. Başta deyimler olmak üzere, çeşitli kelime gruplarının yapılanmasında ayrı kültür ve anlam olayları.
5. Aynı kökene sahip kelimelerin yeni yan anlamlar kazanması veya gramer görevlerinin değişmesi.

Üstte sıraladığımız nedenlerden bazen biri bazen de birden fazlası bir araya gelerek ÖT'le KA arasındaki kelimelerde yalancı eş değerler sorununu doğurmuştur.

II. Veri Toplama ve İnceleme Yöntemi

Ölçünlü dildeki söz varlığıyla ilgili olarak Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılında yayımladığı Türkçe Sözlük esas kabul edilmiş, bunların Kıbrıs ağızlarındaki eş değerli karşılıkları aranır ve yalancı eş değerli kelimeler tespit edilirken Hakeri'yle Kabataş'ın hazırladıkları ağız sözlüklerine ulaşılmıştır.

Eş zamanlı yaklaşımla elde edilen verilerin değerlendirildiği bu incelemede yalancı eş değerlere sebep olan nedenler sorgulanarak, ses değişimleri, ödünçlemeler ve benzeri nedenlerden hareket edilmiştir. Ancak dilde korunan eskicil unsurlardan kaynaklanan yalancı eş değerler konusunda dilde meydana gelen tarihî gelişmeler de göz ardı edilmemiştir.

III. Ölçünlü Türkçeyle Kıbrıs Ağızları Arasındaki Kelimelerde Eş Değerlik

Kıbrıs ağızları Türkiye Türkçesinin ağızlarına dâhil olan, fakat ayrı coğrafyada gelişme gösteren ağız kollarından biridir. Kendine has özellikleriyle beraber ölçünlü dil ve diğer ağız gruplarıyla örtüşen ya da ayrılan yanları bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinin ağızlarıyla ortak söz varlığına sahip bu ağızda yaşanan seslik olaylar ve komşu kültürlerden dile alınan yeni kelimeler bazen kendi içinde eş sesliliğe yol açarken diğer taraftan ölçünlü dille arasında yalancı eş değerleri de doğurmuştur. Yalancı eş değerli kelimeler oluşması yanında, kullanımdan kaynaklı olarak kelimelerin kazandıkları yeni yan anlamlar da söz varlığındaki değişimlere ilave edilmelidir. Ayrıca yaşam alanına giren kimi kavramlara Türkçenin söz yapma yollarını kullanarak, ancak Anadolu'dan ayrı adlar türetilmesi söz varlığında ayrışmaları getirmiştir.

IV. Ölçünlü Türkçeyle Kıbrıs Ağızları Arasında Yalancı Eş Değerli Kelimeler

IV.1. Kökenleri İtibariyle Yalancı Eş Değerli Kelimeler

Ses bakımından benzer olan, benzer gösterge değerine sahip, ancak ayrı köken ve sözlük anlamı olan kelimeler bu gruba girmektedir:

TS: “*mangal yürekli*: Korkusuz, gereğinden fazla cesur, gözünü daldan budaktan esirgemeyen, gözü pek olan kimse”.

KA: “*mangal yürekli*: Tembel, umursamaz, işleri çok ağırdan alan (kişi)” (Gümüştam 2006).

Ses ve biçim bakımından aynı göstergelerden meydana gelmiş olmalarına rağmen, farklı anlama sahip bu iki deyim yalancı eş değere sahiptir. Bu örnek bize yalancı eş değere sahip söz varlığının sadece kelimelerle sınırlı olmadığını göstermektedir. Deyimlerin oluşturulmasında ayrı coğrafyada yaşayan, ancak aynı dil birliğine bağlı halkların farklı anlam oluşumları neticesinde deyimler meydana getirmesi bu türden yalancı değerlere neden olmaktadır.

1. TS: “*alo* < Fr. *allô* Telefon konuşmasına başlarken kullanılan bir seslenme sözü.” (TDK Komisyon, 2005: 81).

KA: “*alo*¹ < Fr. *allô*. Telefon konuşmasında seslenme sözü.” (Hakeri, 2003: 8).

“*alo*² < Rum. *galo*. Erkek hindi.” (Kabataş 2007: 63).

Ölçünlü dilde kullanılan ‘alo’ ile KA’da kullanılan ‘alo¹’ eş değerlidir. Ancak KA’ya Kıbrıs Rumcasından geçerek söz başında /g-/ düşmesine uğrayan bir de

‘alo²’ bulunmaktadır. KA’daki bu iki kelime kendi aralarında eş seslilik gösterirken, ‘alo²’nin ölçünlü dildeki ‘alo’ ile yalancı eş değerde olduğu anlaşılıyor.

2. TS: “**bale** < Fr. ballet. *Belli hafif figürlere, adım atışlara, çoğunlukla sahne düzenine ve müziğe dayalı gösteri türü.*”

KA: “**bale¹** bkz. TS ‘bale’ maddesi.”

“**bale²** < Rum. bale/bali. *Bari, hiç olmazsa.*” (Kabataş 2007: 86).

KA’daki Kıbrıs Rumcası kaynaklı ‘bale²’nin ölçünlü dildeki kelimeyle yalancı eş değerde olduğunu görüyoruz.

3. TS: “**bas** < Fr. basse 1. *En kalın erkek sesi. 2. Sesi böyle olan sanatçı. 3. En kalın sesli orkestra çalgısı.*” (TDK Komisyon 2005: 203).

KA: “**bas¹** bkz. TS ‘bas’ maddesi.” (Hakeri 2003: 25).

“**bas²** < İng. bus. *Otobüs.*” (Kabataş 2007: 91).

“**bas³** < Ar. baôâ. *Bahis, iddia, kumar.*” (Kabataş 2007: 91).

KA’da eş sesli olarak kullanılan üç tane ‘bas’ morfemi vardır. Her biri ayrı anlama ve kökene sahip kelimelerden ilki ÖT’tekiyle eş değerli ‘bas²’ ve ‘bas³’ ise yalancı eş değerlidir. İki ve üç numaralı kelimelerin KA’ya farklı dillerden girerek geçirdikleri ses değişimleri yalancı eş değerlik kazanmalarına yol açmıştır.

4. ÖT: “**beyler**, (*bey* + *-ler*). ‘bey’ 1. *Erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözü.*” (TDK Komisyon 2005: 253).

KA: “**beyler**, < İng. bale (*balya*). *Tahıl saplarını balya yapan makine.*” (Kabataş 2007: 105).

ÖT’deki ‘bey’in çokluk ekiyle çekimlenmiş biçiminin KA’ya İngilizceden giren ‘beyler < İng bale’ morfemiyle yalancı eş değerde olduğu anlaşılıyor. KKTC’ye gelip gezi sırasında köy kahvesinin bir köşesine asılmış “Satılık Beyler” ilanı gören kişiye oluşacak ilk intiba yalancı eş değerlerin nelere aziz olduğunu gösteriyor.

5. TS: “**bük-**, 1. *Sertçe çevirmek, kıvrırmak. 2. Birkaç tel ipliği burarak sarmak. 3. Eğmek. 4. Katlamak.*” (TDK Komisyon 2005: 333).

KA: “**bük-¹**, bkz. TS ‘bükme’ maddesi.

“**bük-²**, *çabucak yemek, tıknamak, hepsini yemek, bıkcıncaya kadar yemek.*” (Kabataş 2007: 133).

Ölçünlü dilde kullanılan ‘bük-’ eylemiyle KA’da kullanılan ‘bük-¹’ aynı anlam ve kökene sahip eş değerli sözcüklerdir. Ancak, KA’da kullanılan ‘bük-²’ ÖT’deki ‘bük-’le yalancı eş değerlidir. KA’da varlığını koruyabilen eskicil kelimelerden olan ‘bük-²’e Eski Türkçeden beri rastlanmaktadır. Yaşayan Türk lehçelerinin bir bölümünde de varlığını devam ettiren kelime, KA hariç Türkiye Türkçesinin hiçbir ağızında yaşamamaktadır. Eski Türkçede ‘bö-’ şeklinde ‘bük-’ eyleminden ayrı olarak kullanılan ve DLT’de de ‘bıkış, doymuş, arzulamayan’ anlamlarındaki kelime, ‘bük-’ fiiline analogik benzerlik sonucu değişerek bugün KA’da varlığını devam ettirmiştir (Kabataş 2007: 133-134).

Görülüyor ki yalancı eş değerli kelimelerin bir bölümü eskicil sözcüklerin ölçünlü dille ağızlar arasında kullanılıp kullanılmamasından ve bu sözcüklerdeki ses gelişmeleri sonucu oluşan benzerliklerden kaynaklanmaktadır.

6. TS: “*çoban*, < *Far. çybân. Koyun ve keçi sürülerini otlatan kimse.*” (TDK Komisyon 2005: 443).

KA: “*çoban*¹, bkz. *TS ‘çoban’ maddesi.*

“*çoban*², vücudun herhangi bir yerinde oluşan ve çoğu, deride veya deri altında şişkinlik, kızartı, ağrı ve ateş ile kendini gösteren irin birikimi, çıban.”

KA’da analogik benzerlik sonucu ünlü yuvarlaklaşmasına (/ı-/ > /u-/) uğrayan Türkçe ‘çıban’ kelimesi Farsça kökenli ‘çoban’la yalancı eş değer kazanmıştır.

7. TS: “*Farisi* < *Far. fârs + -i. Farsça.*” (TDK Komisyon 2005: 680).

KA: “*farisi/farsi*, < *Rum. farsa. Çok iyi (konuşma).*” (Kabataş 2007: 229).

KA’ya Kıbrıs Rumcasından geçerek iç ses türemesi /-Ø/ > /-i-/ ve son ses ünlü daralmasına /-a/ > /-i/ uğrayan kelime ÖT’te kullanılan farklı sözlük anlamı ve kökene sahip ‘Farisi’ ile yalancı eş değere sahiptir.

8. TS: “*havlu: Vücutun çeşitli yerlerinin kurulmasına yarayan dokuma bez.*”

KA: “*havlu: Bir yapının ya da yapı grubunun ortasında kalan üstü açık, duvarla çevrili alan, avlu.*” (Hakeri 2003: 143).

Dilimize Rumcadan giren “avlu” kelimesinin *KA’da ön ses /h-/ türemesi sonucu Türkçe kökenli “hav + -lu” ile eş sesli kullanıldığını görüyoruz. “Havlu” karşılığında “yüz peşgiri/ yüz çapudu/ peşgir” adlarını kullanan Kıbrıs Türkü’nün aynı kavram için farklı bir adlandırmaya gittiğini anlıyoruz.*

9. TS: “*fulya* < *İt. foglia. Nergisgillerden, soğan köklü bir bitki ve bu bitkinin zerrin ve nergis dallarıyla da anılan güzel kokulu çiçekleri, zerrin (Narcissus jonquilla).*” (TDK Komisyon 2005: 718).

KA: “*fulya*¹, bkz. *TS ‘fulya’ maddesi* (Hakeri 2003: 102).

“*fulya*² < *Yun. pouli. Bağ kuşu da denilen bir kuş (Carduelis chloris).*” (Kabataş 2007: 476).

KA’da eş sesli olarak kullanılan bu kelimelerden ‘fulya’¹ ölçünlü dildeki karşılığıyla eş değerlidir. Ancak Yunanca kökenli olan ‘fulya’² yalancı eş değerdedir. Yalancı eş değerliğin nedeni kelimenin ‘pulya’ biçiminden söz başı ünsüz değişimiyle (/p-/ > /f-/ değişmesi) ‘fulya’ biçimini almasıdır.

10. TS: “*fundu*, < *Rum. ‘fu’nda’. Süpürge otu.*” (TDK Komisyon 2005: 718).

KA: “*fundu*, < *İt. ‘fonda’. 1. Denizcilikte demir atma komutu. 2. Fırlatma işi...*” (Hakeri 2003: 103).

İtalyanca kökenli olan ve ölçünlü dildeki ‘fonda’ karşılığı kullanılan ‘fundu’ *KA’da iç ses ünlü daralması sonucu (/o-/ > /u-/)* bugünkü biçimini almıştır. Kelime bu hâliyle ölçünlü dildeki bir başka sözcükle yalancı eş değerde görünüm teşkil etmektedir.

11. TS: “**hadım** < Ar. òÀdim. Kısırlaştırılmış, enenmiş erkek.” (TDK Komisyon 2005: 826).

KA: “**hadım**¹, bkz. TS ‘hadım’ maddesi.”

“**hadım**², *adım*.” (Kabataş 2007: 312).

Kelime başında ünsüz türemesi sonucu (/Ø-/ > /h-/) oluşmuş ‘hadım²’ın ölçünlü dildeki kelimeyle yalancı eş değerlik konumuna geçtiğini gözlemliyoruz.

12. TS: “**hostes** < İng. *hostess*. 1. Taşıtlarda, özellikle uçaklarda yolcu ağırlayan bayan. 2. Bir topluluk, kongre vb. yerlerde katılanları ağırlayan, onlara kılavuzluk eden bayan. 3. Yardımcı bayan.” (TDK Komisyon 2005: 900)

KA: “**hostes**¹ bkz. TS ‘hostes’ maddesi. (Hakeri 2003: 149).

“**hostes**² < Rum. *hostes*. Bir tür bitki, yabani enginar (*Cynara coynigera*).²” (Kabataş 2007: 239).

Ölçünlü dildeki ‘hostes’in KA’daki eş değeri ‘hostes¹’dir. Kıbrıs Rumcasından geçerek bitki adı olarak kullanılan ‘hostes²’ ise yalancı eş değerdedir.

13. TS: “**kara**¹, < Ar. úArra. Yeryüzünün denizle örtülü olmayan bölümü, toprak...” (TDK Komisyon 2005: 1074).

“**kara**², 1. En koyu renk, siyah. 2. sf. Bu renkte olan...” (TDK

Komisyon 2005: 1074).

KA: “**kara**¹ bkz. TS ‘kara’ maddesi.”

“**kara**² bkz. TS ‘kara’ maddesi.”

“**kara**³ < Fr. *carreau*. Oyun kâğıtlarının kırmızı baklava biçimli olanı, *karo*.” (Kabataş 2007: 361).

KA ve ölçünlü dilde eş değerli olan bir ve iki numaralı kelimelerle beraber, KA’da üç numarayla verdiğimiz bir üçüncü kelimeye rastlıyoruz. Fransızcadan alınma bu kelimenin geçirdiği ses değişikliği sonucu yalancı eş değerlik kazandığı anlaşılıyor.

14. TS: “**kalem** < Ar. úalem. 1. Yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç... Resmî kuruluşlarda yazı işlerinin görüldüğü yer... 3. Yontma işlerinde kullanılan ucu sivri veya keskin araç... 4. Çeşit tür...” (TDK Komisyon 2005: 1043).

KA: “**kalem**¹, bkz. TS ‘kalem’ maddesi.

“**kalem**², < Rum./Yun. *kalami*. Ekin biçildikten sonra ekinin tarlada kalan sapları, anız, firez.³”

Ölçünlü dildeki ‘kalem’le yalancı eş değerli olan ‘kalem²’nin kaynağı Kıbrıs Türklerinin uzun yıllar yan yana yaşadığı Kıbrıs Rumlarının dilidir. Komşu kültürden alınan sözcük, hem KA’da bir başka kelimeyle eş seslilik hem de ölçünlü dille arasında yalancı eş değerlik sonucunu doğurmuştur.

15. TS: “**kazak**¹ < Fr. *casaque*. 1. Baştan geçirilerek giyilen, genellikle kollu, örme üst giysi...” (TDK Komisyon 2005: 1121).

“**kazak**², 1. Rusya’da ve İran’da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker...” (TDK Komisyon 2005: 1121).

“**kazak**³, 1. Kazakistan Cumhuriyeti’nde yaşayan Türk soylu halk veya bu haktan olan kimse...” (TDK Komisyon 2005: 1121).

KA: “**kazak**¹, bkz. TS ‘**kazak**¹’ maddesi.

“**kazak**², bkz. TS ‘**kazak**²’ maddesi.

“**kazak**³, bkz. TS ‘**kazak**³’ maddesi.

“**kazak**⁴, *aşık oyununda aşık kemiğinin sol tarafa dikilişi.*” (Kabataş 2007: 368).

Kıbrıs Türkleri tarafından kullanılan ilgili ilk üç kelimenin ölçünlü dilde eş değerde karşılık taşıdığını görüyoruz. Ancak, eskicil bir kelime olan ve ölçünlü dilde yaşamayan ‘**kazak**⁴’ [kaz- + -(a)k] tüm bunlarla yalancı eş değerdedir.

16. TS: “**kutu** < Yun. *İnce tahta, mukavva, teneke, plastik vb.nden yapılmış, genellikle kapaklı kap...*” (TDK Komisyon 2005: 1272).

KA: “**kutu**¹, bkz. TS ‘**kutu**¹’ maddesi.

“**kutu**², < Rum. *kuti. Kadın cinsel organı.*” (Kabataş 2007: 390).

Kıbrıs Rumcasından KA’ya geçen ‘**kutu**²’, analogik ilişki sonucu ünlü değişmesi (/i/ > /u/) yaşayarak bugünkü biçimini almıştır. Kelime bu hâliyle KA’da eş sesli olarak kullanılırken ölçünlü dilde yalancı eş değerliğe yol açabilecek konumdadır.

17. TS: “**mani** < Fr. *Kişinin sevinç, güven ve her türlü etkinliklerinin normal olmayan bir biçimde arttığı ruh hastalığı.*” (TDK Komisyon 2005: 1340).

KA: “**mani** < Yun. *mani. Hemen, durmadan.*” (Kabataş 2007: 415).

Ölçünlü Türkçede kullanılan bu kelimenin KA’da karşılığı yoktur. KA’ya ödünçleme yoluyla giren kelimeyse bu sözcükle yalancı eş değerlik kurabilecek görünüm sergilemektedir.

18. TS: “**mart**¹ < Lat. *Yılın otuz bir gün süren, üçüncü ayı...*” (TDK Komisyon 2005: 1347)

KA: “**mart**² < Rum. *martin/matris. İlbaharda, genellikle mart ayında kırlarda, yol kenarlarında görülen kurtçuk yığını, tırtıl.*” (Kabataş 2007: 417).

KA’ya Kıbrıs Rumcasından geçen ve ses değişmelerine uğrayıp bugünkü ‘**mart**²’ şeklini alan kelime, hem bu ağızda eş sesliliğe hem de ölçünlü dildeki ‘**mart**¹’ ile yalancı eş değerliğe sahip olmuştur.

19. TS: “**ninni**, 1. *Bebeklerin uyumasına yardımcı olmak için söylenen türkü...* 2. *Bu türkülerin sonunda tekrarlanan söz...*” (TDK Komisyon 2005: 1475).

KA: “**ninni**¹, bkz. TS ‘**ninni**’ maddesi.”

“**ninni**² < Rum. *ninnin. Gözbebeği.*” (Kabataş 2007: 441).

Kıbrıs Rumcasından alınan ‘**ninni**²’ ölçünlü dilde bulunmamaktadır. Yalancı eş değerlere bir başka örnek de bu kelimedir.

20. TS: “**örmek**, 1. *İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak.* 2. *Kumaşlardaki delikleri elde iplikle besleyerek kapatmak.* 3. *Saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınlıktan kurtarmak.* 4. *Duvar yapmak veya onarmak.* 5. *Estetik kaygıyla, duygulu biçimde bir güzelliği ortaya koymak.* 6. *Müzik,*

edebiyat vb.nde bir özelliği oluşturmak, ortaya koymak.” (TDK Komisyon 2005: 1548).

KA: “**örmek** (I), bkz. TS ‘örmek’ maddesi.”

KA: “**örmek** (II), < (ürüme)k. Havlamak.” (Hakeri 2003: 233).

İlk hecede ünlü genişlemesi (/ü-/ > /ö-/) ve ikinci hecede ünlü düşmesi (/ü-/ > /ø-/) yaşayan ‘ürüme’ fiili KA’da ‘örmek’ biçimini alarak hedef dildeki bir başka kelimeyle yalancı eş değer kurmuştur.

21. TS: “**peki**, 1. Evet. 2. Pekâlâ.” (TDK Komisyon 2005: 1591).

KA: “**peki**, “< ‘pek < bek < berk’ (Kabataş 2007: 468). Kapı sürgüsü”. (Hakeri 2003: 240).

Her ikisi de Türkçe kökenli olan bu kelimeler, köken itibariyle farklı yapılardan meydana gelmiştir. Bugünkü şekilleriniyse değişik yollardan almışlardır. Görülüyor ki, tarihî değişimler beraberinde yalancı eş değerler sorununu gündeme getirebilmektedir.

22. TS: “**pipi**, çocuk dilinde erkeklik organı.” (TDK Komisyon 2005: 1608).

KA: “**pipi** (I), bkz. TS ‘pipi’ maddesi.”

KA: “**pipi** (II), < Balkan dillerinden ‘pipi (hindi?)’ (Kabataş 2007: 473). Alna düşen kısa kesilmiş saç, perçem, kâkül.” (Hakeri 2003: 244).

KA’da köken ve sözlük anlamları itibariyle birbirinden ayrı bu iki kelimedenden ikincisi, ölçünlü dilde bulunmamaktadır. Ödünçlenen kelimelerden olan sözcük, ölçünlü dildeki ortak kelimeyle yalancı eş değer oluşturabilecek durumdadır.

23. TS: “**salak**, giyinişinden, konuşma ve davranışlarından seviyesiz, dengesiz ve saf olduğu anlaşılan (kimse).” (TDK Komisyon 2005: 1688).

KA: “**salak** (I), bkz. TS ‘salak’ maddesi.”

KA: “**salak** (II), < Ar. ‘sallâh’ (Kabataş 2007: 490). Kasapların kesim işlerini yapan, hayvan kesmeyi kendine iş edinen kimse.” (Hakeri 2003: 254).

KA’da ‘sallak’ biçiminde de kullanılan ikinci kelime en az çaba yasasına bağlı olarak iç ses ünsüz düşmesi (/ll-/ > /l-/) geçirerek ‘salak (II)’ biçimini alabilmektedir. Böylelikle hem KA’da benzer ses yapılanmasındaki bir sözcükle hem de ölçünlü dildeki bir başka kelimeyle karıştırılabilecek yalancı eş değerliğe kavuşmaktadır.

24. TS: “**seher** < Ar. seóer. Sabahın gün doğmadan önceki zamanı, tan ağartısı.” (TDK Komisyon 2005: 1722).

KA: “**seher**¹, bkz. TS ‘seher’ maddesi.”

“**seher**², < Ar. sefer. Sefer, defa, kez.” (Kabataş 2007: 495).

KA’daki ünsüz değişmelerinden en yaygın biri iç seste /-h-/ > /-f-/ değişmesidir. Arapça kökenli kelimenin böyle bir değişmeye uğraması ölçünlü dildeki bir başka sözcükle arasında yalancı eş değerliği gündeme getirmiştir.

25. TS: “**simit** < Ar. semid. 1. Halka biçiminde, genellikle üzerine susam serpilmiş çörek. 2. Denizde kullanılan halka biçiminde can kurtaran...” (TDK Komisyon 2005: 1770).

KA: “**simit** < Yun. simigdali. İrmik, kepekli un.” (Kabataş 2007: 507).

KA'daki kelimenin Türkiye Türkçesi ağızlarında da bulunmasına rağmen ölçünlü dilde yer almadığını, ortak dilde kullanılan Arapça kökenli kelimeyle ilgi ve bağıntısı bulunmadığını görüyoruz.

26. TS: “*şasma*, şasmak işi.” (TDK Komisyon 2005: 1852).

KA: “*şasma*, avda kullanılan fişeklerin içine konulan, türlü boylardaki küçük ve yuvarlak kurşun tanesi, saçma.” (Hakeri 2003: 278).

Söz başı (/s-/ > /ş-/) ve iç ses (/ç-/ > /ş-/) ünsüz değişmesi sonucu ‘şasma’ biçimini alan kelime ölçünlü dildeki şasmak işinin adı olan ‘şasma’ ile sesteş bir görünüme bürünmüştür. Kelime bu hâliyle ölçünlü dildeki sesteşiyile yalancı eş değer oluşturmuştur.

27. TS: “*şeftali* < Far. *şefti-Âly*. 1. Gülgillerden, ılıman bölgelerde yetişen, çiçekleri pembe renklidir ağaç (*Persica vulgaris*). 2. Bu ağacın tatlı ve sulu meyvesi.” (TDK Komisyon 2005: 1854).

KA: “*şeftali*¹, bkz. TS ‘şeftali’ maddesi.

KA: “*şeftali*² < Far. *şeft* (kalın, semiz, yağlı, koyu) + *alyd* (bulaşmış, bulanmış). Kıyma, soğan, maydonoz, baharat karışımının hayvanların iç organlarından çıkarılan zara sarılarak yapılan son derece yağlı bir tür kebab.” (Kabatay 2007: 529).

KA’da kullanılan ikinci kelimenin farklı anlamla beraber farklı kökene de sahip olduğu anlaşılıyor. Ölçünlü dildeki kelimeyle doğrudan ilişkisi bulunmayan yalancı eş değerli diyebileceğimiz bir diğer örnek de budur.

28. TS: “*tente* < İt. *tenda*. Genellikle güneşten korunmak için bir yerin üzerine gerilen bez, naylon vb.nden yapılmış örtü...” (TDK Komisyon 2005: 1952).

KA: “*tente*¹ < Far. *tente*. *Dantel*, *el işi oya*.” (Kabatay 2007: 545).

“*tente*², bkz. TS ‘tente’ maddesi.”

KA’da eş sesli kullanılan bu iki kelimeden ilki yaygın kullanıma sahiptir. Görülüyor ki kelimenin farklı kaynaktan gelmesi ve anlam farkı ölçünlü dildeki diğer bir kelimeyle arasında yalancı eş değerlik teşekkül etmektedir.

29. TS: “*traş*, < Ar. *terâş*. 1. Saç veya sakalı kesme işi, yülüme...” (TDK Komisyon 2005: 1977).

KA: “*traş*¹, bkz. TS ‘traş’ maddesi.”

“*traş*² < Ar. *durrâc*. Sülüne benzeyen bir kuş (*Francolinus francolinus*).” (Kabatay 2007: 558).

KA’da kelime sonunda meydana gelen yaygın değişmelerden biri /-c/-/ç-/ > /-ş/ değişmesidir. Benzer bir ses gelişmesi ve diğer ses olayları sonucu Arapçadan alınan ‘*durrâc* > *traş*²’ ölçünlü dildeki bir başka sözcükle yalancı eş değerli duruma geçmiştir.

30. TS: “*usta* < Far. *ustâd*. 1. Bir zanaatı gereği gibi öğrenmiş olan ve kendi başına yapabilen kimse. 2. Zanaat öğrencisi...” (TDK Komisyon 2005: 2038).

KA: “*usta*¹, bkz. TS ‘usta’ maddesi.”

“*usta*² < Rum. *fusta*. Hasır veya sepet iskeletini oluşturan kamış.” (Kabatay 2007: 566).

KA'da kullanılan ikinci kelimenin söz başı ünsüz yitimi sonucu hem bu ağızdaki bir diğer kelimeyle eş sesli hem de ölçünlü dildeki bir başka kelimeyle yalancı eş değerli olarak kullanıldığını görürüz.

31. TS: “*yedirme*, 1. *Yedirmek işi*. 2. *Yağ, kireç ve kendirden yapılan, su borularını birbirine tutturmaya yarayan macun.*” (TDK Komisyon 2005: 2158).

KA: “*yedirme*, 1. ve 2. anlamları için bkz. TS ‘yedirme’ maddesi. 3. *Ham ipekle ya da iplikle, yol yol dokunup çarşaf yapmakta kullanılan bez.*” (Hakeri 2003: 314).

Ölçünlü dille ortak olan kelimenin KA'da kullanım alanı genişlemiş, yeni bir kavrama ad olmuştur. Böylece kelimenin eş değerliği zayıflamaktadır.

32. TS: “*yusufçuk*, 1. *Dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan, güvercine benzeyen, ondan daha küçük bir kuş (Turtur auritus)*. 2. *Parlak renkli, iri kanatlı, büyük kız böceği (Libellula variegato)*. (TDK Komisyon 2005: 2202).

KA: “*yusufçuk* < Ar. *yusufi. Mandalina.*” (Kabataş 2007: 602).

Kavramlaştırma bakımından aynı kökene sahip kelimelerin anlamca ayrı yapılanmalara sahip olmaları farklı coğrafyalarda yaşayan toplulukların dillerinde bu türden yalancı eş değerlere neden olmaktadır.

IV.2. Gramer Görevi Bakımından Yalancı Eş Değerli Kelimeler

Bu gruba giren kelimelerin çoğu aynı kökene sahip olmasına rağmen dil ilişkileri sonucu vb. görev veya tür değişimine uğramış ya da kullanım alanları genişlemiştir. Bununla ilgili şu iki örneğe bakılabilir:

1. TS: “*kendi*, 1. *İyelik ekleri alarak kişilerin öz varlığını anlatmaya yarayan dönüşlülük zamiri, zat*. 2. 2. *Kişinin özel olarak vurgulandığını anlatan bir söz*. 3. *Yaptığı, giriştiği bir işte başkalarının herhangi bir etkisi bulunmadığını belirten bir söz*. 4. *"Kendisi, kendileri" biçiminde bazen saygı duygusuyla veya söz konusu olanları amaçlayarak "o" ve "onlar" yerine kullanılan bir söz.*” (TDK Komisyon 2005: 1134).

KA: “*kendi (gendi)*, 1.- 4.anlamları için bkz. TS ‘kendi’ maddesi. 5. *“o” zamirinin çekimli biçimleri yerine kullanılan ve her türlü nesneyi karşılamak için kullanılan ad.*

“*Şimdi buldum zor bırakırım gendini*” (Kabataş 2007: 274 ← Yorgancıoğlu 2006: 14).

KA'da kullanım alanı genişleyen bu zamir, insan dışındaki her türlü nesne için kullanılır duruma geçmiştir. Dolayısıyla kelimenin ölçünlü dildeki eş değeriyle birebir örtüşmediğini söyleyebiliriz.

2. TS: “*nice*, 1. *Sıf. Kaç, ne kadar*. 2. *Birçok*. 3. *Nasıl*. 4. *Uzun süreden beri.*” (TDK Komisyon 2005: 1473).

KA: “*nice*, 1. *Sanki*. 2. *Güya, sözüm ona*. 3. *Nasıl oldu*. 4. *Hani.*” (Gümüştatam 2011: 457-458).

ÖT'te sıfat ve kimi zaman zarf olarak kullanılan morfemin KA'da dil ilişkileri sonucu gramer görevinde değişme gerçekleşmiştir. Buna göre KA'da morfemin

cümlede diğer yön verenlerle birlikte yeni kiplik işlevler kazandığı, sözcük türü olarak sıfat ve zarf yanında ünlem, bağlaç ve zamir olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Gümüştam 2011: 458-459).

IV.3. Kavram Alanının Genişlemesi veya Yan Anlam Dolayısıyla Eş Değerliğin Zayıflaması

Aynı kökten gelmelerine rağmen dil etkileşimi sonucunda kelimelerin yeni yan anlamlar kazanmaları veya sözcüklerin ayrı coğrafyalarda ve topluluklarda günlük yaşamdaki kullanımlardan kaynaklı olarak ayrı anlamlar kazanmaları da kelimelerin eş değerliğini zayıflatmaktadır. Bu türden eş değerliği zayıflamış şu örneklerle konu açıklanabilir:

1. TS: “**basmak**, 1. *Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak.* 2. *Küçük çocuklar ayakta durabilmek.* 3. *Bir şeyi, üzerine kuvvet vererek itmek...*” (TDK Komisyon 2005: 207).

KA: “**basmak**, 1.- 14. anlamlar için bkz. TS ‘basmak’ maddesi.15. Ezmek, çarpmak (araba vb.)”

KA’da anlam genişlemesine uğrayan kelime, ölçünlü dilde ‘çarpak’la karşılanan işin adı hâline gelmiştir. Böylece aynı dil birliğine bağlı, ancak ayrı coğrafyada yaysayan halkların farklı adlandırmalara gitmesi sonucu kelimelerdeki eş değerliğin zayıflayabileceği sonucuna ulaşmaktayız.

2. TS: “**er** (I), 1. *Erkek.* 2. *İşini iyi bilen, yetenekli kimse.* 3. *Kahraman, yiğit.* 4. *Rütbesiz asker, nefer.* 5. *Koca.*” (TDK Komisyon 2005: 642).

KA: “**er**, bkz. TS ‘er (I)’ 1. – 6. maddeler. 7. *Aile, çocuklar ve ebeveyninden oluşan aile üyelerinin tümü.*” (Hakeri 2003: 88).

Anlam genişlemesine uğrayan sözcük, ölçünlü dildeki eş değerinde bulunmayan yeni bir anlam kazanmıştır.

3. TS: “**kel**, < Far. ‘kél’. 1. *Saçı dökülmüş olan.* 2. *Çıplak (doğa), yaprakları dökülmüş olan.* 3. *Gelişmemiş, cılız (bitki).* 4. *İçinde az eşya bulunan.*

KA: “**kel** (I), bkz. TS ‘kel’ maddesi.

“**kel** (II), Çitsarmaşıkgillerden, ince uzun ipliksi saçlarıyla asma, baklagiller ve kimi meyve ağaçlarına sarılarak onları sömüren, idrofilisiz bir asalak bitki (Cuscuta).” (Hakeri 2003, 176).

KA’da kavram alanı genişleyen kelime ölçünlü dilde ‘küşküt’, ‘bağboğan’ gibi adlarla bilinen bitki için kullanılmıştır. Kavramlara ad verilirken KA ve hedef dil konumundaki ölçünlü Türkçede farklı adlaştırma yollarının kullanımı bazen kelimeler arasında eş değerler bakımından tam örtüşmelerin sağlanmasını engellemiştir.

4. TS: “**serinlik**, 1. *Serin olma durumu.* 2. *Serin hava.*” (TDK Komisyon 2005: 1735).

KA: “**serinlik**, 1. ve 2. anlamlar için bkz. TS ‘serinlik’ maddesi. 3. *sıcak ve durgun havayı dalgalandırarak esinti sağlayan veya böyle bir ortama temiz*

hava üfleyen alet, vantilatör. 4. Bir şeyi yellemek için havadan sallanan mukavva, hasır ya da kuş kuş tüyü gibi şeylerden yapılmış saplı kanat, yelpaze.”

Ölçünlü dilde ‘vantilatör’ ve ‘yelpaze’ adlarıyla karşılanan bu nesnelere için KA’da ‘serinlik’ kullanılmıştır. Böylelikle ayrı ayrı adlandırılmaları gidilmiş, ortak olan kelimenin, eş değerde olma durumu kazanılan yeni anlamlarla zayıflamıştır.

Sonuç

1. KA’yla ÖT arasında kelimelerin çok büyük bölümü eş değerlidir. Ancak başta ses değişimleri olmak üzere farklı nedenlerle yalancı eş değere sahip örneklerle de rastlamaktayız.
2. KA’da farklı nedenlerden dolayı eş sesli kullanılan iki veya daha fazla kelimedenden birinin ÖT’le eş değerli olarak yaşarken diğerinin/ diğerlerinin yalancı eş değerde olduğunu görüyoruz. Bunu şöyle formüle edebiliriz: ÖT: X; KA: XI + XII.
3. ÖT’le KA arasında yalancı eş değere sahip kelimelerin bulunma nedenleri arasında yabancı dillerden ödünçlemeler de rol oynar. KA’ya komşu kültürlerin dilinden geçen ve aynen korunan, bazı durumlarda ses değişmelerine uğrayan kelimeler yalancı eş değerlere sebebiyet vermektedir.
4. ÖT’de unutulmuş, fakat KA’da yaşamaya devam eden eskicil kelimelerin ses benzerliği dolayısıyla yalancı eş değerler konusunda etkisinden söz edebilmekteyiz.
5. Başta deyimler olmak üzere, çeşitli kelime gruplarının yapılanmasında ayrı kültür ve anlam olayları beraberinde yalancı eş değerleri getirmiştir.
6. Eş değere sahip kelimeler ortak söz varlığının büyük bölümünü oluştururken, yalancı eş değere sahip kelimelerin sayıca azlığı ölçünlü Türkçeye Kıbrıs ağzlarının aynı dil birliğine bağlı oluşlarıyla ilgilidir. Türkiye Türkçesinin bir ağzı olan ölçünlü Türkçeye yine Türkiye Türkçesinin bir ağzı olan Kıbrıs ağzlarının yakın teması ve KA’nın ortak dilin etkisi altında kalması bu türden yalancı eş değerleri sayıca sınırlı bırakmaktadır.
7. Aynı kökene sahip olan kimi kelimelerin kazandığı yeni anlamlar hedef dil konumundaki ölçünlü dilde bulunmadığı için kelimeler arasında yalancı eş değerler sorunu ortaya çıkabilmektedir.
8. Yalancı eş değerler kelimelerin sadece sözlük anlamlarıyla değil, gramer görevleriyle de ilgili olabilmektedir.

Notlar

¹ Diğer anlam ve görevleri için bkz. TDK Türkçe Sözlük, s.253.

² KA'da kelimenin 'hostez, fostez' gibi varyantları da bulunmaktadır.

³ Kelime söz başı ünsüz değişmesi sonucu (/û-/ > /â/) 'galem' biçimini alabilmektedir.

⁴ Kelimenin ölçünlü dilde kullanılan engel karşılığı 'mâni' ve anonim halk şiiri türü 'mâni'yle de yalancı eş değerde olduğunu söyleyebiliriz. Halk edebiyatında kullanılan şiir türü 'mâni' karşılığında Kıbrıslı Türklerin 'mane' terimini kullandığını burada vurgulamalıyız.

Kaynakça

- Gümüşatam, Gürkan (2006). *Yapı ve Anlam Açısından Kıbrıs Türk Ağzındaki Deyimler*. Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazimağusa: DAÜ.
- Gümüşatam, Gürkan (2011). "Kıbrıs Ağızlarında Seçilmiş Bir Kod: 'nice'". *Turkish Studies*, V: 6/2, s. 455-466.
- Hakeri, Bener Hakkı (2003). Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi Sözlüğü. Gazimağusa: SAMTAY Vakfı Yayını.
- Kabataş, Orhan (2007). *Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü*. Lefkoşa: Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Yayını.
- Kara, Mehmet (2011). "Lehçeler Arası Aktarmalarda Temel Sorunlar". *Türk Lehçeleri Arasındaki Aktarma Çalışmalarının Bugünkü Durumu ve Karşılaşılan Sorunlar Sempozyumu Bildirileri*, Türksoy, 8-27.
- TDK Komisyon, (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.
- Uğurlu, Mustafa (2011), "Türk Lehçeleri Arasında Benzer Kelimelerin Eş Değerlik Durumu". *Türk Lehçeleri Arasındaki Aktarma Çalışmalarının Bugünkü Durumu ve Karşılaşılan Sorunlar Sempozyumu Bildirileri*, Türksoy, 92-101.

Taş Yazıtların Bazılarında Klâsik Edebiyatımızın Özellikleri

Bülent YORULMAZ*

Kitâbeler yaşayanlar için neden önemlidir? Biz neden bu yazıtlar üzerinde bu kadar duruyoruz, durmamız gerektiğini düşünüyoruz? Meseleye, belki tarihimizin başlangıcından itibaren bakmak gerek. Duygu ve düşüncelerimizi kağıda yazıp çoğaltmadığımız dönemlerde bütün kültür hayatımızı, siyasetimizi, devlet idare edişimizdeki esasları taşlara kazıdık. Ve önce tabiatın, sonra insanın acımasız ellerine teslim ederek ebediyete intikal ettireceğimize inandık.

Sonra hayatımıza kağıtla birlikte kitap girdi, sayısız eserler meydana getirdik. Ve nihayet bilim bizi bugün sıkıştırma sıkıştırma; bilgisayar'a, yoğun teker'e, yoğun belleğe, ve de tablete ulaştırdı. Ben bütün bu sıkıştırmaların hâlâ insan hafızasıyla başa çıkamadığına inanlardanım. Eğer unutkanlık ve vurduymazlık gibi bir hastalığa duçar olmazsak..

Taşları kullanarak yine pek çok mimarî eserler vücuda getirdik. Bu eserlerin üzerlerine bunları kimin ne için yaptığını, tamir ettirdiğini, yeniden ihyâ ettiğini anlatan başka birer sanat şaheseri olan yazılar yazdık. Bunları yazarken o eserin ebedî olarak yaşayacağını, yaşatılacağını düşünmekteydik. O eser orada ebediyen yaşayacaksa, eserin kimin tarafından yapıldığının da bilinmesi gerekiyordu. Hattâ eseri bırakanın arkasından hayır dua ile anılmasına da vesile olması arzu ediliyordu.

Türklerin İslâmiyeti kabulü, Anadolu topraklarını vatan yapmaları, fetihlerle devletin sınırlarını genişletmeleri ve altı yüzyıllık muazzam bir imparatorluk haline gelmeleri sonucu, Türk-İslâm medeniyeti dediğimiz bu muazzam yapı, sadece ve daima dünyayı değil, ama her zaman ahreti de düşündü. Ve mimarî eserlerinin büyük bir kısmını bu inançla inşa etti. İnşa ettiği bu eserlerin bir köşesine, üzerine Arap alfabesi kökenli Türk alfabesiyle, Osmanlı Türkçesiyle, yazılar koydu. Bu eserlerin, nasıl, ne zaman, niçin, kim tarafından yapıldığını yazdı ve okuyanlardan, eseri kullananlardan hayır-dua istedi.

Bu eserler içinde, mektep vardı; anaokulundan (sıbyan mektebinden) medreseye kadar, câmii vardı, su kemeri vardı, çeşme vardı, han vardı... vardı ve bu yapılanların hepsi de o vatanda yaşayanların, bunlardan faydalanması içindi.

Bu eserleri yapan insanlar öldüler, şairin dediğini çevirirsek, ölümden umduklarını bulabildiler mi, bilemeyiz. Ancak, mezar taşlarını, lahitlerini bile bir sanat eseri haline getirdiler. Sadece biz değil tarih boyunca pek çok ulus böyle yaptı. Birer sanat eseri olan mezar taşlarına, çocukluğumuzda biraz ürpermeyle bakarken, ilerleyen yaşımızla birlikte başka bir gözle bakmaya başlıyoruz. Hele

* Prof. Dr., Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Ede. Öğrt. Bl. Öğr. Üyesi

bunlar tarihimize ait olup, günümüze ulaşmışlarsa, biraz da sanat eseri gözüyle görüyorsunuz. Üzerlerindeki yazıları anlamasanız da.. Sadece mezar taşlarına değil tabii ki, en çok karşımıza çıkan çeşmelerin yazılarına, tarihi yapıların yazılarına başka bir gözle bakar oluyoruz. Hele bir de okuyabiliyorsanız. O zaman gerçekten muazzam bir kültürün imbikten geçmiş özünü buluyorsunuz.

Önce yazıtların kendisi, yani taşı, özellikle mezar taşları, üzerindeki yazıları ve içerikleri, sanki üç güzellik bir yerde buluşuyor. Bazı taşların estetik güzelliklerini görüyoruz, hayran kalıyoruz... Maalesef, üzerlerindeki yazıyı okuyamamak, bütün bu eserleri sanki bizim değilmiş gibi bizden uzaklaştırıyor. Halbuki o eserler o kadar bizim, o kadar bizim varlığımızın kanıtı, âdetâ mührü ki... Ama kim bunun farkına varıyor. İşte taş yazıtlar hakkındaki genel düşüncelerim.

İzin verirseniz, Kuzey Kıbrıs'ta yaşadığım on yedi yıl boyunca bir ilim adamı, bir idareci, bir akademisyen, bir araştırmacı, bir hoca olarak hizmetlerimi sunduğum bu memleketin tarihi eserlerinin güzellikleri üzerine konuşacağım.

Üç yüz yıldan fazla Osmanlı hâkimiyeti ve nihayet harf devrimine kadar geçen süre içinde Kıbrıs'ta pek çok eserler yapıldı. Fetihle birlikte mevcut tarihi eserlerin üzerine yeniden kitabeler yazıldı. (Saint Sophia Katedrali, sonra Ayasofya-yı kebir ve nihayet Selimiye Câmii gibi).

1993 yılında Kıbrıs'a geldikten sonra dikkatimi ilk çeken Mevlevihane bahçesinde kaderlerine terk edilmiş mezar taşları oldu. Sonra Lefkoşa'nı arka sokakları içinde ve Tahtakale semtindeki metrûk türbeler ve restorasyon halinde câmi ve çeşmeler... Eski Eserler dairesinin çalışmaları ve küçük de olsa benim de katkılarımla Mevlevî Müzesi'nin düzenlenmesi ve başlangıçla diğer taş yazıtların okunması. Uzun çalışmalar sonunda mezar taşları ve çeşmelerin yazılarını kitaplaştırma imkânı buldum. Eski Eserler dairesi ile Vakıflar idaresinin çalışmaları eski eserlerin büyük bir kısmını yok olmaktan kurtardı ama maalesef hâlâ çok ihmale uğramışlar ve ilgi bekleyenler var. Ve eğer ele alınmazlarsa özen gösterilmezse yok olup gidecekler. Bunlardan meselâ, Cumhurbaşkanlığı yakınındaki Muttalıpzâde Hasan Efendi çeşmesi, Girne'de Ağa Cafer Paşa Câmii yanındaki Hüseyin Kâvizâde Çeşmesi, Girne Kalesi içinde Hüseyin Kâvizâde'nin annesinin mezar taşı, Ali Rûhî Efendi'nin yaptırdığı Laleli Câmii Çeşmesi gibi... Bütün bu eserler bizim buradaki varlığımızın mührü, mührü yok etmemek için elimizden geleni yapmamız gerekmez mi?

Bakin size hemen bu sözünü ettiklerimin resimlerini göstereyim. Belki dikkatinizi çeker de bir şeyler yapılır..

KKTC Cumhurbaşkanlığı yakınında Zehra Sokak ile Tanzimat Sokağın kesiştiği noktada yer alan Muttalipzâde Hasan Efendi Çeşmesi.

Girne Ağa Cafer Paşa Câmii hemen yanında bulunan Hüseyin Kavizâde Çeşmesi

Girne Kalesi içinde kaderine terkedilmiş Hüseyin Kavizâde'nin annesi Ayşe Hatun'un mezar taşı.

Mezar taşları yazılarını ve diğer yazıtları okuduktan sonra, bu taşların üzerlerindeki yazıları yazanların çok değerli, kültürlü insanlar olduklarını da anladık (her ne kadar bazıları kalıplaşmış olsa da)

Bu taşlardaki yazıları okudukça, yazılanların belli bir dönemin edebî kültürünü almış hattatların yazıları olduğunu, ünlü şairlerin şiirlerinden bazılarını bu taşlara yazdıklarını gördük. Yazdıkları yazılara tarih düşüren Rıza'nın, Derviş'in Hâce'nin, Tevfik Efendi'nin Şair Müftü Râci Efendi'nin, Şeyh Feyzullah el-Mevlevî ve adlarını tesbit edemediğimiz isimsiz kültür adamlarımız..

Bu yazıtların üzerindeki yazılanların bir kısmı bizim klâsik edebiyatımızın bütün değerlerine de sahipti. Özellikle mezar taşlarının muhteşem işçiliğini anlamlandıran satırlardı bunlar. Bugünkü alfabeye aktardık hattâ anlaşılсын diye bugünkü Türkçeye de. Ama baktık bu yazılarda çok daha güzellikler var. Yazanlar şair ve hattat. Bir de bu yazılanları edebî değerleri açısından okuyalım dedik. Tabî bu bildirinin içinde bulunan bütün taşların değerlendirilmesini burada okuyabilmem bana tanınan süre açısından imkansız bu nedenle birkaç yazıdan söz edeceğim. Bildiririmiz yayınlanırsa orada diğerleri okunabilir.

Bu yazıların eski edebiyatımızın vezni olan aruzun en ahenkli kalıplarıyla yazıldıklarını, teşbih ve istiare sanatlarının en güzellerinin, telmihlerin, zengin ibarelerin kullanıldığını, pek çoğunda manzum tarih düşürüldüğünü hayranlıkla okuduk.

Hacı Muhammed Saîd Bey

Vefat tarihi: 21 Şevval 1290 (12 Aralık 1873)

Mezar taşı Kıbrıs'ta Tüccarbaşı adıyla tanınmış İdare Meclisi'nde üyelik ve başkanlık yapmış Hacı Muhammed Saîd Bey adında bir zâta aittir.

Hüve'llahü'l-Bâki

Eyledi rihlet bu zât-ı pür-himem kim çarhdan
Hicr-i hem-dem-i vuslat ile mevt-i tev'em-i sıhate
Çün olup Kıbrıs'ta tüccarbaşı nâmıyla be-nâm
Ahz ü 'atâsı gönül almakta dâd ü şefkate
Hem idare meclisinde oldu 'azâ vü reis
Sa'y iderdi hak ebnâ-yı vatanda hidmete
Mâl-dâr-ı bî-gurûr u kâm-kâr-ı pür-sürûr
Hâsılı sermâye-i fahr idi din ü millete
Bî-ilâc eyvâh kim oldu revân âhirete
Hak muvaffak eylesün lutf-ı şefi'-i ümmete
Bir Fatiha ile söyledim tarihin ey Rıza
Hacı Muhammed Saîd Bey gitti hakka Cennete

1290 fi Şevvâl 21 (12 Aralık 1873)

Günümüz Türkçesi ile anlamı:
Bâki olan yalnız Allah'tır

Bu çok yardımsever insan bu dünyadan göç etti
Kıbrıs'ta tüccarbaşı adıyla tanınmıştı.
O daima adaletli ve şefkatli idi, daima gönül alırdı
İdare meclisinde de üyelik ve başkanlık yapmıştı
Vatana hizmet etmeyi kendisine vazife sayardı
Gururu sevmeyen mal-mülk sahibi, neşeli
Sözün kısası din ve millet için övünç kaynağı idi
Ne yazık ki o da âhirete göç etti
Allah, ümmetinin hayır duasına erdirdin
Ey Rıza, bir Fâtiha ile (vefat) tarihini söyledim
Doğrusu, Hacı Muhammed Said Bey, cennete gitti
1290 (1873)

İşte Mevlevi müzesinden Hacı Muhammed Sait Bey'in mezar taşı yazısı;

Aruzun en ahenkli kalıbı bahr-i remel dediğimiz 3 Fâilâtün 1 Fâilün kalıbı kullanılarak nazım edilmiştir. Daha birinci mısradaki veznin ahengi ile “çarh”dan (Felekten-kaderden) şikâyet var. Ve sonra, kabirde medfûn olan Sait Bey'in işi, mesleği, çömertliği, tevazuu övülür. Ve o herkesin övgüyle söz ettiği bir insandır. Ne yazık ki derdine çare bulunamamıştır. Ahrete, cennete gitmiştir. Hz. Peygamber'in şefaatine nâil olması için dua edilir. Ve Rıza onun ölümüne tarih düşürür.

Hacı Muhammed Sait Bey mezar taşı. Mevlevi Müzesi Bahçesi

Cezayirli Hacı Hafız Ömer Efendi'nin mezar taşı yazısı

Vefat tarihi : 1302(1884)

Hüve'l-Bâkî

Cezayirli hâce Hacı Hâfız Ömer
Efendi'nin mezarıdır. Gel eyle ziyâret
Ceziremizde altmıştan ziyade hâfızlar
Yetiştirdi bu zât-ı muhterem âli-himmet
Edip tilâvet-i Kur'anla Kıbrıs'ı ihyâ
Kavî kurrâ idi Hak ruhuna kılsın rahmet
Ben ah ile tamam ettim bu tarihi Derviş
Bin üç yüz ikide etti bekâyâ rihlet

1302 (1884)

Günümüz Türkçesi ile anlamı:

Ebedi olan yalnız Allah'tır

Cezayirli hoca Hacı Hafız Ömer

Efendinin mezarıdır. Gel eyle ziyaret

Adamızda altmıştan fazla hafız

Yetiştirmiş çok saygı gösterilen ve gayretli bir şahıstır

Kıbrıs'ı Kur'an okuyuşuyla ihyâ etmiştir

Çok kuvvetli ve usulüne göre iyi bir Kur'an okuyan idi, Allah ruhuna rahmet etsin

Derviş, ben ah ile bu tarihi tamamladım

Bin üç yüz ikide ahirete göç etti.

1302 (1884)

Aslen Cezayirli olan Hâfız Ömer, hem hacı hem hoca, tabii ki hâfız. Hâfız_1 Kur'ân'dır. Kur'ân'ı gerçekten çok iyi okuyanlardandır. Burada özellikle Kavî Kurrâ sözü önemli. Kavî kuvvetli demek, Kurrâ da çok iyi Kur'ân okuyan demek. Ada'da altmıştan fazla hâfız da yetiştirmiştir. Ölümüne tarih düşüren de Derviş.

Cezayirli Hacı Hafız Ömer Ağa mezar taşı: Mevlevi Müzesi Bahçesi

Hacı Hasan Efendizâde Hasan Efendi'nin kızı Sıddıka Hanım'ın mezar taşı yazısı

Vefat tarihi : 1292 (1875-76)

Hüve'l-Bâkî

Ol muhterem-i vâlâ-himem Hacı Hasan Efendizâde kim
Nesl-i pâk-i Hasan Efendi oldu mergûbü'l-enâm
Olmuş idi kâmile bir duhter-i sa'd-ahteri
Sıddıka Hanım demek şâyeste oldu ana nâm
Sim-ten hakkâ dehân-ı cân gibi canân idi
Soldı gitdi gülmeden sevinmeden ol gonce-fâm
Nâgehân bir gün muhâlif esti ol bâd-ı ecel
Döktü saçtı yerlere berk-i hayâtın bi't-tamâm
Uçtu elden kuş gibi bir gün idüb 'azm-i bekâ
Sahâ-yı âlemde refât ile eylerken hırâm
Duhterân-ı beldenin ol dürrütü't-tâcî iken
Zîr-i hâkî âkıbet kıldı felek ana makam
Firkatiyle cümle halk giryân u sûzân oldular
Vâlideynine sabırlar vire Hayy-i lâ-yenâm
Hükmüne Hakkın rızadan gayrı yoktur çâresi
Sabrile hamd eylemek lâyıq kula her subh u şâm
Katre-i eşkimle Râcî¹ söyledim târih-i fevtin bâ-nutuk
Sıddıka Hanım cemîle Gül-cemâl ola şefî' rûz-ı kıyâm
Fi sene 1292 25 Şevval(24
Kasım 1875)

Günümüz Türkçesi ile anlamı:

Ebedî olan yalnız Allah'tır
O muhterem ve yüce gayretli Hacı Hasan Efendizâde ki
Halk tarafından çok sevilmiş, Hasan Efendi'nin temiz neslinden oldu
Onun da bilgili, saadet yıldızı gibi bir kızı olmuştu
Ona Sıddıka Hanım adını vermeyi uygun gördüler
Gerçekten çok güzel beyaz tenli can verir gibi sözleri olan bir güzel idi
Ne yazık ki o gonce ağızlı gülmeden sevinmeden solup gitti
Bir ansızın ecel rûzgârı aksi yönden esti
Hayatının yapraklarını tamamıyla yerlere döktü saçtı
Bir gün bekâya doğru yola çıkıp kuş gibi elden uçtu
Bu âlemin meydanında salınarak gezip dolaşırken
Beldenin genç kızları arasında tacın incisi gibi iken
Felek ne yazık ki toprağın altını ona makam kıldı
Bütün halk ondan ayrılmakla ağladılar ve yürekleri yandı
Anne ve babasına ebedî bâkî olan Allah sabırlar versin

Hakkın hükmüne razı olmaktan başka bir çare yoktur
Sabah ve akşam her kula sabırla şükretmek kalır
Râci gözyaşlarının damlalarıyla ölüm tarihini sözle söyledim
Sıddıka Hanım gibi bir güzele Gül Yüzlü kıyamet günü şefaatçi olsun
25 Şevval 1292(24 Kasım 1875)

Sıddıka Hanım'ın vefatı üzerine mezar taşı yazısı yazan şair Râci. Sıddıka Hanım, genç yaşında hayata veda etmiştir. Şair Râci onu tavsif ederken, önce onu duhter-i sad-ahter olarak niteler, o aynı zamanda sîm-ten'dir. Bu klâsik edebiyatta görmediği sevgilinin vücudunu anlatan divan şairinin ortak mazmunudur. O aynı zamanda gonce-fâm'dır. Bunun muhaffifi olan gonce-fem de sevgilinin ağzı için eski edebiyatta çok kullanılmıştır. Sıddıka Hanım, şehrin genç kızları arasında dürrer'üt-tâc'dır. Tâcin incisidir. Yine felekten, kaderden söz edilir. Burada herhangi bir şikâyet görmüyoruz. Felek sadece ona toprağın altını makam olarak görmüştür. Şair Râci feleğe/kadere isyan edilmeyeceğini, ona boyun eğmek gerektiğini bilen bir şair. Çünkü Hakk'ın hükmüne rıza göstermek lazım. Hayy-i lâ-yenâm ifadesi, Allah'ın esmâü'l-hüsna'sından olan (Hayy) ismi ile birleşir. Bu şiirde rıza-sabır, firkat (ayrılık)-vuslat (kavuşma), gıryan (gözyaşı), sûzân (içi yanmak) birbiriyle ilgili olarak, birkaç mısra da ardı ardına sırlanmışlardır. Şair Râci de çok üzgün olduğunu ifade ile gözyaşlarının damlalarıyla son mısralarda Sıddıka Hanım'ın ölümüne tarih düşürüyor ve sonra da kıyâmet gününde o Gül-Cemâl'in (GÜL; Hz. Peygamber'in sembolize eder) Sıddıka Hanım'a şefaatçi olmasını niyâz ediyor.

İlk iki satırda vezin serbest tutulmakla birlikte yine bahr-i remel (3 Fâilâtün, 1 Fâilün) kalıbıyla yazılmış gazel türünde mükemmel bir şiirdir.

Mevlevi Müzesi Bahçesi

Nahide Hanım

Adliye hâkimlerinden İzzet Bey'in ikinci kızı Nahide Hanım'ın mezar taşı yazısı:

Vefat tarihi: 1308(1890-91)

El-Fâtiha

Adliye hâkimlerinden Hazret-i İzzet Bey'in
Duhter-i yek-cevheridir bî-misâl hem besîm
Pek nevâziş-ger ki tab'ı çün nevâsî bir hüner
Hüs-ni ahlâkile meşhur hem de ma'kûd-ı fehîm
Müntehâ techîz idi kim izdivâcî pek karîb
Virmedi ruhsat ecel ta eyledi azm-i azîm
Bezm-i dünyâdan vedâ'la itdi Firdevsi mekân
Merkadin rahmetle tenvîr eylesin Rabbü'l-kerîm
Sabrın ihsân eyleye Mevlâ hemen bâkîlere
Karbanu nider olmaz mevte tedbîr-i kadîm
İşte böyle sâdik ol rûh-ı pâke lâzım Fâtiha
Kurb-ı Hakda ola menzilgâhı kim beytü'l-kefîm
Geldi bir ah ile hamem yazdı cevher tarihini
Ter idi ve ah kıldı Nahide Hanım azm-i na'îm

1308(1890-91)

Günümüz Türkçesi ile anlamı:

El-Fâtiha

Adliye hâkimlerinden İzzet Bey hazretlerinin
Benzersiz, yüzü güleç ve bir mücevher gibi kızı
Onun tabiatı çok gönül alıcıydı ve o çok iyi huyluydu
Çok anlayışlı ve güzel ahlâklıydı
Çok iyi yetişmişti, izdivacı yakındı, çehizi de hazırды
Ecel ona aman vermedi, o büyük yolculuğa çıktı
Dünya meclisine veda edip, Firdevs cennetini mekân tuttu
Kerim olan Allah, rahmetiyle kabrini nurlandırın
Geride kalanlara Allah sabırlar versin
Kârbânü nider olmaz bir ölüme aklı başında tedbir
İşte böyle sadık ve temiz bir ruha Fâtiha lazım
Allah'ın huzurunda onun gideceği yer Beytü'l-kefîm olsun
Kalemim bir ah ile geldi ve cevher tarihini yazdı
Ne yazık ki çok genç yaşında Nahide Hanım ahirete göç etti.

1308(1890-91)

Adliye hâkimlerinden İzzet Bey'in ikinci kızı Nahide Hanım'ın vefatı üzerine yazılan bir başka gazel türünde bir şiir. Aynı vezinle yazılmış (3 Fâilâtün 1 Fâilün). Sıdika Hanım'a duhter-i sad-ahter diyen Râci'ye karşılık burada başka bir şair –mahlâs olmadığı için bilemedik kim olduğunu- Nâhide Hanım için duhter-i yek-cevher ifadesini kullanıyor. O da ahlâkının güzelliği ile tanınmıştır, o da genç yaşında hatta çeyizini hazırlamış artık evliliği çok yakındır ama ecel izin vermemiştir. Hayat, ecelin izine tâbi, itiraz yok! Ve dünya meclisine vedâ edip, Firdevs cennetini mekân tutmuştur. Aslında, Bezm-i dünya-dünya meclisi hayatının bâkiliğini anlatır. Lutfu, keremi bol Allah, onun kabrini rahmetiyle aydınlatın, (bugün ışıklar içinde uyusun, nur içinde yat ifadelerinin eski söyleyişidir) ecel gelip, vedâ vakti çatınca geride kalanlara sabır düşer, dua düşer, Fâtiha okumak düşer; takdire (mevt:ölüm) tedbir uymaz. Hakk'ın yakınında beytü'l-kelîm onun duracağı yer olsun. Aslında kelîm sözü Cenâb-ı Hak'la konuşmayı ifade eder ve Cenab-ı Hak'la Tûr-ı Sînâ'da konuşan Hz. Mûsâ için de kullanılır. Hz. Mûsâ bu sebeple “Kelîmullah” olarak anılır. Ve şairin kalemî de onun vefâtına bir cevher tarih düşürür.

Mevlevi Müzesi Bahçesi

Ali Rûhî Efendi'nin İstanbul Eyüp Sultan'da Beybaba Sokağı Kabristanlığındaki Lahidli Mezarı Kıbrıs Muhassılı (1827-1830)

Lefkoşa Vakıflar İdaresi'ndeki 33 no'lu sicil defterine göre Kıbrıs'ta 1243-1246 (1827-1830) yılları arasında muhassıl olan Ali Rûhî Efendi Kıbrıs'ta görev yaptığı yıllar içinde özellikle Lefkoşa'da pek çok hayır işlerine girişmiştir. Sicilli Osmanî, Ali Rûhî Efendi'nin vefatını 1 Ramazan 1246 (1 Mart 1831) olarak göstermekte ve Eyüp Sultan'a defnedildiğini yazmaktadır.

Bıraktığı vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Lefkoşa'daki Lâleli Câmii'ne yaptırdığı minare ve o yıllarda Lefkoşalının su ihtiyacını karşılamak üzere yaptırdığı Lâleli Câmii çeşmesi ve Küçük Medrese çeşmeleriyle Ali Rûhî Efendi gerçekten pek çok hayır işine el atmış bir validir.

Ali Rûhî Efendi'nin ilk yaptırdığı çeşme 1243(1827) tarihini taşıyor. Öyle anlaşıyor ki Ali Rûhî Efendi Kıbrıs'a vali olarak atanır atanmaz, adeta ayağının tozuyla hayır işlerine başlamıştır. Abdi Çavuş mahallesine bir sıbyan okulu yaptırıp, öğretmenine ödenmek üzere o zamanın parasıyla 16 kuruşluk bir vakfiye bırakmış ve hemen eski bir şapelin değiştirilmesiyle câmiye çevrilen Lâleli Câmiine bir minare ve çeşme yaptırmıştır. Bu çeşme bugün câminin dar bir sokağa bakan duvarında kitabesiyle durmaktadır.

Biz bu bildirinin hacmi genişleyeceği düşüncesiyle, medrese, çeşme, okul gibi binaların kitabelerini bildirimize dahil edemedik. Ancak onlarda da fevkalade güzel şiirsel ve sanatsal anlatımlar bulunduğunu ifade edelim. Belki başka bir toplantıda onlardan da söz edebilir veya yayımlayabilir.

Ali Rûhî Efendi'nin İstanbul Eyüp Sultan Mezarlığı'nda bulunan Lahitli Mezarı

Yazısı:

Hüve'l- Feyyâz
Bu dehr-i bî-bekâda kimseye ârâm değil imkân
Anunçün derdüme ki bulmadı Lokman dahi dermân
Biri ez-cümle bu zât-ı semâhât-pîşenin hayfa
Gülistân-ı hayâtın eyledi bâd-ı hazân virân
Tarîk-i hâcegândan idi ol zât-ı kerem-mu'tâd
Dahi Kıbrıs'a etmişdi muhassıl bir zaman-ı devrân
Hitâb-ı ırci'î vâsıl olunca sem'ine âhir
Cihânı terk edib ukbâya cân attı hemen ol ân
Teessüfle duâgûna dedim fevt için tarih
Ali Rûhî Efendi rûhunu Mevlâm ide şâdân

El-Fâtihâ
Gurre-i Ramazan 1246
(Ramazanın İlk Günü-Mart 1831)

Bugünkü Türkçe ile anlamı:

Bağışlayıcı yalnız Allah'tır.
Bu fânî dünyada insana verilen imkanlar rahat etmek için değildir
Onun için Lokman hekim bile bazı dertlere derman bulamadı
Ne yazık ki onlardan biri bu cömertlik sahibi insanın
Hayatının gülbahçesini bir sonbahar rüzgarı (gibi) viran etti
Hacegan rütbesine sahip kerem sahibi bir kimse idi
Bir zaman Kıbrıs'ta da muhassillik etmişti
Ansızın kulağına "dön" emir gelince
Hemen o anda cihânı terk edip ahirete can attı
Büyük üzüntüyle dua edenlere onun ölümü için bir tarih söyledim
Mevlâm Ali Rûhî Efendinin ruhunu şâd eylesin

El-Fâtihâ
Gurre-i Ramazan 1246
(Ramazanın İlk Günü-Mart 1831)

4 Mefâilün kalıbı ile yazılmış yine gazel türünde bir şiir.

Birinci mısradâ, dünyanın fâniliğinden söz edilirken, ikinci mısradâ derd-derman-Lokman Hekim, hem tenâsüplü kullanılmış hem de Lokman Hekim'e telmihte bulunulmuştur. Bütün dertlere derman bulan Lokman Hekim, Ali Rûhî Efendi'nin derdine derman bulamamıştır.

Ali Rûhî Efendi'nin hayatını bir gülbahçesine benzeten şair, bu gül bahçesini hazan rüzgarı gelip harap etmiştir. Hazan; sonbaharsa zaten gülbahçesi o

mevsimde solacaktır. Ancak burada vaktinden önce gelen bir hazan rüzgarından söz edilmektedir.

Kıbrıs'ta muhassıl da ettiği belirtilen, Ali Rûhî Efendi, "İrci'i" hitabı kendisine ulaştıca, cihanı (dünyayı), terk edip, ukbâ'ya (âhirete) gitmiştir. Cihan ve ukbâ tezadıyla dab u yazıtlarda tabii ki çok sık karşılaşılmaktadır. Bu ölüm üzerine üzüntüyle duâ edenlere de Ali Rûhî Efendi'nin ölüm tarihini düşürür ama metni yazan şair belli değil.

Yeni Cami Haziresi Menteşzâde İsmail Ağa ve Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi

Lefkoşa surlar içinde aynı adı taşıyan mahallede bulunan Yeni Câmî aslında bugün bir miktar kalıntıları hâlâ ayakta kalmış olan ve 14. Yüzyılda yapılmış bir Lâtin kilisesi iken fetihten sonra câmîye çevrilmiş ve talihsiz yıkılışı nedeniyle yeri biraz değişmiş bir mabed. Hakkındaki söylentilerden birine göre; 1740'lı yıllarda Menteşzâde İsmail Ağa tarafından temellerinde hazine olduğu söylentisi üzerine câmî yıktırılınca, Menteşzâde'nin hazin sonu da hazırlanmış olur. Sonrasında..., Menteşzâde İsmail Ağa'nın akıbeti malum!

Bu hazin sona rağmen, Menteşzâde İsmail Ağa ve ailesi Kıbrıs'ın hayır ve hasenâtı çok olan ve vakfiye bırakan ailelerinden biri. Bugünkü Yeni Câmîi de yıkım olayından sonra inşa edilmiş bir câmî, belki bir mescid. Menteşzâde İsmail Ağa'nın türbesi de hemen yanında. Câmî yakınlarda onarıma alındıktan sonra, uzun zamandır kilitli olduğu için bir türlü içine girme fırsatı bulamadığımız Menteşzâde İsmail Ağa'nın türbesine girme fırsatını bulduk. Böylece, malum sebeple üzerinde sarığı bulunmayan, mezar taşı yazısını da okuyabildik. Malum sebep ise kaynaklarda muhtelif. Zamanın valisi câmî yıkımını saraya bildirir. Saraydan gelen ferman: Baş vuru!.. Vali böyle bir şey yapmak istemez ama, ferman padişahın! Menteşzâde İsmail ağa'yı çağırır: "Hâcetini kendin gör!" der. Önce, İsmail Ağa kendini zehirler, sonra kesilen başı saraya gönderilir...İşte mezar taşının sarığı bulunmayışının nedeni olarak anlatılan hikâye!..

Tabii bu türbe içinde başka ve belki daha çok ilgimizi çeken, Menteşzâde İsmail Ağa'nın yanında medfûn Kıbrıs'ın ünlü şairi ve "reisü's-şuara" sı Müftü Hilmi Efendi'nin kabrinin burada olması ve onun da kitabesini okumak arzusuydu.

Camii gerçekten çok güzel onarıldı ve Kıbrıs'taki Türk varlığının ispatı olan bir eser daha ihmal nedeniyle harap olmaktan kurtarıldı. Emeği geçen herkesi kutlamak gerek.

Türbenin içi ve kabirler de onarıldı ve içeride sadece Menteşzâde İsmail Ağa'nın kabrinin üzerinde, çok fazla bir işçiliği olmayan mermer bir lâhit ve nefis bir sülüs yazıyla bir mermer kitabe ile karşılaştık. Ne yazık ki Müftü Hilmi Efendi'nin kabrinde mezar taşı ve tabii ki kitâbe yok. Kabir son derece mütevazî hazırlanmış. Kitâbesine gelince var mıydı yok muydu galiba onu da pek bilen

yok. Ancak bu konuda bilgisine başvurduğumuz Harid Fedai'nin ifadesi, Müftü Hilmi Efendi ile ilgili olarak yaptığı değerli çalışmasının² ardından “şairin tevazuundan böyle bir kitâbeyi istemeyeceği” düşüncesiyle konulmadığı şeklindeydi.

Konuyla ilgili yazılı eserlerden görebildiklerimizde Menteşzâde İsmail Ağa'nın mezar taşı yazısına rastlamadık. Muhtemelen türbeye girilemediği için kitabe de okunamamıştı. Bu tamirat sırasında bu fırsatı bulduğumuzdan, bu çalışmanın içinde de yer alacak Menteşzâde İsmail Ağa'nın mezar taşı yazısını, bu toplum için hayırlı hizmetler yapmış ve vakfiyeler bırakmış bir ailenin, kaderin cilvesine maruz kalmış bir ferdi ile ilgilenenler bulunur düşüncesiyle, yayımlamayı düşündük.

Yeni Câmii ve Menteşzâde İsmail Ağa'nın tarihsel geçmişi ve başına gelenlerle ilgili olarak hem kaynaklarda hem de gazetelerde zaman zaman çıkan yazılarda daha fazla bilgi bulmak mümkündür. Burada herkes tarafından bilinen bu geçmiş öyküsünü daha fazla uzatmadan Menteşzâde İsmail Ağa'nın mezar taşı yazısını okuyalım ve anlamaya çalışalım.

Menteşzâde İsmail Ağa'nın mezar taşı yazısı:

Belde-i Kıbrısın âb-ı rûy-ı cûdın menba'ı
Ya'ni Menteşzâde İsmail Ağa ol hânedân
'Ayn-i âyân-ı vilâyet idi amma meşrebi
Halka hüsn-ı hulk ile eylerdi lutf-ı bî-kerân
Bir zaman oldu muhassıl ol vücûd-ı bî-nazîr
Olmadı âzürde hâtır görmedi kimse zarâr
Lîk dünyânın fenâsın fehm idüp âhir zeman
Cümle varın terk idüp dâr-ı bekâya attı cân
Umarız dergâh-ı Haktan seyyiâtın afv idüp
Eyleye lutfile Mevlâ meskenin dârü'l-Cinân
Ferd-i cevher-dâr ile târih-i fevtin didiler
'Adni İsmail Ağaya eyle yâ Rabbî mekân

1153 (1740)

Günümüz Türkçe ile anlamı:

Kıbrıs beldesinin cömertlik kaynağı olan o tanınmış aileden gelen Menteşzâde İsmail Ağa, vilâyetin ileri gelenlerinden ve değerli bir kimse idi.

O yaradılışı itibariyle halka daima iyi muamele eder ve onlara daima sayısız bağışlarda bulunurdu.

Hatta o eşsiz insan bir zaman muhassıl da (mutasarrıftan küçük kaymakam veya müdür değeri bir makam) oldu. Muhassıllığı sırasında kimseye zarar vermediği gibi kimsenin hatırını bile kırmadı.

Lâkin, dünyanın fâni olduğunu bildiği için, bütün varlığını terk ederek, devamlı olan âhîret hayatına can attı.

Hakkın dergâhından umudumuz onun günahlarını affederek, lutfuyla onun meskenini cennet bahçeleri yapmasıdır.

Ölüm tarihini bir cevher mısraı ile söylediler: “Ya Rabbî cenneti İsmail Ağa’ya mekân eyle”

3 Fâilâtün 1 Fâilün vezninde, gazel türünde bir şiir.

Menteşzâde ailesinden gelen İsmail Ağa, cömertliğiyle meşhur bir muhassıdır. Kimseye zarar vermeyen, kimseyi incitmeyen bir insan. Fenâdan bekâya geç zamanı gelince bütün varlığını terk etmiştir. Fenâ ve bekâ arasındaki tezat ortaya konulurken, dünya varlığının fâni olduğu bâki olanın ahret hayatı olduğu vurgulanmıştır. Dârü'l-Cinân ve Adn cennet isimleri olarak yan yana kullanılmıştır, Mevlâ ve Rab’i de aynı mânâda üç kere zikrederek, günahlarından af talebinde bulunur ve ölümüne cevher tarih düşürülür.

Yeni Câmi yanındaki türbenin giriş kapısı üzerindeki yazı;
“Menteşzâde El-Hac İsmail Ağa Rûhiçün Fâtihâ. Sene 1153

Küçükkaymaklı Mezarlığı Debbağ Derviş Mehmed Efendi (1873 – 1917)

Debbağ esnafından Hacı Şükrü Ağa'nın oğludur. Önce babasının yanında mesleği öğrenir. 17 yaşında meşin imâline başlar. Hallumizâde Ali Ağa, kendisini destekler ve kızı Havva Hanım'la evlendirir. Karı koca birlikte çalışarak kısa zamanda servet sahibi olurlar. Gazeteci Mehmet Akif'in verdiği bilgiye göre 24 Mart 1917'de vefat eder.³

Avukat A. Esat da 24 sene devam eden iş hayatı sonunda 44 yaşında öldüğünü yazar.⁴

Derviş Veys Efendi ölmeden az önce, servetini Millî eğitime bağışlamış ve bir vakfiye bırakmıştır. Lise binasına kütüphane yaptırmış ve bıraktığı vakfiyeden düzenli kitap bağıışı yapılmasını istemiştir. Ayrıca her yıl çalışkan, zeki ve fakir öğrencilerin yurt dışına gönderilerek eğitim yapmaları imkânı verilmesini istemiştir.

Harid Fedai, Birlik Gazetesi'nin 28 Mart 1924 tarihli nüshasından yaptığı bir aktarımda, Fadıl Niyazi'nin bir yazısına yer verir.⁵ Fadıl Niyazi bu yazısında, Derviş Debbağ Efendi'nin bıraktığı vakfiyenin, vakfın öngördüğü hizmete harcanmadığından şikayet etmektedir. O günden bugüne ne değiştiğini bilmemekteyiz. Ancak Debbağ Derviş Efendi'nin kabrinin, Girne Kapısı

mezarlığından Küçük Kaymaklı mezarlığına nakledildiğini biliyoruz. Küçük Kaymaklı mezarlığında bulunan, lâhitli ve Osmanlı taş işçiliğinin güzel örneklerinden biri olan Derviş Veys Efendi'nin mezar taşı yazısı şöyle:

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî
Debbâğ esnâfının mümtâzıdır Veys Efendi kim
Nidâ-ı irci'î emriyle oldu âzim-i cennet
Terakkî-i maârif uğruna hasr-ı nukûd etti
Uluvv-i kadrine burhân yeter âsârı da elbette
Ona bi'l-cümle evlâd-ı vatan medyûn-ı şükrândır
Ki 'âlâ-yı maârifte idüp ibzâl-i himmet
Tuta envâr-ı rahmet ta kıyâmet hücre-i kabri
Oku Seb'a'l-mesânî rûhuna ey sâhib-i gayret
Mektab-i Sultânî kütüphaneye bânisi
Derviş Efendi ruhuna Fâtiha
Târîh-i irtihâli : 1335 (1917)

Bugünkü Türkçe ile anlamı:
Ebedî yaratıcı olan yalnız Allah'tır.

Veys Efendi Debbâğ esnafının en seçkinlerinden biridir,
“Dön” çağrısı emriyle, cennete doğru yola çıkmıştır.
O, eğitimin ilerlemesi için parasını bu yolda sarfedilmesi için vakfetti.
Onun değerinin yüceliğine, bıraktığı eserleri de elbette bir kanıt olarak
yeterlidir.

Ona, bütün vatan evlâdının şükran borcu vardır.
Ki o eğitimin ilerletilmesi için, çok fazla gayret sarfetmiştir.
Bu sebeple, onun kabri kıyamete kadar Allah'ın rahmet nurlarıyla
dolsun.

Ey, gayret sahibi, onun ruhuna Seb'al-mesani (Fâtiha) oku.
Mektab-i Sultânî (Lise) kütüphanesinin kurucusu, Derviş Efendi
ruhuna Fâtiha.

Vefat tarihi: 1335 (1917)

Debbâğ Veys Efendi'nin mezar taşı yazısı vezinli değil, ancak yazıda eski edebiyatın temel kaynağı Kur'an'dan gelen ifadeler bulunduğu için temas etmek istedik. Birinci mısradaki “Nidâ-ı irci'î” ifadesi, Kur'an'ın pek çok ayetinde zikredilen “râciûn” ifadesiyle özellikle Bakara/156'da zikredilen “...innâ lillâhi ve inna ileyhi râciûn” ayet-i kerîmesine işaret eder. Tabii nihayetinde “Seb'a'l-mesânî” okunmasını istemekle, yedi ayetten oluşan Fâtihâ suresini işaret etmektedir.

Küçükkaymaklı Mezarlığı içinde Debbâğ Derviş Mehmed Veys Efendi'nin Lâhitli Kabri.

Ozanköy (Kazafana) Câmî Ve Kabristanındaki Mezar Taşı Yazıları

Bugün Ozanköy'de bulunan câmi hakkında kaynaklarda çok fazla bir bilgi bulunmamaktadır.⁶ Ozanköy câmiinin hemen önünde ve sol tarafında lâhitli bir kabir bulunmaktadır. Üzerinde güzel bir Osmanlı taş işçiliği bulunan bu mezar, Mes'ûd Efendi adında Kıbrıs adasının zenginlerinden ve cömertliğiyle tanınmış, hayır işlerinde bulunmuş olan bir zâta aittir. Ozanköy câmi'i'nin yapımcısının da kim olduğu tam olarak bilinmemektedir. Bazılarına göre câmi Mes'ud Efendi tarafından yaptırılmıştır.

Mes'ud Efendi'ye ait mezar taşı yazısı şöyle:

Hüve'l-bâkî sene 1213 (1798-99)
Vefâsızdır bu mekkâre buna meyl itmez âkıllar
Sakın aldanma zirâ hiledir her yerde maksûdu
Gınâda misl-i Kârûn olsa da âdem müfid olmaz
Gelir bir gün ki terk eyler yine dünyâda mevcûdu
Cezîre aғniyâsından olan Mes'ûd Efendi'nin

Cihâna intişâr etmişken el-hak şöhret-i cûdu
Bugün hâk-i siyâhî eylemiştir mesken ü me'vâ
Bu hâl âlemde bî-şekk herkesin bi'l-cümle meşhûdu
Nice hayrât inşâsıyla kıldı kabrini tenvîr
Muvaffâk oldu elbet def'e ol şeytân-ı merdûdu
Zuhûr itdi bu târîh-i mücevher hâmeden Tevfik
Hüdâ mes'ûd ide uhrâda Firdevs içre Mes'ûdu
Rûhuna Fâtiha

Bugünkü Türkçe ile anlamı:

Bu aldatıcı dünya vefasızdır, akıllı kimseler ona fazla itibar etmezler
Çünkü onun her yerde bütün istediği hileyle insanları aldatmaktır, ona
sakın aldanmayın.

İnsan zenginlikte Kârûn gibi olsa da bunun faydası olmaz, çünkü bir gün
gelir insan bu dünyadaki bütün varlığını terk ederek ahirete göç eder.

Kıbrıs adasının zenginlerinden olan Mes'ûd Efendi'nin cömertliğinin
şöhreti doğrusu bütün dünyaya yayılmışken, (o bile)

Bugün kara toprakları mesken ve sığınılacak bir yer olarak tutmuştur.

Bu durum şüphesiz bu âlemde herkesin bildiği ve gördüğü bir sonuçtur.

O, pek çok hayırlar yaparak kabrini de nurlandırmıştır.

Ve böylece o reddedilmiş şeytanı def'etmeyi (yanından uzaklaştırmayı)
başarmıştır.

(Ey) Tevfik,Allah'ın yardımıyla, bu mücevher tarih⁷ kaleminden meydana
çıktı.

Allah, ahiret hayatında Mes'ûd'u Firdevs cennetleri içinde mes'ûd etsin.

Rûhuna Fâtiha

4 Mefâilün kalıyla yazılmış, Tevfik adlı biri tarafından yazılmış olması gereken
bu gazel türündeki şiir gerçekten ahengi ve anlamıyla mükemmeldir. Birinci
mısradaki“mekkâre” aldatıcı dünya için kullanılmış olup, akıllı kimselerin buna
aldanmaması istenir. Mekkâre, hîle, aldanma aynı anlamda kullanılırken,
dünyanın vefasızlığı vurgulanmıştır. Kârûn (Beni İsrail'de pek çok malı ve
serveti olan kimse) ile telmih yolu ile Kârûn hikayesine ve belki de bilenler için
Kur'ân'da Kasas suresi'nin 76-80. ayetlerinde ve Ankebut suresi'nin
39.ayetinde adı zikredilir. Çok zengin olsanız bile bir gün bu malı terk
edebilirsiniz diye bir uyarıda da bulunmaktadır. Mes'ûd Eendi'de çok zengin
ve cömertliğiyle meşhurdur. Ama o da kara toprakları mesken tutmuştur. O
kadar çok hayır eserleri yapmıştır ki kovulmuş ve lanetlenmiş Şeytan'ı,
“merdûd” kelimesi ile yine bir telmih söz konusudur, son mısradaki ise gayet güzel
bir kelime oyunu yaparak, Allah'tan Mes'ûd'u (Mesut Bey'i) ahiret hayatında
mesut etmesi niyazında bulunur.

Ozan Köy Câmii hemen önünde Mesud Efendi'nin Mezar Taşı.

Lefke Mezar Taşı Yazıları

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin batısında yer alan **Lefke** ilçesindeki Osman Paşa câmii ve haziresinde medfun Vezir Osman Paşa veya bugün Pir Osman Paşa adıyla ziyaret edilen kabrin yazısı ve Paşa'nın tarihsel ve sözsel hikâyesinden söz edelim. Pir Paşa veya Pir Osman Paşa Camii olarak adlandırılan bu minareli câmi aslında Ayyorgi adında bir Bizans şapelidir. Bu yapı 10. yüzyılda (963) Müslüman Arapların adayı istilâları sırasında câmiye çevrilmiş ancak uzun süre bakımsız kalmıştır.

16. yüzyılda 1585-1589 yılları arasında Kıbrıs'ta sancaktar olan Mehmet Paşa dedesinin adını vererek câminin adını Pir Paşa olarak değiştirmiş ve bakımını yaptırmıştır. Yüzyıllarca bu isimle anılan câmi, 1839'ta Kıbrıs'a vergi toplama usulleriyle ilgili bir görevle gönderilen Vezir Osman Paşa'nın adıyla birleştirilerek Pir Osman Paşa câmii olarak anılmıştır. Osman Paşa'nın "Pir"liği ise sonradan olma. Halk tarafından kendisine evliyalık izâfe edilmiş, kabrinde mum yakılıp dua edilmiş, adak adamlar günümüze kadar devam etmiştir..

1839 yılında Larnaka'dan adaya çıkan Vezir Osman Paşa, Lefkoşa'da Miralay Tâhir Ağa'nın (Hacı Tâhir Ağa) konağında misafir edilmiş, fakat geldiği gün hastalanmıştır. Adaya gelişinde karşılandığı sırada kendisine sunulan çiçeklerden zehirlendiği söylentileri vardır. Hastalığı kötüye gidince havası iyi gelir düşüncesiyle Lefke'ye gönderilmiş, burada Binbaşı Emin Efendi'nin (Hacı Emin Ağa) evinde kalmış, ancak iyileşememiş ve adaya ayak bastığının 49. gün

Lefke’de vefat etmiştir. Emin Ağa’nın emriyle câminin yanına defnedilmiştir. Kabri üzerinde Sultan Mahmud’un cariyelerinden olan karısı tarafından İzmir’de yaptırılan ve Osmanlı taş işçiliğinin en güzel örneklerinden biri olan lâhdi bulunmaktadır.

Vezir Osman Paşa’nın mezar taşı yazısı

Hüve’l-Hayyü’l-Bâkî
Yok kurtuluş cihanda dest-i felekten asla
Bak böyle kahramanı hâke düşürdü hayfâ
Gice gündüz sıdk ile hizmet ederken devlete
Akıbet Kıbrıs’ta eyledi emânet verilen cânı fedâ
Zıll-ı Hakkın sâyesinde olmuş idi vezir
Cümlesin bezl eyledi irince sem’ine emr-i Hüda
İftirâkine tahammül eylemek kâbil değil
Sabrını ihsan ide bâkilere hemen Mevlâ
Kısmete nahnü fetemennâ danesin tekml idüb
Ah ne çare böyle imiş hükmi-i takdir-i Hüda
Hâb-ı gafletten uyanmaz âdem amma her gelen
İşte böyle gitmededir cümle âlem ukbâya dâima
Cevheri söyledim fevtine tarih hayrının
Âşiyân-ı me’vâyı cây ide Osman Paşa

Sene 1255 (1839)

Bugünkü Türkçe ile anlamı:

Ebedî diri olan yalnız Allah’tır
Bu dünyada feleğin elinden asla kurtuluş yoktur
Bakın ne yazık ki böyle bir kahramanı bile o, toprağa düşürmüştür
Devlet için doğrulukla gece gündüz hizmet ederken
Sonunda Kıbrıs’ta kendisine emanet olarak verilen canı feda etti
O Allah’ın yardımını sayesinde vezir olmuştu
Allah’ın emri kulağına erişince herşeyini etrafına saçtı
Artık Allah geride kalanlara sabır ihsan eylesin
Ve onun içi Fatıha süresini okusun
Ne çare ki Allah’ın takdiri böyle imiş
Adem oğlu gaflet uykusundan uyanmaz ama her gelen
Cümle âlem ahirete daima işte böyle gitmektedir
Onun ölümü üzerine hayır olsun diye Cevheri tarih söyledim
Osman Paşa Cennet bahçelerini kendisine mekan eylesin

Sene 1255 (1839)

Lefke’de Pir Paşa Câmii olarak adlandırılmış olan Osman Paşa Câmii önünde Osman Paşa’nın Lâhitli Mezarı

Notlar

¹ Bu kitâbenin metni Kıbrıs’ta hem müftü olan hem de şairliğiyle meşhur Müftü Râci Efendi’ye aittir. Müftü Mehmet Râci Efendi hakkında bkz: Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, Ankara, 2002. s.38-40

² Harid Fedai, Müftü Hilmi Efendi, Şiirler, Lefkoşa, 1987

³ Ahmet An, Kıbrıs’ın Yetiştirdiği Değerler, Lefkoşa. 2002, s.203-208

⁴ Avukat, A.Esat. “Büyük Müteberri Debbağ Derviş Efendi’nin Ölümünün 27. Yıldönümü” Halkın Sesi. 30 Mart 1944.(Ahmet An’dan alıntı)

⁵ Harid Fedai: Eski Basınımızdan, Kıbrıs Gazetesi, 1 Kasım 1999, s.38. [Birlik, 28 Mart 1924, Cuma sayı,12. Başmakale: Günahı Değiştirenlerin Üstüne. Yazan: Fadıl Niyazi]

⁶ Sevinç Andız, Kıbrıs’ta Vakıf Eserler. Lefkoşa, 1990, s.58. Bener Hakkı Hakeri, Kıbrıs Türk Ansiklopedisi.1992, c.2, s.283

⁷ Mücevher tarih; ebced hesabında noktalı harfleri sayılarak tarih çıkarılan mısra veya beyit. (Tarih düşürme.)

Kaynaklar

- Altan, Hâşim, Belgelerle Kıbrıs Türk Vakıflar Tarihi. c.1-2, Kıbrıs, 1986
- An, Ahmet, Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması,(1900-1942) Lefkoşa, 1997
- An, Ahmet, Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler
- Aslanapa, Oktay, Kıbrıs'ta Türk Eserleri, İstanbul,1975
- Bağışkan, Tuncer, Kıbrıs Türk Halk Biliminde Ölüm, Lefkoşa,1997
- Bağışkan, Tuncer, Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri, Lefkoşa, 2005
- Behçet, Hasan, Kıbrıs Türk Maarif Tarihi, (1571-1968), Lefkoşa, 1969
- Çağdaş, Cevdet, Kıbrıs'ta Türk Devri Eserleri, Lefkoşa, 1965
- Çağdaş, Cevdet, Kıbrıs Türk Müzesi Taş Eserler Bölümündeki Kitâbelerden Seçme Örnekler, Lefkoşa 1967
- Dânişment, İsmail Hâmi, Osmanlı Tarihi Kronolojisi Türkiye Yayınevi, 1970
- Fedâî, Harîd - Azgın, Bekir, Kaytazzâde Nâzım Efendi "Rûh-ı Mecnûh" (Şiirler), Lefkoşa, 1993
- Fedâî, Harîd, Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi, Şiirler, Lefkoşa,1987
- Fedâî, Harîd, Kıbrıslı Âşık Kenzî Divanı, Lefkoşa,1989
- Fedâî, H.- Altan, H, Lefkoşa Mevlevihanesi, Lefkoşa,1997
- Gazioğlu, Ahmet C, Kıbrıs'ta Türkler, Lefkoşa,1994
- Gazioğlu,Ahmet C, Kıbrıs Tarihi, İngiliz Dönemi,(1878-1960), Lefkoşa,1997
- Gürel, Şükrü Sina, Kıbrıs Tarihi, (1878-1960), Ankara, 1984
- Hakeri, Bener Hakkı, Kıbrıs Türk Ansiklopedisi, c. I-II, Lefkoşa, 1992
- Hakeri, Bener Hakkı, Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi, Lefkoşa 1993
- Halkbilim Sempozyumları II. Haz. Kâni Karol, Lefkoşa, 1997
- İslâmoğlu, Mahmut, Ülkemiz ve Kültürümüz, Lefkoşa,1984
- İsmail, Sabahattin, İngiliz Yönetiminde Türk-Rum İlişkileri ve İlk Türk-Rum Kavgaaları, Lefkoşa, 1997
- İsmail, Sabahattin, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve Unutulan Yıllar (1964-1974), Lefkoşa, 1998
- Konur, İsmet, Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'taki Türk Eserleri, Adana, 1946
- Metin, Hüseyin, Kıbrıs Türk Tarihine Toplu Bir Bakış, Lefkoşa, 1959
- Meydan Larousse, Kıbrıs Maddesi, İstanbul 1980. c.12, s .809
- Süreyya, Mehmet, Sicill-i Osmâni, İstanbul 1996, c. 1, s. 302

Kıbrıs Türk Hikâyeciliğine Yeni Bir Katkı: Rüya

Meral DEMİRYÜREK*

Giriş

Türk edebiyatında Batılı tarzda roman ve hikâye XIX. yüzyılın ikinci yarısında önce çevirilerle başlamış, ardından da telif eserlerle devam etmiştir. Kıbrıs Türk edebiyatında roman ve hikâyenin başlangıcı İstanbul merkezli Türk edebiyatına paralel olarak gelişmiştir. Kıbrıs Türk edebiyatında başlangıcından bugüne değin yazılmış ve tespit edilmiş eserler üzerine yapılan bazı araştırmalar vardır. Bunlar arasında Harid Fedai'nin *Kıbrıs Türk Kültürü* (2002), Suna Atun'un *Kıbrıs Türk Edebiyatı* (2009) ve yine aynı yazarın Bülent Fevzioğlu ile birlikte hazırladığı *Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Öykü'nün 107 Yıllık Kronolojik- Antolojik Tarihsel Süreci* (2004) adlı çalışmalar sayılabilir. Harid Fedai'ye göre Kıbrıs Türk Edebiyatı'ndaki ilk hikâye örneği *Bir Manzara-i Dil-güşâ*'dır (Fedai 2004, 314). Ahmet Tevfik Efendi tarafından yazılan hikâye, 1897 yılında *Akbaba* dergisinin 3. sayısından itibaren üç sayı boyunca devam etmiştir (Atun 2009, 66). Ahmet Tevfik Efendi 3 Şubat 1908 tarihinde hikâyesini Mirat-ı Zaman matbaasında yirmi sayfalık bir risale halinde tekrar neşretmiştir (An 1997, 5). Ondan yaklaşık üç ay sonra ise Ahmet Nuri Müdürzâde tarafından on sekiz sayfalık bir kitapçık halinde *Gülünç- İbret-âmez Hikâyeler* yayımlanır. İslam Matbaası'nda 22 Nisan 1908 tarihinde yayımlanan bu hikâye, İslam Kütüphanesi'nin on dokuzuncu yayımıdır (Atun-Fevzioğlu 2004, xviii). Bilimsel çalışmalarda adı geçen üçüncü hikâye kitabı Afif Hikmet Mapolar'ın 1943 yılında yayımladığı *Toprak Aşkı*'dir. Dolayısıyla bilinen ikinci hikâye kitabından sonra 35 yıl boyunca başka herhangi bir hikâye kitabı yayımlanmamıştır (Atun-Fevzioğlu 2004, xviii). Gazete ve dergilerde yayımlanan hikâyeler konusunda ise henüz geniş kapsamlı ve bütüncül bir çalışma yapılmamıştır. Bununla birlikte İrşad dergisi üzerine yapılan yüksek lisans çalışması sırasında derginin yayımlandığı 1920-22 yılları arasında toplam beş hikâyenin yayımlandığı tespit edilmiştir. Dergideki hikâyelerden üçü imzasız (*Yüzbaşı Muzaffer Bey'in Mektubu*, *Bir Hikâye*, *Kadın ve Kadınlık Analık*) ikisi (*Siperlerde Akşam*, *Album*) ise Mehmet Nâzım imzasıyla yayımlanmıştır (Demiryürek 2007).

Bugüne değin tespit edilmiş Kıbrıs Türk hikâyeciliğine ait örneklerde konuların genellikle İstanbul merkezli Türk edebiyatı etkisinde kaldığı ve romantik işleyişe uygun konu ve temalar etrafında şekillendiği görülmektedir. Nitekim Kıbrıs Türk edebiyatındaki ilk hikâye örneği kabul edilen *Bir Manzara-i Dil-güşâ*'nın konusu Anjel ve Marki adlı iki genç aşığın gece vakti ormanda

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çorum.

buluşmaları ve duydukları çeşitli sesler nedeniyle korkmaları üzerine kuruludur (Atun 2009, 66).

Bu bildirinın konusu henüz literatüre kazandırılmamış bir hikâye olan Mustafa Hâmi Bey'in *Rüya –Bir Ölüñün Dirilmesi-* adlı hikâyesi hakkında tanıtıcı ve tahlili bilgiler vererek hem Kıbrıs Türk hikâyeciliğinin 1908-1943 yılları arasındaki boşluğunu doldurmaya hizmet etmek hem de yeni örneklerin bulunacağı bir kaynak olarak Kıbrıs Türk basınına dikkat çekmektir. Ayrıca Mustafa Hâmi ismine bir hikâyesi vasıtasıyla da olsa Kıbrıs Türk Edebiyatı içinde yer vermektir. Elbette bir diğeri hedef ise *Rüya* hikâyesinin daha önceki örneklerden farklarını ortaya koyarak orijinal ve yeni taraflarını tespit etmektir.

Rüya'nın Yazarı: Mustafa Hâmi Bey

Kıbrıs gazetesinde *Rüya* adlı hikâyenin yazarı olarak belirtilen Mustafa Hâmi Bey'in doğum tarihi tam olarak bilinmediği gibi hayatının diğeri yönleri hakkında bilinenler de çok yetersizdir. Ahmet An'a göre 1906 yılında yapılan Kavanin Meclisi seçimlerinde Tüccarbaşı Ahmet Derviş Paşa'nın yerine Mağusa-Larnaka milletvekili olarak seçilmiş ve 1926 yılı ortalarına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1944 yılında ölen Mustafa Hâmi Bey'in çocuğu olmamıştır (An 2002, 278-283).

Kavanin Meclisi üyesi olarak toplum dertleriyle yakından ilgilendiği anlaşılan Mustafa Hâmi Bey 1907 yılında İngiliz Sömürgeler Bakanlığı Müsteşarı Churchill'e Kıbrıs Türk halkının isteklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

- 1.Üst kademedeki Enosis konusunun görüşülmesine izin verilmemesi,
- 2.Muhtar idarenin Türk halkınca istenmediğinin bilinmesi,
- 3.Resmî dairelere İngiliz müdürler atanması,
- 4.Kavanin Meclisi'ndeki Türk-Rum üye dengesinin sürdürülmesi,
- 5.Büyük Britanya hükümetince Kıbrıs'a verilmekte olan senelik elli bin

liranın artırılması,

6.Rum halkının taşkınlıklarına, Enosis gösterilerine karşı önlem alınması ve Ada'nın her yanında İngiliz askeri bulundurulması,

7.Eğitime ayrılan ödeneğin çoğaltılması ve Ada'da bir üniversite açılması (An 2002: 278-9).

Mustafa Hâmi Bey, Kıbrıs Türk toplumunun sosyal ve ekonomik sorunlarıyla da ilgilenmiştir. O, 1911 yılında yayın hayatına başlayan *Vatan* gazetesinde "Sosyo-Ekonomik Dertlerimizden" başlığı altında çeşitli makaleler yayımlamıştır. Hâmi Bey bir yazısında Kıbrıs Türk halkının tasarrufa önem vermesi gerektiğini belirtir ve "Sözgelimi bugün elimizde bulunan ve iyi idare edilecek olsa birkaç gün geçirmeğe yetebilecek bir meblağı düşünmeksizin harcar ve onu izleyen günlerde pek düşkünce bir hayata mahkûm oluruz. Bu üzücü durum her sınıf halkımızda başka başka şekillerde kendisini belli ediyorsa da aşağı tabakalarda özellikle işçi takımında açıkça görülmektedir" (An 2002, 279) diyerek gerçekçi bir tespitte bulunur.

Mustafa Hâmi Bey 1908 yılında İstanbul'da başlatılan “İane-i Askeriyye” (Hediye-i Şitaiyye/İane-i Şitaiyye) kampanyasına İskele Türklerini örgütleyerek destek olmuştur. Lefkoşa ve Tuzla'dan başka İskele'de de bir “İane-i Askeriyye Komisyonu” kurulmuştur. Lefkoşa'da yayımlanan *Mirat-ı Zaman* gazetesinin 7 Aralık 1908 tarihli sayısında yer alan bir habere göre İskele'de Osmanlı Kırâathanesi'nde bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Hacı Kenan Efendizâde Kâmil Efendi, Meclis-i Kavanin azasından Mustafa Hâmi bey, Müftüzâde Ahmet Hulusi bey, Ali Rauf Efendi ve Hüseyin bey halk tarafından “İskele İane-i Şitaiyye Komisyonu” üyeliklerine seçilerek bir komisyon kurulmuştur. *Mirat-ı Zaman* gazetesi aynı nüshasında Mustafa Hâmi Bey'in 3 Aralık 1908 tarihini taşıyan bir mektubunu da yayımlamıştır. Mustafa Hâmi beyin mektubu şöyledir:

“*Mirat-ı Zaman İdarehanesine*

İzzetli Efendim,

Hükümet-i seniyyemizin başında dolaşan gâilelerden dolayı bugün Rumeli'de Bulgar hududunda muhafaza-i vatana memur olan asker kardeşlerimizin nasıl mehîb, asil bir vazife ifa etmekte olduklarını elbette takdir ederiz. Zaten bu hürriyeti bize bahş eden yine o fedakârlar, o kahramanlar idi. Onların şu hizmet-i mukaddeselerini tebci eylediğimiz halde soğuklar içinde, karlar arasında silâh omuzda vatanın te'min-i selâmeti için nöbet beklediklerini göz önüne getirerek biz de uhdemize terettüb eden vazife-i hamiiyeti ifa etmeliyiz.

Dersaadette, vilâyatta kadınlarımızdan, erkeklerimizden ayrı ayrı cemiyetler teşekkül etti. İane cem'ine ibtidar ettiler. Namus-i millîmizi, şân-ı hükümetimizi i'lâya çalışan o muhteşem ordumuza hedaya-yı şitaiyye irsal ettiler. Biz burada te'sirden azade duracak mıyız? Hayır. Asla!

İşte İskele kasabası iane cem'ine teşebbüs etti. Karyelere de ihbar edildi. Lefkoşa ve diğer kaza köyleri de aynı hissiyatı perverde ettiklerine emin olduğumuzdan bu emr-i hayra teşebbüs hususunda teehhür etmeyeceklerini tabii buluruz.

Bu babdaki teşebbüsümüzü ceride-i mutebereleriyle de ilân etmeği münasib bulduk. Bundan sonra da cereyan-ı ahvâl matbuat sahifelerine tevdi olunacaktır. Tevfik Allah'tan.

Fi 3 Kânun-ı evvel 908

İmza

Mustafa Hâmi”

İskele Türkleri ve “İane-i Şitaiyye” İçin İkinci Çağrı

Mustafa Hâmi beyin *Mirat-ı Zaman* gazetesindeki mektubunu ilk çağrı olarak kabul edersek ikinci bir çağrı da yine aynı gazetede bir hafta sonra yayımlanmıştır, diyebiliriz. Çünkü gazetede, aynı imzayı taşıyan yeni bir mektup yayımlanmıştır. Hayli uzun olan bu mektubunda Mustafa Hâmi Bey, halkın “*bu emr-i hayır*” konusundaki tutumunun memnuniyet verici olduğunu, tüccar Hâmit

beyin “*selamet-i vatan uğrunda*” gösterdiği çabayı komisyonun takdirle karşıladığını, rüsumat müdürü Mister Ansel’in de kampanyaya katılmasının her zaman hatırlanacağını belirtir. Daha sonra da 5-6 aylık olan Meşrutiyet hükûmetinin vatani korumak için üç yüz bin kişilik bir ordu hazırladığını yazar. Mektubun son satırları şöyledir: “*Şan-ı hükümetimiz, namus-ı millimiz bu ordunun muvaffakiyetine taallük ediyor... Kıbrıslılar, Osmanlılığı yegâne necah ve felâh eden biz, bu hususta dahi uhuvvet-i diniyye ve tarihiyyemizi izhar etmekle iftihar eyleriz. Yaşasın vatan! Yaşasın Ordu!*”

Bu mektubun ardından yardımda bulunan kişilerin listesi yayımlanmıştır. Böylece 4 lira daha toplanmış ve İskele’de toplanan paranın miktarı 35 lira 2 şilin 4 kuruş olmuştur.

İskele halkının bu kampanyaya katılımı daha sonraki günlerde de devam etmiştir. 8 Şubat 1909 tarihinde yayımlanan bir listeye göre İskele halkı yanında Köfünye, Alamyıo, Kalavason ve Terazi köyleri de kampanyaya katılmışlar ve 8 lira, 1 şilin ve 7 kuruş toplanmıştır.

8 Şubat 1909 tarihine kadar Larnaka (merkez, İskele kasabası ve köyler dâhil) kazasında toplanan yardımların toplamı 77 lira 16 şilin ve 7 kuruşa ulaşmıştı. 1 Mart 1909 tarihinde yayımlanan bir başka listede İskeleli bazı Türklerin kampanyaya 4 lira 11 şilin 7 kuruşla katıldıkları görülmektedir ki böylece Larnaka kazası dâhilinde toplanan para miktarı 82 lira 8 şilin 5 kuruşa yükselmiştir (Demiryürek 2004, 5-7).

Mustafa Hâmi bey bir yandan Kavanin Meclisi’nde Kıbrıs Türk toplumunun varlığı için mücadele etmiştir. Onun bu günlerdeki faaliyetleri devrin basınında yer bulmuş ve özellikle İrşad dergisi tarafından sürekli desteklenmiştir (Demiryürek 2007, 218-19; 231, 240). Öbür yandan gazetelere makaleler yazarak toplumu aydınlatmaya çalışan Mustafa Hâmi bey sadece makaleler yazmakla da yetinmemiştir. Ayrıca edebî eserler yoluyla topluma ulaşmayı hedeflemiş ve 1913 yılında *Kıbrıs* gazetesinde yayımlanan *Rüya* adlı hikâyesini Kıbrıs Türk toplumunu, varoluşunu tehdit eden birtakım tehlikelere karşı, uyarmak için kaleme almıştır.

Rüya Yahut Bir Ölünün Dirilmesi

Kıbrıs gazetesinin 14 Temmuz 1913 tarihli dördüncü sayısının ikinci sayfasında üç sütun halinde yayımlanan *Rüya*’nın alt başlığı “Bir Ölünün Dirilmesi”dir. Kısa hikâye kategorisinde yer alan eser olay örgüsü, kişi, zaman ve mekân bağlamındaki yapısal özellikleri açısından oldukça basittir. Dil itibarıyla değerlendirildiğinde ise XX. yüzyıl başlarından itibaren İstanbul ve Selanik merkezli edebî çalışmalarda yoğun bir biçimde etkili olan dilde sadeleşme cereyanının yansımalarını *Rüya*’da görmek pek mümkün değildir. “Mah-ı münevver”, “fevk-i ser”, “neşr-i envar” ve “heyet-i mecmua-yı millet” tamlamaları dili kısmen ağırlaştırmakla birlikte konuşmaya dayalı gösterme metodunun kullanıldığı bölümlerde dilin anlaşılabilirliğiyle ilgili herhangi bir pürüz

yoktur. Bu sebeple *Rüya*'nın dil ve üslûp hususiyetlerinin yanı sıra gerek olay hikâyesinin özelliklerinin başarılı bir biçimde uygulanışı gerekse tematik açıdan önemi göz önüne alındığında Kıbrıs Türk edebiyatı tarihi içinde önemli bir yer işgal etmesi muhtemeldir. İlaveten 1913 yılı gibi erken sayılabilecek bir dönemde Kıbrıs'ta millî ve dinî bilinçlenmenin edebiyata zemin teşkil etmesi önemlidir. Bu yönüyle *Rüya*, millî edebiyat anlayışının bir örneği olarak değerlendirilir.

Rüya'nın konusu, bir gece vakti, isimleri belli olmayan anlatıcı ve arkadaşının tenha bir yerde Kıbrıs adasında Müslüman kimliğinin kalıcılığı üzerine söyleştikleri sırada bir ölünün dirilerek mezarından çıkmasına tanık olmaları üzerine kuruludur. İsmi belli olmayan ancak cinsiyeti erkek olan ölü mezarlıktan çıkarak evine gider. Evinin yenilenmiş ve kâgir bir konağa dönüşmüş hali karşısında şaşırır, ancak çocuklarının çalışarak zengin olduklarını ve evlerini yenilediklerini düşünür. İçeri girer. Ancak girdiği evden birkaç dakika gibi kısa bir süre sonra büyük bir hayal kırıklığıyla çıkar. Çünkü ölünün evi artık bir Rum evi olmuştur. Ölünün kırk sene boyunca çalışıp kazandıklarını çocukları kısa sürede tüketmiş ve hatta evlerini dahi elden çıkarmışlardır. Üstelik babadan miras kalan bu evi bir Rum'a satmışlardır. Ölü, çocuklarının halinin başkalarına kötü örnek teşkil etmemesi ve Türk milletinin tek dayanağı olan topraklarının elden çıkmaması temennisiyle mezarlığa geri döner ve "ümitle çıktım, nedametle dönüyorum" diyerek mezarına uzanır. Ölünün hareketlerini arkadaşıyla baştan sona kadar takip eden anlatıcı, tam bu esnada, büyük bir dehşet içinde uykusundan uyanır. Hikâyedeki bütün ayrıntıların anlatıcı tarafından görülen bir kâbus olduğu da böylece anlaşılır.

Rüya'nın olay örgüsü hayal (rüya) ve gerçek çatışması üzerine kuruludur. Anlatıcının gördüğü kâbus, Kıbrıslı Türklerin her an yüz yüze oldukları bir tehlikeye işaret eder. Onun uykudan uyanması henüz korkulanın olmadığını göstermekle birlikte yine de tedirgin edicidir ve ibret vericidir. Bir ölünün hayalî bir biçimde mezarından kalkıp evine gittiğinde onun Rum malı olduğunu görmesi ve bunun üzerine tekrar ve müebbeden ölüme gönüllü olması trajiktir. Bu rüya hem kurmaca âlemdeki anlatıcı için hem de reel dünyanın bir parçası olan okuyucu için aynı etkiye sahiptir. Rüyanın gerçek dışılığı iç rahatlatıcı olmakla birlikte böyle bir riskin her zaman var olduğunun hatırlanması rahatsız edicidir. Öte yandan hikâyenin vermek istediği mesaj açısından da rüya daha doğrusu kâbus motifi çok güçlü bir uyarıcı görevi görür.

Hikâyedeki kişi sayısı üçtür ve her üçünün de adı verilmemiştir. Anlatıcının arkadaşı konumundaki kişinin ona eşlik etmek dışında etkin herhangi bir fonksiyonu yoktur. İkinci kişi, anlatıcı fonksiyonunu da beraberinde taşımakta olup gözlemci bir yapıya sahiptir. Onun varlığı hikâyedeki anlatıcı çeşidini birinci tekil şahıs anlatıcı olarak belirtmeyi gerektirir. Anlatıcının Ölü'yü sadece takip etmesi ve gördükleri ile duyduklarını aktarmakla yetinmesi gözleme dayalı bir bakış açısını beraberinde getirir. Dolayısıyla *Rüya*'da üslûp olarak

anlatmadan ziyade tasvir ve gösterme tercih edilmiştir. Ölü'nün sarfettiği şu sözlerde ise hitabet üslûbunun bir örneğini görmek mümkündür:

“Ah!.. Sefiller.. Ben kırk sene çalıştım, kazandım. Ve hayattan bi-hakkın hisse-mend oldum. Fakat israf etmedim. Zira Allah müsrifleri sevmez. Ve hüsn ü idare sayesinde hiçten bir eser meydana getirdim.

Öyle bir eser ki yaşamağı bilenler için pek kıymetli idi. Fakat siz kabiliyet gösteremediniz. Mahvettiniz. Mevcudiyetiniz de beraber mahvoldu. Cemiyet içindeki mevkiniz de mahvoldu. Unsur-ı İslam'ın da bir uzvu kırıldı. Amalinizin seyyiatı yalnız nefsinize münhasır kalmadı. Heyet-i mecmua-i millette de bir boşluk bıraktınız.”

Ölü, hikâyedeki asıl kişi konumundadır. Öncelikle bir rüyanın parçası olması ve hâlihazırda yaşayan biri olmaması onu kurgusal metinler bağlamında oldukça ilginç ve farklı kılmaktadır. Uzun süre önce dünyadan ayrılmış ve ruhlar âlemine göç etmiş bir Kıbrıslı Türk bir gün Allah'ın lütfûna mazhar olsa ve tekrar canlansa ne olur? Bu sorudan hareketle düşünülmüş, tasarlanmış ve yazılmış kanaati uyandıran *Rüya*'da ölünün, kendisinden sonra olup bitenleri görme şansı bulunduğu kendi isteğiyle tekrar ölümü tercih etmesi onu hikâyenin bütününde ön plana çıkardığı gibi verilmek istenen mesajı da çok güçlü bir biçimde vurgular. Nitekim hikâyenin teması onun ağzından dökülen şu sözlerde gizlidir: *“Varlıklı değilsen kuvvetimiz olmaz. Bastığımız toprak bizim değilse bizi kaldırmaz. Sa'y ve amel olmazsa kendimizi müdafaa edemeyiz.”*

Mustafa Hâmi, edebiyatın imkânlarını kullanarak Kıbrıs Türk toplumuna bir mesaj vermek istemiştir. Buna göre, bu *“Rüya”*nın gerçek olmaması için yazarın Kur'an-ı Kerim'den alıntılardığı Haşr suresinde de dendiği gibi öngörü yani basiret sahibi olunmalı ve ibret alınmalıdır. Yoksa bu *“Rüya”* daha doğrusu kâbus bir gün gerçek olabilir ki o zaman Türk'ün Kıbrıs üzerinde hayat hakkı kalmaz ve tıpkı *Rüya*'daki *“Ölü”* gibi kendi ayaklarıyla mezarının yolunu tutar.

Sonuçlar

Kıbrıs Türk toplumunda Mustafa Hâmi'nin ismi çoğunlukla Kavanin Meclisi üyesi olması hasebiyle bilinmektedir. Tıpkı akrabası Mehmet Nâzım bey gibi o da Kıbrıs Türk toplumunun millî kimlik, eğitim ve ekonomi yönlerinden güçlenmesi ve bilinçlenmesi için aydın sorumluluğuyla hareket etmiş bir entelektüeldir. Bu bağlamda düşüncelerini geniş kitlelere kalıcı bir biçimde duyurabilmek için gazetelerde çeşitli köşe yazıları yayımlamıştır. Kalem ehli olduğunu gösteren bir diğer örnek ise 14 Temmuz 1913 tarihinde *Kıbrıs* gazetesinde yayımladığı *Rüya –Bir Ölünün Dirilmesi-* adlı hikâyesidir (Ek olarak aşağıda sunulmuştur). Bu hikâye ile ilk kez Mustafa Hâmi'nin edebî yönü ortaya çıkmaktadır.

Rüya –Bir Ölünün Dirilmesi- Kıbrıs Türk edebiyatında hikâyenin gelişimi açısından önemli bir yere sahiptir. Daha önce herhangi bir çalışmanın konusu olmayan bu hikâye 1908 sonrası dönem içindeki bir boşluğu doldurduğu gibi

konusunun doğrudan Kıbrıs Türk toplumuyla ilgili olması açısından da dikkat çekicidir. Çünkü ilk dönem roman, hikâye ve tiyatrolarında konu genellikle Kıbrıs dışında, İstanbul'da, geçmektedir. Hâlbuki *Rüya*'da mekân Kıbrıs'tır. Rüya'yı önemli kılan bir diğer özellik ise temasının tamamen Kıbrıs Türk toplumunun Ada üzerindeki kalıcı varlığının nasıl temin edileceği üzerine yoğunlaşmış olmasındadır. Mustafa Hâmi'nin hikâyesinde belirlediği tema; güçlü bir ekonomi, toprak sahibi olma ve azimle çalışmaktır.

Rüya, kısa bir hikâyedir. Olay hikâyesinin terdit yani sürpriz bir sonla bitme özelliğini çok başarılı bir biçimde örneklemesi, onun kalıcılığını sağlamaya yardım edecek boyuttadır. Bu yapı, hikâyenin teknik açıdan sahip olduğu gücü de gösterir. Ayrıca hikâye kişisi olarak bir ölünün seçilmesi, *Rüya*'yı oldukça ilginç ve sıra dışı bir örnek haline getirmektedir. Muhtemelen bu, Kıbrıs Türk edebiyatında bir ilktir.

EK: Hikâyenin Metni

RÜYA

-Bir Ölünün Dirilmesi-

Mah-ı münevver, fevk-i serimizde muhteşem bir hâle içinde neşr-i envar diyordu.

Ben ve refikim... Bu gecenin letafeti içinde sakin bir noktada ağır ağır yürüyor ve bu Ada'da İslamların beka-yı mevcudiyeti gibi mühim mebahis üzerine hasbihal ediyor idik. Yolumuz bizi kabristanın yanına getirdi. Orada bir dakika kadar tevakkuf ettik. O sırada kabristandan hafif bir gürültü işitildi. Müteakiben bir vücut müsadif-i nazarımız oldu.

Biz, yekdiğerimize bakıyor ve havf ü helecandan bir şey söyleyemiyor idik. O vücut etrafa nâfiz nazarlar fırlatarak harekete başladı. Makabir arasından geçerek kapuya kadar geldi ve dışarıya çıktı.

Şimdi "Ölü" daha iyi görülebiliyor idi. Uryân, üzerinden bakiye-i hak-ı makber dökülerek karşıki yolu tuttu... sakinâne gidiyordu. Biz tekrar birbirimize baktık ve hiç bir kelime söylemeden onu takibe koyulduk. Dar sokaklardan, geniş caddelerden geçiyor idik. Aramızda ancak on adım kadar mesafe vardı. "Ölü" kârgir bir konak önünde durdu. Mütehayyirâne bakmağa başladı. Ve mühtezz bir sesle dedi ki:

Bu, bizim ev değil, fakat burada idi ne oldu? Vakti bizim evimizde muntazam idi; ancak böyle müceddid değil idi. Acaba çocuklarım zengin mi oldular? Mümkündür. Faal, müteşebbis, muktesid olanlar için her şey ihtimal dâhilindedir.

Zaten kendilerine miktar-ı kâfi irad, servet bırakmıştım. O servet, iyi kullanmayı bilen ellerde elbette artar ve böyle konaklar yapar. Ber-hurdâr olsun çocuklarım. Kendilerini görmek, derece-i saadetlerini yakından takdir etmek isterim. Fakat kendimi göstermemeliyim. Benden korkmasınlar. Ben onları terk edeli hayli zamandır. Şimdiye kadar beni unutmuşlardır. Unutmamış olsalar bile

dirileceğimi -velev ki muvakkat olsun- Nasıl keşfedebilecekler! Hiç ölü dirilir mi? Şimdiye kadar dirilmiş mi? Fakat işte benim hakkımda fevkalade olarak irade-i samadaniye şeref-vaki oldu. Bu lütf-ı ilahiden ben de istifadeye şitaban oldum, dedi. Ve bir medhal aramağa başladı. Ve biraz daha ötede bahçenin parmaklıklarından içeriye girdi.

*

Bizim hayf ü helecenımız azalmıştı. Gördüğümüz halden müteessir olmuştuk... Vakanın ehemmiyetine, garabetine binaen nihayete kadar takibe karar verdik ve muntazır olduk.

Birkaç dakika sonra “Ölü” girdiği yerden çıktı. Şimdi sadasında daha amik bir hüzn ü ihtizaz vardı. Diyordu ki:

Eyvah! Aldanmışım... Aldanmışım. Tahayyül ettiğim gibi değilmiş. Bu bir Rum evidir. Rum evi oldu. Burada sakin olanlar bizim düşman-ı amal ü hissiyatımız olan, öteden beri bizim mevcudiyetimizi kemirmeğe çalışan bir unsura mensup kimselerdir.

Şimdi her şey bana münkeşif oldu. Görüyorum. Anlıyorum. Oğullarım ehliyetsiz... sefih... çıkmışlar. Muvakkat bir zevk ü neşad için bütün mesudiyetlerini heder etmişler.. Sahte tebessümlere, ca’li iltifatlara inanmışlar, teslimiyet göstermişler. Ve kısa bir müddet için muğfel bir hayat yaşamışlar.

Bütün iradlarını, servetlerini bu yolda mahvetmişler. Hatta evlerini, mukaddes addolunması lazım gelen yurtlarını bile o cereyan alıp götürmüş.

Ah! Düşünmemişler ki sabah-ı saadet böyle bir hayattan tevelliüd etmez. Böyle bir hayatın encamı hüsrân ve nedamettir.

Evet, aldığını, verdiğini erkam ile tayin edemeyen, iradiyle masrafını karşılaştıramayan, muvazeneyi muhafaza edemeyen, emr-i idareden gafil insanlar elbette böyle bir akibete mahkûmdurlar.

Ah! Sefiller... Ben kırk sene çalıştım, kazandım. Ve hayattan bi-hakkın hissemend oldum. Fakat israf etmedim. Zira Allah müsrifleri sevmez. Ve hüsn ü idare sayesinde hiçten bir eser meydana getirdim.

Öyle bir eser ki yaşamağı bilenler için pek kıymettar idi. Fakat siz kabiliyet gösteremediniz. Mahvettiniz. Mevcudiyetiniz de beraber mahvoldu. Cemiyet içindeki mevkiniz de mahvoldu. Unsur-ı İslam’ın da bir uzvu kırıldı. Amalinizin seyyiati yalnız nefsinize münhasır kalmadı. Heyet-i mecmua-i millette de bir boşluk bıraktınız.

Ya bu hal taaddüd ederse... Ya o boşluklar tevali ederse.. Millete de zaaf düşmez mi? Aman yarabbi!

*

Bu sırada “Ölü” döndü gidiyordu. Biz tekrar takibe başladık ve dinliyor idik. - Ölü- devam etti:

Ben onları seviyordum. Onların mesudiyeti için çok çalıştım. Terbiyelerine ihtimam eyledim. O zamana göre onları okuttum; nihayet kendilerine refah

içinde geçinmeğe kâfi bir de servet bıraktım. Fakat işte görüyorum ki bunlar hep gitmiş, mahvolmuş...

Allah vere başkalarına da misal olmaya idi. Allah vere bu hal yalnız evlatlarımda vaki olaydı.

Zira mülk elden çıkarsa... Toprak elden çıkarsa... İslamların bu memlekette ne alakası kalır? Sanat olmaz, ticaret olmaz, toprak da bulunmazsa bu Ada'da yaşamak hakkını büsbütün kaybetmiş olmazlar mı?

Hayat bir mübarezeden ibarettir. O mübarezede kuvvet lâzım... İstinatgâh lâzım... Kalkan lâzım...

Kuvvet, kendi varlığımızdır. İstinatgâh, bu bastığımız topraktır. Kalkan da sa'y ve ameldir.

Varlıklı değilsek kuvvetimiz olmaz. Bastığımız toprak bizim değilse bizi kaldırmaz.. Sa'y ve amel olmazsa kendimizi müdafaa edemeyiz.

* * *

Artık "Ölü" kabristana girmişti. Yürüdü, mezarının başında durdu. Etrafa bir daha bakarak "ümitle çıktım, nedametle giriyorum" dedi ve mezarına uzandı.

*

Bizi dehşet kaplamış ve mehtap solmağa başlamıştı. Bu dehşet-i kıyametgün içinde uyandım. "Fa'tebiru yâ ulü'l-ebâr"¹

MUSTAFA HÂMÎ

Notlar

¹ Haşr Suresi, ikinci ayetin son kısmıdır. Anlamı: Ey basiret (seziş, öngörü) sahipleri ibret alın (Bu bilgi tarafımızdan ilave edilmiştir. MD).

Kaynaklar

- An, A. (1997). Kıbrıs'ta Türkçe Basılmış Kitaplar Listesi (1878- 1997). Ankara: Millî Eğitim Kültür Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.
- An, A. (2002). Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler. Ankara: Akçağ.
- Atun, S., Fevzioğlu, B. (2004). Kıbrıs Türk Edebiyatı'nda Öykü'nün 107 Yıllık Kronolojik- Antolojik Tarihsel Süreci. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Atun, S. (2009). Kıbrıs Türk Edebiyatı. Lefkoşa: Samtay Vakfı Yayınları.
- Demiryürek, M. (2004). Türk silahlı kuvvetleri için düzenlenen yardım kampanyaları ve Kıbrıs Türkleri 1897-1909. Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, 2/3, 1-14.
- Demiryürek, M. (2007). Kıbrıs Türk Basın Tarihinden İrşad Dergisi. İstanbul: Deniz Plaza Yayınları.
- Fedai, H. (2002). Kıbrıs Türk Kültürü Bildiriler I. Ankara: Özyurt Matbaası.
- Mustafa Hâmi (1913). Rüya. Kıbrıs gazetesi, Nu. 4, s. 2.

Çağdaş Kıbrıslı Türk Yazını'nda Minimal (Kısa) Öykü

M. KANSU*

Kıbrıs Adası, Sultan II.Selim döneminde, Venedik egemenliğinden kurtarılacak Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine alınır. Böylece, Doğu Akdeniz'de; politik, ekonomik, sosyal çatışma ve gelişmelerin izlenmesinde, gerekli önlemlerin zamanında alınmasında ve elbette Güney Anadolu'nun stratejik güvenliğinin sağlanmasında çok önemli ve yaşamsal kazanımlar sağlanır.

Ada'nın alınmasından hemen sonra da dönemin padişahınca yayınlanan fermanla; İçel, Konya-Karaman bölgelerinden değil salt; Arnavutluk, Batı Anadolu ve daha başka yerleşim bölgelerinden nüfus aktarımları gerçekleştirilerek *Müslüman-Türk Toplumunun* kökleşip gelişmesinin temelleri atılır.

Ada'ya yerleştirilen farklı kültür ve yaşam tarzlarındaki bireylerin, Ada'daki yerli ve Bizans etkileşimindeki toplum bireyleriyle iç içelik ve yanyanalık konumlarının da etkisiyle çok kültürlü ve bir arada var olma yapısının belirginleşmesine tanık olunur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1571'den başlayıp 1878'de sona eren Ada'daki egemenliği döneminden günümüze değin; destan, mersiye ve Divan Şiiri türlerinde çok az sayıdaki birikim, Kıbrıslı Türk Yazını'nın da ilk ürünleri olarak sayılabilir.

Kıbrıs Türk Toplumundaki yazınsal uyanış ve devinimlerin, Tanzimat ve Servet-i Fünun ürünlerinin yansımalarıyla başladığı da gözlemlenebilir.

1878 tarihi ve sonrası, İngiliz Sömürge Yönetimi'nin matbaayı Ada'ya ulaştırması bağlamında da önemlidir. Yazılı ve basılı yayın, hızla yaygınlaşır ve kabul görürken Türk Toplumunu yazarları da bu olanaklardan yararlanmaya ve K.T.Yazını'nın yazılı öncü ürünlerini üretmeye başlar.

Kötü ve olumsuz rüzgârlar da esmeye başlar. 1908-1943 yılları sanatsal-yazınsal açılardan oldukça kısır bir dönem geçirilmekte:

Dönemin batı kaynaklı teknolojik olanaklarından yararlanamama, yaşanan iki dünya savaşı, sosyo-ekonomik koşulların kötüleşmesi ve elbette başka nedenlerle. Yazınsal üretim, suskun ve durağan bir ortamla örtülür neredeyse.

İlk öykü, Ahmet Tefvik Efendi'nin 1897'de yazdığı "*Bir Manzara-i Dil-gûşa (İç Açıcı Bir Manzara)*" dönemin dolaşımında olan Akbaba Dergisi'nde yayınlanır ilk kez.

Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın Ada'da buldukları dönemlerde, iki ünlü isim; gerçekleştirdikleri etkinlik ve buluşmalarla toplumu bilgilendirmeleri,

* Şair-öykücü.

yazar-şairleri üretmeye özendirmeleri ve Tanzimat-Servet-i Fûnun edebiyatlarını da fark etmeleri, Kıbrıslı Türk Yazını'nın gelişiminde önemlidir.

"İç Açıcı Bir Manzara" 3 Şubat 1908'de, yirmi sayfalık bir kitapçık olarak yayınlanır yeniden. Üç ay sonra da, Ahmet Nuri Müdürzade'nin "*Gülünç İbretimiz Hikayeler*"'i 18 sayfalık bir kitapta, tarihimizde ikinci öykü kitabı olarak yayınlanır.

Kıbrıslı Türk Öykücülüğü'nde 35 yıl kadar süren suskunluk ve durağanlık, Hikmet Afif Mapolar'ın "*Toprak Aşkı*" adlı öyküler toplamı ile değişir. 1943 yılında, tek sayı olarak yayınlanan "*Çığ Dergisi*" nde de yeni minimal öyküler okunur.

"Kısa Hikaye" kavramını, "Küçük Hikaye" yan başlığıyla ilk kez, 1921 yılında "*Albüm*" ve 1922 yılında yayınlanan Mehmet Ali Akıncı'ya ait "Sırma Saçlar" öyküleri, "Minimal Öykü"nün ilk ürünleri olarak kabul görür.

Böylece; 1897-1977 yılları süresince, 47 öykücünün kısalı uzunlu öyküleri, yazımsal serüvenimizde yerlerini alırlar.

"Mini" ve "minimal" sözcüklerinin İngilizce kökenli olduklarını biliyoruz: Mini-minyatür, küçücük; 'minimal'in de 'asgari', 'en küçük' olan Türkçe'deki karşılıkları, bir bakıma "kısa öykü"nün de tam anlamıyla açıklanması güçleşir. "Kısa öykü"nün; ne kadar kısa, kaç kitap sayfası, "Uzun öykü"den hangi nitelik ve özellikleriyle fark eder gibi sorulara yanıt bulmak da gündeme gelir. *Jaque Derrida*'nın "Şiir Nedir?" sorusuna aradığı yanıt gibi.

Doğu Akdeniz Üniversitesi'nde (Mağusa-Kıbrıs) bir süre öğretim üyeliği yapmış Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın 'EMAA Sanat Dergisi'nde yayınlanan kısa öyküye ya da kendi tanımıyla 'küçürek öykü'ye ilişkin makalesinden alıntılayalım:

"...Öncelikle küçürek öykülerin bir hikmeti nakletme, bir düşünceyi vülgarize ederek anlaşılır kılma (Mevlana'nın Mesnevisi'ndeki biçimiyle) birilerine ders/öğüt verme gibi görünür amacı ve işlevi yoktur. Küçürek öyküler, hızlı tüketim çağının istemli bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır ve genel anlamda dağınıklığa karşı bir protestodur (Pritchett,1998,15) Zira küçürek öykü, akreple yelkovan arasına sıkışan özgür görünümlü, ama bürokrasinin kâğıttan kelepçelerle tutukladığı çağcıl mahkumların, kendini fark ettiren sonraki çılgılığı gibidir; kısa, keskin ve tiz..."

"Bu keskin çılgılıkta, sınırlarına çarparak hiçbir yerdeliğini keşfeden insanın bunaltı arayışları vardır...O yüzden yabancılaşma, köleleşme, umutsuzluk, çöküntü ve bunaltı ana izlekleri üzerine kurulan küçürek öyküler, çağın baskın eğilimi doğrultusunda ulusal ya da geleneksel öğelerden çok bireysel (bireyci değil) öğeleri (Edgü,1979,20) öne çıkaran bir anlatı türüdür...Hacim olarak bir çılgılık ne kadar uzun olabilirse küçürek öykü de o kadar uzundur. Küçürek öykü için 500 (Wright,1998,16) veya 250-300 (Erden,2002,315) sözcüklük bir sınır konsa da bana göre 250 veya 500 sözcük, 'çılgılık'ı nağmeye dönüştürmek için

yeterli süreyi hazırlayan bir anlatım örgüsünü oluşturur. Bu bakımdan, 100 sözcüğü geçmeyecek anlatıları ancak küçürek öykü diye adlandırabiliriz...”

Prof. Dr. Ramazan Korkmaz, kendi tanımıyla “küçürek öykü”nün yapısına ilişkin şunları da barındırır makalesinde:

“...Küçürek öykü yazarı, sıradan ama yoğun ve özgün yaşantıları daha çok simgesel düzeyde anlatır. Zira bir yoğunlaştırma göstergesi olan simge, daima kendisi olmayandır ve hep ötelere, derin anlamlara çağrıda bulunur. Bu bakımdan anlatısını tip, olay ve betimlemeden olabildiğince arındıran yazarın söylemi, bu tür öykülerin çözümlenmesinde temel hareket noktası alınmalıdır.”

Yekta Kopan’ın “Kediler Güzel Uyanır” kitabı, kısa öyküler toplamından oluşmakta. “Kısa” ve “çok kısa” öykülerden... Yazarla bir söyleşi gerçekleştiren Burcu Aktaş’ın ilgiye değer özet yorumunu okuyoruz bu söyleşide:

“...Minimali yakalayan bir kitap olmuş ‘Kediler Güzel Uyanır’... Edebiyatta minimele doğru yol alıyorsunuz, ustalık devri sinyali gibi geldi bana.”

Kitabın arka kapağındaki tanıtım yazısında, ‘minimal öykü’ nün tanımı da yapılmakta bir anlamda:” ...hayatın tüm karmaşasını içinde taşıyan çekirdek zamanların resmini yapıyor cümleler, sözcükler hatta harfler, bu kitapta birer notaya dönüşüyor ve hayatın gizli ahengini sezdiriyor.”

Kıbrıslı Türk Yazını’nda, bir yazın türü olarak minimal öyküye yeniden dönersek:

Yazılı ve basılı ilk minimal öyküye, 1921 yılında yayın yaşamında olan ‘İrşad’ adlı dergide rastlanır: ‘Kısa Hikaye’ yan başlığıyla ‘Sırma Saçlar’... Adı geçen dergide başka kısa hikayeleri de yayınlanmış yazarın adı, Mehmet Ali Akıncı.

1930’lu yıllardan itibaren kısıklı uzunlu öyküleriyle üretken gazeteci-yazar Hikmet Afif Mapolar’ı okumaktayız. Kıbrıs mitolojilerinden, bu coğrafyaya özgü sosyal-yaşamsal olaylardan, günlük koşuşturma ortamlarındaki toplum bireylerinin çeşitli yönlerini harmanlayarak üretilen öyküler...

1940-1960 yıllarında; Türkiye’de Garip Şiiri ve Anadolu insanına odaklanan yeni yazınsal gelişmeler; insana, doğaya, gelenek ve göreneklere farklı bakış ve algılamalar, Kıbrıs Türk Toplumu’ndaki şair ve öykücülerini de etkilemiş ve özendirmiştir. Bu dönem içinde öykü üretenler arasında H. A. Mapolar, Semih Sait Umar, Taner Baybars, H. Şenol, Mustafa Tüngül , Erol Erduran vb. isimler anımsanabilir. Aynı dönem içinde ve sonrasında; öykücü olarak öne çıkan, öykü kitaplarını yayınlayan üç isimden de söz etmemiz gerekir: Bener Hakkı Hakeri , Sacit Tekin (Samet Mart) ve Numan Ali Levent.

Yukarıda isimleri belirtilen öykücülerin, ‘Ada’yı Osmanlı İmparatorluğu’ndan kiralayan ve 1915’te kolonileştirip işgal eden İngiliz Sömürge döneminde yaşamış olduklarına değinilmesi gerekir: Sömürge Yönetimi kanun ve kuralları uyarınca kamu hizmetlerinde çalışanların gazete ve dergilerde yazı yazmaları yasaklanmıştı. Bu yasaklara uymayanlar cezalandırılıbiliyor, görev yerleri değiştirilerek sürgüne gönderilebiliyorlardı. Bu yasaklar karşısında, yukarıda adı

geçen ancak çoğu kitaplaşmayan bazı öykü yazarlarının öykülerini sanal adlarla yayımlamayı bir karşı duruş olarak benimsemeleri de çok doğaldı.

1960'lı yıllardan günümüze uzayan dönemde; Kıbrıslı Türk Öykücülüğü'nde farklı yönelimlere ve tarzlara tanık olunur: Üstgerçekçi, varoluşçu, simgeci, eleştiriye de barındıran usulplar, kısa ve uzun öykülerdeki varlığını duyumsatabiliyor. Elbette; Kıbrıslı Türk Öykücülüğü'nü geçmiş dönemlerde olduğu gibi; kırılma noktalarını, yazınsal yenilikleri, yazım tarzlarını, tematik ve içeriksel zenginlikleri özendirilen, benimseten, çağdaş Türk Öykücülüğü'nün çok yakından izlenmesi ve okunması olarak da algılanabilir. Sözü ettiğimiz bu dönemde şu isimler, kısalı uzunlu öykülerini yazmayı sürdürdükler:

Bener Hakkı Hakeri, Sacit Tekin, H. A. Mapolar, Numan Ali Levent, Ali Nesim, M. Kansu, Ümit İnataç, Gürgeç Korkmazel, Bekir Kara, Özben Aksoy, Özden Selenge.

1963-1969 direniş ve 1974 askerî harekât dönemleri, yazınsal-sanatsal alanlara duraksama olarak yansımış olur. Sonra, Güney'den Kuzey'e nüfus aktarmaları gerçekleşir. Güney Kıbrıs'ta yaşayan Kıbrıslı Türkler, andlaşmalar gereği Kuzey'e göç ederler: Gerilerde bırakılan mülk, çocukluk/gençlik/yaşlılık anıları; yeni yerleşim yerlerinde yaşanan ve yaşanmakta olan kaotik sosyal ve ekonomik sıkıntılar, giderek hızlanan nüfus artışları ve bunların sonucu oluşan kültürel ve geleneksel uyumsuzluklar, kabul göremeyen yeni koşullardaki yaşam trendleri, üretimden çok tüketim sarhoşluğu, siyasal gelişmelerdeki belirsizlikler ve bu nedenlerle toplum bireylerinde gözlemlenen tinsel dalgalanmalar...

Kıbrıslı Türk Yazını'nı besleyen en büyük damarın, Türkiye yazını olduğu kuşkusuzdur. Elbette, yabancı dil bilenlerin farklı ülkelerin yazınlarını da izledikleri, etkilenimlerini, deneyimlerini üretimlerine yansıttıkları da bir gerçek.

Türkiye yazını ve başka ülkelerin (kültürlerin) yazınlarından etkilenme, özümseme gereğinden söz ederken yazınınızın bir başka yönüne de değinmek gerekir: Kuzey Kıbrıs bir 'ada' ülkesidir. Ada yaşamı, karasal yaşamın barındırdığı birçok neden ve etkenlerden ve bunların sonucu toplum bireylerinin; düşünce, duygu ve davranışlarında farklı özellikler oluşturur. Yaşadığımız yere benzeriz: ada iklimi, Akdeniz, adanın fiziksel yapısı, gelmiş geçmiş uygarlıkların hâlâ gözlemlenebilen çok yönlü mirası, aynı ülkede yaşayan birbirinden farklı iki toplumun etkileşimleri ve daha başka nedenlerle, ayrıca yazın insanlarının yaşamlarındaki deneyimleri, algıları, yaşama bakışları, davranış ve inanç biçimleri elbette yaratılarına da yansıcağı doğaldır. Böylece, Kıbrıslı Türk Yazını'nın, Türkiye Yazını'ndan farklı özelliklerini saptamak olasıdır.

Minimal (kısa) öykülerimizden Ali Nesim, öykü tarzı için şunları belirtmiştir:

“Uzun öyküde vermek istediğin bir olayı bir çırpıda vermek. Mesaj ve anlatım bağlamında uzun öyküyle birlikteliği var. Gereksiz sözcük kullanımı, uzun betimlemelere yer vermez. Bu tarza, geniş zaman kipi daha uygun. Konuya (varsa) doğrudan giriş ve anlatım. Kısa öykü, felsefeyi odağına almalı. Kapalı düşüncelere, felsefî iddialara ve varsayımlara itibar etmemeli.”

Günümüzde minimal öykü yazmayı sürdürmekte olan Ümit İnatçı, Bener H. Hakeri, Gürgeç Korkmazel, Jenan Selçuk isimlerini yeniden anımsatarak kendi kısa öykü yazarlığına ilişkin şu noktalara değinebilirim özetçe:

İlk kısa öyküm, 1962 yılında, H. A. Mapolar'ın yayınlamış olduğu 'Devrim Gazetesi'nde, "*Ezilmiş Kurbağa Gözleri*" başlığıyla yayınlanmıştı. 1960'lı yıllardan başlayarak şiirlerimde de hâlâ yansımalarını barındıran "İkinci Yeni" yönelimleri kısa öykülerimde de sezilenabilir: *Biçim, dil, imge ve estetik düzlemlerinde*. Elbette, 1960'dan günümüze dek hayat ve dünya, gelişim ve farklılaşmalara tanık olur. Toplum bireyleri de değişir, değişmekte. Değişimleri yaşayanların, görüş ve deneyimlerini de kendilerinden sonra gelen (gelecek) kuşaklara da taşımış olmaları çok doğaldır.Yaşadığım ve yaşamakta olduğum dönemlerin açmazları, sosyo -ekonomik uçurumları, kuşku ve belirsizlikleri, içerilere kapatılmaları, özgürlüğe ve insanca yaşam koşullarına ulaşabilme özlemleri, bireyler arası ilişkileri ve elbette çocukluk ve ilk gençlik yaşlarımda yaşadığım travmalar, çelişkiler, korkular, kaygılar...Yaşanan tüm bu olguları; poetik ve yaşamsal olarak anımsayarak yeniden kurgulayarak, üreterek kendimi anlatmak.

İroniden biraz uzakta ama eleştirel çıkışlarımı çağrışımlarla, sezinletmelerle (işaret parmağımı herkesin gözüne sokmadan) gerçekleştirmeyi seçiyorum. Daha da yakından ve derinliğine okunduğunda kısa öykülerimde; protest ve başkaldırı atmosferi de algılanabilir: En umutsuz,en olumsuz koşullarda yaşamayı yeniden denemek, yaşama tutunmak, yaşamakta olduğum'ada'yı terk etmemeyi de ilke edinerek.

Kısa öykülerim (aslında şiirlerim de), bütünselliğin de gözetildiği bir çeşit kolajlarla kurgulu: Parçalanmış 'an'lar, durumlar, imgelemler, gözlemler, insanlardan-yaşamdan yansıyan farkındalıklar vb.. Okur; okumaları, algılamaları, çağdaş yazın edinimleri, yaşamsal deneyimleriyle kısa öyküyü anlamlandırması, yorumlaması isteğim var her zaman; çünkü tinsel kimliğim öykülerimde. Modern değil modernist olabilme çaba ve düşlerim, tüm öykülerimin derinliğinde akan derenin beyaz çakıl taşları ıslaklığında süregelmiştir.

İnternet ortamından oldukça uzaktayım. Kâğıt ve kalem; kâğıda düşen mürekkebin sözcüklere dönüşerek çarpışmaları, çarpışırken farklı anlamlar yüklenmeleri, yazım ve imgelem tarzımı belirleyen iki önemli öge. Bana göre:

1962 yılından günümüze dek yazdığım ve beş kitaba ulaştırdığım kısa öykülerimin, Kıbrıslı Türk Öykücülüğü düzleminde; farklı bir yazım dili, biçim, kurgu ve içerik bağlamlarında yeni bir tarzı belirlediğini, öykülerimle kanıtladığımı sanıyorum.

Kaynaklar

*“Kıbrıs Türk Edebiyatı’nda Öykünün 107 Yıllık Süreci. Samtay Vakfı (1.ve 2. cilt).
EMAA Sanat Dergisi, Eylül, 2005, Sayı: 3.
Cumhuriyet Gazetesi, Kasım, 2011 sayısı (4).*

Eserlerine Kıbrıs Kültürünü Yansıtan Yazarımız: Hikmet Afif Mapolar

Ali NESİM*

“Kıbrıs Türk Edebiyatında yenilenme kiminle başlamıştır?”, “Edebiyatın her alanında kalıcı eserler veren ve bu edebiyatı sosyal-kültürel temeller üzerine oturtan yazarımız kim?”, “Küçük bir halkın büyük bir edebiyatı olabileceğini kanıtlayan yazarımız kim?”, “Sözlü edebiyatın önüne yazılı edebiyatı geçiren kim?”, “Eserlerinin eksenine Kıbrıs kültürünü yerleştiren yazarımız kim?”. Bu ve bunun gibi soruları yanıtladığımız zaman alacağımız “Mapolar” yanıtı bizlere onun büyüklüğünü ve de önemini gösterecektir.

Girne’de doğan Mapolar, gerçek adıyla, Muzaffer Gökmen eserlerinde Girne ve tüm yöresini, doğası ve insanlarıyla eserlerine nakşetmiştir. Mapolar’ın öykülerinin, romanlarının geçtiği; efsaneleri, aşkları, öyküleri ve başta balıkçıları olmak üzere zanaatkarları, çiftçileri ile mayalanmış bir alan onun eserlerinde yaşamakla kalmaz Kıbrıs’ın ve Akdeniz’in tüm karakteristiğini bulursunuz Mapolar’ın öykü ve romanlarında. Girne’nin deniz kadar güzel kızları, bazen deniz kadar sakın, bazen ‘sarhoş deniz’ kadar çılgın balıkçıları onun kahramanları olmuş. Gerçekler dünyasını bırakıp hayal dünyasında yaşayan bu insanlar mutludur, dingindir; tutarsız ve kaygısızdır: Tıpkı Akdeniz gibi...

Bir Akdeniz ki insanına kendinin olan her şeyi vermiş. Meryem Ana’mız kadar berrak olan ak’ını, maviyi, siyahı-beyazı, sevgiyi, öfkeyi, umudu ve umutsuzluğu... Hayır! Afrodit’in doğduğu yer Baf kıyıları değil burası. En azından Mapolar’ın “Yeni Afroditler”, ya da “Afrodit’in Piçi” dediği aşkın simgesi kadınların doğduğu yer Girne.

Mapolar’ın öykü ve romanlarında “mitoloji ve gerçek”, ‘deniz ve insan’ özdeşleşmiştir büyük ölçüde. Hayal ve gerçek, tarih ve imge arasındaki paralellikten doğan ve gelişen olaylar; edebiyat türlerindeki kader birliğini vurguluyor. Onun eserlerinde mitoloji gerçeğe dönüşüyor. Deniz ve insan’ın ayrılmazlığı istesek de istemesek de yaşanıyor, soluk oluyor!

Sosyal tarihimizi edebiyat kadar somutlaştırarak bizlere unutamayacağımız çok şeyler öğretiyor bu yazarımız. Ne mutlu bizlere ki, Amerika’nın Ernest Hemingway’i, Türkiye’nin Cevat Şakir’i, Rusya’nın Konstantin Paustovski’si varsa bizim de Hikmet Afif Mapolarımız var!

Konunun Açılımı

Hikmet Afif Mapolar, Beşparmak dağları ile deniz arasında sıkışmış şirin Girne kasabasında doğmuş, ilk gençlik yıllarını burada geçirmiş bir yazardır.

* Kıbrıs Türk Yazarlar Birliği Başkanı; Yakın Doğu Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Romanlarında ve öykülerinde Gırmeli balıkçıları, onların denizle olan savaşımını ve Girne'nin yaşam dolu, her türlü yeniliğe açık insanlarını anlatır.

Mapolar'ın yazılarını daha iyi anlayabilmek için o dönemin Girne'sini çok iyi bilmek gerekir. Beşparmak sıradağları ile Akdeniz arasına sıkışmış olan bu şirin kasaba bir zamanlar paşaların, zengin Türk tüccarların yaşadığı; paşa konaklarının, portakal bahçelerinin süslediği ve serin dut ağaçları altında kadınların müstehcen fıkralar anlattıkları, yaşama doyulmayacak kadar güzel bir yerdi.

1935'li yıllardan sonra zengin İngiliz turistler bu cennet köşesini keşfetti. 1940'lı yıllardan sonra Girne'nin çehresi süratle değişti. Artık İngiliz soylular, lordlar, emekli askerler, macera arayan ressamalar ile yazarlar ve kendilerini Afrodit yerine koyarak pervasızca aşk arayan İngiliz dilberler Girne'ye dolmuşlardı.

Bir zamanlar sadece balıkçıların, Anadolu'dan fasulye, nohut ve çanak-çömlek taşıyan küçük yelkenli gemilerin girip çıktığı atnalı şeklindeki küçük Girne limanını lüks yatlar ve yelkenli yarış botları doldurmuştu.

İşte Hikmet Afif Mapolar böyle bir ortamın tam ortasında yer alarak, bir taraftan balıkçılarla dostluklar kuruyor, onlarla balığa çıkıyor, diğer taraftan da akşamları balıkçı meyhanelerinde gününü gün ediyordu. Yaşadıkları ile öğrendiklerini yazıya döken Mapolar bizim gözümüzde büyük bir yazar, arkadaşlarını gözünde ise candan bir dost, içki masasında iyi bir kafadar, kısaca "Hacı Kasabın Halil'in deli oğlu"ndan başkası değildi. Burada "deli" sıfatı, maceracılığını, parada pulda gözünün olmamasını, dost canlısı olmayı ve insana değer veren bir kişiliği anlatıyor; herkes onun dostu olmakla gurur duyuyordu.

Varlıklı Bir Aile Çocuğuydu

'Üçümüz' adlı romanında Mapolar kendi ailesinin malvarlığı hakkında geniş bilgi veriyor. Aslında Templos ve Girne'de evleri, geniş tarla ve zeytinlikleri olan bir aileye mensubtu. Babasının bir ara gemiciliğe heves ettiğinden ve bir Rumla ortak bir gemi aldıklarından söz eder. Girne'de eskiden beri gemicilik ve ticaret hep Türklerin elindeydi. 1925'li yıllarda, babası (benim de dedem olan), yeğenlerinden Kambur Hasan'la ortak bir gemi satın almışlar, Anamur, Lazkiye, Beyrut arasında ticaret yapmışlar fakat bu işten büyük zarar etmişlerdir.

"Toprak Aşkı" öykülerinde- ki bu eserinin toplumsal yönüne daha sonra değineceğiz- babasının zeytinliklerinden ve yağ değirmeninden söz eder. Benim çocukluk yıllarımda her zeytin zamanı anne ve babasıyla köye gelir, dedeme ve anneme "yeğen" diye hitap eder, çoğu zaman kendisi de bir iki gün kalır ve zeytinlerini toplarlardı. En çok sevdiği şeylerden birisi de, 1905 doğumlu annemden köy ve "Yüzbirevler"le ilgili hikayeler dinlemektir. Annesi Fatma'nım ve babası Halil efendinin ölümünden sonra köyde kalan son topraklarından "mezarlık tarlası"ni 1970 yılında, ki bu yıllar 3 çocuğunun da yüksek öğrenim gördüğü dönemdir; diğer bir tarlası "Gandilla Tepesi"ni de 1974'ün ilk yarısında

300 pounda satmıştı. Bu son tarlanın son zamanda bir milyon sterlin değerinde olduğu söyleniyor.

Kısaca söylemek istediğim, varlıklı bir aileye mensup olduğu bilinen Mapolar, hiçbir zaman para-servet peşinde koşmamış, kitap ve yazarlık tutkusu sayesinde ailesinden kalan serveti de harcamıştır.

Otodidakt Bir Yazardı

Mapolar anılarında öğreniminden çok az söz eder. Ancak onun Girne'deki Rüştüye'ye (ilk okuldan sonra 3 yıl) devam ettikten sonra Girne'ye yerleşmiş İngilizlerden olan ve İngilizce dersleri veren Mr. Dullzel'in okuluna devam ettiğini biliyoruz. Dullzel daha sonra Girne'de açılan ve çok kültürlü özel bir okul olan Kyrenia English High School'da öğretmenliğini sürdürmüş, bu okulun kapanmasından sonra da özel dersler vermeye devam etmiştir. English High School Kyrenia diğer adıyla Neobi'nin okulu İngilizce, Türkçe ve Rumca öğreten ve öğrencilerini memur, polis olmaya hazırlayan özel bir okul olmasına rağmen hükümet tarafından tanınıyordu. Sahibi Mr. Dear İngilizdi, eşi bayan Neobis (ailesi İzmir göçmeni olduğundan dolayı çok güzel Türkçe konuşan) çok zarif bir Rum kadını idi. Okulda Sabri Tahir'in kız kardeşi Nilüfer ve eşi Ayşe hanım da ders vermişlerdir. Mapolar bu okulda okuduğu dönemde sadece İngiliz edebiyatını öğrenmekle kalmamış Yunan klasiklerini ve Türk yazarlarını da tanıma olanağı bulmuştur.

İlk öykü denemelerini bu yıllarda yazmış ve Embros dergisinde yayımlamıştır. Masum Millet gazetesi sahibi avukat Jon Rifat ile bizzat tanışması, gazetenin Girne muhabirliğini alması, ilk yazılarının gazetede yayımlanması 1937-39 yılları arasında yani bu yıllardadır.

Diyebiliriz ki, Mapolar kendi kendini yetiştirmiş bir aydın ve yazardır. İngiliz, Rum ve Türk öğretmenlerden aldığı eğitimi, Girne'nin çok kültürlü-kozmopolit çevresini ve Girne'nin sosyal yaşamını ustaca kullanmış, Türkiye'nin yenilikçi yazarlarını yakından izlemiş böylece kendine özgü bir Kıbrıs edebiyatının yaratıcısı olmuştur. Bu tezimizi aşağıda daha yakından ele alacağız.

Toplumu Anlatan Bir Yazar

Mapolara göre edebiyatın amacı toplumu ele almak olmalıdır. Bu nedenle yazar, topluma yakın duran, konularını toplumdan seçen kişidir. Her ne kadar da ilk eserlerinde örneğin "Diken Çiçeği"nde romantizm ve fantazi onu gerçekçilikten uzaklaştırıyor gibi görünse de o, toplumcu-gerçekçiliği keşfetmiş ve benimsemiş bir yazardır. Toprak Aşkında bunu açıkça görmek, Sabahattin Ali uslubu ve yaklaşımıyla toplumu ele almayı görev bilen bir yazar olarak adlandırmak hiç de acelecilik sayılmaz. Onun anlattığı olaylar ve hatta kişiler, gerçeğin ta kendisidir. İdeolojik yanı ise asla yoktur.

1974'ten sonra kendini "toplumsal gerçekçiliğin" öncüsü olarak gören yazarlarımız Mapolar'ın bu özelliğini görmezlikten gelebilirler. Ama o, hiçbir

zaman ideolojik bağımlılığa saplanmadan toplumcu-gerçekçi duruşunu belirlemiş ve böylece de sonuna kadar sürdürmüştür.

‘Toprak Aşkı’ndan ‘Üçümüz’ Romanına

“Hatta edebiyatımıza romanı ilk getiren ve hayalci, romantik ve hatta dram ile idealizmi birleştiren Mapolar bile ta baştan beri kendini toplumsal değerlerden ve sorunlardan soyutlayamamış, daha sonraları tamamıyla “toplumsal gerçekçi” bir yazar olarak ortaya çıkmış ve en sonunda psikologizme ve sembolizme yöneldiği dönemde bile bu “toplumculuk” niteliğini özenle korumayı bilmiştir.” Kıbrıs Türk Edebiyatında Sosyal Konular. A. Nesim 1986 Sayfa 48. Söz konusu kitabımda da vurguladığım gibi Mapolar’ın edebiyattaki toplumsal yaklaşımı salt eleştirel değil ‘etik’ tir de. Haksızlıkları ele alırken bile ahlaki dersler vermeye özen gösterir. Hem ‘Toprak Aşkı’ndaki hikayelerinde hem de ‘Üçümüz’deki olaylarda gerçekçilik ve etik duruşunu birlikte algılamak mümkün oluyor.

Daha önce bu romanındaki etik yapı hakkında bir bildiri yayımlamış olsam da, burada sadece realiz açısından romana yaklaşacağız. ‘Üçümüz’ adlı romanından öğrendiğimiz kadarıyla, Hikmet Afif Mapolar’ın denizle olan bağlantısı sadece anlattıklarımızdan ibaret değildir. Bizzat ailesinin deniz ile bağlantısı vardır. Babası bir zamanlar Gırcalı bir Rumla, ‘Aslan’ adlı ortak bir yelkenli gemi almış ve deniz ticareti yapmıştır. Bir sefer sonrasında tam Girne limanına girecekken gemide yangın çıkmış, babası canını zor kurtarmıştır. ‘Üçümüz’ romanında anlattığına göre bir paşa çocuğu olan babası her tuttuğu işte başarısız olarak atadan kalan malları satarak iflasın eşiğine gelmiştir.

Sırası gelmişken Girne ile ilgili olarak şu bilgileri vermek istiyorum. Bir zamanlar zengin Türklerin yaşadığı Girne 1930’lu yıllardan sonra süratle biçim değiştirmiş, zengin Türkler, atalarının başlattıkları topraklarını satma ve zevk peşinde koşma eylemini durduramamışlar ve hatta üçüncü kuşak tüm varlıklarını kaybetme durumuna düşmüşlerdir. Tabii ki bu düşüşte değişen ekonomik koşulların, Rumların girişimciliğinin ve İngiliz idaresinin büyük etkisi olmuştur. Yelkenli gemiler yerine uzak denizlere açılabilen büyük gemiler satın alan Rumlar, gemiciliği ve ticareti Türklerin elinden almışlar; Avrupa mallarına olan ilgi, ticaretin yüzünü Anadolu’dan Avrupa’ya döndürmüş, böylece Kıbrıslı Türkler denizden ve gemicilikten gittikçe uzaklaşmışlardır.

Öyle ki İkinci Dünya savaşı ile birlikte Kıbrıslı Türklerin Anadolu’daki akrabaları ile olan bağları tümenden kesilmiş, birbirlerini tanıyamaz olmuşlardır.

Girne’nin en büyük gemicileri ve tüccarları yine Türklerdi. Ancak şunu söylemek gerekir ki; Girne kasabasında ve Girne’nin denizlerinde Türkler varlıklarını her zaman korumuşlardır. Özellikle Hikmet Afif Mapolar’ın romanları sayesinde deniz ve sosyal yaşam bütünlüğünü ebedileştirmiştir.

Girne'den Lefkoşa'ya Uzanan Yol

Mapolar, Girne'deki öğretmenler ile sanat çevresi ve kültür derneklerinden (anılarında Girne Akademi Tiyatrosundan söz ediyor) aldığı edebiyat sevgisi sayesinde ilk öykülerini ve de tiyatro eserlerini yazıyor.

Masum Millet gazetesindeki yazarlık görevi ve Embros dergisinde ilk öykülerinin yayımlanması Mapolar'ı "edebiyat ve yazarlık dünyasının" içine çekmiş ve muhtemelen 1943 yılında Lefkoşa'da hem bir gazeteci, hem bir yazar olarak yaşamaya başlamıştır.

Anılarında söz etmemesine rağmen, avukat Jon Rifat beyin yazıhanesinde "avukat katibi" olarak çalışmaya başlamıştır. Avukat katipliği 1980'li yıllara kadar Kıbrıs'taki en saygın mesleklerden birisiydi. Avukatların daktilo işleri yanında vatandaşların yazı, başvuru, tapu, senet vs. gibi belge ve başvurularını yürüten katipler vatandaşların ve özellikle okuma yazmanın az bulunduğu dönemde köylülerin en büyük yardımcılarıydı.

Çığ'daki hikayeleri ve Toprak Aşk'ı öyküsüyle iyice ünlenen Mapolar 1945 yılında çıkan Ocak dergisinin yazarları arasında buluyor kendisini. Bu dönemdeki yazıları daha çok fikir ağırlıklıdır ve derginin genel yapısına uygundur. Mapolar esas edebi liderliğini Çardak içerisinde kazanacaktır. Fakat burada Ergenekon kitap kulübünden söz etmek gerekir. Türkiye'de Halk Partisi döneminde yayımlanan klasik fikir ve edebiyat eserleri Kıbrıs'a gönderiliyor.

Mapolar KATAK ve OCAK döneminde hem bir gazeteci, hem bir yazar ve de bu kitapların en büyük müdavimi ve kitapları köylere kadar ulaştıran bir "halk eğitmenidir". Okuma tutkusu ve yazarlıkla birleşince bu kitap sevgisi onu Çardak'a ve Kitap Sarayı'na kadar götürmüş, yazarlık ve kitapçılık yaşamının ana uğraşı halini almıştır.

Edebiyattaki Toplumsal Duruşu

Ta ilk yapıtlarından başlayarak kahramanlarını Girne'de yaşayan gerçek kişiler arasından seçmesi Mapolar'ın edebi duruşunu açıkça ortaya koyuyor. Edebiyat bir yalanlar topluluğu değildir. Toprak Aşk'ında yeğenim dediği Kambur Hasan'ı açıkça eleştirmesi onun açık sözlülüğünün ve yazarken parmağının arkasına saklanmaya ihtiyacı olmadığını bir göstergesidir. Girmeli balıkçılar kadar ve hatta ağırlıklı olarak zengin, soylu ve kimsenin yanlarından geçmeye cesaret edemediği Kazafanalı Fehim Efendi ve oğlu Mehmet Ali Bey, Girmeli Hacı Zeki Efendi, Sami beyin kızı Ülviye hanımın oğulları Galip ve Fuat onun hedefi değil fakat kahramanları olmuşlardır.

Genç yaşta muhabirliğe başlayan Mapolar, Masum Millet'teki daha ilk haberinde -1937-38 olsa gerek- bu açıklığının ve gerçekçiliğinin kurbanı olmasına ramak kalmıştır. Önemli olan bu değil, yıllar sonra bu olayı kendisinin Kıbrıs Güncesi'nde yorumlayış biçimidir:

"Habersizlikten mi, konu kıtlığından mı pek kestiremeyeceğim ama bir gün (Girmeli) Hacı Kurrak'yı işlemeye karar verdim..... kulüplerde "Hacı Kurrak

muhtarın oğlunu dava etti” dediler.... Alttan girdik, üstten çıktık ve nihayet Hacı Mehmet efendi’ye davasını geri çekirdik. Öyle rahatlamıştım ki. Bundan böyle kimseyi eleştirmeyeceğime kendi kendime söz verdim. Meğer hepsi yalanmış, hepsi boşmuş. Hamurumuz baş kaldırmakla yoğrulmuş. O gün bu gündür haksızlığa dayanamıyor sesimi yükseltiyorum. İster etkili olsun ister olmasın. Görevimi yaptığımı inanıyor ve böylece rahatlıyorum artık.”. İşte Mapolar, Kıbrıs Güncesi adlı yayımlanmış anılarında bu şekilde anlatıyor toplumsal duruşunu. (sayfa 22, cilt1).

Edebiyatımıza Yol Gösteren Bir Yazardı

Mapolar’ın edebiyattaki toplumsal duruşunun toplumu anlatma, toplumun sorunlarına ve gerçeklerine ışık tutma amacı olduğunu vurgulamıştık. Daha ilk yazılarında bu duruşu açıkça görmekteyiz. Daha sonra “edebiyat dünyası” içine girdikten ve yazarların “üstadı” olduktan sonra da bu tutumunu aynen sürdürdüğünü görüyoruz. Bir de bunu onun Kıbrıs Türk Edebiyatı’na bakışı açısından kendi satırları ile görelim.

Çardak dergisinin ekim 1955, 16. Sayısında Edebiyatımızda Kıbrıs temasını ele alan Mapolar, yumuşak bir eleştirel bakışla gidişattan memnun olmadığı sevgisini vererek edebiyatımızın gitmesi gereken yolu gösteriyor, diyor ki:

“Şair var, şiir yok. Hikayeci var, hikâye yok diyeceğim ama, darılmaca yok. Yıllar yılı kalem sallayanlar şiir yazıyor, hikâye yazıyor; hatta roman yazarlar da var, var ama, böyle iri çapta bir şair, hikayeci yok. Romancıyı ele almıyorum, bugün Türkiyemizde bile iri çapta bir romancı yetişmemiş.

Bizde şair var, şiir yok dedim. Gerçekten şiirimiz yok mu? Benim anlamımda şiir yok demek istiyorum, işte bir Adiloğlu. işte bir Baybars, işte bir Yaşın ve bunlar yanında sıralıyabileceğimiz bir yığın isim. Ne yapıyor bunlar? Yazıyorlar, hem de şiir yazıyorlar, hikâye, roman yazıyorlar, sanatın her branşına el atıyorlar, başarılı başarısız eserler veriyorlar; fakat doyumuyor bizi bu eserler. Aradığımızı bulamıyoruz onların şiir, hikâye, romanlarında.

Şiir yazıyorlar fakat bizi, bizim insanlarımızı, bizim toplumumuzu, bizim hayatımızı, bizim havamızı, renklerimiz bulamıyoruz o şairlerin şiirlerinde. Aştan bahsedener, denizi dile getiren, ağaçla konuşanlar, ıstıraplarını yazanlar var ama, bizi yazanlar yok. Daha açık konuşalım, bu şiirlerde Kıbrıs yok, Yeşil Yurt yok!”

Eleştiri yazısına bu şekilde başlayan Mapolar şair ve hikayecilere değiniyor ve hatta,

“Sanatçı özgür olmalı dilediğini yazmalı, fakat bizi, bizim insanlarımızı da dile getirecek bir "yerli sanat" yaratma yolunu tutmalı.” diye söz ediyor. Romancılığımızın ise henüz kendini belli edemediğinden söz ediyor.

Daha sonra edebiyatta “ferdiyetçiliğe” el atıyor ve en sonunda esas görüşlerini ortaya koyuyor:

“Edebiyatımızda Kıbrıs, bu bakımdan eksikliğini hissettirmektedir. Yerli sanatımızı, yabancı sanat tesirlerinden korumak görevi de hiç şüphesiz

sanatçılarımıza düşmektedir. Şiirimizde bu *güne* kadar bu memleketin tek bir türküsünü okuyamadık. Hikâyemizde de aynı. Romana dokunmayacağım, çünkü bizde roman diye bir şey yok.”

Böylece Mapolar, edebiyattaki esas duruşunu, ki kendisi ta baştan beri bu tutumu sergiliyordu, gençlere örnek olacak bir “üstat” olarak ortaya koyarak “yol göstericilik “görevini sürdürüyor. Onun duruşu; Kıbrıs insanını ve halkını kendi konularını edebiyata yansıtmaya noktasındadır. Edebiyatçının esas görevi de Mapolar’a göre, bu olmalıdır. Kendi eserlerini daha yakından inceleyerek Mapoların bu edebi kişilik ve duruşunu daha yakından görebileceğiz.

Konularını Halktan Seçen ve Halk İçin Yazan Bir Yazardı

Kıbrıs Türk Edebiyatı’nı tarihsel olarak incelediğimiz zaman Divan edebiyatının sadece yüksek tabaka ve tekke- medrese erbabı için yazılmış olduğunu görüyoruz. Bizde de yazarlar ağdalı bir Osmanlıca dil kullanmayı 1945’li yıllara kadar sürdürürken Ocak dergisindeki yazarları incelediğimiz zaman henüz bu “halk için” yazma anlayışının gelişmediğini görüyoruz. Mapolar ise bu dönemde “halk için” yazan bir ilk yazar olma şerefini eline almıştır. Onu gören diğer yazarlar ister şiirde ister öyküde temiz Türkçeyi kullanmaya başlamışlardır.

Konularını halkın kendi özünden seçmiş bir yazar olarak Mapolar’ın toplumculuğu ve realizmi edebiyata ilk getiren bir yazar olduğunu belirtmiştik. Halk ve halkın kültürü, yaşamı, efsaneleri, aşkları ve inançları onun için bitmez tükenmez bir hazine olmuştur.

Öykücülüğü ile başlayan bu halka yönelik yaşamı boyunca sürmüş, romanlarında yerel kültür açıkça işlenmiş, daha sonraki İstiklal ve Kıbrıs Postası gazetelerindeki roman tefrikalarında halktan gelen kültürel zenginliği hep kullanmıştır.

Çardak, Edebiyatımızın Serveti Fünunudur

Sırası gelmişken Çardak dergisi konusunda azıcık durmak gerekiyor. Ocak dergisi klasik aydınların, hatta KATAK’çılarının bir fikir dergisidir. Oysa Çardak genç, yenilikçi, eski bağ ve geleneklerinden kopmuş genç edebiyatçıların dergisidir. Ve de başlarında üstatları Hikmet Afif Mapolar vardır. Bu nedenle Çardak, Kıbrıslı yazarların toplandığı bir “Servet-i Fünun”dur. Genç yazarlar, aydınlar, edebiyat severler, köy öğretmenleri ve Türkiye’deki edebiyatçıları izleyenler bu dergide toplanmışlardır. Çardak, Mapoların önderliğinde Kıbrıs Türk edebiyatındaki uyanışın ve varoluşun simgesidir.

Yazarları arasında eskilerden çok yeni adları görmemiz Kıbrıs Türk edebiyatındaki atılımın habercisidir. Kendi kitabevi kitap Sarayını kuran Mapolar arkasından böyle bir sanat dergisinin eksikliğini hissederek Çardak’ı kurmuştur. Derginin künyesinde “Sahibi ve Neşriyatı İdare Eden: Hikmet Afif Mapolar’dır. Derginin adresi Mecidiye sokak 4 olarak gözüktüyor. Yani Ergenekon kitap kulübünün aynı sokağında 6A numarada bulunuyordu”.

Çardak ve başta bizzat Mapolar olmak üzere, Türkiye'deki yazar ve yayımcılar ve halktan büyük ilgi ve saygı görmüş; Çardak dergisi ve Çardak yayınları, Kıbrıs Türk Halkı için bir daha hiçbir dergi ve yazara nasip olmayacak ölçüde ilgi görmüş ve satmıştır.

Edebiyatı Kendisi İçin Tek Uğraş Olarak Seçmiştir

Mapolar, edebiyatı kendisi için tek uğraş olarak seçmiş ve ömrünü Kıbrıs Türk Edebiyatını kurmak, geliştirmek ve varetmek doğrultusunda harcamış bir yazardır.

Yoktan bir Kıbrıs Türk Edebiyatı yaratmaya çalışan Mapolar neden bu yolu seçmiştir? Onu buna zorlayan neydi? Aslında bu ve bunun gibi soruların yanıtlarını vermek kolay olmasa gerek. Çünkü neden Mapolar ısrarla edebiyatı seçmiş ve tüm ömrünü buna hasretmiş ve servetini bu amaç doğrultusunda harcamıştır.

Edebi Eserlerine Bakış

Yukarıda söylediğimiz edebi kişiliği, halkını anlatma, daha doğrusu Kıbrıslı bir yazar olma tutkusunu, onun eserlerindeki deniz tutkusunu ve Afrodit mitolojisinin eserlerine yansımaları inceleyerek anlamaya çalışalım.

Deniz Tutkusu, Afrodit Kültü ve Mapolar

Hikmet Afif Mapolar yazılarında sadece Girne'yi ve Gırmeli balıkçıların yaşantılarını anlatmakla kalmamış, “Akdeniz ve Afrodit” ile “deniz ve kadın” arasındaki bağlantıyı sürekli olarak vurgulamıştır. Mapolar'ı, “Mapolar” yapan temel karakteristik onun roman ve öykülerinin “Afrodit” temeli üzerine bina edilmiş olmasıdır. Mapolar'a göre Afrodit kültü Kıbrıs ile bütünleşmiş, Afrodit sayesinde Kıbrıs hep bir aşk adası olmuştur. Kıbrıs'ta her kadın bir Afrodit'tir, Afrodit'in kendisidir. Afrodit miti sayesinde Kıbrıs'ta aşklar daha bir başka, daha bir coşkuludur.

Romanlarının kahramanı olan kadınlar onun gözünde “Afroditleşirler”. Özellikle de sarışın, aşk tutkunu, erkekleri peşinden koşurtmasını seven bir İngiliz dilberisi. Böyle kadınlar hep “Afrodit gibi” denizden çıkmışlar, “Afrodit'in yeniden doğmuş timsalleridirler. Aşk tutkunu Gırmeli çapkın erkekler onların peşinde bir pervanedir, onların esiridir. Mapolar'ı okuyunca insanın haykırması gelir: Hayır! Afrodit'in doğduğu yer Baf kıyıları değil burasıdır. Mapolar'ın “Yeni Afroditler”, ya da “Afrodit'in Piçi” dediği aşkın simgesi kadınların doğduğu yer Girne'dir.

Mapolar'la ilgili ikinci bir husus daha vardır. Braudel bile Akdeniz'i kültürlerin buluştuğu bir coğrafya olarak görür. Oysa Mapolar'a göre Akdeniz, bir coğrafya değil kendi varlığını tamamlayan ve kimliğini oluşturan bir parçadır. Akdeniz kimliği etkileyen bir faktör değil, kimliğin kendisidir. Akdeniz olmadan

“Akdenizli insanın” varolması mümkün değildir. Bu şekilde düşünüldüğü takdirde Mapolar’ı ve eserlerini anlamak mümkün olacaktır.

Mapolar’ın *Beyaz Gül* adlı romanı böyle bir “recreatif Afrodit” teması üzerine kurulmuştur. *Beyaz Gül* romanını diğer adı *Bir Akdeniz Masalı*’dır.

Beyaz Gül’de Mapolar, ihtiyar balıkçının denizde gördüğü silueti böyle tarif etmekle başlıyor:

“*Bu Afrodit’in doğuşu değildi. Güneş ışıklarını Akdeniz köpüklerine vurmuştu ama, köpüklerdeki beyaz kaynaşmalar hiç de Afrodit’e benzemiyordu.*”

Sonra onu denizden sandala çekerken: “*Bu yeni bir Afroditin doğuşudur*” demekten kendini alamıyor, ama daha sonra bunun bir hayal değil de gerçek olduğunu görünce; “*Bu Afrodit’in piçi olmalıydı*” demekten kendini alamıyor ve daha sonrasını şöylece anlatıyor: “*Kız ahtapot gibi ihtiyar adama sarılmıştı. Zavallı balıkçı birdenbire gençliğini, toyluğunu hatırladı.*” Ve kendi kendine söylenmeye devam etti: “*Dedim ya bu Afrodit’in piçi. Belki de yeni doğuşu, ikinci defa dünyamıza gelişi. Ya gerçekten bu Afrodit’in yeniden doğuşu ya da piçiyse?*”

Mapolar, ‘Beyaz Gül’ romanına neden ‘Bir Akdeniz Masalı’ demiştir. Çünkü bu yıllarda Girne’de her balıkçı, her çapkın Türk erkeği böyle bir masalı yaşamış, aşk çilgını, erkeğin evli olup olmadığına bakmadan Afrodit kadar güzel bir İngiliz dilberine ölesiye aşık olmuştur. Mapolar böyle aşkların ortasında yer almak bir yana balıkçılardan dinlediği maceralı avlanmalar yanında aşk masallarını da kendine özgü anlatım biçimi ile yazmıştır.

Mapolar’ın denizle ilgili ilk öyküleri *Kahve Fincanındaki Aşk* adlı kitabında yer alır. 9 öykünün yer aldığı kitabın hepsi Girne ile bağlantılı, 2’si doğrudan balıkçılarla ilintili.

‘*Ahtapot Avı*’ adlı öyküsü, o kadar etkili ve sürükleyici ki E. Hemingway’ın “İhtiyar Adam ve Deniz” adlı öyküsünü aratmıyor. Mapolar, Ahtapot Avı konusunu o kadar çok sevmiş ki yıllar sonra Kıbrıs Postası gazetesinde, diğer roman ve öyküleriyle birlikte 2 yeni ahtapot avı öyküsü daha yazıyor ki hepsi birbirinden heyecanlı ve sürükleyici. Ahtapot nedir? Bunu bilmeden bu öyküleri anlama olanağı yoktur: Ahtapot, uzun kolları ile bilinen bir yumuşakça deniz hayvanıdır ve özellikle Rum meyhanelerinde turşusu, haşlanmış, kızartması konyanın ve şarabın yanında meze olarak sunulur. İşte 1940’lı yıllarda bu deniz hayvanlarını avlayan Girne’nin korkusuz balıkçılarıydı. Gece karanlığında denize dalan balıkçılar vücutlarına yapışan ahtapotlarla su yüzüne çıkarlardı. Onların bu macerasını Mapolar büyük bir coşku ile anlatarak korkusuz avcıları ölümsüzleştiriyor. Ahtapot Avı’nda Mapolar’ın kaleme aldığı, denize dalıp da bir türlü su yüzüne çıkamayan ve tam yaşamından umut kesilmişken bedenine yapışan iki ahtapotla su yüzüne çıkan balıkçının öyküsü hala daha, okunmaya değer. Ahtapot avcılığı Mapoları o kadar etkilemiş ki bu temayı defa defa yazmaktan kendini alamamış.

“Diğer öykü, “*Beyaz Yelkenlide Dinlediklerim*” şöyle başlıyor:

“Afrodit’in adası, sayısız aşk hikayeleriyle dolu bir adadır. Ben bu adamın bu güne kadar birçok hikayelerini dinledim. Fakat beyaz bir yelkenlide dinlediğim bu hikaye kadar akla hayale gelmeyen bir hikaye dinlemedim.” Beyaz bir yelkenlide balıkçılarla avlanmaya çıkan Mapolar’a şu hikaye anlatılıyor. Aslan ile seyreden denizciler bir akşam birdenbire beliren çok güçlü bir ışığın içinde dünyalar güzeli bir kız görüyor. Yemin ederek anlattıkları bu mucizeye kimse inanmıyor, Mapolar’dan başka. Mapolar’ın gösterdiği Afrodit resmini onaylayan denizcileri herkes alaya alırken o, herkesi Püsküllü Sahili’ne çağırıyor ve yeniden beliren gözleri kör edici ışık huzmesinin içinde görünüp kaybolan Afrodit’i herkese gösteriyor. O akşamdan sonra delikanlılar bu güzeli yakalamak için çaba harcıyorlar ama o, bir daha görünmüyor. Öykünün sonunu Mapolar şu sözlerle bitiriyor: “Bu, yalnız muhayyel bir Akdeniz köyünün dedeleri tarafından anlatılan bir Akdeniz masalıydı”.

Gerçekten denizcilere ait bu tür hikayeler her Akdeniz kasabasında anlatılmaktadır. Ben de çocukluğumda denizcilerin gördüklerini iddia ettikleri “deniz kızı” masallarını çok dinlemiştir.

Mapolar’ın ikinci ‘Ahtapot Avı’ öyküsü yıllar sonra 1984’te Kıbrıs Postası gazetesinde yayımlanmıştır. En az birincisi kadar ilginç ve heyecanlı olan bu öykü şöyle başlar:

“.....ve sıralandı geminin aslanları. Şenlik vardı denizde sanki. Herkes cümbüşe hazırlanıyordu sanki. Vuruş o vuruştü kalplerindeki. Ne aşağı, ne bir yukarı. Kalpler birer saat gibi aynı vuruşla çarpıyor, kimse heyecan duymuyordu. Ve kalabalık bir dalış oldu. Kunduz Selim en önde atlamıştı. Güveniyordu kendine. Denizin dibinde uzun boylu kalabildiği için kunduz derlerdi ona.

Dipte boğuşma başladı. Ahtapotlar kayalara çarpıyor, hayli bir dönüş yaparak denizcilerin üzerine yapışıyorlardı. Alt alta üst üste yaşam savaşı başlamıştı diplerde. Kumlar durgunlaşmıştı ama denizdeki dalgalar kaynaşarak akıyordu. Kaygan toprak gibiydi denizin dibi. Ve aynasıydı ovaların denizin kumları, dalgaları. Ahtapotlar mağaralara saklandıkları için kolaylıkla yakalanıyorlardı. Kimi denizcilerin bacaklarından kanlar fişkırdığı halde, kimse göremiyordu bu kan denizini.”

Mapolar, ister öyküyü dinlemiş, ister bizzat yaşamış olsun usta bir anlatım tekniğiyle yazıyor ve okuyucuya balıkçıların macerasını aynen yaşıyor. Öyküye devam edelim:

“Dalgalar silip süpürüyordu kanları ve kumlar dolduruyordu açılan yaraları. Sızı, acı duymuyordu tekne tayfaları. Baygınlık geçirmiyorlardı. Çoğu kez böyle olurdu ama gemiye çıktıktan sonra başlardı felaket.

Avını yakalayan denizin yüzüne çıkıyor, oradan da gemiye çekiliyordu. Tahta teknenin içi dolup taşmıştı ahtapotla. İrili ufaklı hayvanlardı bunlar. İnsan sırtlarına yapışan avlar oldukça okkalıydı. Talih gülmüştü onlara bu gece.”

Anlamışsınız ki ahtapot avı heyecanlı olduğu kadar tehlikeli ve de risklidir. İşte bu öyküde de öyle. Mapolar'ın bir romanına adını veren gemici Potuk yaman bir gençtir. Şantöz Pembe onun dostu (aftosu) idi. Romanın adı da zaten "Potuk'un Pembesi"dir. (Potuk'un Pembesi romanı, 1984'te Kıbrıs Postası'nda yayımlanmıştır.) Öyküye devam edelim:

"Kuşabbi ile Kondoz'dan bir ses de yoktu. Uzanıp uzanıp denizin dibine bakıyordu tayfalar ama bir şey göremiyorlardı. Gördükleri yalnız dalgaların köpürerek dipile yüzü karıştırdığıydı. Lüks lambalarını tuttular derinliklere karşı. O zaman görebildiler Kuşabbi ile Kondoz boğuşuyorlardı denizin dibinde..... Kürek kan gölü haline gelmişti. Denizaltı rüzgâr arada bir denizin dibini temizliyor ve bir mavilik aydınlığı basıyordu. Ses veriyorlardı fakat ses alamıyorlardı.

"Felek utansın" diye düşündü Potuk. Bir unutulmuşluğa kapılmıştı. Kuşabbi'yi kaybetme korkusu...

Kondoz Selim göründü dalgaların üstünde, denize güle güle bakıyor ve gemiye yaklaşıyordu. Gene güçlü, gene kuvvetliydi. Kaptan köprüsüne yakın bir yerden çektiler onu. Potuk üzerine sorıldı. Ahtapotun en büyüğünü yakalamıştı Kondoz.

"Salih'i görmedin mi" diye seslendi.

Sevinir gibi oldu Hasan. Tam umudu kestiği bir sırada capcanlı Salih'i karşısında gördü, heyecanla titriyordu. Fakat görünürlerde yoktu Kuşabbi. Ve alabildiğine karanlık bastırıyor, yer yer ışıklar belirir gibi oluyordu. Neredeyse şafak sökecekti. Öbek öbek ışık belirtileri vardı.

"Davranın geliyorum" diye bir ses geldi kayalıkların üzerinden.

Gözlerini elleriyle kendine Potuk ve uzaklara, çok uzaklara baktı...

Denizde bir çalkantı oldu. Kulaç kulaç dalgaları yarıyordu birisi. Kim olabilirdi? Salih'ti herhalde bu. Rahatlar gibi oldu. Yüzü güldü."

"Sen misin Salih?" diye bağırdı. Yanıt yoktu. Dal gibi bir el vuruyordu dalgalara. Ve tutamadı kendini Potuk.

"O gittiyse nerede kahrıldı bu dünyamız?" diye gözyaşlarını sildi.

Kondoz Selim bağıırıyordu.

"Odur be vallahi odur. Kulaç atmasından tanıdım onu. Bu Kuşabbi'nin kulacı görüyor musun? Kurbağa gibi iniyor dalgalara."

.....

Önce sandala yapıştı ve düştü sandalın içine. Ölmüştü, bitmişti. Sandala atladı Potuk. Baygın yatıyordu karadaşı. Kalbini dinledi, nefes nefese çarpıyordu. O sarı yüzde renk yoktu. Çakıl gibiydi, taş parçası gibiydi. Kimildanıyordu hiçbir yeri.

Gemiye çektiler onu. Güneş bir kar parçası gibi yükseldi ve Salih'in yüzüne düştü. Güneş bile gideremedi Kuşabbi'nin renksizliğini. Oğuşturuyordu kollarını Kaptan Kakkari. Ve büyüyen gözlerle baktı Salih'in kollarına, sırtına.

"Bir değil iki ahtapot be!"

Tabii ki Kuşabbiyi hastahaneye kaldırdılar. 1940'lı yıllarda Girne'nin küçük hastahanesinin başdoktoru ve başhemşiresi de İngilizdi. Mis Harrison hastahaneye geldi. Başhemşireden önce Madam Polikseni sordu. (Polikseni aslında hemşireye takılan bir lakaptır ve "çok kocalı" demektir):

-Bir şey mi sormak istiyorsun?

-7. Koğuştta yatan bir denizci var. Ağır ahtapot yarası aldı. Onun durumunu öğrenmek istiyorum.

-Biliyoruz, biliyoruz. Hastanız ağır. 48 saati görmeden bir şey söyleyemeyiz.

Burada şu açıklamayı da yapmalıyım: Kimdir bu Madam Harrison? Harrison, balıkçı Salih'e yani Kuşabbi'ye aşık olan Girne kaymakamının karısıdır. Hastahane koridorunda kendi kendine konuşan Salih şöyle düşünürdü.

"Denizi seveceksin, denizde öleceksin ha? Mezar oldu sana deniz Kuşabbi. Bundan sonra yaşasan da yaşamasan da neye yarar? Kan mı kaldı sende? Erkeklik mi kaldı? Kadın ve deniz ha? Deniz kadın gibidir ha? Doğru söylemişsin; kadın deniz gibidir ve son oyununu oynamıştır sana".

Salih denizi unutmamıştı ama deniz Salih'i unutmamıştı. Kuşabbi'li deniz bir başka denizdi. Gemiciler de söylüyordu bunu. Hepsi de küs gibiydiler denize. Öfke taşıyorlardı yüreklerinde ve lanetliyorlardı denizi."

Ahtapot Avı, Mapolar'ın en çok sevdiği ve en güzel masalını oluşturan bir hikayeler dizinidir. Heyecan katarak yazdığı bu öyküler aynı zamanda birer aşk masalıdır da. Zaten aşksız bir denizi tasavvur etmek onun için de olanaksızdır.

Mapoların en güzel hikayeleri deniz ve balıkçılar ve de denizden çıktığını iddia ettiği "Afrodit" gibi kadınlar üzerinedir. Anlamışsınız ki bu Afrodit benzeri kadınlar genellikle Girne'yi işgal etmiş olan İngiliz güzelleridir.

'Şantöz' adlı romanın Kıbrıs Postası gazetesinde tefrika edilmeye başlaması dolayısıyla 26 Ekim 1982'de gazetenin birinci sayısında Mapolar'la yapılan söyleşide yazar, şu bilgileri veriyor:

"Şantöz, unutulmak üzere olan bir devri canlılığıyla yaşatmak için kaleme alınmış bir roman. Şantöz'deki insanların çoğunluğuyla bir arada bulundum ve onların son yıllarını, onlarla birlikte yaşadım....."

Bu romanda "Akdeniz" ile ilgili pek az bulguya rastlansa da romanın, Potuğun Pembesi ve Günah Cenneti romanlarıyla bütünleyici yönleri bulunuyor.

Mapolar'ın İstiklal Gazetesinde Tefrika Edilen Romanlarında, Akdeniz ve Afrodit

'Mermer Kadın', Mapolar'ın İstiklal gazetesinde 18 Aralık 1949'dan başlayarak tefrika edilen en önemli romanlarından biridir. Ancak öncelikle Mapolar'ın kişiliği hakkında birkaç söz daha söylemeliyiz. O, sadece bir yazar değil aynı zamanda politik duruşu olan bir aydın olduğu için yenilikçi ve muhalif gazetelerde daima boy göstermiş siyasi ve toplumsal konularda da makaleler yayımlamıştır. Daha önce belirttiğimiz Kıbrıs Postası'nı da bu şekilde değerlendirmiştir. Fakat onun ilk muhalif duruşunun gazetesi İstiklal'dir.

'Mermer Kadın' romanı şöyle başlar:

"Burası Afrodit'in adasıdır. Kralların taç giydiği, birçok istilaların geçtiği efsaneler diyarıdır. Fakat yine burası, Afrodit'in adası; bir aşk ve şarap memleketidir.

Afrodit, bu altın kumsallarda, beyaz köpüklü sulara yıkanır; bu yerde sevdi, sevildi ve efsaneleşti.

Girne; Afrodit'in adasının ılık bir sahil kasabasıdır. Afrodit'in altın saçlarının tarağı olan Akdeniz köpükleri, asırlar sonra yeni bir aşk hikâyesinin sahnesi olmuştur.

Bir gün bu beyaz köpüklü altın sahillerde yeni bir Venüs doğmuş, uzak iklimlerden kopan bir gül, bu aşk ve efsaneler diyarında Venüsleşmiş ve bu altın kumlarda unutulmaz bir aşk ve heyecan hikâyesi yaratmıştır.

Doğudan gelen ılık bir akşam rüzgârının sürüklediği dalgalar, Girne kalesinin surlarını döviyor ve Girne, bu ılık gecesinde yıldız yağmuruna tutulmuş bir kandil gibi yanyordu."

Mermer Kadın romanı, dul İngiliz kadını Scarlet ile İhsan'ın aşkını anlatan, o dönemin "aşk, mutsuzluk ve kader" konusunu anlatan ve Girne'nin sosyal ve morfolojik yapısı üzerine oturtulmuş bir romandır.

Mapolar her Girneli gibi doğup büyüdüğü bu kasabaya aşiktir. Daha sonra Güzel Girne'yi tanıtmayı şöyle sürdürüyor:

"Girne, Akdenizin bir sahil kasabasıdır. Dağları, denizleri, portakal bahçeleriyle bir kasaba. Londralı misafirlerin sayfiye yeri olan Girne, tarihi eserleriyle de tanınmış bir kasabadır."

Aşık olan İhsan'ın duygularını şöyle anlatıyor:

"Yine kendi kendine soruyordu: "Aşk, nasıl doğar?" Yıllardır, asırlardır rengini kaybetmeyen bu kuvvet hiçbir şeyden kaybetmiyordu. Bu arada İhsan'ın içi geceler kadar sessizdi. Sanki her şeyi karanlıklar örtmüş, dünyasını göremeyecek bir hale gelmişti."

Mapolar romanlarında Kıbrıs'ın mitolojisinden ve efsanelerinden büyük ölçüde yararlanmış bir yazardır. Romanın önemli bölümlerinden biri, iki sevgilinin St. Hilarion kalesini ziyaretleri ve İhsan'ın Kraliçe efsanesini Scarlet'e anlatmasıdır.

"St. Hilarion kalesine doğru atbaşı yol aldılar. (Yani at üstünde ve yanyana)

..... (Kaleyi gezerken)

İhsan Scarlet'in karşısında çılgına dönmüştü, ne diyeceğini, ne yapacağını bilmiyordu, "Scarlet" diye kekeledi. Scarlet tok sesiyle İhsan'a emretti:

-Beni takip et!

İhsan yerinden doğrularak Scarlet'i takip etti. "Kraliçe Penceresi'ne" doğru yürüdüler. Scarlet biraz sükûn bulmuştu. İhsan :

-İşte burası,dedi, "Kraliçe Penceresi". Biraz daha yürüdükten sonra :

-Burası da "Kraliçe Odası" diye sözünü tamamlayabildi. Scarlet daha sakin sordu :

-Ne diye bu ismi vermişler ?

-Kraliçelerden birisi buradan kendisini atmak suretiyle intihar etmiş de, galiba ondan. Scarlet soğuk bir sesle sordu :

-Aşk yüzünden mi?

İhsan buralarını çok iyi tanyordu. St. Hilarion Kalesi hakkında bazı kitaplar okumuştı. Scarlet'in suâline bir tarih kitabında okuduğu ve şimdi de hatırlayarak bildiği bir hikâyeyi anlatarak cevap verdi:

-Venedik hanedanlarından güzel bir prenses, uzun bir hastalıktan sonra Kıbrıs'a gelmiş. kraliçeye misafir olmuş. Onsekiz yaşındaki prenses, günler geçtikçe, kalbinde bir erkeğe karşı bir aşkın kanatlandığını hissetmeye başlamış. Bu adam genç kralmış. Prensес günlerce krala kalbini açmayı düşünmüş, fakat buna bir türlü muvaffak olamamış. Krala yaklaştıkça. kral onun misafirliğine hürmeten, onunla alakadar olmuş, ona hürmet göstermiş. İlk aşkın tecrübesizliğinden cesaret alan prenses, kralın ona karşı gösterdiği alakanın bir aşk olduğuna inanarak aşkını krala kati suretle söylemeye karar vermiş. Bir gün mermer havuzlardan birisinde yıkanırken, kral ona yaklaşmış, güzel vücudunun ahenkli duruşuyla suların çıkarak, ıslak vücudunu mermerlere bırakan genç prenses aşkını krala söylemiş. Kral prensese yine iltifatla mukabele etmiş. Kraliçe, kocasının hareketini bu pencereden seyrediyormuş. Kral bu sırada prensesin ilk aşkını orada dudaklarından bir çiçek gibi koklamış. Prensес ıslak vücuduyla kralın boynuna sarılmış, kralın dudaklarıyla prensesin dudakları gayri ihtiyari birleşmişler. Genç kız yaralı bir kuş gibi çırpınıyormuş. Bu anda korkunç bir çığlık işitilmiş, bu çığlığa müteakip kraliçe kendini bu pencereden atarak intihar etmiş. Scarlet'in bu aşk hikâyesi karşısında dudakları birkaç defa birleşerek ayrıldı. Sonra İhsan'a daha ciddi bakarak:

-Güzel bir aşk hikâyesi, dedi.

İhsan yakıcı gözlerle Scarlet'e baktı:

-Aşk, o bir rüyadır Miss Scarlet. Bu rüyayı görebilenlere ne mutlu."

Kıbrıs mitolojisini çok iyi bilen Mapolar, İhsan ve Scarlet'in aşkları çerçevesinde Pafos kasabasında, Afroditin bembeyaz deniz köpüklerinden doğuşunu ve yıkandığı Afrodit Hamamı'nı gezdirmeyi ihmal etmiyor. Böylece çağdaş bir Afrodit efsanesi yaratıyor:

"Deniz ilahı, Neptün tarafından çevrelenen Kıbrıs'ı bağrına bastı. Güzelliği ile ünsalmış altın saçlı Venüs'ü terennüm ediyorum. Tatlı tatlı esen zefir rüzgârı yumuşak köpükler içinde onu yırtarak mırıldanan dalgalar üzerinde, o münbit sahile bıraktı". Homer Afrodit'e yazdığı bir mersiyede bunları terennüm ediyor Scarlet. İşte "o münbit sahil" dediği yer de burasıdır."

İki aşğın Afrodit'in gezdiği denizlerde ve topraklarda yaptığı gezintiyi Mapolardan dinlemeye devam edelim.

Scarlet :

-Anlat, İhsan diyor, aşkın felsefesini yaparak bana Afrodit'in aşk hikâyesini anlat, Afrodit dünyadaki insanların en mesududur.

İhsan:

-Afrodit bu altın kumlarda, beyaz köpüklü sulara doğdu, buralarda yıkandı, bu yerde sevdi, sevildi ve efsaneleşti.

Kumlarda yürüyorlar ve İhsan anlatıyor :
burası Afrodit'in "Aşk Çeşmesi" burası da Afrodit'in altın saçlarının tarağı olan bu dalgalar şehvet ve ihtiras içinde çırpınıp, kalbinin heyecanını tatmin ettiği yerlerdir. Bugün bu beyaz köpüklü, altın sahillerde yeni bir Venüs doğmuş, uzak iklimlerden koparılan bir gül, bu aşk ve efsaneler diyarında Venüleşmiş ve bu altın kumlarda unutulmaz yeni bir aşk ve heyecan hikayesi yaratmıştır.

Scarlet:

-Madem ki bir gün gelmiş ve ben bu yeni Venüs, Afrodit'in hamamlarında yıkanabilmişim demek ki, yeni bir deniz ilâhının da doğduğuna artık şüphe etmememiz lazımdır.

Genç kadın kumlarda çırpınıyor, ve bir yılan gibi kıvrılarak İhsan'dan uzaklaşmak istiyordu...

Scarlet kumlarda doğruldu. İhsanın önünde Afrodit'in yeni bir heykeli dikilmiş gibi kıvrılarak durdu. Genç adamı çıldırtmak istiyordu."

Zannederim, Mapolar'ın bu eseri şimdiye kadar Akdeniz ülkelerinde ve Kıbrıs'ta yazılmış Afrodit mitini yeniden yaşatan en güzel bir roman olarak bugün bile ilgi ile okunabilecek bir aşk romanı düzeyindedir.

'*Aşk Vadisi*', romanı, İstiklâl Gazetesi'nde 14 Şubat 1950 - 20 Mayıs 1950 tarihleri arasında haftalık olarak yayınlanmış, Hikmet Afif Mapolar'ın bu gazetedeki ikinci romanıdır. Romanı ilginç yapan Deniz Köyü'nde meyhane işleten yaşlı Barba Nikola ve kızı Eliza'dan bahsetmesidir.

'*Günah Cenneti*' romanı İstiklâl Gazetesi'nde Mapolar'ın son olarak yayınlanmış Beyrut ve Kıbrıs Ada'sında geçen bir eseridir. Olay 1935-55 yılları arasında yaşanmış olmalıdır.

Roman kahramanı Feride, Beyrut'ta doğup büyümüş, annesi hasta, babası tarafından terkedilen bir dansözdür. Talihsiz Kız kadın tüccarlarının ağına düşmüş ve Kıbrıs Adası'na kadar gönderilmiştir. Kıbrıs'ta da kendini "Günâh Cenneti"nde bulmuş, zaman zaman bu hayattan nefret etmekle birlikte arzularına karşı iradesini kullanamadığı için bir türlü bu yoldan dönememiştir. Aşkta hep uzak durmaya çalışan Feride, duygularına değil çıkarlarına uygun davranmaya özen göstermiştir.

Tanıştığı erkekler, başta karakersiz ihtiyar denizci Joan, ona hep "*Tıpkı bir Venüs, hatta Venüs'ten de çok daha güzel*" olarak bulmalarına rağmen Feride, Kıbrıs Ada'sını "*Aşk, kuru bir pınarın susuzluğu kadar az olan bu memlekette, Venüs'ün yaşadığından da şüpheleniyorum.*" olarak görür ve;

"Bana Afrodit'in Ada'sı için çok güzel hikâyeler anlatmışlardı. Fakat ben bu adada bunların bir tekine bile rastlamadım." Demektedir.

Feride, Kıbrıs'a ayak bastığında kendi kendine;

"Venüsün doğduğu ada, bakir hayatımın fuhuşla kaynaşan cehennemi mi olacak" diye düşünür.

Girne’de Dome Hotel’e yerleşen Feride için Afrodit’in adası hakikaten çok güzel bir yerdi. Fakat bir zamanlar aşk ilahesinin çılgınlık ve heyecan yarattığı bu topraklarda, dünkü efsanenin sahnelerinden hiçbir şey bulamadığına ve o günleri heyecanıyla yaşayamadığına üzülüyordu.

Birgün onu ihtiyar denizci Joan,

“Benim Venüs’üm “diye çağırıyor “Afroditin adasında, bu şarap diyarının efsanesine uyarak, içkiyi çok artırdım, adeta su gibi içiyorum” diye mırıldandı.

Feride’nin “Venüs’ün aşksız adası” ismini verdiği Kıbrıs, onun hayalindeki ülkelerin en fakiriydi. Olsa olsa “Venüsün sarayının kölesi” idi ve bunu artık küçümsemiyordu, hatta bu ona neredeyse “gurur veriyor”du.

Ölümünden Sonra Basılan Eserleri

Sadece çağdaşı olan Çardakçılar veya 1974 öncesi yazarları değil bizler gibi yeni kuşak sayılabilecek yazarlar da ondan esinlenmiş ve etkilenmişlerdir. Bir ekol, bir öğretim yeri olmuş, yazar ve aydınların uğrak yeri olmuş, fikir tartışmalarının, edebiyat tartışmalarının yapıldığı ve, Türk ve Kıbrıs edebiyat haberlerinin alınıp verildiği bir kurum olmuştur Mapolar’ın Kitap Sarayı. Ölümünden sonra bu boşluk doldurulamamış, yazarlar ve aydınlar böyle bir kurumun özlemini çekmişlerdir.

Pek çok eseri, romanı gazetelerde tefrika edilmiş, ‘Üçümüz’ ve ‘Köknel’ dışındakiler basılamamıştır.

En önemli eserlerinden Kıbrıs Efsaneleri, ölümünden sonra Harid Fedai tarafından yayına hazırlanarak Galerî Kültür tarafından basılmıştır. Yine iki ciltlik anıları da aynı yayınevi tarafından basılmış olup politik görüş ve anılarının Necati Özkan Vakfı tarafından yayına hazırlandığı haberleri bizleri sevindirmiştir. Ayrıca tefrika romanlarından iki tanesinin (Mermer Kadın ve Potuk’un Pembesi) Samtay Vakfı tarafından ilk defa basılması oldukça sevindiricidir. Çünkü Mapolar’ın her bir eseri, dönemine ışık tutan birer kaynaktır. Efsaneleri, Templos ve Girne yöresinin efsaneleri olarak onun kaleminden mükemmel birer öyküye ve hatta roman konusuna dönüşmüştür. Anılarının özellikle birinci cildi, toplumdaki olayları ve sıradan zannettiğimiz kişileri, örneğin Dellâl Salim, Matbaacı Fikri Gıneli Ressam Sabri ve diğerleri gibi... Ele alarak tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır. Mapolar anılarıyla tarih yazmamış fakat edebiyatımızın gelişimine ve toplumsal değişmelere ışık tutarak büyük bir hizmeti ve aydın olma görevini yerine getirmiştir.

Günümüzdeki Girne

“Günah Cenneti”, Mapolar’ın tıpkı “Potuk’un Pembesi” romanı gibi, 30’lu yılların konusudur. O yıllarda Girne İngiliz turistler tarafından yeni keşfedilmiş ve tefecilikten zengin olan Katsellis ve Demostenes Seferis gibi rum girişimciler Girne’ye lüks oteller açmışlardır. Bu dönemde Girne’de üç-dört tane de İngiliz oteli vardı. Şimdi Mapolar’ın ‘Şantöz’ romanına konu olan, Evkaf dükkanlarının

olduğu yerde bulunan Şantekler’de (çadır gazinolarında) Türk-Rum hayat kadınları ve Arap diyarlarından ya da Anadolu Rum-Ermenilerinden getirtilen Osmanlı Paşa torunlarının çocuklarının ayaklarına paralar serdiği kadınların yerini 1935’li yıllardan 1960’lı yıllara kadar, İngiliz-Fransız dilberleri, Rum meyhanelerinin yerini de İngiliz tipi paplar ve barlar almaya başlamıştı. Barlarda boy gösteren Türk delikanlılar, artık belinde kama taşımıyor, Mapoların gençliğinde olduğu gibi, fötr şapka giyerek çat-pat İngilizcesiyle pistlerde dans ediyor; çok zengin aile çocukları artık fayton yerine otomobili tercih ediyordu. İşte Mapolar Girne’nin bu her iki dönemini de yaşadı. Ancak onun hiç kopmadığı yaşantı, Gıneli balıkçılarla olan dostluğu ve engin Mitoloji bilgisiyle olayları, kısmen gerçek, kısmen hayal mahsulu bir kurguyla sanat eseri haline getirmesidir. O’nun kimliği, bir Akdenizli yazar olarak doğmuş, Kıbrıslı Türklerin ilk profesyonel yazarı ve “üstadı” olarak yaşamış ve ölene dek hep bu şekilde kalmış olmasındır.

Daha 1937 yılında İngilizce Rumca ve Türkçe edebi yazıların yer aldığı dergide “Girne” adlı bir yazı yazan takma adıyla Muzaffer Gökmen, yani Mapolar Girneyi:

“Beşparmak dağlarının altında uzanan zümrüt gibi ovaların eteklerine ve Akdenizin şiir fıslıdayan bir bucağına sığınmış, portakal, mandarin bahçeleriyle süslenmiş, tabiatın en güzel zenginliklerini sinesinde saklamış şirin bir kasaba vardır. Hiç şüphesiz bu kasaba Girne’dir” diye tanımlamıştı. Mapolar’a göre Girne’de doğan her aşk evrenseldir. Girne’ye ayak basan her güzel bir Afrodit’tir.

Kıbrıs’ta Girne için söylenen bir tekerleme vardır:

*Girne içine girme
Girersen eğlenme
Eğlenirsen evlenme
Evlenirsen döllenme*

Mapolar Kendini Anlatıyor

Mapolar, Kıbrıs Güncesi adlı anılarında, edebiyatımız olduğu kadar toplumumuz için de önemli bilgiler veriyor. Onu, kitap Sarayı’nda hem sohbet ederken hem de aynı anda daktilosu başında yazarken görenler ne yaptığını bilememiş olabilirlerdi. Ama o, bizlere hem değerli ve düzeyli sanat ürünleri bırakmış hem de anılarıyla sadece toplumu anlatmakla kalmayarak kendi kişiliği hakkında da kendini anlatan bilgileri anılarına eklemiştir. İşte bunlardan “Hainlik Damgası Yiyorum!” adlı bir bölüm daha:

“Temizdim, ulusçuluğumdan kimse şüphe edemezdi ve kimsenin de ulusçuluğuma gölge düşürmesine fırsat veremezdim. Dün de haksızlığa karşıydım, bugün de. Ezileni, ezene yeğleyemezdim. Buna karşı görevim başkaldırmaktı. Bu, dün de böyle olmuştur, bugün de böyledir ve yaşadığım sürece de böyle olacaktır.

Değişen bir şey olmayacak, kimse beni değiştiremeyecektir. Ezen kral bile olsa, kral ezilmelidir, çiğnenmelidir. Karakter meselesi. Bir başkaldırı ruhu belki.

Yalana da dayanmam. Yalana karşı da isyan ederim. Yapmacık ulusçuluğu da sevmem. Göstermelikten yana değil, göstermeliğe karşıyım. Türedi değilim, türedileri sevmem. Sikye ile geçinmem, sikye ile geçinenleri sevmem ve hazmedemem. Karakter meselesi, inanç meselesi. Doğruya doğru, eğriye eğri demesini severim. Haksızlığı tutmam, haksızın başkaldırısına fırsat vermem. Küçüğü büyüğe ezdirtmem. Gel gör ki, zamanımız da tam bunun tersine.

Bu tutumuyla insan tez körlenir, tez kötülenir, kolayca lekelenir.”

Mapoların Sinemacılığı

Kitap Sarayını açtığı ve Çardak dergisini çıkardığı dönemde, Mapolar sadece Türk yazarlarının eserlerini getirmekle kalmamış, Türkiye gazetelerinin de bayılığını alarak halkın okuma tutkusunu doyurmuştur. Doyurmuştur diyorum çünkü 1950’li yıllardan sonra halkın roman, öykü, rüya tabirleri, tarih ve tarihi roman ve her türlü dergiye karşı büyük bir ilgisi oluşmuştu. Okumak, Kıbrıslı Türkler için gerçek bir tutku idi. Bir başka tutku da Türk filmleri idi. Önceleri bu alana Ermeni ve Rumlar girmiş, Türk kesiminde dahi sinema salonları açarak Türkiye’den filimler getirtiyorlardı. Bu tutkuyu ve ilgiyi değerlendiren Mapolar bir ara filmciliğe de el atmıştı.

Anılarımdaki Mapolar

Templos-Zeytinlik kitabımda dayım ile birlikte ortak, Girne’de kurdukları Batağan Sineması’ndan söz etmiştim. Rum ve Türk halkın telaffuz zorluğundan “Bataan” dediği Batağan filmcilik getirdiği Türk filimlerini Cuma akşamları Katselli’den kiralanan sinema salonunda gösteriyorlardı. Onun sinema filimleri ithal eden asıl şirketinin adının Kent film olduğunu Şenol Bey’den öğreniyoruz.

Edebiyat dünyasında büyük emekleri geçen üstat ve örnek insan Mapolar hakkında son sözü söylemeden önce onu bir de tanıyanların dilinden anlatmak gerektiğine inanıyorum.

Ben Mapolar’ı 8-10 yaşlarımda tanıdım. Dediğim gibi zeytin zamanı otomobiliyle köye gelir, anne ve babasını getirir, zeytin ürününün çok olduğu yıllar tarlalarını icara verirlerdi. geceleri köydeki arkadaşlarıyla sinemaya, Rum meyhanelerine giderlerdi. O zamanlar onu hep fötr şapkası ile hatırlarım. Mapolar’ı esas tanımam Lefkoşa’ya öğretmen olarak atandığım 1965 yılından sonra olmuştur. Bana da hep dedeme ve anneme dediği gibi “yeğen” veya “yeğenim Kambur Hasan’ın torunu veya yeğenim Emete’nin oğlu Ali” diye hitap ederdi. Kotak tarafından Kıbrıs Postası’nın kurulacağı ve orada yazacağı haberini sevinçle verdi ve “sen de yaz” dedi. Ben de o zamana kadar Halkın Sesi’nin sanat ekinde birçok yazı yazmıştım, bir iki yazım da Akin ve Bozkurt’ta çıkmıştı. Gazete çıkana kadar Olay dergisinde yazdık. Daha sonra Kıbrıs Postası’nda yazmaya devam ettik. Girne ve köyümüz hakkında yazdıklarımı bana

gururla gösteriyor beni yazmam için sürekli yüreklendiriyordu. Belediyenin açtığı öykü yarışması jürisinde vardı ve benim uzun öyküm “Bu Şehrin Anılarındaki Adam”ı çok beğenmişti.

Mapolar, aramızdaki yaş farkına rağmen benim için candan bir dost, gurur duyacağım bir akraba ve bulunmaz bir öğretmen idi.

Çardak Yazarları Hüseyin Şenol ve Erol Erduran Onun Hakkında Ne Diyorlar?

Şimdi onu iki eski Çardak yazarından dinleyelim.

Hüseyin Şenol beyin Anlattıkları

Mapolar onun için der ki:” Şengün Kurtuluş, hikâyede yeni olmasına rağmen bizi yaratmağa çalışıyor”. Şengün Kurtuluş, Hüseyin Şenol beyin Çardak’taki adıdır. Diyor ki:

“Benim tanıdığım Mapolar 1948’lerde Muzaffer Gökmen olarak bilinirdi. Kitap Sarayı’nı yeni açmıştı. Kitabı sadece satmıyor icar da ediyordu ki bu şekilde kitapların çok okuyucusu oluyordu. 1950’de Türkiye gazetelerini de getirmeye başladı. Adamları, köylere kadar gazete dağıtırdı. Ahmet Nabi(Ulutuğ’un eniştesi de Karagöz gazetesini getirirdi ki çok okunurdu, daha sonra onu da getirirdi.

1950’de liseden mezun olduktan sonra Türkiye’ye gitmek için Milli Eğitim Bakanlığı’na mektup yazdımsa da aldığım cevapta, bursun mecburi hizmet gerektirdiği ve İngiliz vatandaşı olduğum için mecburi hizmete tabi tutulamayacağımdan burs alamayacağım bildirildi. Onun üzerine Öğretmen Koleji’ne girdim. 1948-49’da lisede öğrenciyken Mapolar Türkiye’den Kent Film adı ile filim getirir ve sinemalarda gösterirdi. Ben de sinemalarda bilet keserdim.

Çardak dergisi başlayınca “Hüseyin Yusuf Şenol” adı ile yazmaya başlayınca Mapolar “Öyle isim olmaz” dedi ve “Şengün Kurtuluş” adı ile yazmaya başladım. Sonra İstiklâl’de hem bir sene çalıştım ve de yazı yazdım. Mapolar galiba Nafiz Obalı takma adını da kullanarak çeşitli köşe yazıları, başyazı ve makaleler yazardı.

Mapolar, kendisi Memleket gazetesini çıkarırken ben de yazı yazdım. Devrim matbaası Mapolar’ındı ve Türkiye’nin basına yaptığı yardım kapsamında kurulmuş idi.

Ölünceye kadar dostluğumuz hiç bozulmadı, beni hep yazmaya teşvik etti. Dört adla yazdım: Şengün Kurtuluş, Ruhi Reha, Rona Börekçioğlu, Timuçin Börge. Osman Türkay’ın yayın yönetmeni olduğu Bozkurt’ta baş makaleleri ben yazdım. İlkokul öğretmeni olduğum için hep takma ad kullandım. Çünkü İngiliz, öğretmen ve memurların gazetelerde sanat yazıları dahil siyasi yazılar yazmasını yasaklamıştı. Çardak’ ta da bir ad alışılınca yeni bir ad kullanırdık.

Mapolar edebiyatımıza ve yazarlığımıza çok büyük hizmet verdi. Benim gençlik yıllarımda gençlerde yazmaya karşı çok büyük bir heves vardı.

Erol Nihat Erduran'ın Mapolar İçin Söyledikleri

“Edebiyatımızda Kıbrıs” adlı makalesinde Mapolar diyor ki: “Şengün Kurtuluş hikâyede yeni olmasına rağmen bizi yaratmağa çalışıyor. Erol Nihat da aynı yolda. Fakat yeni heyecanlar durduruyor onu, korkuyorum bu sanatçımızın geleceğinden. Zaman var tek bir eserini bile görmedik. Yazmıyor son zamanlarda Erol Nihat. Fakat niçin yazmıyor, acaba yazamıyor mu? Sevinmiyoruz onun yazamamasına, üzülüyoruz”.

İşte Mapolar, Çardak dergisi yazarları arasında bulunan Erol Erduran hakkında böyle diyordu. Şimdi Erduran'ın Mapolar hakkında söylediklerini dinleyelim:

“Kitap Sarayı karşısındaki Çardak ofisi toplanma yerimizdi. Fuat Veziroğlu, Kutlu Adalı, ben, Erol Nihat, zaman zaman da Osman Türkay orada toplanırdık. Dergiye girecek yazıların kontrol ve seçimi Mapoların işiydi. Basım ve dağıtım işini de ayrıca bizden 3 kişi yapardı. Dergiye Çardak adını ve daha sonra Beşparmak adını Mapolar vermişti. Yazarlar arasında felsefeci diye bildiğimiz S. S. Umar, yine eskilerden Nazım Ali İleri, Nazif S. Ebeoğlu, gençlerden Samet Mart, Hüseyin Şenol, Necdet Nereli, Taner Baybars vardı.

1950-51 yılında öğretmen koleji'ne girdim, 1952'de öğretmen oldum. Bir tek Türk öğretmenimiz Cevdet Çağdaş idi. Resim-iş dersi verirdi. Bir gün sınıfa geldi ve “Türkiye’de Varlık dergisi var, meraklı olanları abone yapacağım, yayınları var, bu kitapçıkları da size gönderecekler” dedi. Sadece ben abone oldum. Dergiyi merakla bekleyerek okumaya başladım. Okuma zevkim, edebiyat zevkim böylece bir tutku haline geldi. Okudukça dört köşe olurum. Birçok yazar tanıdım. Ziya Osman Saba'nın Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi” hikayesini en az 20 defa okudum. Oktay Akbal'ı tanıdım; “Ester ile Roza” beni çok saran bir hikâyeydi. Varlık kitaplarını okudukça özellikle hikâyeye kitapları beni daha çok ilgilendirdi.

Okuma merakı ile Mapoların dükkanına gider ve kitapları incelerdim. Bu şekilde bir yazar ve gazeteci olarak Mapolar ile tanıştım. Yazdığım hikâyeleri beğendiğinden Çardak'a aldı. Artık, onun ailesindendim. Saatlerce sohbet eder onun tavsiyelerini dinlerdim. İki işi birarada yapar, hem konuşur, hem de daktilosunda yazardı. Arada bir durur, kutudan enfiye çıkarır ve burnuna çekerdi. (Erol bey söyleyince hatırladım, annesi Fatma hanım da dedemin evinde kaldığı zamanlarda enfiye çekerdi).

Mapolar çok sevecen, hiç sinirlenmeyen bir insandı. Hiç sinirli halini görmedim. Bir huyu vardı: Konuşurken, ister tek kişi olalım ister kalabalık yerinden ansızın kalkar, eline bir toz bezi alarak raflardaki kitapların tozunu alır, sonra yerine oturur ve konuşmaya ve yazmaya devam ederdi.

Çardak'tan sonra Kıbrıs Türk edebiyatçılar derneğini kurduk. Başkan yine Mapolardı. Onun gayretiyle Türkiye'den Yaşar Nabi Nayır'ı Kıbrıs'a davet ettik. Kendisini gezdirdik, yemek verdik. Karşılamanlar ve şerefine konuşma yapanlar arasında Necmi Sağıp Bodamyalızade de vardı. Yemek, Lefkoşa havaalanı yanında bir Lokantada idi. Yemekte çekilmiş resmimizi halı sakladım.

Mapolar daha ziyade kültür adamıydı. Hiç politika ile ilgilenmezdi. Yıllarca ağzından politik bir söz duymadım. Daha sonraları politika ile ilgilenmeye, politik yazılar yazmaya başladı.

Mapolar edebiyata çok büyük hizmetler yapmıştır. Bu iki dergi çatısı altında Kıbrıs Türk insanından hatırı sayılır sayıda edebiyat meraklı olan insan bulup çıkarmıştır. Yazarlık merakının doğmasına ve bu yeteneklerinin su yüzüne çıkmasına yardımcı olmuştur.

Hep düşünüyorum, Mapolar nasıl oldu da bu sahayı seçti. Nasıl oldu da Kıbrıs'ın bir numaralı yazarı oldu. Nasıl oldu da Kitap Sarayı'nı açtı. Nasıl oldu da, benliğinde sanatçı ruhu gizli olan- belki de kendileri de farkında olmayan- gençlerin su yüzüne çıkmasına yardımcı oldu. Bunlar araştırmaya değer konulardır.”

Hakkı Atun Mapolar İçin Ne Diyor?

“Mapolar; mülayim, sakin, kendine güvenen kişiliği ve o günlerin yazarı olarak bizi etkilemişti. Herkesten büyük saygı görüyordu. Eğer, edebiyat sevgisi olmasa Kitap Sarayını açmazdı. Orta okul ve lise yıllarımda kitap bulma imkanları sınırlıydı. Türkiye ile iletişim ve ulaşım zordu. Böyle bir ortamda bu işe girmek cesaret işiydi. Amcam Ali Atun'un da yakın dostu idi.

O, zamanın aydını olarak tanıdığımız örnek bir kişi idi. Bozkurt gazetesinde saygın, çok okunan ve örnek bir köşe yazarı idi. Gazeteciliği meslek edinmiş, benimsemiş bir kişi idi.

Lisede edebiyat kültürünü bize veren edebiyat öğretmenimiz İbrahim Zeki Burdurlu idi. Edebiyatı hepimize sevdirdi, okuma sevgisini aşıladı. Onun sayesinde Kitap Sarayı'nın müdavimi olduk. Kendisi de Mapolar'ın dostu idi. Yine felsefe öğretmenimiz Tahir Oğuz Madi, beni ilk fark eden, beni okumaya yönlendirdi.

Edebiyatı ve okumayı hep sevdim onun için Mapolar'ın kitabevinin müdavimi oldum.

Çardak'ı çıkarıyordu, Burdurlu “Kedim” hakkında yazdığım kompozisyonu beğendi ve dergiye koydu.

Mimar oldum ama edebiyat sevgimi hiç kaybetmedim, politik yaşamımda da kitabevini hep ziyaret ettim. Kendisi de mimar olarak bizi- ben ve Ayer Kışif'i- tercih ettiğine göre o da bize saygı ve güven duyuyordu. 60'lı yıllarda Girne'de ana yol üzerindeki eski evinin olduğu yere, dar bir alan olmasına rağmen, üç katlı bir ev yaptırmıştı.

Benim anılarımda gazeteciliği ve yazarlığı benimsemiş ve meslek edinmiş, yazma tutkunu bir insan olarak yer etmiştir.”

Sonsöz

Bir zamanlar Türklerin ağırlıklı olarak varlığını hissettirdiği çekici, kozmopolit ve de yoldan çıkarıcı Girne kasabası, bağrından Mapolar gibi bir Afrodit tutkunu, deniz aşığı, güçlü bir yazar çıkarmıştır. Onun Kıbrıs'ın kültürü, mitolojisi ve folkloru üzerine yazdıklarının değeri paha biçilmezdir. Romanları, öyküleri,

sanat ve eleştiri yazıları değerini hep koruyacaktır. O, edebiyatımızda klasikleşmiş eserler veren tek yazarımızdır.

Umudumuz,

(a) Devletimizin kültür birimlerinin onun eserlerine sahip çıkması ve eserlerinin tümünün yeniden basılması;

(b) Kıbrıs Türk Edebiyatındaki etkisi, sosyal ve kültürel değeri ve eserleri üzerine özellikle üniversitelerde daha çok bilimsel çalışmalar yapılması

(c) Güzelim Girne'ye onun bir heykelinin dikilmesidir. Çünkü Mapolar, hepimiz için büyük bir değerdir.

Kaynaklar

Kıbrıs Türk Edebiyatında Sosyal Konular- Ali Nesim 1986

Kıbrıs Güncesi –Cilt I. II.- H. A.Mapolar- Galerı Kültür Yay.202

Kıbrıs Türk Edebiyatı- Suna Atun 2009-2010

Türk Kültüründe Deniz ve Deniz Edebiyatı. Kıbatek ve Akdeniz Üniversitesi. Antalya Yayını-2008. Ali Nesim'in Bildirisi: "Deniz Edebiyatı ve Hikmet Afif Mapolar"

Bozkurt-İstiklal-Kıbrıs Postası Gazeteleri

Ocak ve Çardak dergileri

Anılar

Hüseyin Şenol: 1931'de küçük Kaymaklı'da doğmuştur. Lefkoşa Türk Lisesi'nden mezun olduktan sonra öğretmen yetiştiren ve karma bir yüksekokul olan Omorfo Öğretmen Koleji'ne girerek 1951 yılında ilkokul öğretmenliğine başlamıştır. Çardak dergisinde öykü ve denemeler yazmıştır. 1987'de Temel Eğitim müdürlüğünden emekli olmuştur.

Erol Erduran: 1932'de babasının ilkokul öğretmeni olduğu Boğaziçi köyünde doğmuş, Lefkoşa Türk Lisesi'ni bitirerek Omorfo Öğretmen Koleji'nde okumuş ve ilkokul öğretmeni olmuştur. Çardak, Beşparmak ve Nacak dergi ve gazetelerinde yazılar yazmıştır. Eğitimin çeşitli kademelerinde görev yapmış 1988'de Hizmetiçi Eğitim müdürlüğü görevinden emekliye ayrılmıştır.

Hakkı Atun: 1935 yılında Mağusa'nın Ergazi Köyü'nde doğdu. Lefkoşa Türk Lisesi'nden sonra İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Yüksek Mühendis-Mimar olarak mezun olduktan sonra Manchester ve Nottingham Üniversitelerinde şehir planlama ihtisası yaptı. 1961-1975 yılları arasında çeşitli kamu görevlerinde bulundu.

20 Haziran 1976 genel ve 28 Haziran 1981 tarihli genel seçimlerinde milletvekili seçildi. 2 Aralık 1983 tarihinde oluşan Kurucu Meclis'te de üyelik yaptı. 23 Haziran 1985 ve 6 Mayıs 1990 genel seçimlerinde Ulusal Birlik Partisi'nden Lefkoşa milletvekili seçildi.

İskan ve Rehabilitasyon Bakanlığı, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı, Milli Eğitim, Kültür, Gençlik ve Spor Bakanlığı görevlerinde bulundu. 1983 1985-1993 yılları arasında Meclis Başkanlığı görevini yürüttü. 1992'de Ulusal Birlik Partisi'nden ayrılarak Demokrat

Parti'nin kurucuları arasında yer aldı ve Demokrat Parti'nin Başkanlığına seçildi. 1993 erken genel seçimlerinde Demokrat Parti'den Lefkoşa milletvekili seçildi. Demokrat Parti - Cumhuriyetçi Türk Partisi koalisyon hükümetinde Başbakan olarak görev yaptı. Ekim 1996'da yeniden Meclis Başkanlığı'na seçildi ve 18 Aralık 1998 tarihine kadar bu görevini sürdürdü.

Halen Doğu Akdeniz Üniversitesi öğretim görevlisidir; Mimarlık kültürü ve mirası üzerine TV programları yapmaktadır.

Ali Nesim:

1941 de Girne'nin Zeytinlik köyünde doğmuş, Lefkoşa Türk Lisesi'nde okumuş, DTCF. (Dil, Tarih Coğrafya Fakültesi) Felsefe sosyoloji bölümünü 1963'te bitirdikten sonra ilkokul ve liselerde öğretmenlik ve idarecilik yapmış. 1994'te Devlet Tiyatroları Müdürlüğü'nden emekliye ayrılmıştır. Halen Yakın Doğu Üniversitesi'nde Uygurlık Tarihi ve Kıbrıs Türk Kültürü dersleri vermektedir. Gazetelerde sanat yazıları, denemeler yazmıştır. Kıbrıs Türk Kültürü ve Edebiyatı üzerinde kitap ve bildirileri vardır.

Kıbrıs'ta 15 Temmuz Darbesi ve Darbenin “Kıbrıs Çarmıhtan İnerken” Romanına Yansımaları

Mihrican AYLANÇ*

Giriş

Edebiyatın ana malzemesi insandır ve edebiyat malzemesi okurlarına bir nevi insanlığın tarihini sunar. İnsan, yaşadığı toplumun sosyal, siyasi ve toplumsal tarihi içinde varlık gösterir ve ortaya koyduğu edebî ürünlerde bu varoluşun yansımaları söz konusu olur. Sosyal bir bilim alanı olan Tarih, pek çok edebî ürüne kaynaklık eder. Toplumların hayatını yönlendiren, değiştiren tarihî olaylar edebiyatçıları etkiler. Adada uzun yıllar var oluş mücadelesi veren Kıbrıs Türklerinin tarihsel süreçte yaşadıkları savaşlar, değişen yönetim şekilleri ve politik oluşumlar edebiyatın başlıca beslenme kaynağı olur. Kıbrıs Türk romanı adadaki Türklerin toplumsal (sosyal ve siyasal) tarihinin yeniden kurgulanması şeklinde gelişim gösterir. 15 Temmuz 1974 tarihinde adada yaşanan darbe, adada iki bölge ve iki toplumlu yeni bir oluşum yaratarak Kıbrıs tarihinde önemli bir kırılma noktasıdır. Darbenin nedenleri ve sonuçlarını yansıtan Ahmet Tolgay¹'in *Kıbrıs Çarmıhtan İnerken* romanı bu yönüyle Kıbrıs Türk tarihinin önemli bir kesitini roman kurgusu içinde ele alır. Kıbrıs Türk halkının belleğinde önemli bir yere sahip olan askeri ve siyasi darboğazları dışsallaştırması açısından da önem taşır.

Çalışmamızda Kıbrıs'ta 15 Temmuz 1974'te meydana gelen siyasi ve askeri darbe hakkında kısaca bilgi verilerek darbenin Kıbrıslı yazar Ahmet Tolgay'ın Kıbrıs Çarmıhtan İnerken (1997) adlı romanındaki yansımaları işlenecek, romandaki görünüşleriyle Kıbrıs'ta darbeye yol açan etmenler ortaya konacaktır. Bu darbenin Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlara etkisi tartışılacaktır. Garantör güçler olarak adada söz sahibi olan Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'nin darbedeki konumları ve darbe sonrasında uluslararası kamuoyunda sergiledikleri politik tutumlar irdelenecektir.

1. 15 Temmuz Darbesini Hazırlayan Etmenler ve 15 Temmuz Darbesi

Kıbrıs, tarihi boyunca ada dışındaki uygarlıklar tarafından kontrol altına alınmak istenen stratejik öneme sahip bir ülke olmuştur. Coğrafi konumu, dünya politikasını belirleyen ya da bu politikada önemli roller üstlenmiş olan devletlerin gözünden kaçmamıştır. Bu durum hemen hemen her dönemde

* Doğu Akdeniz Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi.

Kıbrıs'ın geleceğinin, bu ada dışındaki uygarlıklarca belirlenmesine neden olmuştur.

1960'ta Kıbrıs'ta Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türklerin ortaklığına dayalı olarak kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti de yine dış devletlerin yönlendirdiği politik bir oluşum olur. Birleşmiş milletler denetiminde, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın garantörlüğünde, Zürih ve Londra antlaşmaları uyarınca ilan edilen Kıbrıs Cumhuriyeti, adadaki etnik unsurların ve bu unsurları koruyan güçlerin politik çıkarlarının çatışması nedeniyle sürdürülemez. Rumlar, Türklerin 1960 anayasasıyla belirlenen ve yönetimde Türkleri de söz sahibi yapan hukuksal haklardan yararlanmalarının önüne geçmeye çalışırlar. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Makarios, Garantör Devletlere Türklere verilen hakların kaldırılmasını, garanti ve ittifak antlaşmalarının feshedilmesini teklif eder.² Adada mevcut iki halk arasında silahlı çatışmalar yaşanmaya başlar. 1963'te Rumlar, Enosis (Ada'yı Yunanistan'a bağlama) düşüncesini gerçekleştirmelerinde engel olarak gördükleri Türkleri bir gece de katletmeye karar verirler ve bu yolda geliştirdikleri Akritas planını uygulamaya koyarlar. Ancak güçlü bir Türk direnişi ile karşılaşır ve başarıya ulaşamazlar. Adadaki sorunlar birleşmiş milletlere götürülür. Yapılan görüşmelerden bir sonuç alınmaz. Adada sıcak çatışmalar devam eder.

1967 tarihine gelindiğinde Makarios, ENOSİS'ten vazgeçmemekle birlikte, bu düşüncenin uzak bir hedef olduğunu anlar. 1970 yılı ekim ayında: "Ben daima Yunanistan ile birleşme taraftarı oldum. Böyle olmakla beraber, bunun bugün için gerçekleştirilmesinin fazlasıyla güç olduğunu idrak etmiş bulunmaktayım" ifadelerini kullanır. Kıbrıs'ın bağımsız konumundan mümkün olduğunca yararlanılması düşüncesini benimsemeye başlar. Moskova yönetimi ile ilişki içindedir. Kıbrıs'ın Yunanistan'ın bir kenti olması durumunda AKEL partisi de yasa dışı ilan edilecektir. AKEL (Komünist Partisi) Yunanistan'la birleşmeyi istememektedir. Eski EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Birliği)'cılar ve Yunan hükümetinin ileri gelenleri adada yeni ortaya çıkan politik yaklaşımlardan rahatsızdırlar. ENOSİS'ten vazgeçildiğini öne sürüp terör yaratmak için örgütlenirler. (Mütercimler 1998:121-138). 1971'de gizlice adaya gelen EOKA-B adlı bu örgütün komutanı Grivas, Yunanistandaki Albaylar Cuntası ile Kıbrıslı Rumlardan Enosis taraftarlarını bir araya getirir. Rum Milli Muhafız Ordusundaki Yunan subaylar ve Yunan Alayı'nda görevli personelden de destek alır. Milli düşünceye ihanet ettiği gerekçesi ile Makarios'u ortadan kaldırmak için çeşitli cinayet, sabotaj, kundaklama faaliyetlerinde bulunurlar. Makarios, Sovyetler Birliği'yle işbirliği içine girer. Çekoslovakya'dan silah yardımı alarak güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek ister (Keser: 418-421).

Yunan Cuntası, Makarios etrafındaki Rum yönetimine Çekoslovakya'dan alınan silahların BM denetimine verilmesi ve bir tür ulusal birlik hükümeti kurulması yönünde ultimatö verilir. Çek silahları BM denetimine verilir (Özersay 2003:91). Yunan Cuntası, Makarios'a yönelik yaptırımcı girişimlerini

adadaki din adamlarını kullanarak da devam eder. 2 Mart 1972'de Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesine bağlı üç piskopos Makarios'a istifa çağrısında bulunarak, Makarios'un Başpiskoposluk sıfatının alındığını bildirirler. Makarios ile anlaşmazlık içinde bulunan Grivas, bu üç piskoposu koruma altına aldığını açıklar. Makarios ise kilise düzeyinde girişimlerini arttırır ve 14 Temmuz 1973'te Orta Doğu Ortodoks Kiliseleri Meclisi, söz konusu üç piskoposu görevinden azleder. Yunan Cuntası ise söz konusu piskoposları muteber piskoposlar olarak tanımaya devam eder. 1974'te yapılan seçimlerde piskoposluk görevine Makarios'un sadık keşişleri getirilir. Makarios kilise krizinden galip olarak çıkar (Kutalmış ve Tehakpınar 1978: 119-158).

Sovyetler Birliği, Yunan Hükümeti ile işbirliği içinde bulunan Amerika Birleşik Devletleri'ni adada askeri bir üs oluşturmak amacıyla Makarios Hükümetini devirmeye çalışmakla suçlar. 1973 yılında Papadopoulos hükümeti devrilerek yerine Ioannidis Gizikis hükümeti iş başına gelir (Keser: 422-423).

Ekim 1973'te Türkiye Cumhuriyeti yönetime gelen Bülent Ecevit, adada istikrar ve uyumlu ilişkiler sağlanması için federatif bir Kıbrıs devletinin kurulmasını önerir. Ecevit hükümetinin federasyon tezi Makarios ve Rum toplumu tarafından tepkiyle karşılanır. Kıbrıs'taki beşli görüşmeler 4 Nisan 1974 günü aniden kesilir. Kıbrıslı Rumların kendi aralarında da sürtüşmeler yaşanır. Bu sürtüşmeler adada bir iç savaşa neden olabilecek boyuta ulaşır. Makarios yönetimi, ilk çare olarak tedhiş olaylarının kaynağı olan EOKA-B örgütünü dağıtmayı planlar. Bu doğrultuda yönetim 25 Nisan 1974 günü, EOKA-B örgütünü kanun dışı ilan eder. Makarios yönetiminin bu tutumu, tedhiş hareketlerine son vereceği yerde, olayların genişlemesi ve büyümesine yol açar. Makarios yanlısı polis güçleri ile EOKA-B tedhişçileri arasında ada genelinde şiddetli çatışmalar yaşanır. Öte yandan Makarios'un bu tutumu Atina ile olan ilişkileri de çıkmaza sokar. Yunan Cunta yetkililerinin Başpiskoposa açıktan cephe almalarına karşın, Kıbrıs Rum yönetimi adımlarını daha da sertleştirir ve EOKA-B örgütüne yönelik çeşitli suçlamalarda bulunur. Nitekim, Kıbrıs Rum yönetimi resmi sözcüsü 26 Haziranda, ikinci defa EOKA-B'nin Yunanistan'dan verilen talimatlarla yönetildiğini ve Yunan Milli İstihbarat Teşkilatı ile işbirliğinde bulunduğunu açıklamaktan sakınmaz. Yunan Genel Kurmay Başkanlığına bağlı Yunan subaylarının yönetimindeki Rum Milli Muhafız ordusunu kendisine bağlamak ister ve bu gücü kendi organı haline getirmekte kararlı olduğunu açıklar (Mütercimler 1998: 135-136).

Makarios 5 Temmuz 1974'te verdiği demeçte sorunu daha açık bir şekilde ortaya koyar. Yunan Cuntasını ağır bir dille eleştirir. Makarios'a göre: "Yunan Cuntasının amacı, EOKA-B örgütü vasıtasıyla kendisini iktidardan uzaklaştırarak Kıbrıs'ta dikta yönetimini kurmaktır." Bu konuda Gizikis'e sert bir mektup yazdığını dile getiren Makarios, Yunanlı subayların gizli çalışmalarını belgelerle açıklar. Rum Milli muhafız gücünün Yunanlı subayların yönetiminde bir işgal ordusu haline geldiğine değinerek kendisinin halk

tarafından devlet başkanı olarak seçildiğini, Atina'nın atadığı bir vali olmadığını cesaretle söyler. Yunanistan'ın 650 Yunanlı subayı derhal geri çekerek kendisine uygun davranışı göstermesini ister (Yavuzalp 1996: 155-157).

19 Ocak 1974'te Grivas'ın ölümü üzerine EOKA-B'nin liderliğine Yunanlı subaylar getirilir. EOKA karargâhı da Yunan Kontenjan Alayı Kışlasına taşınır. 24 Nisan 1974'te Makarios basına, Ada'daki Yunan subaylarının sayısını azaltmak için RMMO'daki zorunlu hizmet süresini 24 aydan 14 aya, yedek subay adaylarının da bundan böyle (GKRY) Bakanlar Kurulu tarafından yapılacağını açıklar. Yunan Cuntası karşı önlem olarak Makarios'a iki suikast girişiminde bulunur. Ancak Makarios bu girişimlerden yara almadan kurtulur. Öte yandan Makarios, 2 Haziran 1974 tarihinde toplumlararası görüşmelerde uzmanların yer alacağını açıklar. 4 Haziran da ise 74/A kurası yedek subay adaylarının seçimine yasalara uygun olarak Bakanlar kurulunun karar vereceğini, RMMO Komutanı Korgeneral Ndenisis'e bildirir. Gerekçe olarak da RMMO kışlalarından çalınan silah ve cephanenin EOKA-B için yedek subaylar tarafından çalındığına dair elinde somut deliller olduğunu belirtir. Ndenisis 5 Haziran 1974'te Atina'ya giderken, Makarios mektubun içeriğini basına açıklar. Hemen akabinde Makarios yanlısı olan Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Genel sekreteri, Dışişleri Bakanı, siyasi işler dairesi müdürü istifa eder (Mütercimler 138-139).

Makarios, RMMO'daki Yunan Subaylarının geri alınması için 2 Temmuz 1974'te Yunan Devlet Başkanı Gizikis'e özel bir mektup gönderir. Yunanistan'ın yeni dışişleri bakanı Kipreos, bu konuda görüşme hazırlıklarında olduklarını belirtir. Cunta lideri Tuğgeneral İoannides 2 Temmuz 1974 tarihinde RMMO Kurmay Başkanı Tuğgeneral Papadakis, 3. Yunan Alay Komutanı Albay Georgitsis ve Komando Birlikleri Komutanı Albay K. Kombokis'i Atina'ya çağırır ve artık Makarios'un devrilme zamanının geldiğini bildirir. Darbe planı hazırlıkları hızlıca tamamlanır. Darbe liderliğine Tuğgeneral Michalis Georgitsis, yardımcılığına Albay Konstantin Kombokis atanır. Papadakis ise Atina'dan darbeye yardımcı olacaktır (Mütercimler 1998:139, Duruşotis 2006: 344-345).

11 Temmuz 1974'te EOKA-B'nin Rum liderleri operasyonlar sonucu tutuklanır. (Mütercimler 1998: 137-140). 15 Temmuz 1974 sabahı, Yunan askeri cuntasına bağlı subayların denetimi altındaki Milli Muhafız Kuvvetleri, Makarios Hükümetine karşı bir askeri darbe gerçekleştirir. Nikos Sampson 16 Temmuz'da yaptığı açıklamayla Enosis yanlısı kişilerden oluşan bir hükümet kurar. Aynı gün Makarios Baf'tan yayın yapan bir radyo kanalı aracılığı ile sağ olduğunu Rum toplumuna duyurur. Makarios daha sonra İngiltere'nin *Akrotiri* üssünden kalkan bir helikopterle Malta adasına, oradan da Londra'ya götürülür. Bu gelişmeler üzerine açıklama yapan Yunan Hükümeti darbenin, BM üyesi bağımsız bir devletin iç işi olduğunu bildirir (Özersay 2003: 93). Makarios 19 Temmuz 1974'te Güvenlik Konseyindeki konuşmasında darbenin iç mesele değil, işgal olduğunu, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının ve egemenliğinin

alenen ihlal edilmesi olduğunu belirtir. Darbenin Kıbrıs'ın iç meselesi olmadığı, RMMO'yu dolduran ve komuta eden Yunanlı subayların işi olduğunu belirtir (İsmail 1988: 125).

2. Kıbrıs Çarımhtan İnerken Romanına Yansıyan Yönleriyle 15 Temmuz Darbesi

Makarios ve Yunan hükümeti arasındaki anlaşmazlıklar ve bu anlaşmazlıkların Kıbrıs'ı adım adım bir darbeye doğru götürmesi *Kıbrıs Çarımhtan İnerken* romanında politik bir içerikle sunulur. Romanda darbe ortamını hazırlayan ve perde arkasında darbeyi yürütecek güçler ve destekçileri, darbenin eylemcileri ve uygulama alanında yer alan ülkeler / toplumlar ele alınır. Romanın kurgusu Amerikan Büyükelçisi ile bir İngiliz Albay'ın darbe sırasındaki görüşmeler, darbeye askeri birliklere komuta eden Yunan subayların durumu ve Türkiye'nin adaya müdahalesi sonrasında Türk kuvvetlerinin adadaki Türklerle birlikte verdiği askeri mücadele etrafında geliştirilir.

2.1. Amerika ve İngiltere'nin Darbedeki Rolü ve Darbe Öncesi Hazırlıkları

Kıbrıs Çarımhtan İnerken romanında Amerika, 15 Temmuz darbesinin hazırlayıcısı olarak gösterilir. Kıbrıs'ta darbe kararını da Amerika alır. İngiltere ve Yunanistan, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için Makarios ve birkaç üst düzey yöneticinin ortadan kaldırılmasının yeterli olduğunu düşünürken Amerika, adada gelişen olaylardan ve iki başarısız suikast eyleminden sonra, Kıbrıs'ta bir ilhak olayının gerçekleşebilmesi için darbenin kaçınılmaz olduğu görüşündedir.

Bu görüşle harekete geçen Amerika, öncelikle adada 15 Temmuz darbesinin zeminini oluşturur. Kıbrıs'ta karşıt iki görüş (bir an evvel Yunanistan'a ilhakı isteyenler ve Yunanistan'ın bir eyaleti olma düşüncesine karşı çıkanlar) arasındaki uzlaşmazlığın aşırı uçlara tırmanmasını sağlar.³ Bu iki görüşü savunanlar arasındaki uzlaşmazlığı sıcak çatışma boyutuna taşıdıktan sonra darbe planının içeriğini hazırlar. Kıbrıs Çarımhtan İnerken romanı da bu noktada başlar. Amerika hazırlamış olduğu planı İngiltere'nin bilgisine sunar ve darbeye İngiltere'ye düşen görevleri açıklar.

Darbe planını Kıbrıs'tan yürütecek şahıs, Amerika'nın Kıbrıs Büyükelçisidir. Büyükelçi, darbe planı hakkında ilgili taraflara bilgi vermek üzere harekete geçer. Temmuz ayı içinde EOKA tedhişçisi bir Kıbrıslı Rum'un Lefkoşa'daki villasının bahçesinde yaz eğlencelerinden biri düzenlenir. Villanın üst katındaki salonda ise Kıbrıs'ın geleceğine dair karar almak üzere üst düzey bürokratlar ve askerler bir araya gelir.

Amerika Birleşik Devleti Büyükelçisi ve 1964 olaylarında adını duyuran ve suikaste uğrayarak öldürüldüğü zannedilen İngiliz Albay, Kıbrıs'taki son gelişmeleri değerlendirirler. Bu değerlendirmelerde Büyükelçi, adanın Yunanistan'a ilhakının diplomatik yollardan yapılamayacağını belirtir. İngiliz Albay'a darbe kararını açık ve kesin ifadelerle dile getirir. İngiliz Albay,

Büyükelçinin darbeden söz etmesini şaşkınlıkla karşılar. Çünkü onlara göre birkaç suikast ile her şeyi çözümlenmek, Makarios yanlılarını susturmak mümkündür. Büyükelçi ise Adada daha büyük boyutta bir iç karışıklık yaratılmasının gerektiğine inandıklarını ve bu yönde karar aldıklarını belirtir. İngiliz Albay, darbe kararını ihtiyatla karşılar. Bu girişimleri fazla riskli bulur. Amerikan Büyükelçisinin, İngiliz Albay'a verdiği cevap ise Amerika'nın darbe konusundaki kararlı tutumunu açıkça ortaya koyar:

"Bu kez, bizim girişiminin hiçbir riski yoktur dostum. Atina'daki adamlarımız, bir darbe kararına çoktan hazırdırlar. Bizim yapacağımız sadece onlara yeşil ışık yakmak. Başarılı bir darbe ile Kıbrıs'ın Yunan Cumhuriyetine dönüştürülmesi veya Yunanistan'a ilhak edilmesi mümkündür ama, suikastlarla asla mümkün değildir. Başarılı bir darbenin sonuçları, saygınlıklarını kendi ülkelerinde yitirmiş olan Atina'daki dostlarımızı güçlendirecektir." (Tolgay 1997:5).

Amerika'nın buradaki politikası Türkiye'ye karşı Yunanistan'ın bölgedeki gücünü arttırmaktır. İngiltere ise adada söz ve toprak sahibi olması dolayısıyla Kıbrıs ile ilgili tutumlarında dikkatli olma ve bu haklarını koruma çabasıdır. Bu nedenle İngiliz Albay, Türkiye'den gelebilecek tepkileri de göz önünde bulundurmaya çalışır. Çünkü Garanti ve İttifak antlaşmaları ile Türkiye'ye adaya müdahale yetkisi verilmiştir. Albay bu durumu dile getirir. Büyükelçi, Türkiye'nin adaya müdahalesinden söz eden Albay'a; "bizim de beklentimiz budur" der. Albay'ı bilinçsizlikle suçlar ve ekler:

"Bak dostum... Ben sizi yeterince bilinçli bellemişim. Türkiye'deki görüş, çıkar ve geleneklerimize ters düşen akımın farkında olduğunuzu zannediyordum. Türkiye'de giderek büyüyen ve ülkeye egemen olma eğilimi gösteren bu akımın derhal önünü almak zorundayız." (Tolgay 1997:5-6).

Amerikan büyükelçisinin sözünü ettiği Amerikan karşıtı akım Bülent Ecevit'in başbakanlığa seçilmesiyle ortaya çıkar. İngiliz Albay, çıkarlarına ters düşen akımın öncülüğünü yapan Bülent Ecevit'i genç bir fırtına olarak nitelendirir ve Ecevit'in ülkesinin çıkarlarını her koşul altında ve her ortamda koruyacak kadar cesaretli olduğunu belirtir. Amerikan Büyükelçisine göre de bu genç yönetici, Amerika'ya rest çekebilecek kadar tecrübesiz ve heyecanlıdır. Bunu romanda aşağıdaki ifadelerle dile getirir:

"Şimdi bu genç fırtınaya Kıbrıs'ta bize bir kez daha rest çekme olanağı tanyacağız. Ve onu kendi cesareti, tecrübesizliği ve coşkusu içinde boğacağız. Kıbrıs'ın Türkiye'nin haşhaş tarlalarına benzemediğini, burada atını dilediği gibi oynatamayacağını anladığı zaman, çoktan sıfırla çarpılmış olacak." (Tolgay 1997:6)⁴.

Amerika, olası bir darbe durumunda Türkiye'nin askeri ve politik girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlanacağına inanmaktadır. Ecevit hükümetinin başarısızlığı ise Amerika'yı Türkiye'nin iç siyasetine daha da yakınlatacak, başarısızlığa uğrayan hükümetin karşısında Amerikan destekli yeni güçlerin ortaya çıkmasını

sağlayacaktır. Amerika'nın bütün politik hesapları da bu politik temel üzerine kurulmuştur. Büyükelçi, Amerika'nın bu tavrını açıkça aşağıdaki şekilde dile getirmekten sakınmaz:

"Yüzde yüz...Elimizdeki veriler, Türkiye'nin bir darbe aşamasından sonra Kıbrıs'ta hem politik, hem de askeri yenilgiye uğramasının kaçınılmaz olduğunu gösteriyor. Türkiye'de görüş ve çıkarlarımıza ters düşen yeni güçler, Kıbrıs'ta uğrayacakları yenilgi ile bir daha iktidar olma değil, muhalefet olma şansını bile yitireceklerdir. Bakarsınız, Ankara'da da Atina'daki gibi vefalı dostlar edinmiş oluruz."(Tolgay 1997:7).

Büyükelçi, hazırlanan plana İngiltere'nin itiraz hakkı olmadığını da belirtir. Albay'ın Büyükelçiye verdiği yanıt dikkate değerdir: *"İtiraz etmek haddimize mi düşmüş? Doğrusu Londra'da da bir hükümet darbesi ile karşılaşmak istemeyiz."* (Tolgay1997:7). Bu yanıt, İngiltere'nin Amerika ile olan iyi ilişkilerin temelinde yatan nedenleri vurgular.

Amerika'nın Kıbrıs'ta bir iç karışıklık yaratmak istemesi ve bu konuda darbe hazırlıklarına girişerek, Yunanistan'ın çıkarları doğrultusunda hareket etmesinde etkili olan faktörlerden biri de Sovyet Rusya'nın Kıbrıs'ta örgütlenmeye başlamasıdır. İngiltere de bu durumun farkındadır. Rusya'nın bu tutumu her iki devletin de politik çıkarlarına ters düşmektedir. Romanda Rusya'nın tutumu da iki yönetici tarafından değerlendirilen konulardan biri olur. Büyükelçi, Amerika'nın bu konudaki tavrını da aşağıdaki şekilde açıklar:

"Ortadoğu'daki dengenin kısa sürede aleyhimize bozulduğunu kabul etmek zorundayız. Sovyet istihbarat ve stratejisi büyük aşamalar yaptı. Örgütümüzün, Mısır, Libya ve Ürdün'deki kolları şimdi çalışamayacak durumda. Ama artık egemenliği ele geçirmek üzereyiz. Kıbrıs'taki büyük saldırı çok amansız olacak. Bu yarışı bizim kazanmamız gerek. Hızlı ve acımasız olmalıyız. Kıbrıs'a tümüyle Yunan egemenliği getirdikten sonra, daha rahat çalışma olanağı elde edeceğiz."(Tolgay 1997:7).

İngiliz Albay'ı darbe öncesinde düşündüren noktalardan biri Cumhurbaşkanı Makarios'un durumudur. Albay, Büyükelçi'ye bu konudaki planlarını sorar. Büyükelçi'nin verdiği cevabı da hayretle karşılar. Çünkü Büyükelçi, İngiltere'nin öncelikle yok edilmesi gerektiğini düşündüğü Makarios'u öldürme taraftarı değildir. Bu konu en ince ayrıntısına kadar düşünülmüştür. Başkan darbe sırasında öldürülmeyecek veya tutuklanmayacak, can güvenliği sağlanıp Kıbrıs'tan kaçırılacaktır.

Yazara göre Amerika'nın darbe sırasında Makarios'un öldürülmesine karşı olmasının sebebi, Türkiye'nin adaya olası bir müdahalesi ve sonrasında adada kurulabilecek Türk hakimiyetinin önüne geçebilmek için Makarios'u koz olarak elinde tutmaktır. Çünkü Makarios Kıbrıs Cumhuriyetinin seçilmiş cumhurbaşkanıdır. Bunun yanında adada iki etnik kesimin de başkanıdır. Bunu metinde açıkça dile getirir:

“Eğer tüm hesaplarımızın aksine Türkler Kıbrıs’a müdahale eder ve burada fiili bir durum yaratırsa, bu fiili durumun hukuki bir geçerlik kazanmaması için Sayın Cumhurbaşkanı’nu yeniden devreye sokacağız. Kıbrıs anlaşmazlığını canlı tutabilmek için ondan daha iyi bir koz bulamayız.” (Tolgay1997:8).

Amerikan hükümeti adaya olası bir Türk müdahalesi karşısında Makarios’u koruma görevini İngiltere’ye verir. Plan gereği, İngiltere Makarios’u bir süre koruyacaktır. Eğer darbe planı başarıyla tamamlanırsa onu ortadan kaldırma görevini de üstlenecektir.

Büyükelçi, darbe kararını Albay’a açıkladıktan sonra, darbe planının işleyiş yönü, darbenin hangi güçlerin eliyle ve nasıl yürütüleceğine dair hazırladıkları yaklaşımları İngiliz Albay’ın bilgisine sunar. Bu doğrultuda İngiliz üslerine indirilecek uçaklar, donanım ve personel, 15 gündür Altıncı filoda bekletilmektedir. Altıncı filo kuşku uyandırmamak için Cebelitarık Boğazı dolaylarında dolanıp durmaktadır. Amerikan politik yaklaşımlarına göre Kıbrıs’ta çıkacak bir karışıklık, Egemen üslere yapılacak ikmalin Ortadoğu ile ilgili olduğuna ilişkin hiçbir kuşku uyandırmamaktadır. İkmale ise Kıbrıs’taki olaylar nedeniyle, İngiliz Hükümeti tarafından, kendi üslerinin savunulması için yapıldığı izlenimini verilecektir. Üslere indirilen tüm uçaklara, İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin işaretleri vurulacaktır.

İngiliz Albay uçakların kamuflle edilmesi hususunda tedirgindir. U-2 tipi uçakların herhangi bir renk veya damga altında kamuflle edilemeyeceğini düşünür. Büyükelçi, İngiliz Albay’a bu konunun da düşünüldüğü ve U-2 tipi uçakların adaya parçalanmış durumda getirileceğini, üslerde monte edileceğini belirtir. Böylelikle darbeye İngiltere’yi aydınlatması gereken noktalarda aydınlatmış olur.

Amerikan Büyükelçisi ve İngiliz askeri gücünü temsil eden Albay, Kıbrıs’ın ve de Amerika ve İngiltere gibi dünya politikasını yönlendiren devletlerin yakın geleceğinde önemli değişikliklere yol açacak olan darbe girişimini yukarıda ele alınan yönleri ile değerlendirirler. Yunanistan ve darbeye destek verecek Kıbrıslı Rumlar da darbenin kendileriyle ilgili kısımlarından haberdar edilir. Artık darbe için hazırlanan planı yürürlüğe koyma zamanı gelir.

2. 2. Yunanistan’ın Darbedeki Konumu

Roman, Yunan hükümetinin anlaşmazlık yaşadığı ve Makarios’u ortadan kaldırıp, askeri güç ile adada büyük ülkü olarak adlandırdıkları ‘Megali İdea’yı (Büyük Helen İmparatorluğunu Kurmak) gerçekleştirmek için harekete geçtikleri noktada başlar.

Yunanistan, Kıbrıs’ı ilhak etme hususunda uluslararası düzeyde destek bulur. Özellikle Amerika, Yunanistan’ın bu konuda önde gelen destekçisi ve yönlendiricisi olur. Amerika, petroler yönünden zengin olan Ege’de iki devlet

arasındaki soğuk ilişkilerin devamlılığını Yunanistan'a verdiği açık destek ve Türkiye'ye karşı ılımlı yaklaşımıyla sürdürmeye devam eder.

Yunan Hükümeti, Amerika'nın güdümünde adada politik bir çıkmaz ve tedhiş olayları yaratarak darbenin ilk aşamasını gerçekleştirir. 15 Temmuz 1974'te de askeri darbeyi fiili olarak başlatır ve darbenin eylemcisi konumunda bulunur. Bu doğrultuda adaya önceden askeri birliklerini yerleştirmeye başlayan Yunan Hükümeti, adaya üst düzey askeri birlikler göndermeye devam eder. Bu birlikler EOKA-B örgütü altında faaliyet gösterirler. Darbede de önemli roller üstlenirler.

Diğer taraftan adada meydana gelen darbede Yunanistan'ın fiili olarak faaliyet gösterdiği dünya kamuoyundan gizlenmeye çalışılır. Buradaki politik yaklaşım, darbeyi Kıbrıs Rumlarının bir iç savaşı olarak göstermektir. Bunun için adaya gönderilen Yunanlı subaylar, düzenlenen brifinglerle uymak zorunda oldukları gizliliğe ilişkin yeteri kadar eğitilir ve uyarılırlar. Buna göre de adada göreve başladıkları andan itibaren, sahte kimlik kartlarını ceplerinde taşımakla yükümlüdürler. Rum yönetimince hazırlanan bu kimlik kartlarında, Yunanlı subaylar, "Kıbrıs Cumhuriyeti Yurttaşı" olarak gösterilirler. Türkiye'nin müdahalesi sırasında ne pahasına olursa olsun esir düşmemeleri konusunda kesin emir almışlardır.

Adada Yunan subaylarının yönettiği darbe, on saat içinde hedefine ulaşır. Bir taraftan belirlenen hedeflere baskınlar düzenlenir. Diğer taraftan da adanın her yerinde, Makarios yanlılarını ortadan kaldırmak için toplu katliamlara başvurulur.

Yunanistan, adada özgürce hareket eder. Çünkü Amerika, Türkiye'nin adaya olası bir müdahalesinin 24 saat içinde durdurulacağını güvencesini önceden Yunan Hükümetine vermiştir. Bu güven duygusu içinde Yunan subaylar, "domuz budu"na benzettikleri adayı Türkiye'ye yedirmemekte kararlıdır. Bu subaylara göre, bu but, Yunanistan'a adanmıştır ve Türkler tek lokmasına dokunamazlar. Yine onlara göre domuz budu ileride birleşik Elen İmparatorluğunun simgesi olacaktır.

Yunanistan ve Amerika'nın politik hesapları Türkiye'nin uluslararası platformda izlediği güçlü askeri ve politik strateji karşısında işlerliğini yitirir. Türkiye'nin adaya müdahale etmesi ve Yunan birliklerinin planlandığı gibi bu müdahaleye direnememesi, Amerikan kaynaklı Yunan stratejisini alt üst eder. Amerika ve İngiltere tarafından ağır ve modern silahlarla donatılan Yunan birlikleri, buna rağmen Türkiye'nin müdahalesi karşısında ayakta kalamazlar. Darbenin fiiliyatçıları olan Yunan subayları arasında anlaşmazlıklar ve kopmalar başlar. Olaylara suçlu aramakla yetinen Yunan subaylar, Amerika'yı Türkiye'yi adaya davet etmekle suçlarlar. Ancak Amerika'ya karşı güveni sarsılan subayları ikna etmek Amerikan Büyükelçisi için zor bir durum olmaz. Amerika, adadaki askeri yenilginin zararlarını masa başında telafi etmek için farklı politik yaklaşımlarla Yunan askeri gücünün karşısına çıkar. Yunanistan'ın ise adada

uğradığı yenilgiden sonra, Amerika'ya güvenmek ve beklemekten başka seçeneği yoktur.

2.3. 15 Temmuz Sonrasında Yaşananlar ve Yaşananların Uluslararası Politik Süreçlere Etkisi

Romanda, ilgili devletlerce tüm hazırlıklar tamamlandıktan sonra, Yunan Cuntasının yönetiminde 15 Temmuz sabahı, büyük darbe başlatılır. Darbenin ilk aşaması başarıyla tamamlanır. Hükümet konağına düzenlenen saldırının ardından, Makarios'un öldürüldüğü ilan edilir. Makarios Hükümetinin idare merkezleri ve yayın organları işgal edilir. İki gün içinde ENOSİS'e karşı olan güçler, büyük oranda ezilir, ENOSİS için gereken ortamın yaratılmasında istenen hedeflere ulaşılır.

Bundan sonra izlenecek yaklaşım gereği darbeciler, heyecanın yatışması için bir süre bekleyecekler, ikinci ve son yıldırım harekâtını ise Türk kantonlarına yönelteceklerdir. Hazırlanan plan Türk kantonlarındaki direnmeyi 24 saat içinde kırmayı öngörmektedir.

Adada Yunan komando yüzbaşı olarak görev yapan Davos Apostolu, Yunan Cuntasına bağlı birliklerin başında bulunur ve darbeye önemli rol oynar. Darbenin başarıya ulaşması ve adadaki işgal işleminin düzene girmesinden sonra rahat bir nefes aldığı düşünmektedir. Türk kantonlarına da saldırılar başlamıştır. Ancak 20 Temmuz sabahı Türkiye adaya Müdahale eder. Türkiye'nin müdahalesini Yunanlı subaylar şaşkınlıkla karşılarlar. Subaylar: *“Türk indirmesi başladı, başımıza paraşütçüler yağıyor.”* (Tolgay 1997:22) ifadeleriyle şaşkınlıklarını dile getirirler.

Öte yandan Türkiye, askeri harekâtı başarı ile sürdürür. Yüzbaşı Bülent Ereksel'in komando birliği on bir saat içinde Girne Dağlarının zirvesine ulaşır. Arkalarında bıraktıkları yol, geriden gelen kuvvetler tarafından tutulur ve sabahın ilk ışıklarıyla, çıkarma birlikleri bu yolu izleyerek Girne Dağlarına yayılırlar.

Lefkoşa bölgesinde de Türk birlikleri ilerlemesini sürdürür. Davos Apostolu'nun başında bulunduğu birlik çökertilir. Apostolu, silahlarını bırakarak mevzilerden geri çekilen askerleri kuşuna tutar. Üsteğmen Andrea'ya siperdeki askerleri silahlarının üzerine kelepçelemesi için emir verir. Büyük hedeflerle adaya gelen, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını yaşama amacı haline getiren subaylar için Türk askeri gücü altında ezilmenin yükü ağır olur. Apostolu, adada uğradıkları hayal kırıklığından kurtulmanın yollarını arar. Romanda Apostolu'nun zihninden geçenleri anlatan bölüm etkili bir Türk saldırısı karşısında çare arayışlarına giren ve kurtuluşu dış güçlere bağlayan duruşun somut bir örneği olur:

“Yüzbaşı Davos Apostolu, dünya kamuoyundaki Yunan sempatanlığının güven veren sıcak soluşunu da ensesinde duyuyordu. Bu güçlü sempati, her şeye karşın, kendilerini Türkiye'ye çiğnetmeyecekti. Apostolu, şimdi Yunan

sempatizanlığının kabaran öfkesini, koruganın beton duvarına çarpıp, duran mermilerin somutluğuna eş bir etkinlikle hissediyordu. Kıbrıs'taki Türk girişimini boğmaya, bu öfke bile yeterliydi. Yalnız değildiler..." (Tolgay 1997:53).

Emperyalist eğilimlerle yetiştirilen Yunan subaylar, yıllardır özlemini duydukları ve milli bir mesele haline getirdikleri Kıbrıs'ı ele geçirme hususunda, askeri güçlerinin sınırlarını zorlarlar. Çabalarına rağmen Türk saldırıları karşısında direnemezler. Apostolu'nun bir sonraki adımı, askerlerini geri çekmek olur. Yunan askeri verilen emirler uyarınca geri çekilirken, savaşmaktan korkan Kıbrıslı Rumları silahlarına kelepçelenmiş olarak mevzilerde bırakırlar. Bu konuda Yunanlı subaylar da aralarında çatışırlar. Üsteğmen Andrea, Rumları mevzilerde ölüme terk etme taraftarı değildir. Ancak Apostolu bu tutumunda kararlıdır.

Türk harekâtı ve ilerleyişi başarılı bir şekilde devam ederken Kıbrıslı Rumlar, halkın ve askeri birliklerin moralini yüksek tutmak üzere çeşitli yayınlar yaparlar. Bu yayınlarda Kuzeyden gelen barbarların Kıbrıs'a başarısız bir çıkarma yaptıkları ve bu girişimlerin Elen gücü karşısında çökmekte olduğu, adaya çıkmayı başaranların yok edilmesine devam edildiğini bildirirler.

Romanın kahramanlarından Rum sunucu Eleni Stravru, Kıbrıslı bir Rum olarak Yunanistan'ın Kıbrıs ile ilgili hedeflerini adil bulmamaktadır. Türklere ve Türkiye'nin müdahalesine karşı da Yunanlı Yüzbaşı kadar öfkeli değildir. Eleni gibi cephedeki Rum gençleri de savaşın insanın kalbine ve beynine işlediği öfkeden yoksundurlar. Şaşkınlık içindedirler. Yunanlı subayların deyimiyle ruhsuz ve beceriksizdirler. Yüzbaşı Dvos Apostolu'nun cepheye Türk saldırıları karşısında direnmek için mevzilerde hazır bekleyen Rum gençlerine yönelik değerlendirmeleri, Yunanlıların Kıbrıslı Rumlara bakışıyla ilgili ilginç yaklaşımlar sunar:

"Hippie kılıklı yüzlerce genci tutmuşlar, asker diye ateş hattına göndermişlerdi. Uzun saçları omuzlarına dökülmüş, çoğu sakallı olan bu gençler, ellerine tutuşturulan silahları doğru-dürüst taşımak yeteneğinden bile yoksundurlar. Yaşam düzeyi kısa sürede baş döndürücü bir hızla yükselen Kıbrıs Rum Toplumu, geleceğini, aşırı bir refahın zıvanadan çıkardığı buhranlı bir kuşağa terk etmekteydi. Okullardaki ruhsal bilinçlendirme, artık bunların benliğini saran serkeşliğin zırhına çarpıp dağılıyor, tüm çaba ve girişimler kendilerini ulusal hedeflere yöneltmede yetersiz kalıyordu. Yüzbaşı Davos Apostolu, bunların kiliseye devam ettiklerinden de kuşkuluydu"(Tolgay 1997:65-66).

Türkiye'nin 74 Barış Harekâtı olarak adlandırılan askeri girişimi, adadaki Kıbrıslı Türkler tarafından sevinçle karşılanır. Harekât, Kıbrıslı Türkler için olumlu sonuçlar doğurur. Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin cephesinde ılımlı rüzgârlar eser. Ancak darbe planını hazırlayan ve yürüten devletlerin tarafında ise öfke hakimdir. Darbe öncesi EOKA tedhişçisi bir siyaset adamının villasında

toplanan taraflar, Barış Harekâtı sonrasında yine aynı yerde bir araya gelerek genel bir durum değerlendirmesi yaparlar. Kararlılık ve güven içinde darbe kararının taraflara açıklandığı villada bu kez gergin bir atmosfer söz konusudur. Taraflar adada meydana gelen durum karşısında suçlu aramaktadır. Yunanlı subaylar öfkeyle Amerikan Büyükelçisinin üzerine yürürler. Subayların öfkeli durumu romanda şu şekilde verilir:

“Yunanlı subaylar, onları bir kaşık suda boğmaya hazırdılar. Vücudunun her bir yanı sinirli tiklerle sarsılmakta olan esmer bir Albay, gözlerini kırıştıra, kırıştıra Amerikalının üzerine yürüdü ‘ Bize darbe yaptırırken, Türkiye’nin de Kıbrıs’a çıkması için yeşil ışık yaktınız. Hiç kuşku yok buna. Amacınız adayı bölmek.” (Tolgay 1997:82).

Yunanlı subayların ithamları Amerikan Büyükelçisini öfkelenendirir. Kıbrıs’ta ilhak planlarını alt üst edenlerin kendilerinin olduğunu sert bir şekilde dile getirir:

“Kendi başarısızlığımızın sorumluluğunu bizde aramanız saçma bir şey. Çağın en vurucu silahlarıyla donattığımız o görkemli koruganlarınıza ne oldu? 24 saat bile direnemediniz. Oysa 24 saat direnme gücünü göstermiş olsaydınız, Türkiye’yi dize getirmek onurunu elde edecektiniz. Henüz dünya bile Kıbrıs’ta neler olup bittiğini anlamadan silahlarımızı bırakıp kaçtınız.” (Tolgay 1997:83).

Yunanlı subaylar ve Amerikan Büyükelçisinin arasındaki gerginlik devam eder. Konuşmalar gittikçe sertleşir. Bu duruma İngiliz Albay müdahale eder. İki tarafı da sağduyulu düşünmeye ve hareket etmeye davet eder. Konunun ciddiyetini, içinde buldukları durumun tehlikelerini hatırlatır:

“Ortak çıkarlarımızın gerilediği bugünkü sıkıntılı ortamda da 15 Temmuz öncesindeki güvenli ilişkilerimizi sürdürmek zorundayız. İkili bir oyun oynadığımızı ilişkin suçlamaların çok kırıcı olduğunu özellikle belirtmek isterim. Solcuların egemenliği altına girecek bir Kıbrıs bizim için ne kadar tehlikeliyse, Türkiye’nin egemen olacağı bir Kıbrıs da bizim için o denli tehlikelidir.” (Tolgay 1997:85).

Adada Türkiye hakimiyeti, Yunanistan gibi İngiltere ve Amerika’nın da çıkarlarına ters düşmektedir. Ayrıca Kıbrıs’ta sol olarak nitelendirilen akıma mensup kişilerin de söz konusu iki ülkenin çıkarlarına hizmet etmeyecekleri ortadadır.

Yunanlı subaylar, ciddi bir endişe içindedirler. Dünya kamuoyunda Yunanistan’ın aleyhine akımlar ortaya çıkmıştır. Yandaşları İngiltere ve Amerika’da bile bazı kesimler Yunanistan’ı Faşizmle suçlamaktadırlar. Bu nedenle de Türkiye adaya müdahale ederken kimsenin kılı kıpırdamamış, dünya bu duruma seyirci kalmıştır. Amerika Büyükelçisi, Yunanlı subayların tedirginliklerini olağan karşılar. Birlikte hareket etmeye devam edeceklerini, mücadelelerinin sürdürüleceğini belirtir. Amerika’nın bundan sonraki adımı

dünya kamuoyunu Yunanistan'ın lehine yönlendirmek olur. Bu konuda girişimler de başlatılmıştır. Büyükelçi, Yunan subayları bu konuda bilgilendirir:

"Dünya kamuoyuna sempatik görünmek için birtakım girişimlerimiz olacak. Artık size de açıklamakta bir sakınca görmüyorum. Birkaç saate kadar, Atina'daki Cuntanın iktidardan çekildiği tüm dünyaya duyurulacak." (Tolgay 1997:85).

Yunanlı subaylar, şaşkınlık içindedirler. Bu durumun Yunanistan'da yeni bir darbeye yol açacağını düşünürler. Büyükelçi'nin sergilediği rahat tavır ve subaylara yaptığı açıklamalar, Amerika'nın dünya politikasını ne kadar kolay yönlendirdiğini ortaya koyar:

"Hayır, darbe değil... Görevin bir başka kadroya devredilmesi. Mücadelenin bundan sonraki aşamasında, dünya politika platformunu sempatik bir kadro ile çıkarmak zorunluluğumuz var." (Tolgay 1997: 85).

Yunanlı subaylar, yeni bir Amerikan ihanetiyle karşı karşıya olduklarını düşünürler. Büyükelçi'den bu konuda kendilerini ikna etmesini isterler. Büyükelçi gayet güven verici bir tebessümle subaylara karşılık verir. Ateşkesten sonraki görüşmelerde ve uluslararası ilişkilerde izleyecekleri tutumu yakından gözlemlenmelerini salık verir. Görüşmelerde Türkiye'nin tam anlamıyla yalnızlığa itileceği, uluslararası platformda Amerikanın destek verdiği tarafı açıkça belirteceğini söyler. Yunanlı subaylar, uluslararası kamuoyunda Amerika'dan destek sözünü alırken, devrilen hükümetin mensuplarının durumunun ne olacağını sormaktan kendilerini alamazlar. Büyükelçi, Yunanlı subaylara, hala bir darbe kaygısı içinde olduklarını, bunun yersiz bir endişe olduğunu belirtir. Eski kabinenin her konuda Amerika'nın güvencesi altında olacaklarını belirtir. Yunanlı subaylar, Amerika'nın bundan sonra izleyeceği politika hakkında bilgi almak isterler. Amerika Büyükelçisi son derece ihtiyatlıdır. Bunların üst düzey konuşulacak konular olduğunu belirtmekle yetinir. Yapılan görüşmenin sadece bölgesel görevler konusuna yönelik olduğunu dile getirir. Toplantıda söz alan İngiliz Albay, Atina'da Hükümetin devrilmesinden sonra uluslararası düzeyde izlenecek politika hakkında Yunan subaylara bilgi verir. Buna göre Cenevre'de ateşkes görüşmeleri başlatılacak, Türkiye adadaki askerini çekmesi için baskı altına alınacaktır. İngiltere, Yunanistan'a zaman kazandırmak için, Cenevre'deki görüşmeleri yaklaşık iki hafta kadar sürdürecektir, bu süre içinde de Türkiye'nin adadaki işgal bölgesi ağır silahlarla çembere alınacaktır. Amerika'nın geliştirdiği bu strateji doğrultusunda Atina'da yönetim değişikliğine gidilir.

Atina'da yönetimin değişmesi adadaki Yunan askerlerini ruhsal olarak çökertir. Tek bir amaç için eğitilen ve bu amacı yaşama nedeni olarak kabullenen Cuntacılar, yalnızlık ve güvensizliğin dehşeti içindedirler. O güne kadar verdikleri uğraşın boşa gittiği, her şeyi yitirdikleri kanısına kapılırlar. Gözlerini Cenevre'de başlatılan görüşmelere çevirirler. Cenevre'de görüşmeler başlar. Türkiye savaş alanında elde ettiklerini masa başında da korumaya kararlıdır. Darbecilerin adadan çekilmesi Türkiye için yeterli olmaz. Kıbrıs'tan toprak

taleplerinde ısrar eder. Dünya devletleri ise Türkiye'nin harekâtını ödüllendirmek niyetinde değildirlir.

Uluslararası görüşmelerden tam anlamıyla bir sonuç alamayan Türkiye, adada "Barış Harekâtı"nı devam ettirir. Roman kahramanlarından Yüzbaşı Bülent Ereksel, Pınarbaşı Ovası'nda Lefke'nin düştüğü, Serdarlı'nın direnme gösterdiği ve Mağusa'nın da yoğun düşman ateşi altında olduğu haberlerini alır. Sancaktar'ın görevlendirdiği Celal Çakır'ın kılavuzluğunda Üsteğmen Selim ve Siirtli Halil Çavuş'la birlikte Serdarlı ve Mağusa'daki son durumu öğrenmek için harekete geçerler.

Kıbrıslı Rumlar - Makarios taraftarları ve solcu (komünist) AKEL partisi ile EOKA-B yanlıları- arasında yaşanan çatışmalar da romana yansır. Solcular, devrik yönetiminin Yunanistan'da ve adada etkisini kaybettiğini, kâğıttan bir kaplan gibi parçalandığını düşünürler. Artık onlardan sakınacak bir durum kalmadığı kanısıyla hareket etmeye başlarlar ve başta Yunan Cuntasının üst düzey askeri yöneticileriyle, onlara yandaşlık eden Rumları ele geçirecek, kurdukları halk mahkemelerinde yargırlarlar. Yüzbaşı Apostolu ve yanındaki birkaç adamı solcular tarafından yakalananlar arasında yer alırlar.

Yüzbaşı Apostolu ile aşk ilişkisi bulunan Eleni, Türk tutsaklarla çekim yapma bahanesiyle esirlerin bulunduğu odaya gider. Burada Apostolu ile aralarında geçen konuşmalar Kıbrıslı Rumların bir kısmının adada yaşanan kanlı olayları onaylamadığı, bunda Yunan Cuntasını suçlu gördüğünü ortaya koyar:

"Bu ülkede muthuyduk biz. Mutluluğumuza haset ettiniz. Ve geldiniz tümünden kötülük bulaştırdınız her yana. Kanla yağurdunuz yaşantımızı. Bir yerde, çirkinliklerinizin faturasını elbet ödeyeceksiniz." (Tolgay 1997:161).

Eleni, Apostolu ve onun gibi kana susamış canileri, Rumları mevzilerde ölüme terk eden, korkanları ve kaçanları acımadan öldürenleri affedemez. Ancak ulusal zorunluluğun gereği olarak onları, hapisten ve köylülerin elinden kurtarır.

Mağusa'da şiddetli çarpışmalar yaşanmaktadır. Rum kuvvetleri havan mermisiyle Suriçi'ni bombalamaktadır. Türk kuvvetleri cephanelerinin yetersizliği nedeniyle onların ateşlerine sürekli karşılık verememektedirler. Halk, Suriçi'ndeki mazgallara sığınmıştır ve kurtarılmayı beklemektedir.

14 Ağustos'ta Cenevre'de yapılan görüşmeler çıkmaza girer. "Kıbrıs'ın bağımsızlığının ve Kıbrıs Türklerinin güvenliğinin sağlanmasının şartını coğrafi esasa dayanan ikili otonom idare" teziyle görüşmelere devam eden Türk tarafı bu konuda olumlu bir netice alamaz. Bunun yanında Türk temsilciler görüşmelerin başında Birinci Cenevre anlaşmasının uygulanmasını, yirmi dört saat içinde Rum ve Yunan kuvvetlerince işgal edilen bütün Türk köylerinin boşaltılmasını ister. Görüşmeler öncesinde Cunta, Cenevre Görüşmelerini çıkmaza sürükleyeceğinin izlenimlerini verirler. İşgal ettikleri Türk köylerini boşaltıp, Barış Kuvvetlerine teslim etmezler.

Cenevre'deki toplu görüşmelerden bir sonuç alınamayınca Ada'da çatışmalar şiddetini artırır. İç ve dünya politikasında çıkmaza giren Kıbrıs'ta savaş, başka

bir değişle Türkiye'nin ikinci bir müdahalesi kaçınılmaz olur. Türkiye politik yollarla masa başında çözüm bulamadığı "Kıbrıs Meselesi"ni çözümlmek için, askeri gücünü ikinci kez harekete geçirir.

Yaşanan sıcak çatışmalarda Rum ve Yunan kuvvetleri Mağusa kalesine ağır makineli tüfeklerle ateş açar, sis ve yangın bombaları atarlar. Kale içindeki Mağusa limanını ateşe verirler. Kale içindeki Türkler, yangın ve düşman ateşi arasında sıkışıp kalır. Türk uçakları, Maraş'taki Rum mevzilerini ve denizde konuşlanan hücum botlarını bombalar. Uçakların Mağusa semalarını terk etmesiyle birlikte Rum kuvvetleri yeniden kaleye ateş yağdırırlar. Ertesi gün de çatışmalar devam eder. Kalenin Rumlar tarafından ele geçirilmesi an meselesi iken Türk kara kuvvetleri kente ulaşır ve tanklarla Rum kuvvetlerini ortadan kaldırırlar. Mağusa, esir düşmekten kurtarılır. 14 Ağustos'ta harekete geçen Türk kuvvetleri, 16 Ağustos'ta Mağusa'yı ele geçirerek "Barış Harekatı"nı başarıyla tamamlar.

Bu sırada darbeye Amerikan Büyükelçisi ile birlikte hareket eden İngiliz Albay, İngiliz Yüksek Komiserliğinde tedirgin bir bekleyiş içindedir. Can güvenliğiyle Egemen Üsler bölgesine ulaşabilmek için Amerikan Büyükelçiliğine hareket etmek üzeredir. Ancak Yunan Haber Alma Servisi KİP'in Lefkoşa'daki şefi darbeyi uygulayanların (EOKA-B ve Yunan Cuntası) Amerika ile İngiltere'nin oyununa geldikleri inancındadırlar. Sovyet Büyükelçiliği ile temasa gerek Moskova'dan yardım istemiştirler. Onların da desteğini alarak Amerikan elçiliğine yürürler. Büyükelçiyi öldürürler. İngiliz Albay'ın bu olay üzerine aşağıdaki yorumu yapar.

"Komünist müfrezeleri infazlarını uygulamaya başlamışlar bile. Birkaç hafta önce tetik çekilirken çok heyecanlıydım. Bay Büyükelçi, "dökülecek bizim kanımız değil" teskin etmişti beni. İşte şu anda bu adamın kanı akmakta" (Tolgay 1997:246).

Albay bu yorumuyla darbenin hedeflerine ulaşmadığını vurgular. Darbe hedeflendiği gibi sonuçlanmamış, Türkleri yok ederek adayı Yunanistan'a ilhak etmek mümkün olmamıştır.

3. Sonuç

Kıbrıs Çarmıhtan İnerken romanında Ahmet Tolgay, 15 Temmuz darbesi öncesindeki sıcak gelişmeleri ve bu gelişmelerin hemen ardından gelen askeri darbe üzerinde durur. Eserde darbenin arka planındaki büyük ulusal güçleri ve bu güçlerin darbedeki konumlarını işler. Amerika'yı Kıbrıs'ı darbeye götüren ülke olarak gösterir. Darbe sonrasında, Türkiye'nin adaya müdahalesini başarılı bir askeri ve politik tutum olarak yansıtırken, başta Amerika ve İngiltere olmak üzere Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların bu konudaki çıkmazlarını, uluslararası düzeyde çıkar yol arayışlarını ele alır.

Eserde Amerika, 15 Temmuz darbesinin fikri planının hazırlayıcısıdır. İngiltere ise onun destekleyicisi ve darbe planının uygulanmasında

Yunanistan'ın müttefikidir. Uluslararası kamuoyunda tarafsız bir tavır takınmasına rağmen darbeye ağır silahların temini, saklanması ve Makarios'u koruma ve uluslararası politik süreçlerin Yunanistan'ın lehine çevrilmesi gibi önemli roller üstlenir. Yunanistan ise dünya kamuoyunda darbenin bir iç mesele olduğu izlenimlerini vermeye, Kıbrıs'taki askeri varlığını gizlemeye çalışır. Ancak Türkiye ve Rusya durumun Yunan işgali olduğunun farkındadırlar.

Adayı Yunanistan'a ilhak etmeyi amaçlayan 15 Temmuz darbesi, Türkiye'nin engeli ile karşılaşır. Türkiye Garanti ve İttifak antlaşmaları uyarınca kendilerine verilen haklarda yararlanarak adaya fiili olarak müdahale eder. Türkiye askeri başarısını, yapılan uluslararası politik süreçlerde de devam ettirir. Askeri ve politik kararlılığını göstererek adada iki toplumlu ve iki bölgeci bir yapının oluşmasını sağlar.

Yazar, eserde Kıbrıslı bir Türk olmanın ve adada uzun yıllar sıcak savaşın ortasında yaşam mücadelesi vermenin ağır yükümlülüğünü okura hissettirir. Uluslararası bir sorun olan ve çözümsüzlük söylemlerinin gölgesinde kalan Kıbrıs meselesini yeniden kurgular. Savaşlar, göçler, siyasi ve askeri ablukalarla adada varoluş mücadelesi veren bir toplum olarak Kıbrıslı Türklerin toplumsal tarihine ışık tutmaya çalışır. 15 Temmuz Darbesi sırasında Kıbrıslı Türkler yok olma tehlikesiyle yüz yüze gelmişlerdir. Yazar eserde, surlar içine hapsedilen Kıbrıslı Türklerin içinde buldukları psikolojik duruma, Türkiye ile birlikte verdikleri mücadeleye geniş yer verir. Türkiye için tehlikeli sonuçlar doğuracak olan Enosis politikasının çürütülmesi ve Adadaki Türk nüfusun varlığını sürdürebilmesi için Türkiye'nin adaya fiili harekâtının zorunluluğuna dikkat çeker. *Kıbrıs Çarmıhtan İnerken* romanı toplumsal tarihi savaş ve acılarla örülü bir milletin belleğini yansıtmaya açısından dikkat çekicidir ve sosyo-politik okumalarla değerlendirildiğinde Kıbrıslı Türklerin sosyal tarihini açığa çıkarması açısından önemli bir veri kaynağıdır.

Notlar

¹ Gazeteci, araştırmacı, yazar. 1955'te 16 yaşındayken basın hayatına atılır. Hürsöz'de, Halkın Sesi, Bozkurt gazetelerinde yazılar yazar. Kültür - sanat haberleriyle başladı, mahkeme muhabirliğine terfi eder, keşif uzmanı gazete patronlarının teşvikiyle köşe yazmaya başlar. EOKA dönemine, 1963 saldırılarına, yokluk yıllarına gazeteci olarak tanıklık eder. Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT)'nin istihbarat birimi "DAL - 2"de çalışır, 1974 savaşında bu görevdedir. Barış Harekâtı'nda Türk askerine rehberlik eder. 1974 sonrasında dört Başbakan (Nejat Konuk, Osman Örek, Mustafa Çağatay, Derviş Eroğlu)ve Meclis'te özel kalem görevi yapar.

² Makarios ve EOKA örgütüne bağlı Kıbrıs Rum yöneticileri Cumhuriyete karşın, asıl amacını enosis olduğunu açık açık duyurmaktan sakınmaz. Bu yönde Türkleri yönetimde etkisizleştirmek için dört aşamalı bir strateji geliştirirler: 1) 1960 Anayasasının olumsuz maddelerini değiştirmek. 2) Enosis'i yasaklayan ve Türkiye ile İngiltere'ye müdahale hakkı tanıyan, garanti ve ittifak antlaşmalarını kaldırmak. 3) Kıbrıs Rum toplumunun

kendi kaderini tayin hakkı için uluslar arası destek sağlamak. 4) Kendi Kaderini Belirleme ilkesine dayanarak bir referandumla Enosis'i meşrulaştırmak (Kızılyürek, Niyazi 1993).

³ Kıbrıslı Rum Gazeteci Druşotis, belgelere dayanarak kaleme aldığı "*Karanlık Yön EOKA*" adlı kitabında bu konuya değinir. Ahmet Tolgay'ın romandaki çıkarımlarını doğrular nitelikte bilgi ve belgelere yer verir. Buna göre Kıbrıs Cumhuriyeti çalışma bakanı Polikarpus Yorgacıs, Amerikan gizli servisleriyle görüşerek, Anti Komünist propaganda için ödenek ister. Yorgacıs, sağ sendikal örgüt SEK'i güçlendirmek için 20 bin KL, AKEL'le savaşmak için 5000 KL ve her yıl (belirsiz miktarda) yardım ister. Amerikan hükümeti, Kıbrıs'a Amerikan şirketleri aracılığıyla siyasi müdahalede de bulunur (Druşotis 2005:339-3340) .

⁴ 15 Temmuz darbesinin gerçekleştiği gün Bülent Ecevit, Afyon'a, haşhaş tarlalarını ziyarete gidecektir. Darbe haberini de uçağa binmek üzere iken alır.

Kaynaklar

- Druşotis, Makarios (2005). *Karanlık Yön EOKA*, Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
..... (2006). *Kıbrıs-1970-1974 EOKA-B Yunan Darbesi ve Türk İstilas*,
Lefkoşa: Galeri Kültür Yayınları.
İsmail, Sabahattin (1988). *Kıbrıs Barış Harekâtının Nedenleri-Gelişimi-Sonuçları*,
Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yayınları.
Keser, Ulvi (?). *Kıbrıs'ta Türk Yunan Fırtınası (1940-1950-1960-1970)*, İstanbul:
Boğaziçi Yayınları.
Kızılyürek, Niyazi (1993). *Ulus Ötesi Kıbrıs*, Lefkoşa: Kassulitis Yayınevi.
Müretcimler, Erol (1998). *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekatı*, II. Baskı, İstanbul:
Arba Yayınevi.
Özersay, Kudret (2003). *Kıbrıs Sorunu-Hukuksal Bir İnceleme*-,II. Baskı, Ankara:Mat-
Fen Yayınevi.
Kızılyürek, Niyazi (1993). *Ulus Ötesi Kıbrıs*, Lefkoşa: Kassulitis Yayınevi.
Kutalmış.Ö.Kamil ve Tekakpınar, M. Kemal (1978). *Kıbrısta 15 Temmuz Darbesinin
Sebepleri ve Enosis*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
Tolgay, Ahmet (1997). *Kıbrıs Çarmıhtan İnerken*, Lefkoşa: Ateş Matbaası.
Yavuzalp, Ercüment (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika*, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Fikret Demirağ'ın Şiirlerinde Bir Kültür Aktarıcısı Olarak Kıbrıs Ağzına Ait Söz Varlığı

Sezay Soykara ÖZÇELİK*

Giriş

İnsan için en etkili iletişim aracı olan dilin aynı zamanda toplumsal bir boyutu da vardır. Bir toplumun bireyleri arasında anlaşma sağlaması yönüyle dil, milletin kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Bir toplumun tarih boyunca yaşadıkları, hayatı algılayışı, olaylar karşısındaki tavrı, değerleri, yaşadığı coğrafi çevrede şekillendirdiği kültür bütünüyle dile yansır. O toplumun dili, topluluğun yaşantısını, duyuş ve düşünüşünü, maddi ve manevi kültürünü ortaya koyan; nesilden nesile aktaran bir görev üstlenir. Dil-kültür arasındaki bağlantıyı ilk kez vurgulayan Humbolt'a göre dil, ulusun ruhunun dış görünüşüdür ve ulusun karakterini en iyi şekilde ortaya koyan da sanat ve bilim yapıtlarında işlenmiş olan dildir (Akarsu 1998, 58).

Şiir dili, dilin en güzel işlenmiş şeklidir. Ortak dille aynı sözcükleri kullanan; ama onları değişik görev ve değerlerle, yeni birleşimlerle, çağrışımlarla, yeni anlatım araçları olarak sunan bir dizgedir. Bu bildiride bir şairin yaşadığı döneme mercek tuttuğu, yaşadığı toplumun birikimlerini en duyarlı, en güzel işleyen tanık olduğu görüşünden hareket edilmiştir. Böylece Fikret Demirağ'ın şiirlerinde kullandığı Kıbrıs ağzına ait söz varlığının tespiti amaçlanmıştır. Bir dilin söz varlığını meydana getiren unsurlar sözcükler, deyim, atasözü, ikileme ve kalıp sözler gibi dil birimleridir.

Çalışmanın bir diğer amacı bir şairin dilindeki sözcüklerden, söz gruplarından hareketle o toplumun kültürüne, beğenisine, duyma ve düşünme gücüne, yaşanmışlıklarına, dilin seslerine ne kadar ulaşılabileceğini ortaya koymaktır. Ayrıca şairin esteteze edip kullandığı, şiir dili içinde özel çağrışımları ve anlamlarıyla Kıbrıs Türkünün dünyasını yansıtan bu ağız ve kültür özelliklerini tespit edip açığa çıkarmak, bir yönüyle Kıbrıs ağzının zenginliğini, özgün dil malzemesini de kayıt altına almamıza imkân sağlamıştır. Çalışmanın Fikret Demirağ ile sınırlandırılmasının sebebi şairin şiirlerinde halkının sesini yansıtmayı seçmesidir.

Ozanlığını, çok böbürlenme, bununla ölç

Ey benim cahil gönlüm,

Sesini halkının sesinde ara

Sevdanı yalansız bir kızın yüreğinde

Şiirine onların gözünde

Bir yankı bulabildin mi (Demirağ 1994, 123)

* Dr., Atatürk Öğretmen Akademisi.

Demirağ, Kıbrıs ağzına özgü sözcüklerin Kıbrıs Türkünün kimliğini yansıtan bir kültür aktarıcısı olduğunu yaşadığı dönemde fark etmiş, adeta bir sözlükçülük çabasına girerek bu sözcükleri dipnotlarla açıklama yoluna gitmiş, sanatı yoluyla kayıt altına alıp saklama ihtiyacı hissetmiştir. Çalışmamızda sözcük, kalıp söz ve deyimlerin anlamlandırılmasında Demirağ'ın bu açıklamalarına yer verilmiştir.

Araştırmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Fikret Demirağ'ın sanat yaşamı boyunca yazdığı çeşitli dönemlerdeki şiirlerini içeren “seçme şiirler” kitaplarındaki şiirler taranmıştır. Bu şiirlerde tespit edilen sözcük, deyim ve kalıp sözler Kıbrıs ağzının sözlükleri, atasözleri ve deyimler sözlüğü, Kıbrıs Türk Küme Sözlük Sözlüğü gibi sözlüklerin yardımıyla belirlendi. Şiirlerde tespit ettiğimiz bazı sözcük ve kalıp sözlerin bu sözlüklerde yer almadığı görülmüştür. Çalışmanın sonunda Demirağ'ın şiirlerinde Kıbrıs ağzının, genellikle söz varlığı (sözcükler, bitki isimleri, deyimler ve günlük yaşamda kullanılan söz kalıpları) ve morfolojik özellikleriyle yer aldığı, Kıbrıs ağzına ait fonetik özelliklere ve cümle dizilişine dair örneklerle daha az yer verildiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada bildirinin imkânları dâhilinde Demirağ'ın şiirlerindeki söz varlığı öğelerine yer verilmiştir. Şiirlerde tespit edilen morfolojik özellikler, az sayıdaki fonetik ve söz dizim özellikleri ile halkbilim öğelerine çalışmada yer verilmemiştir. Böylece bildiriye Kıbrıs ağzı ve halk kültürüne ait öğelerin şiir dilinin özel anlatımı içinde halkın duyuş ve düşünüşünü ortaya koyan bir özellik kazandığı ortaya konmuştur.

1. Kıbrıs Ağzına Ait Söz Varlığı

1.1 İsimler

Kıbrıs ağzının söz varlığı genel olarak standart Türkiye Türkçesiyle aynıdır. Ancak 1571'de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden göç ederek Kıbrıs'a yerleşmiş olan Türk halkının dili, adada diğer kültür merkezlerinden uzak ve kapalı bir yaşam sürdürülmesi, Rumca ve İngilizcenin etkisiyle yerel bir konuşma biçimi, bir ağız özelliği kazanmıştır. Kıbrıs ağzında, standart Türkçeye göre Rumca ve İngilizce sözcüğe daha çok rastlanmaktadır. (Duman 1999, 58) Kıbrıs Türklerinin adada elli yıl öncesine kadar dış etkilere karşı kapalı yaşamları da dil ve kültürlerini etkilemiştir (Pehlivan 2005, 279). Kıbrıs ağzında, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait hatta menşei Divân-ı Lügati't-Türk'e dayanan sözcüklerin yaşamasını bu kapalılığa bağlayabiliriz. Demirağ'ın şiirlerinde geçen Kıbrıs ağzına ait isim soylu sözcükleri incelediğimizde sözcüklerin bazılarının Anadolu ağızlarıyla ortaklık gösterdiğini görüyoruz. Çalışmamızda bu tür sözcüklerin kısa anlamlarını vermekle yetinip şiirlerdeki kullanımlarını örneklendiremeyeceğiz: arasta (çarşı), azgan (baharda çiçeklenen bir tür çalı), cırlavık (ağustos böceği), çokum (tutam, küme), çizi (saban demirinin bıraktığı iz) ferik (piliç), güvül (ipek kozası, yumuşak), göz (anafor, burgaç), hanay (iki katlı ev), ikicanlı (gebe), kemane (keman), kındırık (aralık, az açık), kocaman (yaşlı erkek), köfter (bir tür pestil), kabalcı “bir işi, belirli bir ücret karşılığında

en kısa sürede bitirmek üzere alan usta ya da işçi” (Demirağ 1997,350) nor (lor), talvar (çardak), uçurgan (uçurtma), zibil (çöp, süprüntü) sözcükleri Anadolu ağızlarıyla ortak sözcüklerdir. Ayakça ise Anadolu ağızlarında “ dokuma tezgâhi pedalı” anlamıyla yaşamasına rağmen Kıbrıs ağzında “bisiklet pedalı” anlamındadır: İnsandan çok bisiklet bulunan bir kentte yaşıyorum/**ayakçası, dümeni**, zili, vitesleri bozulmuş/akıllı, çok akıllı, benden akıllı bisikletimin! (Demirağ 1994, 43) Yukarıdaki dizelerde geçen dümen sözcüğü de Kıbrıs ağzında anlam genişlemesine uğrayarak her türden taşıtın direksiyonu anlamında kullanılır. Aynı anlam olayı potin için de geçerlidir. Anadolu ağızlarında “erkek ayakkabısı” anlamıyla karşımıza çıkan sözcük Kıbrıs ağzında “her türden ayakkabı” için kullanılır: bir portakal bahçesinin çoktan çürümüş/Otları arasında kalan bir **potin** teki (Demirağ 2002, 81)

Kuzguni, ateşipembe, sütbeyaz sözcükleri şiirlerde geçen renk isimleri olarak dikkat çekicidir. *Kuzguni* “çok koyu, kara” anlamıyla Türkiye Türkçesi sözlüklerinde karşımıza çıksa da günümüzde çok yaygın bir kullanımı yoktur. Osmanlı İmparatorluğu döneminden kalan Arapça-Farsça bazı dil özelliklerinin Türkiye Türkçesinde yaygınlığını yitirmesine rağmen Kıbrıs ağzında hâlâ yaşadığını görmekteyiz. Kıbrıs ağzında sık rastlanan *kuzguni, ateşipembe*, şiirlerde rastlamadığımız *ginnabi/ginnabi* “hünnap rengi” gibi renk bildiren sözcükler, Arapça nispet (aitlik) ekinin getirilmesiyle yapılmıştır. Şiirlerde tespit ettiğimiz *darbaz* “gürbüz, iriyarı, şahbaz” (Demirağ 1996, 205) ve *desteban* “kır bekçisi” Kıbrıs ağzında kullanılan Farsça kökenli sözcüklerdir. *Namsiye* “cibinlik” ise Ar. *namusiyye* sözcüğünün bozulmuş şekli olarak Kıbrıs ağzında yaşamaktadır. Aynı şekilde *şehida* Kıbrıs ağzına ait bir sözcük olup, Demirağ’ın açıklamasıyla söyleyecek olursak Arapça kökenli ‘Şüheda’ sözcüğünün bozulmuş ve çoğulluğu ortadan kalkmış biçimidir. Kıbrıs Türkçesinde, Osmanlı kökenli ‘şehit mezarı’, türbe, yatır gibi anlamlarda kullanılır. (Demirağ 1995, 94) *Ebabülbül* de Ar. *ebabil* sözcüğünün bozulmuş şeklidir. *Ebabülbül*: *ebabil*, dağ kırlangıcı (Kıbrıslı Türkçesi) (Demirağ 2009, 42)

Bunamiş, kocamış, eşdeğer, meryemanakuşağı “gökkuşağı”, *valizci* sözcükleri ise Demirağ’ın şiirlerinde tespit ettiğimiz Anadolu ağızları ve Türkiye Türkçesinde kullanılmayan Kıbrıs ağzına özgü sözcüklerdir. Bu sözcüklerin, Türkçenin türetme ve birleştirme imkânlarıyla oluşturulduğunu, bazılarının Kıbrıs Türk kültüründeki yeni kavramları karşıladığını görüyoruz: *Valizci*, bavul ticareti yapan kimse anlamındadır. Kıbrıs Türk toplumunun sosyal yaşamından bir kesiti yansıtmaktadır.

Artık kendi düşünün bile peşinde değil/ her sokakta **valizcilerle** çarpışan şiirim (Demirağ 1997, 379).

Eşdeğer, Kıbrıs’ın güneyinden göç eden Kıbrıslı Türklerin orada bıraktıkları taşınmaz mallarına karşılık, kuzeyde kendilerine verilen eşdeğerdeki puanlarını yatırarak aldıkları kuzeydeki toprak ve mallara verilen isimdir.

‘Neydi’ takan kuğu boynuna sarı bendo’yu/ ‘neydi’ geçiren ince bileklerine bilezikleri/ gözleri, unuttuğu üzümler rengindeki Fatmalı?/.../ Bulabildin mi silip unuttuklarının ‘eşdeğerini’? (Demirağ 2002, 49) Yukarıda kullanımını örneklediğimiz, Kıbrıs Türk halkının toplumsal yaşamından izler taşıyan bu sözcükler bizim tespit ettiğimiz kadarıyla Kıbrıs ağız ile ilgili sözlüklerde yer almamıştır. *Bunamış, kocamış* sözcükleri ise standart Türkiye Türkçesi ve ağızlardaki “bunak, yaşlı” sözcüklerinin karşılığıdır.

Abril, fevvar, minallaya, bendo, boro, cira, desbosini, drahoma, idonisa, manamu, ohtovri, resbosini, yennar, zivaniya sözcükleri Demirağ’ın şiirlerinde tespit ettiğimiz Kıbrıs ağızında kullanılan Rumca kökenli sözcüklerdir. *Abril* “nisan”, *fevvar* “şubat”, *ohtovri* “ekim”, *yennar* “ocak” gibi ay isimlerinin Latince kökenli sözcükler olup Latince Rumca ve İngilizceye geçtiğini, Demirağ’la aynı yaş dilimini paylaşan Kıbrıslı Türkler arasında hâlâ kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu sözcüklerle beraber anmamız gereken *minallaya* da Kıbrıs Türk kültüründe halkın hava durumuyla ilgili öngörülerine dayanan, bir sonraki yılın yağış durumunu ağustos ayının bulut, nem oranına bakarak yapılan bir tür hava tahminidir.

Neler yeşertip neler sararttı/ Yürek takvimindeki **abrillar**, yazlar/ Ve sayısız minallaya/

(Okumaya çalışırım yazısız bir zamanı,/ İçimde **fevvarın** çamuruyla sonyazın hüznü...)

Kaş kararır hava **yennar soğuğu** (Demirağ 1995, 37)

Yoksa kış mıydı gittiğin:/ **yennar** yağmurlarının süzülmesi/ camlarımdan, ondan mı? (Demirağ 2009, 139)

Meryem Yüz! Sidikli **yennarlar** da gelir geçer,/ Yazlar tozartır avlularımızı- Nice yağmurlar yağdı, tülumbeler bitti üstünde babamın!/ Yıllardır, vurulup, **fevvar** tarlalarında/ Çırpınıp duran bir toygardır yüreğim!) (Demirağ 2002, 98)

Akıp gitti üstümüzden nice **ohtovri** bulutları,/ ve bir yürek artık yaşlandı. (Demirağ 2009, 149)

(Binlerce yıl sonra, içimde şimdi/ **Yennarın** rahmetiyle **ohtovrinin** hüznü...)

(Demirağ 1995, 35)

Yukarıda örneklerini verdiğimiz bu ay isimlerini şair halkın diliyle ifade ederken halkın zaman algısını, öngörüsünü, coğrafyanın insan üzerindeki etkisini yansıtmak istemiştir. Dikkat edilirse şiirlerde yennar hep bol yağmurlu, fevvar çamurlu, ohtovri “hüzünlü”, abril “ilkyaz” çağrışımlarıyla kullanılmıştır. *Bendo, cira, manamu, zivaniya* bugün Kıbrıs ağızında hâlâ yaşayan sözcüklerdir. *İdonisa ve desbosini, boro* ise ancak iki halkın iç içe yaşadığı kuşakların kullandığı sözcükler olarak nitelendirilebilir. Aşağıdaki dizelerde bazılarını örneklediğimiz, bu sözcüklerin açıklamaları şair tarafından yapılmıştır.

‘Neydi’ takan kuğu boynuna sarı **bendo**’yu/ ‘neydi’ geçiren ince bileklerine bilezikleri/ gözleri, unuttuğu üzümler rengindeki Fatmalı?

Bendo: Beşbirlik, beşbiryerde. (Sözcük Rumca kökenli olup Kıbrıslı Türkler tarafından da yaygın olarak kullanılmaktadır) (Demirağ 2002, 49)

Cilalandı oymalı kanepa, fi yaşındaki **boro**

Boro: Bir tür ortaboy, geniş dolap (Kıbrıslı Türkçesine Rumcadan, Rumcaya da Latince'den geçmiş olması olasılığı yüksek) (Demirağ 2002, 169)

Desbosini Mariya, greve inmiş işçiler-

Desbosini: Hanımefendi, bayan (Rumca). (Demirağ 1997, 312)

...**Drahomasız** evliliğini, Namsiyesiz, o 'yarım karyola' gelin yatağını.

... Hiçbir umudu bir mandalina kadar ıremedi hiçbir zaman ve boyuna köklerinin dibine döküldü.

Drahoma: Başlık parası. Kız tarafının oğlan tarafına verdiği para (Rumca). (Demirağ 1997, 357)

Ah, Atulla, **manamu**, aşkımız bir ara şarkıcık mıydı?

Manamu: Rumca'da bir sevgi sözcüğü. Şefkat ve acıma anlamlarını da içerir. (yavrum, zavallıçığım, küçücüğüm) (Demirağ 2009, 146)

Şiirlerde geçen *kombay* "biçerdöver", *nörs* "hemşire", *şilin* "İngiliz parası, bozuk para" Kıbrıs ağzındaki İngilizce kökenli sözcüklerdir. *Nörs* sözcüğünün geçtiği şiirin başına şairin düştüğü "annemin diliyledir" ifadesi dikkat çekicidir. (Demirağ, 2002:63) Burada incelemeye çalıştığımız bu söz varlığı, şair için bir kuşağın kendini ifade ediş şekli, iletişim biçimidir.

Dallar yapraklanıyor zamanı geldiğinde, **kombaylar**/biçiyor kederin ekinini (Demirağ, 1997:350)

bembeyaz bir odada/ başımda doktorlar, **nörsler**/ ben ölümle/ **pençepençken**

Nörs: Hemşire, hastabakıcı. (Demirağ 2002, 63)

Çünkü alkış düdüklarını çalmayı bilmiyoruz/Çünkü **şilinler** şingirdiyor onların da gözlerinde! (Demirağ 1994, 43)

Kişi adları ve bir toplumdaki ad verme geleneği, toplumun kültürü ve gelenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Karahan'a göre Türk toplumunda dini kaynaklı kişi adlarını -lı ekiyle değiştirme geleneği vardır. "Özellikle Orta Anadolu, Batı, Güney ve Güneybatı Anadolu'nun çeşitli yörelerinde Hazreti Muhammet'in kendisinin, annesi, eşleri ve kızlarının, ashabının adları çocuklara verilirken bu adlara -II (-lı, -li) eki getirilmekte ve adlar kayıtlara meselâ *Ayşeli, Fatmalı, Haticeli, Emineli, Havvalı, Ahmetli, Mehmetli, Osmanlı* şeklinde geçirilmektedir." (Karahan 2008, 4) Demirağ'ın bir şiirinde bu ad verme geleneği, Kıbrıs Türk kültürünün bir parçası olarak yer almıştır:

'Neydi' takan kuğu boynuna sarı bendo'yu/ 'neydi' geçiren ince bileklerine bilezikleri./gözleri, unuttuğu üzümler rengindeki **Fatmalı**? (Demirağ 2002, 49)

Şiirlerdeki kişi adlarında dikkat çeken özelliklerden biri de şairin Kıbrıs Türk toplum yapısında görülen hitap şekilleriyle ve takma adlarla bir arada özel isimleri kullanmasıdır. Ayrıca şair halk ağzındaki söyleyişi de şiirlerine yansıtmıştır.

Günlerboyu baharın ağaçları altında/ Anılarımı örüp durdu Zehra'ba (Demirağ 2002, 61) *Bir Şerif'aba sesi: Ki çoktan karıştı 'boşluğa'* (Demirağ 2002, 89) Müslüman Dayı'yı, Şişman *Havva'ba'yı* (Demirağ 2002, 91) Kendiyle dargın dünyayla küs *Zehra'bacığı!* (Demirağ 1996, 213)

1.1.1. Bitki İsimleri

Kıbrıs Türk şiirinde “Akdeniz” genellikle görsel imgeleriyle yani doğası, bitki örtüsü ve iklime ait unsurlarıyla işlenir. (Kefeli 2005, 260) Demirağ'ın şiirlerinde de bitki örtüsüne ait sözcükler sıklıkla kullanılmıştır. Şiirlerde tespit ettiğimiz bitki isimleri arasında Akdeniz coğrafyasında çokça rastlanan ve standart Türkiye Türkçesinde aynı isimle anılan türlerin yanında, Kıbrıs ağzında farklı şekilde ifade edilen türler de vardır. Coğrafi koşullara bağlı olarak bir bölgede yetişen bitkiler; o toplumun beslenmesinden, barınmasından, halk sağlığına kadar pek çok yaşam ihtiyacını karşılar, toplumun kültürüne katkıda bulunur. “*Mürver, laden, portakal, harup/harnup, zeytin, zerdali, incir, asma, cümbez, nar, yenidünya (malta eriği), ılgın, hayıt* Akdeniz coğrafyası ve kültürüne ait ağaçlar olarak Demirağ'ın şiirlerinde de tespit edilmiştir. Bildirinin süresini aşmamak için burada bu türlerle ilgili birkaç örnekle yetineceğiz: *En son ne zamandı? (bir cümbez ağacı kadar eski!)* (Demirağ 1997, 397) *Bir mersinin dibine çömelmişti (çocukluğum)* (Demirağ 2002, 84) *Akşamüstleri, tütüsü köşebaşını tutmuş/bir mürver ağacının yanından/ yirmi yaş gençleşmiş olarak geçerim* (Demirağ 2009, 84) *Ekşi (limon) ve kızmemesi (greyfurt) ise standart Türkçede olmayıp Anadolu ağızlarında ve Kıbrıs ağzında yaşayan sözcükleridir: Ya şu portakala kızmemesi aşısı vuraninkiler* (Demirağ 1995, 77) *nar ve ekşi ağaçlı gölgeler bahçesinde* (Demirağ 2002, 166) *Yusuf (mandalina) anlamıyla Kıbrıs ağzından başka “yusuşçuk” biçiminde Anadolu ağızlarında sadece Antalya bölgesinde kullanılır. (Kabataş 2009, 602) ya yusuşlar sararırken/ ya zeytinler kararırken* (Demirağ 1994, 34)

Demirağ'ın şiirlerinde tespit ettiğimiz *ful, yasemin, dildamak* standart Türkçede veya Anadolu ağızlarında rastlayabileceğimiz çiçek isimleridir. Ancak *gecütten, mişçiçeği, pakistangeceleri, pancur, cemileçiçeği (cemile)* ise Kıbrıs ağzına özgü kullanımlar olarak dikkat çeker: *Ayaydınlık akşamlarda ful ve yasemin kokan* (Demirağ 1994, 100) *Ama bir ful kokusu gelmeyecek sanma seninle* (Demirağ 2002, 133) *Bu koku bana çocukluğumdan kaldı/Bu yasemin, gecütten, ful karışımı koku* (Demirağ 1994, 118) *Yıkık bazilikaları, yarım kalmış aşkları, sessiz ikonları çalıyor/Gecüttenleri, aşktüten fesleğenleri* (Demirağ 1997, 445) *Bütün sabah bahçedeki mişçiçeklerini suladı* (Demirağ 2002, 56) *Seviyorum pakistan-geceleri'nin kokusunu* (Demirağ 2002, 120) *Gecenin tek çiğeriye pakistangeceleri!* (Demirağ 1997, 393) *(Bildiğin çiçeklerimiz kurudu, yenilerini ektik: Teneke kutularda bir sürü pancur, bir sürü cemileçiçeği)* (Demirağ 1996, 210) Kıbrıs Türk kültürüne ait bu çiçek isimlerini kullanarak şairin, okuyucuda koku ile ilgili çağrışımlar uyandırdığını görüyoruz.

“*Mart saatçığı, tülümbe, agagiya, gabbar, lazmarı*” sözcükleri ise Kıbrıs Türk halkının yaşamında çocuk oyunları, halk zanaatı, mutfak kültürü alanlarında karşılaştığımız Kıbrıs ağzına özgü sözcüklerdir. Demirağ'ın, şiir kitaplarında bu sözcüklerin tümünü dipnotlarla açıkladığını görüyoruz.

yolboyu **agagiya**lar...ve birer **agagiya**/bile olamayan can-benim-can insanlar

Agagiya (akakiya): Kıbrıs akasyası (acacica cynophylla): Kıbrıs'ta özellikle yolboylarına ve erozyona karşı yamaçlara çok miktarda ekilen bir ağaç. (Demirağ 2002, 169)

Kaçımız duydu bir '**mart saatçığı**'nın/ içinde kıvrılıp dönmeye başladığını? (Demirağ 1997, 395)

Mart saatçıkları: Baharda ortaya çıkan otsu bir bitkinin, çocukların göğüslerine iliştirdiği ve kıvrılan tüylü kılçıkları (saatin akrep-yelkovanını hatırlattığı için böyle anılır)

(Şimdi, yer yer dökük ölü dişi taşların arasından/ Otlar, **gabbarlar** fişkırır her bahar her yaz...)

Gabbar: Kapari, gebreotu. (Demirağ 1995, 84)

Yurdum! Düşsel Pygmalion'un, Galetea'nın, Paphos'un, Anaksarete'nin, İphis'in, Kinyras'ın, oğlu Adonis'in ve kızlarının da yurdu! Güneşi yamaçların, keçi sürülerinin, uslu gözlü eşeklerin, mersinlerin, ladenlerin, **lazmarilerin**, yaseminlerin de...

Lazmari: Biberiye. (Demirağ 1995, 28)

Nice yağmurlar yağdı, **tülümbeler** bitti üstünde babamın!

Tülümbe: Genellikle dağlarda biten, köylüler tarafından bir tür kaba saba süpürge yapımında da kullanılan bir çalı (tulumba) (Demirağ 2002, 98)

1.2 Fiiller

Çalışmamızda, Demirağ'ın şiirlerinde geçen Kıbrıs ağzına ait söz varlığı incelenirken kavram dünyasını daha rahat gözler önüne serebilmek için isim soylu sözcükler ve fiilleri ayrı ayrı değerlendirdik. Kıbrıs ağzının söz varlığı içinde yer alan fiillerin çoğunlukla Anadolu ağızlarıyla ortak olduğunu, bazılarının anlamca Anadolu ağızlarından farklılıklar gösterdiğini tespit ettik. Örneğin *bele-* “kundaklamak” (Demirağ 2002, 63), *çingila-* “üzerine küçük damlacıklar halinde bir şeylerin sıçraması” (Demirağ 1994, 87), *çileş-* “yağmur çiselemek” (Demirağ 2009, 106), *dolun-* “batmak” (Demirağ 1996, 205), *dürü-* “doğmak, olmak, türemek, büyümeye başlamak” (Demirağ 1995, 74), *eşger-* “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek” (Demirağ 1995, 45), *göllen-* “çukurlarda birikmek, gölcük olmak” (Demirağ 1996, 243), *irer-* “gelişmek, büyümek” (Demirağ 1994, 105), *tozart-* “toz kalkmak” (Demirağ 1997, 342) *tütüt-* “Göz, hasedi gidermek için tütsü yapmak” (Demirağ 1996, 232) fiilleri Anadolu ağızlarıyla ortaktır. Şiirlerde geçen sadece bir fiil, Kıbrıs ağzında Anadolu ağızlarından farklı anlamda kullanılmaktadır. *Tüt-* *fiili* Anadolu ağızlarında “iyi veya kötü kokmak” anlamında kullanılırken Kıbrıs ağzında “güzel kokmak”

anlamıyla kullanılır: Gözlerimiz seviştikçe sanki fesleğen **tütüyor** Dünya (Demirağ 2009, 92)

Demirağ'ın şiirlerinde -n fiilden fiil yapma ekiyle türetilmiş fiiller çokça kullanılmıştır. Standart Türkçede görülmeyen bu fiillerin Kıbrıs ağzındaki kullanım sıklığını Öztürk (Öztürk 2001, 125) dönüşlülük zamirindeki işlev farklılaşmasıyla ilişkilendirir. *Aydınmak, yerinmek, çıplanmak* fiileri Anadolu ağızlarında da görülen fiillerdir. *Öldürünmek* ise Kıbrıs ağzının sözlüklerinde tespit edilmiş bir dönüşlülük fiilidir. Şiirlerde geçen *gecelenmek, polislenmek* fiilleri ise yaşayan Kıbrıs ağzında varlığını sürdüren, ancak Kıbrıs ağzı üzerine yazılmış sözlüklere girmemiş dil malzemeleridir.

Gecelen-: Geceye kalmak, geç kalmak.

Gecelendim.Ve şehrin sarı-ışık gözlerinden birinde/‘geceleyen’ biri daha; bir ‘hayal adamı’ da olsa (Demirağ 2009, 73)

Öldürün-: Zor bir durumdan kurtulmak için çok büyük çaba harcamak, yırtınmak. (Demirağ 2002, 182)

Öldürünüyorum kendimden güne/Temiz bir pencere açabilmek için (Demirağ 2002, 182)

Polislen-: Kavga sonucunda polise başvurmak, karakolluk olmak.

Polislendim parçalandım dünyayla (Demirağ 1996, 166)

2. Kalıp Sözler

Bir dilin söz varlığını meydana getiren unsurlar sözcükler, deyim, atasözü, ikileme ve kalıp sözler gibi dil birimleridir. Türkçede tek tek sözcükler dışında; daha etkili ve somut bir anlatım sağlamak için deyim, atasözü ve ikilemelerin kullanımı oldukça yaygın bir anlatım özelliğidir. Kalıp sözler ise her toplumda belli durumlarda söylenmesi gelenek olmuş sözler, duyguları açığa vuran klişelerdir (Aksan 1999, 163). Bir dilin sözcük dağarcığı kadar, kalıplaşmış dil birimleri de o toplumun kültürüne, yaşantısına ve hayata bakış açısına ışık tutar. Çalışmamızın bu bölümünde Demirağ'ın şiirlerinden derlenen Kıbrıs ağzına ait kalıplaşmış söz öbekleri değerlendirilecektir. Bu bağlamda Demirağ'ın şiirlerinde deyimler, ikilemeler, birkaç argo ifade ve kalıp sözler tespit edilmiştir.

2.1.Deyimler

Deyimler; ulusal bir özellik taşıyan, bir ulusun yaşantılarını, yargılarını birkaç sözcükte saklayabilen söz öbekleridir. Aksoy deyimi “Bir durumu, bir kavramı çekici, hoş bir anlatımla belirtmek amacıyla söylenen, mecazlı, etkili kalıplaşmış sözler, söz öbekleri” şeklinde tanımlamaktadır (Aksoy 1988, 52). Demirağ'ın şiirlerinden derlediğimiz deyimlerden yola çıkarak Kıbrıs ağzındaki bazı deyimlerin Anadolu ağızları ve Türkiye Türkçesiyle ortak olduğunu söyleyebiliriz. Sözelimi *ahımını al-* “ustalaşmak, yöntemini kavramak” **Ahımını aldık** acının ve öfkenin/ Umutta da kırk yıl bir gün ustalaşacağız (Demirağ 1996, 240), *delitoy* “çok genç, deneyimsiz, hareketlerinde taşkın” **Deli-toyduk**.

Yürekllerimiz güz nedir henüz tanımamıştı. (Demirağ 1997, 321) Anadolu ağzlarında da rastlanan deyim örnekleridir. Bazı deyimler ise standart Türkiye Türkçesinde de kullanılan, Türkçenin anlatım zenginliğinin ifadesi olarak yazılı ve sözlü dilde karşılaşılabileceğimiz türden deyimlerdir: *Aşısı tut-* (Demirağ 2009, 42), *Boynumun borcudur* (Demirağ 1995, 54), *burnunda tüt-* (Demirağ 1997, 461), *canıma değ-* (Demirağ 1997, 437), *dümdüz git- Dümdüz gideriz* sövme düdükleri çalarak (Demirağ 1994, 43), *gündüz gözüne* (Demirağ 1995, 77) *it kopuk tayfası* (Demirağ 1995, 95), *kalbura dön-* (Demirağ 1994, 57), *gık dememek* (Demirağ 1994, 57), *on para etmez* (Demirağ 1997, 388), *neoldumdelisi* (Demirağ 2002, 169) Kıbrıs ağzında *ayda mayısta bir* (Demirağ 1994, 87) şeklinde ifade edilen deyim Türkiye Türkçesinde *ayda yılda bir; bir onluk etmez* deyimini ise Türkiye Türkçesinde *on para etmemek* şeklinde söylenir. Bu deyimlerde içerik aynı olmasına rağmen söyleyiş farklılığı dikkat çeker. Demirağ'ın şiirlerinde tespit ettiğimiz Kıbrıs ağzına özgü *çingür sıcak* "çok sıcak, yaz sıcak" (Demirağ 2009, 71) *can benim can* (Demirağ 2002, 169) gibi deyimler Kıbrıs ağzı üzerinde daha önce çalışan araştırmacıların dikkatini çekmiş ve Kıbrıs ağzıyla ilgili sözlüklerde yer almıştır. (Kabataş 2009, 165) (Gökçeoğlu 2010, 406) Aşağıda örnekleriyle birlikte açıklamalarına da yer vereceğimiz Demirağ'ın şiirlerinden derlediğimiz deyimler, tespitimize göre Kıbrıs ağzı ile ilgili sözlüklerde yer almamıştır. Bu deyimlerin bir kısmı sözcüklerde olduğu gibi şair tarafından açıklanmıştır. Deyimlerin anlamlandırılmasında bu açıklamalara da yer verildiğini belirtmek isterim.

Akıllı-Bayram: Aşırı saf; çocukça ve temelsiz iyimserlikleri olan (Kıbrıslı Türkçesi) (Demirağ 2002, 172)

Ben **akıllı-bayram** da bekliyorum (Demirağ 2002, 172)

Ballıbörek: Birbirleriyle çok iyi anlaşılan, muhabbetli.

Zararsız yalancıklar, gönül okşamalarla/ **Ballıbörek** bir sohbet sürerken aramızda (Demirağ 2009, 122)

Başlarımız tokuшту: Yaşadıklarımızdan ders aldık (Demirağ 1996, 240)

Neden sonra –ne zaman ki **başlarımız tokuшту**–/Alımını aldık acının ve öfkenin/
Umutta da kırk yıl bir gün ustalaşacağız (Demirağ 1996, 240)

ah biz, çok **tokuşan başları** (Demirağ 1996, 204)

Bugün oldu: Şu an itibarıyla, hâlâ.

'Kaybolan Yıldız'dan **bugün oldu**, haber yok; (Demirağ 2002, 169)

Gailesini çekmek: Endişelenmek, üzülme.

Evin (aileden) olan sokak kedicisinin/ artık her an **gailesini çeken**...Ve bir gün (Demirağ 2009, 117)

Gölge kaysısı: Aile içinde el bebek-gül bebek büyütülmüş, nazlı, kırılğan kız (beyaz tenli kızlar için de söylenir) (Demirağ 2009, 74)

Kah ruhuma yakıcı 'süt'ünü damlatan Aşk inciri / kah serinliğine uzandıgım **gölge kaysısı** yar! (Demirağ 2009, 74)

Hapın değıl: Kandırılacak kadar saf değıl. (Demirağ 1995, 105)

Bizim Kıbrıslı güya dünya kurnazı
yalancaktan hastalık, işsizlik parası-

İngiliz **hapın değil**; her şeyi düşünmüş! (Demirağ 1995, 105)

İşimiz boru: Bir durumun vahametini anlatan bir deyiş (Demirağ 2009, 118)

Beni bir Aşk uğultusuna götürüresin./gövdenin ve ruhunun aşksuyuna... seni alıp/
götüreyim...derim ya, bu gidişle '**işimiz boru**'! (Demirağ 2009, 118)

Kaba gölge: Gölgesi, serinliği bol.

Kaba gölgede oturalım, biz iki kocakarı/ biz iki 'bunamış' esen rüzgâra karşı
(Demirağ 2002, 52)

Kırk yıl bir gün: Önünde sonunda, elbet bir gün.

Umutta da **kırk yıl bir gün** ustalaşacağız (Demirağ 1996, 240)

Körçar (etmek): Harcanmış, boşa gitmiş.

Şiirimin yıldızı kaymış, Hayat'ın suları asitli,/ gençliğim **körçar**;/ salıklarım
gagalanmış, tanelerim yerde, çökmüş (Demirağ 1997, 350)

Mirt havası: Kıbrıs'ta genellikle nisan sonu ve mayıs başlarında görülen ağır,
boğucu hava.

Mirt: O günlerde ekinlerde görülen bir hastalığın adı. (Demirağ 2002, 182)

Öldürüyorum kendimden güne/ Temiz bir pencere açabilmek için/İçimde
dışında ortalık **mirt havası**! (Demirağ 2002, 182)

Kargalar beyaz olunca: Gerçekleşmesi mümkün olmayan bir şeyin gerçek
olması ihtimali kadar uzak.

"Güzel günler göreceğiz!" (**kargalar beyaz olunca**!)/ Oğlumu geri getirecek mi
o 'güzel günler'? (Demirağ 1996, 157)

Ne malız: Az değil, karakter bakımından görüldüğünden farklı.

Ne malız! En büyük ürküntümüz/ derin karanlığımız'daki 'ötekimiz' (Demirağ
2009, 126)

Necik değer: Her şeye, dünyalara değer.

Söylediğim şarkının birazını. Yüzün her sabah hayatıma açılan bir pencere!
Yüreğinde hâlâ kıvrılmakta **necik değer** bir zaman saatçığı! (Demirağ 1997,
362)

Ölümündür: Ölecek gözüyle bakılan, ölmeye yakın.

Bu kadın **ölümündür**. Bu kadın:Yaşlı peri. (Demirağ, 2002:167)

Tabağa girmek: Bir nedenle, birdenbire 'adam yerine konur, sözüne kulak
verilir, önemsenir' konuma geldiğini sananlar için söylenen bir küçümseme sözü.
(Demirağ 1996, 159)

(ey **tabağa giren** hayat soyguncuları,/'**can bizim can**' soyguncular, işte
yüzünüze) (Demirağ 1996, 159)

Pahıl vermek: Bela vermek (Demirağ 1996, 202)

Çuluna değil/ yağmasına oynadığımız gün/ pahıl verip/ nefret tükürerek/
birbirimize (Demirağ 1996, 202)

Yedim attım ortalığı: Çok aradım, her yere baktım. (Demirağ 1997, 380)

Yedim attım ortalığı bir çerçeveye bulamadım

öfkemi ve hüznümü yerleştirecek. (Demirağ 1997, 380)

2.2. Kalıp Sözler

Kalıp sözler; selamlaşmalarda, hitaplarda, bir iyilik veya kötülük karşısında verdiğimiz tepkilerde, doğum ve ölümlerde, evlilikte, hastalıkta, dua ve beddualarda kısaca hayatın her alanında karşımıza çıkan, klişeleşmiş sözlerdir (Aksan 1999, 163). Bu tür söyleyişler bir dilden bir dile, kolay kolay çevrilemeyen o toplumun karakteristik özelliklerini ortaya koyan söyleyişlerdir. Bu sözlerle birlikte gelenekler dile gelir, nesilden nesile aktarılır. Çalışmamızda, Demirağ'ın şiirlerinde Kıbrıs Türk kültürünü yansıtan bu kalıp sözlerle yer verdiğini, kalıplaşmış halk anlatımlarından şiirinde yararlandığını tespit ettik. Bu türden kalıp sözlerin tümünün şair tarafından dipnotlarla açıklandığını görüyoruz. Örneğin hoşnut olmadığımız durumları, yakınmayı ifade eden “*Allah götürür müydü*” şair tarafından “*reva mıydı, insanlığa sığar mıydı, Tanrı razı gelir miydi?* (Kıbrıs Türkçesi)” (Demirağ 1995, 71) şeklinde açıklanmıştır: (Ey bilge Zaman, allah götürür müydü!) (Demirağ 1995, 71) Ölen kişinin ardından söylenen “**hayıf ölene**: yazık ölene. Olan ölene olur.” (Demirağ 1996, 164) şiirde şöyle ifade edilmiştir: **Hayıf ölene** anam/ ve arkada kalana (Demirağ 1996, 164) Kıbrıslılar nedense evlerini çok sever. Belki de bu 1963-1974 öncesinde Kıbrıslı Türklerin adada dolaşım hakkının neredeyse olmamasının, yaşanan güç toplumsal koşulların sonucudur.

Bu nedenle Kıbrıs Türkleri arasında, özellikle soğuk kış günlerinde “Akşam olsun evciğime gideyim/Akşam olsun evciğime döneyim/ (**beni ancak evciğim kaldırır**) (Demirağ 1997, 386) sözlerini çok sık duyarsınız. “Beni ancak evciğim kaldırır.” söz kalıbını Demirağ “kişinin kimseye yük olmayacağı tek yerin ancak kendi evi olduğunu anlatan bir söz” (Demirağ 1997, 386) şeklinde açıklamaktadır. Kıbrıs ağzına ait bazı beddua sözleri de şiirlerde tespit edilmiştir: Bir anneciğin yüz ve göz sesleridir: **Allahlarından bulsunlar!/ Gözleri dünyalarını görmesin, günahlarını hiçbir şey kesmesin!** (Demirağ 1997, 453) Yayılıp kurulmuşlardı, **üstlerine yer otursun** (Demirağ, 1996:159) Yine “*üstlerine yer otursun*” Demirağ tarafından “‘Kara toprağa girsin’ anlamında bir ilenme” (Demirağ 1996, 159) olarak açıklanmıştır. Bir dua sözü olarak söylenen “Allahım beklesin” şair tarafından “Tanrı korusun.” (Demirağ 1996, 166) şeklinde açıklanmıştır: **Herkesi Allahım beklesin** bundan sonra (Demirağ 1996, 166) “**Hayırdır inşallah, çok güldük bu gece,/ sanki bir şey olacak, ağlayacağız,**/ ah biz bura kadınları, yas kadınları) dizelerinde geçen kalıp sözler halk dilindeki şekliyle şiirde yer almıştır. Bu sözlerle şair, toplumun bilinçaltını açığa çıkarmış, sıradan insanın hayata bakışını şiirine yansıtmıştır. Her dilde; nezaket, saygı ya da belayı davet etmekten kaçınmak sebebiyle bazı ifadelerin hafifletildiği, insanların bazı sözcükleri kullanmaktan kaçındığı görülür. Dilde tabu (tekinsiz) denilen bu anlayış, birçok anlam olayının ortaya çıkmasına, bazı sözcüklerin kullanımdan düşmesine, bazılarının da uzun yıllar yaşamasına sebep

olmuştur (Öztürk 2006, 131). Demirağ'ın şiirlerinde bununla ilgili örnekler şairin açıklamalarıyla birlikte verilmiştir:

Ölçüm olmasın: Birisinin kötü yaralandığını ya da bir yerine inme indiğini vb. anlatırken, gövdenin o bölgesini göstererek söylenen ve benzetmek gibi olmasın anlamına gelen; dehşet, acıma içeren sözler. (Demirağ 1996, 159)

Yaşı benzemesin, genç bir şiir yaşındaydı/ Her 'dize'si bir yara almıştı, **ölçüm olmasın** (Demirağ 1996, 159)

Üstümüzden uzak: Birisinin ölümcül bir hastalığa yakalandığını belirtirken söylenen ve 'bizden uzak olsun' anlamına gelen bir söz. (Demirağ 1996, 161)

Üstümüzden uzak artık bir 'kanser'dir bu hayat (Demirağ 1996, 161)

Kavuştü güneş/ ve kaş karardı/ kesintiye uğradı/ yarına kadar (Demirağ 1996, 202) dizelerinde geçen "*Kavuştü güneş*" sözü de Kıbrıs ağzında uğursuz, yasaklı sayılması nedeniyle "batmak" fiilinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Gökçeoğlu'na göre ataerkil bir toplum yapısının ifadesi olarak güneş için batmak ifadesi kullanılmazdı. Kullanılırsa buna karşılığa karşılık verilirdi: "Güneş battı/ Adın batsın." (Gökçeoğlu 2010, 162) "Güneş gavişdı (kavuştü)" sözüne verilen karşılık ise "Sen da sevdiğine gavişasın." şeklindedir. Öztürk de Türkiye Türkçesinde unutulmuş olmasına rağmen *dulunmak* "*Ay veya güneşin batması*" fiilinin Kıbrıs ağzında yaygın olarak kullanımını aynı tekinsiz inanişle açıklamaktadır. (Öztürk 2006, 131) Dolunay akar gider **dolunacak** birazdan (Demirağ 1996, 205)

Demirağ'ın şiirlerinde tespit ettiğimiz zaman ifade eden kalıplaşmış bazı söz öbeklerini de tam anlamıyla mecazlaşmış deyim anlam kazanmadıkları için burada incelemeyi uygun buluyoruz. Benzer bir uygulamayı Gökçeoğlu'nda da görüyoruz. *İlkakşam* ve *kaş kararınca* sözleri zaman belirten küme sözler olarak onun çalışmasında da yer alır (Gökçeoğlu 2010, 183) .

Ayaydınlık: Ayın dolunay olduğu, geceyi aydınlattığı zamanlar.

Anımsıyorum ortaokul sevdami, /ortalık **ayaydınlık** (Demirağ 1994, 87)

Ay aydın mı ayan mı; suskunluk başa bela/ döküldü narlarımız birbirini ardısına /...bu sürgit bozulmalar çürütür hepimizi (Demirağ 1996, 217)

'**Ay aydıdır ayandır**' sözleri bir zamandı (Demirağ 1996, 218)

İlkakşam: Akşamın ilk saatleri.

İlkakşamdan açtım konyağı (Demirağ 1994, 102)

Kaş kararır: Güneş battıktan sonra ortalığa alacakaranlığın çökmesi. (Demirağ 2002, 24)

Kaş kararır, hava yennar soğuğu (Demirağ 2002, 24)

...Ve işte, o su saçlı Mesih'ten bir elli ekin sonra/ belki bir **kaş karartısının/** o hüzün rengi vakti (Demirağ 1995, 63)

Bir şeyler yapmak...ama ne yapmak./ **kaşkaranlığından** çıkarmak için/ bu neoldumdelisi hayatlarımızı (Demirağ 2002, 169)

Neden neden sonra: Çok sonra.

Ama neden neden sonra (Demirağ 2009, 132)

Yennar soğuğu: Ocak ayı soğuğu. (Demirağ 2002, 24)

Kaş kararır hava yennar soğuğu (Demirağ 2002 24)

Kara yennar: Sert geçen ocak ayı (ya da kış) (Demirağ 1996, 240)

Barışın baharına kadar, çaresiz, yaşayacağız

kendi yarattığımız **kara yennar** (Demirağ 1996, 240)

Kıbrıs ağzına özgü benzetme kalıplarından biri olan “ ay doğar sini gibi” Demirağ’ın bir şiirinde de tespit edilmiştir: Denizden hışırtıyla **ay doğunca sini gibi**./ şık şıkırdım yaz güzelim, çıkagel (Demirağ 1997, 454) Yukarıda örneklendirdiğimiz zaman ve benzetme anlamlı bu kalıp sözler aynı zamanda Kıbrıs Türk halk edebiyatı ürünlerinde sıkça halk dilini yansıtan söyleyişlerdir. Günlük yaşamda karşılaşacağımız türden bir soru kalıbı olarak “**Kimdir, necidir bu adamlar**” (Demirağ 1994, 135) sözü de Demirağ’ın şiirinde yer almıştır: Nasıl bir yaratığın yumurtasından çıktı/ Bu, taşillaşmış yüreklerinde/ **Bir sap** fesleğen barındırmayanlar?/ **Kimdir, necidir bu adamlar** (Demirağ 1994, 135)

Demirağ’ın şiirinde Kıbrıs ağzına özgü daha çok İngilizce kökenli kaba sözler de tespit edilmiştir. Kıbrıs ağzının söz varlığında İngilizceden çeviri veya alıntı sözcüklere sıkça rastlandığını yukarıda belirtmiştik. Bu durum Kıbrıs’ın bir dönem İngilizler tarafından idare edilmesinden kaynaklandığı gibi İngiltere’ye göç eden Kıbrıslı Türklerin ada ile ilişkilerini henüz koparmamalarından da kaynaklanıyor. Demirağ’ın şiirlerinde geçen kaba sözler şöyledir:

Sakın bir burukluk, kuşku tohumu barındırma içinde,/gönlünü karartmasın kiskançlığın hınç sözcükleri./ **Piç! Bastard! İngiliz köpeği! Gavur tohumu!** (Demirağ 1995, 88)

Taçer’i bir miskinler sevmez, bir da/ Camaikalı **kokar Araplar!**/ İngilizler kurnaz millet, Londra dersan/ **bizim kızın kıçında üç yüz mumluk ampül yanar!**

Camaikalı kokar Araplar: Jamaika kökenli karaderililer, zenciler.

kıçın: kitchen (mutfak) (Demirağ 1995, 105)

Sonuç

Anadolu ağızlarının bir uzantısı olan Kıbrıs ağzı, zamanla Ada’daki farklı kültürlerin etkisiyle özgün bir ağız kimliği kazanmıştır. Kıbrıs’ta konuşulan Türkçe, Kıbrıs Türk toplumunun geçirdiği değişimden, farklı kültürlerden etkilenmiş, bugünkü Kıbrıs ağzını oluşturmuştur. Fikret Demirağ’ın şiirlerinden derlediğimiz bu söz varlığı, Kıbrıs ağzının hangi kültürlerden etkilendiğini çarpıcı örneklerle ortaya koymaktadır. Bu söz varlığı aracılığıyla Kıbrıs insanının yaşamındaki nesnelere, kültürünü şekillendiren bitkileri, kavramlar dünyasını, deyimlerde göze çarpan nükteli bakış açısını gözlemlemek mümkündür. Kıbrıs ağzı üzerinde daha önce çalışan araştırmacıların belirttiği gibi Anadolu ağızlarında kullanılan sözcükler, Rumca, İngilizce, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcükler ve bunların ses değişimine uğramış şekilleri Demirağ’ın şiirlerinde tespit edilmiştir. Bu söz varlığı, Demirağ’ın şiirinde

-elbette şiirin estetik diline zarar vermeden- içinde yaşadığı toplumun kimliğinin ve kültürünün aktarıcısı olarak yer alır.

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). Dil-Kültür Bağlantısı, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Aksan, D. (1999). Her Yönüyle Dil, Ankara, TDK Yayınları.
- Aksoy, Ö.A. (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, İstanbul, İnkılâp Kitabevi.
- Demirağ, F. (2009). Akdenizli Eros, Lefkoşa, Pygmalion (Sanatçı ve Yazar Birliği).
- Demirağ, F. (1994). Seçme Şiirler, Lefkoşa, Pygmalion (Sanatçı ve Yazar Birliği).
- Demirağ, F. (1995). Limnidi Ateşinden Bugüne, Lefkoşa, Galeri Kültür.
- Demirağ, F. (1996). Hüzün Ana, Lefkoşa, Galeri Kültür.
- Demirağ, F. (1997). Sırı Dökülmüş Kökayna&Yalnızlık,Gece Müziği, Lefkoşa, Galeri Kültür.
- Demirağ, F. (2002). Tanrı Müziği Bir Sessizlikte, Lefkoşa, Işık Kitabevi.
- Duman, M. (2009). Kıbrıs Ağzı Üzerine Bazı Notlar, Kıbrıs Konuşuyor, Kesit Yayınları, İstanbul, s.39-62.
- Gökçeoğlu, M. (2010). Kıbrıs Türk Küme Sözcük Sözlüğü, Gökçeoğlu Yayınları, Lefkoşa.
- Kabataş, O. (2009). Kıbrıs Türkçesinin Etimolojik Sözlüğü, Lefkoşa.
- Karahan, L. Türkçe Dini Anlamlı Bazı Kişi Adlarını Ekle Değiştirme Geleneği, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/Leyla_Karahan_Kisi_Adlari.pdf
- Kefeli, E. (2005). Kıbrıs Türk Şiirine ‘Géo-littéraire’ Bir Yaklaşım, V. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, c.1, s.257-277.
- Öztürk, R. (2009). Anadolu ve Kıbrıs Ağzlarında Tabu Örneği: “Dulunmak”, Kıbrıs Konuşuyor, Kesit Yayınları, İstanbul, s.131-136
- Pehlivan, A. (2005). Kıbrıs Türk Edebiyatında Ağız Kullanımı, V. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, c.1, s.279-287.

Çeşitli Konular

Miscellaneous

Shadows of the Past, Hope for the Future: The Cyprus Conflict through Derviş Zaim's Films

İrem BAILIE*

In recent years, cinema-goers have been introduced to on-screen representations of the Cyprus conflict through the cinematic lens of Turkish Cypriot filmmaker, Derviş Zaim. Zaim's movies, *Mud* (2003) and *Shadows and Faces* (2010), present a journey into the past and present condition of the Cyprus conflict. While Zaim looks at post-1974 in *Mud* (2003), he takes us back to 1963 and reconstructs the past in *Shadows and Faces* (2010). In addition to these award-winning movies¹, Zaim has a documentary called *Parallel Trips* (2004) co-directed with Panicos Chrysanthou, which elucidates stories of Cypriots who experienced traumatic events on both sides of the island and of their willingness to support reconciliation between the two communities despite what they suffered in the past. For Zaim, *Parallel Trips* and his two movies on the Cyprus conflict complete each other (Aydemir, interview, 2011). However, I leave out the analysis of the documentary in this study as my focus is on his films.

Zaim, with his Turkish Cypriot filmmaker identity, provides an alternative approach to discussions of pre- and post-conflict on the island, the origin of the conflict, and the possible path to reconciliation, through an intricate use of metaphors. In two movies on the Cyprus conflict, which he both wrote and directed, Zaim uses metaphors strategically to re-examine and redefine the conflict in the cinematic medium. In *Mud*, Zaim uses metaphors to help build the Cyprus conflict as a trauma that can potentially be healed. In his most recent movie, *Shadows and Faces*, the filmmaker makes use of metaphors to look into the source of the Cyprus conflict. With the help of metaphors carefully interwoven into their narratives, Zaim's movies put the accent on inter-communal dialogue and the question of remembering the past as the fundamental basis for peace efforts both at individual and societal level. Rather than unproblematically recycling the past, Zaim's films confront it in the hope of resolution. They also bring to the fore the value of truth-telling as a healing process for conflict-ridden communities.

In this paper I focus on Zaim's use of metaphors in re-mediating the Cyprus conflict and in pointing out potential ways to reach reconciliation between the two communities by engaging with Johan Galtung's "the Diagnosis-Prognosis-Therapy" (DPT) approach as an analytical framework. I also unravel the

* Faculty of Communication and Media Studies, Eastern Mediterranean University.

potential role of Zaim's movies in the articulation of conflict and facilitation of reconciliation.

Films as Potential Peace Facilitators

Caryl Churchill once noted that: "Talking to the enemy is difficult; so is killing them, but it makes better television" (2001, 4). Violence and conflict are among the main ingredients of cinematic dramas: ironically portrayed as the necessary and sometimes the only means of making peace. Themes such as conflict resolution and reconciliation between people, communities, and countries, on the other hand, have rarely been taken up on screen. It is only recently that films dealing with the importance of truth, forgiveness and reconciliation in peacemaking have started to appear (Malone 2008, 112).

A common claim is that news media can play a pivotal role in peace-building (Wolfsfeld 2004, 1) but the possibility of cinema playing such a role has rarely been discussed. This basically results from the fact that mainstream cinema is viewed as a purveyor of commercial films whose primary goal is profit-making and ideological control by reaching mass audiences (Parenti 1992). Moreover, cinema is seen as an inseparable part of the entertainment industry and so its other potentials are undermined.

That films can play a part in reconciliation efforts is not utopian. In fact the belief in the idea that the cinematic medium can contribute to the promotion of peace led to the launch of an initiative called "Cinema for Peace" in 2002. The mission statement of this initiative declares that "artists can make a difference to the state of the world, and film and filmmakers should, perhaps, more than any other art form, make a stand for peace and humanity" (www.cinemaforpeace.com). The main question, then, is how films can aid peace or contribute to peace-building efforts.

Anzai claims that the power of the arts – both visual and performing – is inherent in their "emotive nature"; that is, "the arts can help people feel the pathos and waste of war and help instil a desire and commitment to end war and work for peace" (as cited in Ramsbotham, Woodhouse & Miall 2011, 348). When emotions similar to what people have experienced in actual life are generated or recalled in films, they may prove helpful in imagining future without war or conflict and may facilitate working towards it. This is not the only way for films to help realize peace. Films are also a site of confrontation: They can contribute to peace-building by bringing memories to life for confrontation because forgiveness and reconciliation can be achieved through remembering and facing these memories. This is how Zaim envisages his movies about the Cyprus conflict. He defines *Mud*, for example, as a contributor to enduring peace culture on the island (Özyurt, interview, 2003).

Yüksel (2010) suggests that films have the potential to act as a mediator in conflict resolution and reconciliation efforts if they move beyond us-them

dichotomy and deal with the conflict more constructively. She believes that by not taking sides films can contribute to peace processes and reconciliation efforts (27). Moreover, Yüksel adds that films about the Cyprus conflict that focus on commonalities and complimentary perspectives between the two communities will have a positive influence on both personal and bi-communal relations in the long run rather than movies that stress differences in their narratives (27-28).

Zaim's films have a potential to aid reconciliation for they approach the conflict analytically by identifying the source of conflict and even offering remedy. The storylines of both movies work similarly to Galtung's Diagnosis-Prognosis-Therapy approach to peace and conflict analysis. Galtung (1996) underlines the applicability of the "Diagnosis-Prognosis-Therapy" approach of the health studies to conflict and peace studies (1). He suggests that conflict situations primarily need diagnosis. A peace researcher should identify the nature and cause(s) of problem or what Galtung calls the 'ill-state', just like a doctor identifies the causes of patients' illness by looking at their symptoms and paying attention to their history of illness(es) (24). In times of conflict, diagnosis is followed by prognosis, which is the predicted course and outcome of a problem. Galtung defines prognosis as "a trajectory through future time (the part tracing past time is the anamnesis) that yields the best estimate of the patient's illness/wellness situation" (25). Galtung also mentions that one of the crucial questions that needs to be answered at the prognosis stage is "whether the system is capable of adequate *Self-restoration* to the well-state, or whether some *Other-intervention* is needed" (1996, 1). The final stage in DPT is therapy which points towards patient's and/or doctors' attempts to solve the problem and restore the system to its well-state.

In the following section, I examine the diagnosis, prognosis and remedies offered by Zaim for the Cyprus conflict in his movies. I start the analysis with Zaim's latest film *Shadows and Faces* (2010) as its story takes place in an earlier time frame than *Mud* (2003).

Diagnosis of the Cyprus Conflict in Zaim's Films

Shadows and Faces

Shadows and Faces takes place in 1963 and revolves around Ruhsar's (Hazar Ergüçlü) search for her father, the puppeteer Salih (Erol Refikoğlu). When their village is attacked, they find refuge in Salih's brother Veli's (Osman Alkaş) place but they lose each other while trying to go to the city. Ruhsar wants to look for her father but the search becomes difficult because Veli's village is also surrounded and under threat of being attacked by the Greeks. This escalates the tension in this Turkish and Greek Cypriot mixed village. Young Turkish Cypriots want to arm to protect themselves but Veli warns them to be patient and not to trigger any trouble. Similarly, Anna (Popi Avraam) advises her son Hristo (Constantinos Gavriel) to stay away from trouble but Hristo helps his police

officer uncle to hide guns in the village. Things get out of control when the shepherd Cevdet (Settar Tanrıöğen) is killed by Hristo's uncle and when Ahmet (Buğra Gülsoy) and his friends including Ruhsar retaliate by killing Dimitri (Ahmet Karabiber), both a shepherd and bus driver in the same village. Mistrust and misunderstandings contribute to the growth of the problem, leading to the deaths of Veli and Anna. The movie ends with Ruhsar finding her father, puppeteer Salih, telling his story of separation from his daughter by playing shadow puppets on the screen.

In *Shadows and Faces*, Zaim uses traditional shadow puppetry, Karagöz and Hacivat, as the main source to develop his metaphors. The shadow is the main metaphor that the director intricately weaves into his latest film to unravel the source of the conflict. Zaim utilizes metaphor of shadow to deal with the origin of the conflict both on individual and communal levels.

Zaim uses shadow as a metaphor for dark side of our nature to attract attention to conflict on individual level. The influence of C. G. Jung's notion of shadow is evident in the use of this metaphor in the movie. Jung's notion of shadow refers to the dark side of the unconscious, which is blocked out by the consciousness (Miller 2004, 73; Marlan 2010, 5). This rejected part of our personality which Jung calls the shadow is repressed and is made up of "inferior" and "primitive" qualities such as hatred or anger. As Marlan (2010) puts it, our darkness is the sum of all "the unacceptable, undesirable, and underdeveloped parts of ourselves, the crippled, blind, cruel, ugly, inferior, inflated, and sometimes vile" (5-6). Zaim provides various references to shadow and uses them at different instances in the film but the most striking use of shadow as a metaphor for the darkness in human nature appears in the depiction of Ruhsar. We watch the young girl become more and more impatient and be consumed by her anger at those who do not find her father and at circumstances that prevent her from searching for her father. Ruhsar cannot fight with her dark side and her anger grows leading her to throw the first fatal blow killing Dimitri. It is Ruhsar that hits the shepherd Dimitri on the head with a stone. She had previously chased the shepherd and his friend away from Cevdet's funeral by throwing stones at them. Interestingly, after having taken Cevdet's revenge by killing Dimitri, Ruhsar starts eating "golifa"² which Anna had cooked to scare demons away.

Confrontation with the dark side appears essential to maintain a balance between good and evil traits of our nature; however, it is not an easy task. In her dream in a dream, Ruhsar sees her shadow going behind a white curtain that acts as a screen and starts moving Karagöz and Hacivat. Puppets talk about invisibility: One asks if it is possible to be invisible and good at the same time and the other replies with a warning: "You should beware of your shadow." Ruhsar wakes in her dream and goes behind the screen to find her shadow holding Karagöz and Hacivat and screams with fear when she sees it moving independently of her. Facing one's own shadow starts within oneself and can be

frightening as is experienced by Ruhsar because it can get out of control until we learn to balance the light and darkness in us. Zaim stresses that there is no way of getting rid of the shadow; and therefore, we need to come to terms with our darkness.

This was the puppeteer Salih's advice to his daughter at the beginning of the movie. His advice reveals that shadows may have remedial consequences. Salih suggests that shadow puppetry is a way of disciplining one's mind, heart and soul. He claims that Karagöz and Hacivat saved his soul by showing him his shadow. As told by Hart (2008), our shadow and darkness in us is "projected onto other people; but if we look and listen honestly, we will also learn about it, and thus about ourselves, from our dreams, from self-reflection, and (last but not least) from the responses of others (98). This is similar to a Jungian approach claiming that the shadow is not entirely evil; it embodies positive qualities (Walker 2002, 40). We can realize our full potential only if we acknowledge and embrace this undesirable part of our nature. As Sharp (2001) suggests this acknowledgement is "a precondition for self-knowledge" (24).

Through Ruhsar's depiction as a sullen, unhappy and angry young girl, Zaim draws attention to the source of conflict on an individual level. Ruhsar's emotions and attitudes are controlled by her growing anger and dissatisfaction with lack of result in finding her father's whereabouts. Zaim emphasizes that just as Ruhsar's restlessness turns her into a violent person, tension and conflict between the communities feeds violence. According to Zaim, the main way to eliminate conflict on an individual level is to face our dark side and find a balance. As Jason Elliot (2001) rightfully puts, "the conflicts in human affairs are the mirror of the conflicts in the individual. But so too are their resolutions" (230). Peace, therefore, should be primarily realized on an individual level as a prerequisite to its attainment on national and global levels.

Zaim uses the metaphor of shadow also to show communal dimension of the conflict. Early in the movie Salih the puppeteer refers to the silhouette of Cyprus on Karagöz and Hacivat screen as a "cave." In the shadow play Salih stages for his daughter, Hacivat invites Karagöz to the on-screen cave shaped as Cyprus to look at his own shadow. Zaim's juxtaposition of cave and shadow on Karagöz and Hacivat screen brings Plato's "Allegory of the Cave" to our mind.

Plato's idea of shadow is found in Book VII of *The Republic*, which contains an allegory widely known as "Allegory of the Cave". In this allegory, there is a cave where people are chained to a wall from childhood in such a way that they can only look straight ahead. They cannot see the entrance to the cave or the sunlight outside the cave. Behind these prisoners is a fire burning giving light to the wall they are facing and a lower wall separating the fire and the prisoners. People pass along this low wall carrying objects with them, whose shadows are reflected on the wall. These shadows are the prisoners' *reality*. In this allegory, one of the prisoners is released from the cave and is blinded by the sun when he

steps outside the cave. But then his eyes adjust to this brightness and he starts to make out real objects. Shadows do not constitute his 'reality' anymore. When the prisoner returns to the cave to inform the others, they appear sceptical.

By introducing Cyprus as a cave on a shadow screen and a setting for shadow puppetry in the film, Zaim draws a parallel with Plato's "Allegory of the Cave" and adapts the allegory to deal with source of the conflict on communal level. As long as we are in the cave, we are surrounded with people who believe in the same shadows and mistake them for realities as we do. What is difficult is leaving the cave because once we step outside into the sun, we are faced with new phenomena totally unbeknown to us; that is, the light. In the light we will start seeing things as they really are. Once we start questioning the realities and the past we might discover what's real is actually imaginary and a construct. Furthermore, we might be able to see things from another perspective which we were not aware of before. This realization, however, might not be welcome by the others as is the case with prisoners in Plato's cave because it is hard to challenge and/or change fossilized beliefs. This is an invitation to us to question our knowledge about our history. Questioning and facing the past is a means to freedom but it is not an easy task. Zaim gives the role of prisoner discovering truth to the naïve shepherd Cevdet in the movie to a certain extent. Cevdet tells that when he was a child he was curious to see what was behind the screen and when he succeeded he was punished with a slap on his face but also praised by the puppeteer for not believing in the shadow. He was rewarded with the truth behind the shadows and warned at the same time.

The film screen is a shadow screen and Zaim is the puppeteer. He is an invisible story-teller. A puppeteer cannot be seen but puppets can: reality recedes, image appears. With the disappearance of the puppeteer behind the screen, shadow puppetry provides a world beyond reality. Similarly, Zaim plays with the divide between reality and illusion when he casts himself a minor part in the film. By playing a minor role in the movie as a Turkish Cypriot commander, Zaim positions himself on the screen as an actor/puppet too. His commander character offers two options to Ruhsar who demands new guns to replace rusty old ones for the Turkish Cypriot villagers to defend themselves. Zaim's commander character suggests that villagers should either move to a safer place than their village or they should make themselves look more powerful than they are. This second option is similar to the interplay between shadows and light, which can make an artefact look bigger than it really is, and create an illusion. Turkish Cypriot youth follow this suggestion and try to create this illusion by buying more bread than they need and lighting fires in different places in fields as if there are Turkish supporting forces camping nearby. The consequences of this deceit come with a price. When Ahmet buys more bread than usual from Hristo, he plants the seeds of suspicion in him. When Hristo sees Cevdet burying something in the ground, he thinks that they are guns that Turks have buried.

When no guns are found, Cevdet is interrogated and killed by Hristo's police officer uncle. This triggers retaliation and the killing of Dimitri, the Greek shepherd by Ahmet and his friends.

By juxtaposing light and shadow; reality and illusion; and life and death in the same narrative, Zaim lays bare the interconnectedness of the dissimilar and distinct set of problems that make up the Cyprus conflict. Furthermore, he depicts how this intractable conflict feeds on shadows and how our inability to control our hatred or anger makes shadows grow. In *Mud*, Zaim discloses how shadows of the past have haunted us and shaped the present.

Mud

Galtung (1996) explains that research on peace should move beyond diagnosis of 'ill-states' to also include the analysis of 'well-states' since the conditions of both states differ. In other words, both peace and conflict situations should be examined to determine the source and conditions of each. Zaim fulfils this mission with his two films on the Cyprus conflict, one depicting the earlier times of the conflict and the other describing post-conflict period, even if not peace.

Mud casts light on the recent past (the 2000s) and narrates the experiences of a group of Turkish Cypriots trying to deal with painful memories of their and island's past. The film develops around Ali's (Mustafa Uğurlu) search for cure for his mysterious illness. During his military service, Ali faints and loses his voice. Doctors prescribe him with different medicine but none of them can diagnose what his problem is. When Ali is assigned to border duty by the salt lake, he discovers that people use mud in the area for healing purposes. Ali becomes obsessed with mud and starts using it everyday to get his voice back. Ali's friend Temel (Taner Bırsel) is also overburdened by a secret that he wants to reveal but cannot find the courage to do so. In the same mud area guarded by Ali are the corpses of two people killed and buried by Temel. To ease his guilty conscience Temel takes part in bi-communal peace projects, one of which involves placing casts of Turkish and Greek Cypriots to their original homes that they had to leave in 1974. In the meantime, Ali starts spending most of his time down a well near his post to get more mud and there he finds a statue of Kybele, the goddess of fertility. Ali gives this statue to Halil (Bülent Emin Yarar) to take it to his sister Ayşe (Yelda Reynaud). Ayşe is an invitro fertilization specialist who helps Oya (Tomris İnceer) to have his dead daughter's baby with in-vitro fertilization. Her fiance, Halil, gets involved with the mafia while trying to sell the Kybele statue and other artefacts Ali finds in the well and puts everyone's life in danger. In the end, only Ayşe survives mafia's killings and she manages to have twins by using Ali's sperms to fertilize Oya's daughter's embryo and carrying it in her womb.

The main characters of the movie, especially Ali and Temel, are traumatized people. Even after 30 years, they still struggle to come to terms with traumatic

events of their past. During military training, a commanding officer tells soldiers including Ali that there have been breaches of cease-fire on the island and that they should all be prepared for trouble to come. All soldiers repeat officer's words shouting "we should be prepared". It is at this point that Ali faints and loses his voice. Ali's traumatic past is revoked when his commanding officer mentions the breaches of cease-fire. The possibility of going through the same experiences again terrifies Ali and he loses his voice. Temel is another traumatized character who carries burden of his past with him. He had killed Greek Cypriot villagers to take Ali's revenge thinking he was murdered. Not being able to confess this to anybody tortures him. He cannot even go to the salt lake where dead bodies of Greek villagers are buried because memories of his past deed haunt him. By dealing with past traumas of Cypriots, Zaim is depicting the Cyprus conflict as a trauma on a communal/societal level. This is a succinct way to describe the problematic nature of the Cyprus conflict because as is pointed out by Tint (2010), "A traumatized society resembles a traumatized individual and exhibits many similar emotional difficulties, which manifest on the collective level" (246).

The fact that the main symptom of Ali's illness is loss of voice is significant because we realize that inability to communicate causes problems not only for Ali but for other characters as well. For example, Temel who does not talk about what he had done in the past is a tormented soul. He wants to tell the truth and clear his conscience. However, every time he records his confession on camera, he breaks the tapes. If only he could tell the truth and what he had done in the past instead of suppressing his memories, he would continue his life un-haunted by the past. "Suppression of painful memories" is believed to be another obstacle in front of process of reconciliation (Santa-Barbara 2007, 184). Only by revealing suppressed memories and bringing missing pieces together, can we face each other and start the healing process. At this point, talking appears as an initial step in facing a problem and its absence worsens conflict. Temel is aware of this and he encourages people to talk about their past. It is possible to see his efforts in making people voice their memories throughout the movie in different occasions. For example, he takes part in a UN project where casts of volunteering Cypriots from both sides are exchanged and placed into their former houses that they had to desert during 1974 events. Each cast is accompanied by a video of a person talking to the camera and telling his/her memories about his/her home. Ali's cast, which depicts him singing, is taken across the border to his former house without a footage of him talking since he has become 'voiceless' because of his illness. In another project, Temel organizes meetings at the sewage treatment plant to get people to talk about their suppressed memories to the camera and different activities such as role-playing to develop empathy.

While Temel is trying to heal his emotional wounds by working towards reconciliation, Ali tries to cure his physical problems with mud. Ali's encounter with mud starts when he has been assigned to border duty by the salt lake. In the same area, there is mud which is believed to have healing power among people. We see people with health problems getting mud from the area and covering themselves with mud. Another way of using mud for the purpose of healing is burying a cast of your problematic body part into the mud. Ali tries both ways to get his voice back and heal his leg. Ali and Temel's individual efforts for achieving a cure regardless of the nature of their problems stand for the collective efforts to heal wounds of the past and find a way to reach reconciliation.

Just like the metaphor of shadow in *Shadows and Faces*, mud is shown to have both curative and malevolent effects in the film. On the one hand, mud is believed to have healing qualities: People cover themselves with mud or bury 'muska' (charm) in the mud with the hope of finding a cure for their problems. The mud, on the other hand, hides secrets, causes trouble and it is believed to be cursed. According to the military, the mud is cursed because a cannon ball did not fire and killed some soldiers in the same area. The military 'punishes' the mud and assigns a private to guard it. Ayşe loses her baby when she is trying to bury the cast of Ali's leg deep in the mud. Corpses of two Greeks killed by Temel are buried in the mud and at the end of the movie Temel is shot dead by the mafia in the same place.

In fact, metaphors in Zaim's two movies are twofold, embracing opposite elements together. Shadow cannot exist without light and vice-versa. It is the intersection of light with an animate and inanimate object that creates and casts shadows. Mud is a mixture of water and earth and it is impossible to have mud without them. These metaphors appear as a succinct choice to deal with the relationship between the two communities with a shared past and geography living separately on a divided island.

Mud is the metaphor for the conflict between the two communities. Mud is a mixture: it is neither pure, nor clear. In *Mud*, Zaim uses this duality to accentuate the impossibility of drawing a line between the two communities and labelling one as the innocent and the other as the guilty party. He underscores that each side has been both the victim and victimizer of the Cyprus conflict. In the movie when Temel finally confesses that he had killed two Greek Cypriot unarmed men to take revenge and buried them into the mud, he not only faces his memories that haunt him but he also reveals an alternative to dichotomous 'us-them' discourse. What Temel discloses distorts the discourse of 'us' as the innocent victim and 'them' as the evil victimizer. Temel upsets this dichotomization by showing that victim can also be the victimizer and vice versa. In fact, *Mud* is the first film to question the clichéd approach to the Cyprus conflict (Aktürk 2010, 50) and to challenge the nationalist discourse shaped by binary opposition of

us/them. Before this film we see that conflict is reduced to the portrayal of ‘our’ suffering in the hands of ‘them’ (enemy) and the dehumanization of ‘them’ as the inflictor of conflict.³

The movie juxtaposes two different approaches to the question of reconciliation between two communities. Zaim provides us with both positive and negative reactions. On the one hand, despite what has been experienced in the past, some characters have faith in reconciliation and take part in bi-communal projects to encourage peace. Temel and Ali still have some unresolved issues with their past but they try to undo the past or look for forgiveness. This is an indication to keep hopes alive for a common future. On the other hand, the past experiences cannot be put aside easily, which makes it difficult to empathize with the other side as a pre-requisite to reconciliation. Ahmet (Ali Düşenkalkar), for example, believes that it is almost impossible to reconcile because making peace with the past cannot give Ahmet his lost leg or bring back the dead. Similarly, Halil prefers the past to be buried and forgotten. Zaim also underlines that it is a difficult task to achieve reconciliation especially when past memories shape the present and the traumatic and violent experiences cast a shadow on the possibility of living together in peace.

Prognosis and Therapy in Zaim’s Films

Zaim’s movies’ prognosis is that unless we face our past and demons, peace will not come. In *Shadows and Faces* he shows us some of the reasons for the escalation of the conflict and provides the prognosis for that period: violence causes more violence. This is displayed in the movie through the act of retaliation of killing people from each side to take revenge. The killing of Cevdet by the Greeks brought about the death of Dimitri at the hands of Turks. In *Mud* he tells us that peace will always be postponed unless we face our past instead of suppressing it. The fragmented lives of the main characters of the movie exemplify tragic consequences of living with suppressed memories of painful past.

In his movies, Zaim offers combination of multiple therapies. One of the remedies that the director-doctor proposes in his movies is confrontation. In *Shadows and Faces*, the emphasis is on confrontation with dark side of our nature. Zaim highlights the need for coming to terms with the darkness and anger in us. It is only by facing and fighting our demons does it become possible to start healing process. This is also similar to Jungian approach to the unconscious because “facing the shadows” is considered to be one of the main goals of Jungian psychoanalysis (Marlan 2010, 5). In *Mud* the necessity of confronting our memories and past is fore-grounded. Zaim suggests that coming to terms with the past is a primary step to find peace first as an individual, then collectively.

Remembering the past and memories are essential to facilitate confrontation. Zaim understands the role of memory in creating peace or conflict. For Zaim, memories play an important role in confrontation and helping resolve conflict. In *Shadows and Faces* photographs act like memories and juxtapose the past and present. Zaim uses photographs as tools for transition between scenes in the movie to create this effect. For example, while the story is flowing, a scene unexpectedly freezes into a still image and turns into a photograph before moving on to a new scene, mixing the narrative's present and past. To illustrate, the first scene that turns into a photograph is that of Anna's living room with no one in the photo. Much later in the movie, the missing part of this photograph is provided by Veli: A photo of Anna's relative Maria standing in the corner of Anna's living room. The time these two pieces are brought together, the story of the bitterness between two brothers is revealed. Two brothers, Salih and Veli have fallen apart when Salih punished his brother for stealing from him, and Veli, working as an apprentice to his puppeteer brother seduced Maria whom Salih loved to take his revenge. In the movie, by remembering this past event and telling it to Veli's daughter, Salih faces his shadow that caused a conflict between him and his brother. Veli explains to Ruhsar that he has told her the story so as to stop shadows from growing because only if memories are faced and shared can the characters get rid of their shadows.

The choice of using photographs is interesting because it also brings to one's mind the question of reality, which is also brought up in the cave allegory with respect to the idea of shadow. A photograph is like a proof of what has happened in the past in a particular moment in time. As Kuhn (1985) notes: "A photograph stands as evidence that whatever is inside the frame of the image 'really' happened, was 'really' there: it is authentic, convincing, true" (26). In the movie, when we see the photograph of Anna's living room, we think we see all there is to see; however, only when Veli provides us with the torn piece of the photo, do we realize that there is more to what we initially saw.

To a certain extent, casts in *Mud* are also used to evoke memories of the past. Casts are, in a way, like still photographs in the sense that they are the duplicates of 'real' things and they are to be looked at to recollect the past. Temel's casts reveal his concern for the revival of memories.

Just as photographs and casts evoke memories for the characters in these films, Zaim's movies serve as memories for us. In fact, as expressed by Radstone (2010) "Memory has been conceived of by analogy with cinema, and in a reverse move, the cinema – and specific types of film – have been understood to be analogous with or even to be modes of memory" (326). Since the stories in these movies are similar to the actual experiences of Cypriots on both sides, movies act as a means of remembering the past and reviving memories. This is an important task because remembering is a prerequisite to forgiveness, which is vital for reconciliation efforts in conflict-ridden communities.

Truth telling also appears as a potential way of healing and therefore an important ingredient of reconciliation process. This is true for both films: In *Shadows and Faces*, Veli's attempt to unravel the reason of dispute between him and his brother, Salih, can be seen as an essential part of healing process because the purpose behind telling the story to Ruhsar is to prevent things from getting worse in his family. In *Mud*, in one of the meetings at sewage treatment plant, when participants are asked to take part in role playing and pretend to be someone who used violence against the Greeks, Ali describes what Temel had done as if it had happened to him. This encourages Temel to confess that he had killed two unarmed men in 1974. After this meeting, Ali gives up his obsession with mud and he, in fact, unearths casts of his leg and head from the mud in the salt lake.

Zaim also shows us what happens if the correct therapy is not applied. He tells that forgetting and burying the past hoping that it will go away is the wrong approach to adopt. This is reinforced in *Shadows and Faces* with repeated reference to the act of burying Karagöz and Hacivat puppets. The burial of guns and puppets and then their recurrent re-appearance is Zaim's warning to the audience: when we repress our memories without questioning or confronting them, the problem will resurface again. Burying things into the ground appears almost synonymous with the act of repressing. Similarly, in *Mud* Ali's efforts of burying cast into the mud with the hope of healing himself is not a real solution. Burying and hoping that problems will disappear is not the remedy. Zaim's films promote facing the past by reviving memories for healing purposes, instead of burying painful memories hoping that they will never see the sun again.

Shadows and Faces depicts past and plays with the notion of the shadow whereas *Mud* dwells on light and the sun while depicting the present times. This indicates that despite the shadows of the past, Zaim is hopeful about reconciliation in Cyprus. Zaim also depicts this idea of hopeful future in *Mud* by using the subject of fertility. Ayşe survives mafia's persecution and finds a solution to her inability to have a child by using bi-communal sperm donor project. She gets pregnant with Oya's daughter's frozen eggs and Ali's sperms in her womb. At the end of the movie we see her on a bright sunny day with her two boys at the beach looking at the horizon. Accompanying her is a cast of a Greek woman sitting on a chair. Zaim envisages hope in the horizon for the two communities who have forgotten to live together.

Closing Remarks

Zaim's movies are cinematic manifestos of his search for reconciliation with his past, his memories and his Cypriot identity. With *Mud* and *Shadows and Faces* he explores causes of the conflict and suggests some therapeutic processes necessary for reconciliation between the two communities through an intricate

use of metaphors. In so doing, Zaim encourages us to question both past and present: not only how things were but also how we see them now.

Zaim does not approach the Cyprus conflict as a Gordian knot; he sees hope for the future – but only if we are ready to face our demons. Furthermore, it becomes obvious that for Zaim, it is not constitutional restructuring that is necessary for peace building. Peace should grow within an individual before peace efforts between the two communities should be realized. Zaim points towards the fact that there cannot be peace unless we find peace in ourselves and make peace with our past.

Notes

¹ Both movies are awarded at international festivals: *Mud* received the UNESCO Award at the Venice Film Festival, and *Shadows and Faces* won the Turkish Film Critics Association Award at the 47th International Antalya Golden Orange Film Festival. The same movie also won the best film award at the 22nd Ankara International Film Festival and brought Zaim the best film director award. More detailed information about awards Zaim's movies won can be found at (<http://www.imdb.com/name/nm0952077/awards>).

² Golifa (also known as gollifa) is a traditional Cypriot food prepared with wheat, nuts, raisins, pomegranate, and sesame seeds. It used to be put on the houses' roofs to scare away a dark demon perching on the roofs at nights.

³ *Mud* and *Shadows and Faces* are not the first films about Cyprus in Turkish cinema. Agah Özgüç (2004) chronicles approximately twenty movies made about Cyprus between 1959 and 1974. These movies internalize the nationalist discourse of us-them, glorifying 'our' side and demonizing 'their' side.

References

- Aktürk, A. S. (2010). Çamur'da yakın geçmişle yüzleşme: Uzlaşma mümkün (mü)? In A.D. Topçu (Ed.), *Toplumsalın eleştirisinden geleneğin estetiğine yolculuk: Derviş Zaim Sineması* (pp. 50-56). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Aydemir, Ş. (2011, February 19). Karagöz'ün arada kalmışlığı bu filme esin kaynağı oldu. *Radikal*. Retrieved January 12, 2012, from <http://www.radikal.com.tr>
- Churchill, C. (2001). Lessons we've learnt. In A. Kiernan (Ed.), *Voices for peace* (pp. 3-4). London: Scribner.
- Elliot, J. (2001). The devil's complaint. In A. Kiernan (Ed.), *Voices for peace* (pp. 225-30). London: Scribner.
- Galtung, J. (1996). *Peace by peaceful means*. London: Sage.
- Hart, D. L. (2008). The classical Jungian school. In P. Young-Eisendrath & T. Dawson (Eds.), *Cambridge companion to Jung* (pp. 95-107). Cambridge: Cambridge University Press.

- Kuhn, A. (1985). *The power of the image: Essays on representation and sexuality*. London and New York: Routledge.
- Malone, P. (2008). From conflict to reconciliation in world cinema. *Studies in World Christianity*, 14, 108-124.
- Marlan, S. (2010). Facing the shadow. In M. Stein (Ed.), *Jungian psychoanalysis: Working in the spirit of C.G. Jung* (pp. 5-14). Illinois: Open Court Publishing.
- Miller, J. C. (2004). *The transcendent function: Jung's model of psychological growth through dialogue with the unconscious*. Albany, NY: State University of New York.
- Özyurt, O. (2003, August 28). Evet, *Çamur* Kıbrıs filmi. *Radikal*. Retrieved February 26, 2012, from <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=86713>
- Parenti, M. (1992). *Make-believe media: The politics of entertainment*. New York: St. Martin's Press.
- Plato. (2007). *The Republic* (B. Jowett, Trans.). Radford VA: Wilder Publications. (Original work n.d.).
- Radstone, S. (2010). Cinema and memory. In S. Radstone & B. Schwarz (Eds.), *Memory: Histories, theories, debates* (pp. 325-342). Bronx, NY: Fordham University Press.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T., & Miall, H. (2011). *Contemporary conflict resolution* (3rd ed.). Cambridge: Polity Press.
- Santa-Barbara, J. (2007). Reconciliation. In C. Webel & J. Galtung (Eds.), *Handbook of peace and conflict studies* (pp. 173-186). Oxon: Routledge.
- Sharp, D. (2001). *Digesting Jung: Food for the journey*. Toronto: Inner City Books.
- Tint, B. (2010). History, memory, and intractable conflict. *Conflict Resolution Quarterly*, 27(3): 239-256.
- Yüksel, M. (2010). Çatışmadan uzlaşmaya tehdit ve öteki algısının önemi: Üçüncü taraf olarak Zaim filmleri. In A.D. Topçu (Ed.), *Toplumsalın eleştirisinden geleneğin estetiğine yolculuk:Derviş Zaim Sineması* (pp. 26-39). Ankara: De Ki Basım Yayım.
- Walker, S. F. (2002). *Jung and Jungians on myth*. New York: Routledge.
- Wolfsfeld, G. (2004). *Media and the path to peace*. Cambridge: Cambridge UP.
- Zaim, D. (Director). (2003). *Çamur (Mud)*. Turkey: Downtown Pictures.
- Zaim, D. (Director). (2010). *Gölgeler ve Suretler (Shadows and Faces)*. Turkey: Marathon Film.

Music in Zaim's Film *Shadows and Faces* (*Gölgeler ve Suretler*): Shadow or Face?

Aslı GİRAY*

There has been a great change in the function, character and purpose of film music, from the days of the silent film, where live music was used to drown out the noise of the projector and add aural atmosphere to the visual narration, or to provide a diversion between scenes, to the days of elaborate movie soundtracks. In fact, nowadays, original music written for films often transcends the meaning in the film and becomes accepted and popular as a work of art, surviving independently of the film. Many films are remembered for their theme songs, which continue to thrive and become so popular that the film itself vanishes into the background, and is only recalled when the theme song is heard again. In these cases, it could be said that the music reminds one of the film, rather than the other way round. Taking into consideration that when *non-diegetic* music is used in film, in other words when the source of the music is not visible on the screen, it is generally a representation of what is *not* present at that moment; it is important to be able to analyze just what the music is representing and if this correlates with the visual representations with which it is coupled. The acts of enunciation, both of the 'speaker' (a character in the film, or a specific visual cue) and the musical passage, as well as the 'enunciated' should undoubtedly be similar if the message at hand wants to be reinforced rather than confused.

If one looks at film as a text, we can easily say that it is a text made up of many texts, a multi-text as such. Many elements in film, of which music is one, come together to work towards a common goal, bringing about *intertextuality* on many levels. Thus, the texts override each other, reinforce each other, but also sometimes contradict each other, whatever the director thinks works best to reach the final goal, or deliver the intended message. Music as one of the major dimensions in this *filmic multi-text* has many functions, some of which are creating an atmosphere of time and place, hence color, bringing out unseen implications or thoughts; acting as a natural background filler; building a sense of continuity and holding together the montage, or providing theatrical buildup of a scene and giving a sense of finality. Film music in the past was sometimes written especially for a certain film, but sometimes already existing pieces of Western classical music were chosen. In the early days of sound film, various tracks of music were prepared and built into a library of pre-existing melodies, representing various emotional states and moods, and were then used whenever they suited a certain scene. When we look at film music today, we almost always come across *original music*, written especially for the film with close

* Eastern Mediterranean University, Department of Music, Famagusta

cooperation between the director and the composer. Even if pre-existing music is used, it is chosen meticulously based on a certain philosophy, or to create irony, never at random or for superficial reasons. In other words, the music is an integral part of the film, on the same level as the screenplay, the cinematography or the acting. And well it should be, because music which does not succeed in going hand-in-hand with the other elements of the film will diminish its value and will cause it more harm than good.

There are numerous views on what ‘good film music’ should be like. Composer **Nino Rota**, well-known for his music in the Godfather trilogy, sees his film music as his practice “to produce music for film that keeps itself apart as music, which runs alongside the film and doesn’t submit itself to it, only adapts itself materially.”¹ In the context of working with Fellini, Visconti, and Zeffirelli, he speaks of music that “expresses above all the spirit of the film rather than the materiality of the succession of images.”² The main theme in the Godfather films, the waltz with nostalgic instrumentation (trumpet or mandolins), shows a tendency towards melancholy, contrasting with the violence and bleakness of the narrative. Richard Dyer calls this type of music “disjunctive” (Goldmark et al, 2007, 253). Krin Gabbard argues that there is a problem with using jazz in cinema, and argues that “If it’s too good – if we actually find ourselves listening to the music – it’s no good” (Goldmark, 264). Since the early days of cinema, the music has been relegated to the background and must not interfere or override the visuals. Film music scholar Claudia Gorbman (1987) describes standard film music as invisible and “inaudible.” According to her, the music is meant to be felt, but not listened to. This is somewhat contradictory to what Nino Rota argues.

Successful film music helps the viewer to engage more with the message of the scene, or the whole film, by drawing attention to the visuals, not taking away from them. The music forces the viewer to think in a certain way, finding meanings which are not brought across solely by the visual information. This is expressed as such by director Kieslowski (director of the trilogy *Blue, Red and White*): “You can describe something which ... doesn’t exist in the picture alone or the music alone. Combining the two, a certain meaning, a certain value, something which determines a certain atmosphere, suddenly begins to exist” (Paxman, 2006, 156).

In classical film theory, the operation of sound in relation to the film was described in one of two ways: it was either parallel or in counterpoint to the visual image. This assumed that meaning was already contained in the visual image and that sound would only reinforce or alter what was already present (Kalinak, 1992, 24). Eisenstein and Pudovkin in their “Statement on Sound Film” commented that “only a contrapuntal use of sound in relation to the visual montage piece will afford a new potentiality of montage development and perfection” (Eisenstein, 1949, 258). Although this would have been correct in

relation to the films being made at the time, when we consider the original music written for art films today, music does not only alter what is presented by the visual information, but can be a times, the information itself, providing the viewer with messages that the visuals do not. Thus, music becomes the dominant text, drawing attention to itself and that which it is representing. In such cases, music neither reinforces nor contradicts the visual text, it *becomes* the narrative. Kalinak (1992, 30) understatedly supports this view by writing that “narrative is not constructed by visual means alone... music works as part of the process that transmits narrative information to the spectator, it functions as a narrative agent.” From a psychoanalytical paradigm, Gorbman (1987, 64) asserts that film music sends messages through activating unconscious memories, creating a kind of trance, “lowering the threshold of belief” and “bypassing the usual censors of the preconscious.” If this is the case, music has the effect of luring the viewer into the film such that the viewer identifies closely with the character(s) and becomes part of the narration. Music, in other words, is so effective that beyond making the film more ‘believable,’ it allows the viewer to actually “live” the scenes as well as genuinely feel the emotions that are being communicated. In other words, it allows us to feel empathy and form a certain bond with the characters.

Writer and philosopher on aesthetics of music, Theodor Adorno states that

Music resembles language in that it is a temporal sequence of articulated sounds which are more than just sounds. They say something, often something human. The better the music, the more forcefully they say it. The succession of sounds is like logic: it can be right or wrong. But what has been said cannot be detached from the music.” (Hamilton, 2007, 165)

In another instance, he states that “No art can be pinned down as to what it says, and yet it speaks” (Adorno, 1998, 1). This is especially true of music. When it is not attached to any visual information, as in absolute music, the listener forms his/her own ideas as to what the music is saying, coupled with past experiences, memories, culture and personal traits. When music is heard together with visuals and other sounds, as in film, it is able to speak even more clearly and more uniformly to each person, as most viewers have similar emotional reactions to the same music when watching a film.

The present study aims to examine such interrelations of film and music in Turkish Cypriot director Derviş Zaim’s latest film *Gölgeler ve Suretler* (Shadows and Faces), with original music written by Greek Cypriot composer Marios Takoushis. The aim is to seek answers to such questions as: “How does the music function in this film? What does it add to the general text and the screenplay? Is it used as a narrative tool or does it represent certain characters, acting as *leitmotifs*?” The main themes of the film are concepts such as war and peace, remembrances, facing history, coming to terms with our mutual past on the island, and individually formed realities, as well as the struggle for survival

and recognizing oneself. The study will focus on the role of the music in bringing across these themes through a detailed analysis of where music is used in the film, how it is used, whether there are any repetitions of musical excerpts and their placement in scenes, the general aesthetic value of the music, as well as its universal and local elements.

Analysis of Music in *Shadows and Faces*

French film scholar Michel Chion approaches the issue of vision and sound by stating that “human vision, like that of cinema, is partial and directional” while “hearing is omnidirectional” (Chion, 1999, 17). He uses the word *acousmatic*, a term which was brought forth by Pierre Schaeffer in the 1950s, to refer to a sound which can be heard without its source being seen (Chion, 18). The original meaning of the word ‘acousmatic’ goes back to a Pythagorean sect whose followers listened to their Master speak behind a curtain, so as not to be distracted from his message (Chion, 19). Although this mainly refers to the voice of characters off the screen, hidden from view in some way, it can also be related to nondiegetic music, which is also acousmatic, since it can be heard but its source is not seen. Chion assigns the term *acousmetre* (a French neologism made from “etre acousmatique,” or acousmatic being) to any voice without a face, a kind of “talking and acting shadow” (Chion, 21). Any voice that is heard on a radio, a telephone, or unseen due to any other circumstance presents itself as an acousmetre in film. Music, it can be argued, is also an *acousmetre*, as it also represents a character, the emotions or inner thoughts of that character, and becomes the voice of the narration, but cannot be seen. In other words, music actually tells us something, presenting it not in the form of words, but in an alternate form of communication. It is the *invisible actor*.

This idea of music being another actor in a film, or a representation of an actor in the film, is actually a demonstration of how music has the power to become a ‘subject’. In fact, music can be a subject in more ways than one; both as subject in terms of a person or character, and/or subject in terms of the main idea of the film. We see this in the music of *Shadows and Faces* with Takoushis’ use of instruments. He chooses two main instruments, the piano and melodica, as the main ‘voices’ of his expression. They are in fact *acousmetres*. These two instruments represent the two communities, and we see that for scenes exclusively with Turkish Cypriots, piano is mostly used and for those which are dominated by Greek Cypriots the melodica is at the forefront. This becomes especially striking towards the end of the film where the armed conflict begins to take lives in a sequence of rising tension. The Turkish Cypriot shepherd’s death is accompanied by melodic fragments on the piano, whereas the scene where Greek Cypriot villager Hristo is crying over his dead mother Anna is accompanied with similar musical motifs played with the melodica. The two instruments are found together in many instances of the music, reflecting the

interaction of the two communities, sometimes peacefully, and sometimes in conflict. I was fortunate enough to correspond through email with Marios Takoushis, and when he gave me an overview of how he approached the music, he supported my ideas, as he also mentioned that the two instruments, which are similar in their structure (both have a keyboard) reflected the two communities on the island, which he believes have little which is not common. This is true, as both communities share many concepts in the film, including the shadow theatre, the general way of village life, the cafes, and the food. One specific food, "gollifa"³ becomes an important signifier in the film, eaten by the young and less peaceful members of both communities (Hristo and Ruhsar). It represents evil and is thrown on the roofs by Anna, who believes that this act will chase the devil away.

Takoushis mentions that he "wanted to compose something which had an impact but at the same time was subtle and not over the top" since the movie itself was "very strong."⁴ This is a commendable trait for a film music composer, as he supports the view of many notable composers that the music should not overshadow or overpower the film, but rather work with it in a subtle way. In other words, as always, "less is more." Takoushis achieves a considerable amount of emotion and atmosphere with very few notes and fragmented themes rather than complete melodies. The musical fragments have an improvisatory character, not really reaching a perceivable goal but rather reflecting meandering thoughts and speech. In other words, the music achieves rhetoric through its use of melody and rhythm. There is a continuous interaction between fragmented musical motifs between the two instruments, which are supported at times by a viola drone (continuous bass sound). The music is modal (musical scales dating back to ancient Greek music), carrying the traits of maqams⁵ in quality, reflecting aspects of both Greek and Turkish music, hence representing both communities in the film. This may aim at reminding us of our common past and how much we actually share on the island. Hence, the music makes us attain remembrances and serves the message of the film, since remembrance is one of Zaim's major concepts, and can lead to forgiveness and peace.

The opening music, consisting of an exchange of short improvisatory musical motifs between the piano and melodica is effective in establishing the general philosophy of the film, drawing on various aesthetic characteristics. This presentation of fragmented, indefinite, ambiguous pieces of music establishes a sense of uncertainty and tension. The music can be said to be a 'shadow' rather than a 'face' at this point, as it says nothing of certainty but is full of meaning which is hidden behind the curtain, much like the metaphors in shadow theatre. The fragmented music may also reflect the fragmentation of people, their migration, and being separated from their homes and loved ones. The improvisatory style reflects the uncertainty of the people about their future, and their effort to live each day as it comes, to stay above the troubles, to make the

best of the present circumstances, in other words, their improvisation of life from day to day. Just as the scenes are laden with shadows and darkness, where nothing is as it seems, the music carries the same qualities of uncertainty, darkness and sad contemplation.

Takoushis has written six short themes, containing similar melodic and rhythmic traits, which he uses over and over again with minor variations on the use of dynamics, tempo, instrumentation and length. He states that his preferred way of working is that he likes “writing themes not specifically for each character but more for emotional states.”⁶ The themes are generally sorrowful and contemplative, with only one pleasant and relatively longer melody, which is used in three scenes that carry happier emotions: when Greek Cypriot neighbor Anna goes back to the Turkish Cypriot refugee ‘Karagozcu Salih’s home to retrieve his puppets and old photographs (reminding us of a happier past); when Ruhsar, his daughter, arrives in the city of Famagusta (a new place and possible sanctuary, where Turkish Cypriots are safe), and her return to the village to bring back news from the Turkish commander and reunite with her people. Although most of the other themes return at the end of the film and carry us through the credits, this pleasant theme is never heard again. In scenes where there is tension and unpleasant events, the approaching danger and catastrophes are foreshadowed by the music, which contains intervals of tritones⁷ and is supported by a string tremolo in the bass to create agitation. This theme is used in scenes where Anna and the Turkish Cypriots are confronted by Greek police, when Ruhsar has nightmares concerning the shadow puppets, when the Turkish Cypriot villagers are lighting fires at night to appear greater in number, when the Turkish Cypriot shepherd Cevdet is shot by Greek police, and also when the Greek Cypriot shepherd Dmitri is approached and killed by the Turkish Cypriot youth as revenge for Cevdet’s death. All of these scenes are points of heightened tension and excitement, resulting in unpleasant events where people get hurt. Only in the case of Ruhsar’s dreams, the unpleasant experience culminates in a positive outcome. The nightmares provide her with revelation and a changing view on the significance of shadow theatre, as well as new insight into the meaning behind what the puppets say about people’s shadows as opposed to their appearances.

Music is used mostly where there is no dialogue. Hence, it functions in connecting the scenes and preserving the continuity of the narration, speaking for the characters and telling the story where there are no words. It denotes their emotional states, echoes the thoughts of the characters, warns us of upcoming events, creates a general mood or atmosphere, builds tension, accompanies action to create more excitement and reminds us of the past. In scenes where music is used together with dialogue, it supports the content and nature of the conversation, whether it is negative as during Ruhsar’s encounter with Greek police on her way to Famagusta on the bus, or positive as during her reunion

with the Turkish Cypriot villagers and her uncle Veli upon her return from the city. The sad musical fragment appears during conversations between Veli and Anna, as she throws *gollifa* on the roof to ward off evil, and also during Veli's explanation to Ruhsar about his past conflict with her father, his admittance of guilt, and their mutual apologies as well as reconciliation with their respective 'shadows.' The music in these cases adds drama to the scenes, as well as asserting their significance as moments of revelation and major milestones in the scenario.

The *absence* of music is as effective as its presence. Absence of sound can be used to accentuate moments, emotions or ideas, leaving the viewer alone with the visual information to form his/her own meaning without any implication posed by the music. This is especially effective in a scene when the music ends to leave us alone in the field under a solitary olive tree, where sheep are left without a shepherd, as Cevdet has just been killed by Greek policemen. The fact that the music comes to an end also signifies that Cevdet's life has come to an end, and now there is only the sounds of his sheep.

The use of the *same* musical theme, excerpt or motif, hence the creation of repetition, carries deeper implications. This technique acts as a reminder or as a representation of a past event or character. It is generally used to bring back a theme in the narrative, such as sorrow, danger, or remembrance. Repetition may imply the return of ideas or events in the mind of the actors, allowing the viewer to see them in a new light each time they return. Takoushis very successfully applies this technique, using the same melodic fragments for scenes where the villagers are in motion, going somewhere or looking for something, in other words, setting on a journey, both literally and metaphorically. In other scenes, similar improvisatory themes are used where the Turkish Cypriot villagers are seated around a candlelit table, in the presence of shadows, talking about the conflict, how to fight back and the approaching possibility of death. In such scenes, the music functions more as a creator of atmosphere and representation of the psychological state of the characters. Hence, use of the same theme implies a similar emotional state, one that we have experienced previously. In this case, we are made aware of what we should expect and how we should interpret the current events. Music allows us to make sense of the scene and provides us with valuable insight into the greater message behind the scenes, giving us access to the deeper meaning which is not always apparent in the dialogue or the actions.

There are very few scenes where *diegetic* music (where the source of the music can be seen on the screen and is a part of the narration) is used in the film. Two such instances occur when the Turkish Cypriot shepherd Cevdet sings the Turkish folksong "Konyalım." The first instance is in the fifth scene of the film, where the puppeteer Salih and his daughter are getting ready to go to town in Anna's car, a relatively dangerous action which actually has detrimental results.

This is the last time Salih is seen by his brother Veli, whom he tells to bury the puppets in case he does not return. The second instance of Cevdet singing the same folksong occurs towards the end of the film, on his way to bury the puppets belonging to Salih (whose whereabouts or even whether he is dead or alive is not known anymore). The puppets are believed to torture the soul of the puppeteer if they are not buried after his death, and to bring misfortune to all others who remain. Although the scene is mysteriously sinister, the song is joyful, as well as Cevdet's rendition of it. In fact, in both instances, the diegetic music is a signifier of an important event, and one that is not pleasant. The use of music which is *opposite* in character to the scene works towards the creation of irony, a very effective tool in creating striking moments which in turn form strong emotions. Irony draws the attention of the viewer and causes him/her to look for a deeper meaning. In this case, the music allows us to sense that something not so joyful is going to happen and that a dark future awaits Cevdet in spite of his happy state. The sheer presence of such a joyful song in the middle of such a troubled time makes the scene all the more poignant. It shows that daily life goes on in spite of conflict or even war, and that some people like Cevdet, who have a different mental state than others, are able to be joyful and oblivious to what goes on around them. The song, in addition to warning us of approaching danger, expresses a certain meaninglessness which is inherent in life and makes us realize how fast our situation can change. Cevdet is singing joyfully at one moment, but is shot and killed at another, shortly afterwards. The only other instance of diegetic music occurs in the last scene of the film, when Salih is singing as he puts on shadow theatre for refugees collected together in a courtyard among ruins in Famagusta. In this case, the music is part of the narrative, as Salih tells the story of how he lost his daughter, and continues to sing after they are reunited, uttering the last words of the film. These are in fact of utmost importance, as they summarize the message of the film: Salih sings "maybe one day we will become good people and we can come out of the cave (alluding to Plato's cave analogy) without fear." Hence, the music actually says the last word.

When one considers the complete soundtrack of a film, sounds other than the music also gain importance and come forth as carrying similar functions. Church bells carry such importance in the film as part of the diegetic music, heard when Cevdet is shot by the Greek police, and again when the gun fighting starts between the Turkish Cypriot villagers and Greek Cypriot police, joined by the Greek Cypriot villagers towards the end of the film. The sound of church bells acts as a sign of alarm and also asserts Greek presence as it signifies Christianity. Although members of both communities are killed, in this case it is the Turkish Cypriots who are forced to flee and to leave their homes, hence they are portrayed as the weaker party. The 'music' (church bells) expresses much more than is actually seen.

Conclusion: Music as Both *Shadow and Face*

Music in this film is not only a connecting braid which carries us from one scene to the next, but is an important dimension which acts as a 'shadow', reflecting the characters, their inner worlds and their emotional states. Just as the significance of several still photographs, which take shape at the closure of a number of scenes, move us from the present to the past and vice versa, the music also carries us from one dimension to the other, as each present event also becomes a past memory. This travel in time is facilitated by the music, which is itself a temporal art, and unfolds over time, not *being*, but continually *becoming* something, mostly remembrances.

As the film considers the fact that every person has a shadow and a face, a dark side and one that is visible, and is based on the concept of reconciliation through coming to terms with one's shadow, the music is used to accentuate such moments of revelation and thus draws more attention to the cinematic message. The puppet theatre common to both communities, where we see the shadows of the characters Karagöz and Hacivat and not their actual faces or appearances, acts as a metaphor and tells us to look for the truth behind what is actually seen. The musical themes, presented by two major instruments which follow and interact with each other through the scenes, resemble a face and its shadow at times, making us aware of the actual visible character and his/her invisible darker side at the same time. The music itself is not visible, but rather represents the characters and their psyches through aural concepts, enabling us to 'see' behind the faces and delve into their shadows.

The idea of there being more to everything we see is reflected by the nature of the music, which is itself ambiguous, incomplete, everchanging but insistently similar at the same time. The fragmented nature of the music reflects the fragmented souls of the characters, and the musical ambiguity with no certain melody, form or goal, reflects the circumstances which force the characters to be a remnant of their good and bad sides simultaneously, hence their psychological ambiguity. As the music begins to assert itself more and more, the characters are forced to face their shadows and come to terms with how the events are affecting their lives. Love and hate, trust and fear, compassion and violent feelings exist side by side within the same person, as they are torn between continuing their past peaceful life and helping their neighbors from the 'other' community, or having to fight against them to protect their personal existence and loved ones. The contemplative and agitated character of the music which seems to hover over the film like a dark cloud reflects this dilemma which is experienced especially by the main characters Veli and Anna.

The fact that there are two main instruments in the film bring to mind the significance of dichotomies, concepts such as Turkish and Greek, good and bad, face and shadow, love and hate, and fight or flight. Since the music reflects emotional states, confirmed by the composer himself, then it must actually reveal

the shadows of the characters, because they cannot hide their feelings, nor fake them, as emotions are genuine, innate and instinctive. Although people try to hide their shadows in most instances, because they show their weaknesses, they are revealed through actions and behavior which is a result of emotions triggered by these shadows. It would not be wrong to say that the music in the film is instrumental (no pun intended) in revealing the characters' shadows, thus forcing them to face these shadows. Ultimately, the music can be considered an integral part of the narration and an invisible actor, who plays the role of intermediary and facilitator.

Takoushis' music carries the traits of both communities, hence reminding us of our shared culture and mutual past. The film and the music are about two communities of people, but also bring them together as one community, because after all, they are all human beings trying to live life and to survive under the circumstances, with their good and bad sides. They are neighbors who have shared a common past and yet they feel they should be enemies and that they cannot trust one another because of their ethnic differences and conflicting interests imposed by the authorities. The music reminds us throughout the film that just like our music, we are ultimately one and the same, people who need love and peace. As director and writer Zaim personally expresses, a mutual future is possible only if we forgive through remembrance. Facing the truth about our past is crucial for reconciliation as "we can only forgive what we know."⁸ Maybe the only way we can reach a resolution, both personally and as two communities, is if we *face our shadows*. Remembrance and the acknowledgement of our mutual pain will in turn bring hope for a peaceful future.

Notes

¹ From an unpublished interview with Guido Vergani, quoted in Pier Marco de Santi, *Nino Rota. Le immagini e la musica* (Florence: Giunti, 1992), p. 46. In *Beyond the soundtrack*, p.251.

² In an interview with Giorgio Saponaro for the Pugliese edition of *Il Tempo* (5 November 1967), p. 4; reprinted in Dinko Fabris, ed., *Nino Rota compositore del nostro tempo* (Bari: Orchestra Sinfonica di Bari, 1987), pp. 31-32. In *Beyond the soundtrack*, p.253.

³ A traditional Cypriot food consisting of boiled wheat, sesame seeds, raisins, pomegranate seeds and silvered almonds.

⁴ Email correspondence with Marios Takoushis, Feb 2012.

⁵ Musical scales outside of the major/minor system, containing quarter tones, found in traditional Turkish art music.

⁶ Email correspondence with Marios Takoushis, Feb 2012.

⁷ Two notes which form the interval of three whole tones; a dissonant interval which is generally used in classical music to represent evil.

⁸ Derviş Zaim in an interview found in the *Gölgeler ve Suretler* DVD released by D Yapım, Istanbul.

References

- Adorno, T. (1998) 'Music and language: A Fragment', in his *Quasi una Fantasia*, trans. R. Livingstone, London: Verso.
- Chion, M (1999). *The voice in cinema*. (C. Gorbman, Ed., Trans.). New York: Columbia University Press. (Original work published 1982)
- Dyer, R. (2007). Side by side. Nino Rota, music, and film. In D. Goldmark, L. Kramer, & R. Leppert, (Eds.) *Beyond the soundtrack: Representing music in cinema* (pp.246-259). Berkeley: University of California Press.
- Eisenstein, S. M. (1949). *Film form*. (J. Leyda, Ed. and Trans.). New York: Harcourt, Brace, and World.
- Goldmark, D., Kramer, L. & Leppert, R. (Eds.) (2007). *Beyond the soundtrack: Representing music in cinema*. Berkeley: University of California Press.
- Gorbman, C. (1987). *Unheard melodies: Narrative film music*. London: BFI.
- Hamilton, A. (2007). *Aesthetics & Music*. London and New York: Continuum International Publishing Group.
- Kalinak, K. (1992). *Settling the score*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Kieslowski, K. (Director). (1993) *Three Colours Blue* (Motion Picture). France: Marnin Karmitz/MK2 Productions SA.
- Mera, M. and Burnand, D. (Eds). (2006). *European Film Music*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Paxman, J. (2006). Preisner-Kieslowski: the art of synergetic understatement in *Three Colours: Red*. In M. Mera and D. Burnand (Ed.), *European Film Music* (pp. 145-162). Hampshire: Ashgate Publishing Limited.
- Zaim, D. (Director). (2010). *Gölgeler ve Suretler* (Motion Picture). Istanbul: Yeşil Film and Maraton Film.

KKTC’de Kadının Politik ve Ekonomik Konumu

Şule L. AKER*

Giriş

Günümüzde, ülkelerin gelişmesinin sadece gelir düzeyiyle ölçülemeyeceği anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Bir ülkenin toplam geliri artabilir, ancak bu gelir artışının ne oranda o ülkede yaşayanların insani gelişmesine katkı koyduğu, yaşam kalitesinin ne düzeyde olduğu, gelirlerin nasıl dağıldığı, adil ve demokratik bir sistemin varlığı gibi konular da en az gelirler kadar önemlidir. Yaşam kalitesinin yükselmesi ve adil ve demokratik bir ortamın oluşması bir ülkede yaşayanların refahını ve yaşam kalitesini arttıran unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu koşulların en önemli göstergelerinden birisi de cinsiyet eşitliğidir. Cinsiyet eşitliği, bir ülkede kadın ve erkek vatandaşların fırsatlardan, gelirlerden, refahtan eşit olarak yararlanmalarını öngörmektedir. Kadın-erkek eşitliğini ölçülmesi için bazı göstergeler kullanılır. Örneğin, parlamentoda kadın ve erkek milletvekillerinin oranı, kadın ve erkeklerin eğitim düzeyi, yönetici konumlarda kadın-erkek oranı, işgücünde kadın ve erkeklerin oranı, kadınların ve erkeklerin çalışma yaşamındaki oranı gibi göstergeler, bir ülkede kadın-erkek ayrımcılığını ölçen göstergelerden bazılarıdır. Araştırmada, bu göstergelerde KKTC’nin durumu tespit edilmeye çalışılmıştır. (http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Tables_rev.xls)

Cinsiyet ayrımcılığı bir ülkede bir çok açıdan refahın ve yaşam kalitesinin düşmesine neden olur. İlk olarak, kadınların eğitimden, çalışma ve üretime katılmasından mahrum edilmesi, ülke kaynaklarının verimsizleşmesine yol açar. Çünkü bu şekilde bir çok zeki ve yaratıcı kadın ülkenin kalkınmasına ve ileri gitmesine katkı koyamayacaktır, ve ülke bu kaynakları değerlendirmemiş olacaktır. Diğer bir deyimle ülkenin daha iyiye gitmesine yardımcı olabilecek kaynaklar atıl bırakılmış sayılırlar. İkinci olarak, kadınların politik ve ekonomik yaşama katılmamaları demokratik açıdan bir zaaf olarak ortaya çıkar. Bir anlamda toplumun yarısı, o ülkenin yönetiminde söz sahibi olamamaktadır ve temsil edilememektedir. Sadece toplumun yarısının temsil edildiği ve yönetime katıldığı bir ülkede ise demokrasiden bahsetmek çok zordur. Üçüncü olarak, sadece erkeklerin ekonomik ve politik gücü elde tutması, o ülkede “birinci sınıf vatandaşlar” ve “ikinci sınıf vatandaşlar” gibi hiyerarşik, katmanlı bir sosyal yapı oluşturur ki, bu da kadın-erkek arasında sürtüşmelere, gizli düşmanlıklara, birbirine hınç duymaya, kısaca toplum bireyleri arasında sevgi ve saygı eksikliğine yol açar. Böyle bireylerin birbirleriyle kavgalı olduğu toplumlar ise yapıcıdan çok yıkıcı, mutsuz, umutsuz ve enerjilerini boşuna tüketen sosyal

* Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi, İşletme Bölümü

yapılar oluştururlar. Dolayısıyla, kadın-erkek ayrımcılığı kadınlar için olduğu kadar erkekler için de yaşam kalitesini düşüren, çatışmacı, çelişkili bir ortam yaratır. Bu yüzden bir ülkede cinsiyet ayrımını ortadan kaldırmak herkes için gereklidir.

KKTC’de Kadın

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Akdeniz’in doğusunda Kıbrıs Adasının yüzde 36’sını kapsayan küçük bir ülkedir. Türkiye’ye 75 km, Suriye’ye 105 km ve Mısır’a 380 km uzaklıktadır. Asya, Afrika, Orta Doğu ve Avrupa’nın ortasında bulunması Adayı kültürel olarak çok özel bir konuma yerleştirmektedir.

Kıbrıs tarih içinde değişik yönetimler yaşamış, 1571’de Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası olmuştur. 1878’de Osmanlı İmparatorluğu tarafından İngiltere’ye kiralanmış, Birinci Dünya Savaşından sonra da İngiltere tarafından ilhak edilmiş ve İngiltere’nin kolonisi olmuştur. 1960 yılında İngiltere iki askeri üs alarak Ada’dan çekilmiş ve yerine Kıbrıs Cumhuriyeti adında Türklerden ve Rumlardan oluşan yeni bir devlet kurulmuştur. Rumların, Yunanistan’ın destek ve teşvikiyle tüm Adayı ele geçirme ve Adayı Yunanistan’a bağlama istekleri Türklerle Rumlar arasında çatışmalara yol açmış ve Rumlar 1963 yılında Türklerle karşı soykırıma başlamışlardır. 11 yıl Rumlara karşı direnen Kıbrıslı Türkler, 1974 yılında Türkiye’nin müdahalesiyle özgürlüklerine kavuşmuşlar, önce Kıbrıs Türk Federe Devleti’ni, sonra da 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurmuşlardır. Tabii ki yakın tarihte yaşananların, bugünün üzerine kültürel izdüşümü görülmektedir.

Bu çerçevede, oldukça yeni kurulmuş bir devlet olan KKTC’nin bazı konularda layıkıyla organize olamaması olağan sayılmalıdır. Ancak, daha iyiye gitmek için isteği ve potansiyeli var olan bu küçük ülkenin çok yakında ayağına bağ olan bazı politik ve kültürel takımlardan kurtulacağına inanmamak için hiç bir neden yoktur. Kadın-erkek eşitliği de KKTC’de yaşayanların ulaşması gereken, toplumu ileriye götürecek, bireyler-arası sürtüşmeleri azaltacak, tüm bireylerin ülkeye katkıda bulunabilmesine olanak sağlayacak bir aşamadır.

Bu araştırmada aşağıdaki sorular yanıtlanmaya çalışılmıştır;

- KKTC’de politik ve ekonomik alanda cinsiyete dayalı ayrımcılık var mıdır?
- Ayrımcılık varsa, ne ölçüdedir?
- Cinsiyet ayrımcılığının kaynağı nedir?
- Sorunu çözme için ne yapılmalıdır?

Araştırmanın dayandığı anket soruları üç başlık altında incelenmiştir. Başlıklar ve alt-başlıklar şöyledir: (Aker, Celkan, 2007)

1) KKTC’de Kadının Politik Konumu

- a. KKTC Meclisinde kadın milletvekillerinin oranı nedir?
- b. Sizce kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?

- c. Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?
d. Yöneticinizin kadın olmasını ister misiniz?
- 2) KKTC’de kadınların eğitim durumu
3) Kadınların Ekonomik Konumu
a. Kadınların gelirleri ne düzeydedir?
b. Kadınların çalışma yaşamına katılma oranı nedir?

Araştırmada ortaya çıkan bulgulara göre, KKTC’de politik alanda kadınlara karşı ayrımcılık yapan bir kesim vardır. Bu kesimin önemli bir oranını erkekler oluşturmaktadır. Eğitim düzeyi yükseldikçe ayrımcılık azalmaktadır. Ekonomik olarak da ayrımcılık yapılmaktadır. KKTC’de kadınların ve erkeklerin eğitim düzeyi birbirine çok yakın olmakla birlikte, üst gelir grubunda erkeklerin oranı kadınların iki katına yakındır. Diğer bir deyimle ekonomik bölüşümde kadınlar hak ettiklerini almamaktadırlar. Ancak kadın-erkek eşitliğini kesinlikle destekleyen büyük bir kesim de bulunmaktadır. Bu kesimin varlığı KKTC’de kadın-erkek eşitsizliğinin üstesinden gelinebileceğini göstermektedir.

Literatür Taraması

Kıbrıs Türkleri arasında kadın-erkek ayrımcılığının araştıran Biran Mertan (2000) DAÜ’de üst-düzyer yöneticilerinin cinsiyete göre dağılımını irdelemiş ve bu seviyede kadınların çok az bulunduğunu tespit etmiştir.

Tablo 1 – DAÜ’de Üst-düzyer Yöneticilerin Cinsiyete Göre Dağılımı:

	Kadın	Erkek
Rektör	-	1
Rektör Yardımcısı	-	4
Genel Sekreter	-	1
Dekan	1	6
Dekan Yardımcısı	1	3
Bölüm Başkanı	3	17
Bölüm Başkan Yardımcısı	3	19
Lisansüstü Enstitü Müdürü	-	2
Enstitü Müdür Yardımcısı	1	1
İngilizce Hazırlık Okulu Müdürü	1	-
İngilizce Hazırlık Okulu Müdür Yardımcısı	1	2
Toplam	11	57
Yüzde (%)	16.2	83.8

Kaynak: DAÜ Personel Müdürlüğü (Biran, 2000,sayfa 7)

Biran’ın (2000, sayfa. 7) tesbit ettiği gibi, KKTC’de üniversite gibi elit ve akademik bir ortamda bile üst-düzyer yönetimde kadınlar sadece yüzde 16.2 oranında yer almaktadırlar. Yıldız’a göre, “üniversite ve daha birçok kurumda Kıbrıs Türk kadını önemli görevler yapmakta, ancak bu görevlerini yaparken

kendilerinden erkeklerden daha fazla üstün başarı ve özveri göstermesi istenmekte, ve üstün başarılı da olsalar ancak ihtiyaçlar doğrultusunda önemli görevlere getirilmektedirler”. (2000, s. 104) Benzeri bir sonucu Lisaniler ve Uğural elde etmişlerdir ve “KKTC iş gücü pazarında kadınların erkeklerden çok daha düşük pozisyonlarda istihdam edildiklerini” ortaya çıkarmışlardır. (Lisaniler, Uğural, 2001, s. 129)

Yasal olarak KKTC’de kadın-erkek ayrımcılığının olmaması gerekir. 1985 Anayasası’nın 8inci maddesine göre, yasalar önünden tüm vatandaşlar eşittir ve ayrımcılık uygulanamaz. (Erönen, 2000). Ancak Erönen’in (2000) de değindiği gibi yasalarda yerini bulan eşitlik uygulamada eksik kalmaktadır. Bu araştırmada elde edilen sonuçlar, Erönen’in (2000) yorumunu desteklemektedir.

Politik olarak, Kıbrıs Türk Kadını 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ile seçme ve seçilme, ve avukat olma hakkını elde etmiştir. Kadriye Hacıbulgur ilk seçilen kadın milletvekili oldu. (Aker, Celkan, 2007) KKTC’de maalesef Kadınların politikaya katılmaları çok sınırlı olmuştur ve son yapılan 2008 milletvekilliği seçimlerinde de sadece dört kadın milletvekili parlamentoya seçilmiştir. 50 milletvekili içinde sadece dört kadın milletvekili olması ve hiç bir kadın bakan bulunmaması, politikada kadınların son derece az temsiliyet hakkı edindiklerini göstermektedir. Parlamentoda yüzde 8 gibi bir kadın milletvekili oranı bugün en geri kalmış ülkelerden bile daha geride olduğumuzu gösterir.

Metodoloji

Araştırmada kullanılan anketleme yönteminde deneklere yüz-yüze sorular sorulmuştur. Sorular hem nitel, hem de nicel bölümler içermektedir. Anket KKTC’de toplam 1121 denek üzerinde tesadüfi örnekleme yöntemi ile (random sampling) gerçekleştirilmiştir. Yanıtların 963’ü geçerli bulunmuştur. Katılımcılar 18 yaş üstü (kadın ve erkek) KKTC vatandaşlarından oluşmaktadır. Şehirlerde, kasaba ve köylerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranı hesaplanarak, o bölgede kaç anket yapılacağı kararlaştırılmıştır. Buna göre, örneğin Lefkoşa’da 230, İskele’de 17, Girne’de 112, Güzelyurt’ta 58, Mağusa’da 162 kişiyle anket yapılmıştır. Daha küçük nüfusa sahip olan bölgelerde de yine nüfusa oranla anket yapılmıştır. (İnönü 13, Yeni Boğaziçi 17, Akdoğan 12, Alayköy 11, vs.) Anketörler şehrin değişik bölgelerindeki sokaklarda çapraz evlere ve/veya işyerlerine giderek anket sorularını yanıtlamayı kabul eden katılımcılarla anket yapmışlardır. Anketler “yüz-yüze” yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bazı sorularda “neden?” şeklinde istenildiği takdirde açıklama yapılabilecek bir bölüm bulunmaktadır. Analizde açıklamalara da yer verilmiştir. Bu şekilde, analiz istatistik bilgi ile birlikte yaklaşımları (attitudes), anlayışları ve değerlendirmeleri (evaluations) de içerir duruma gelmiştir. Çalışma, KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı, TC Büyükelçiliği Yardım Heyeti ve DAÜ destekli üniversitelere ait araştırma projesi desteğiyle yapılan “KKTC’de Kadının Politik

ve Ekonomik Konumu ve Kadınların Siyasete Bakış Açıları” konulu projenin anketlerinin bir bölümüne dayanarak gerçekleştirilmiştir. (Aker, Celkan, 2007)

Anketin amacı KKTC’de kadının politik, ekonomik ve eğitim durumunu saptamaktır. Birbirini destekleyen sorular vasıtasıyla anketin güvenilirliği ölçülmüş ve yüzde 98 oranında ankete verilen yanıtların güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

1) KKTC’de Kadınların Politik Konumu

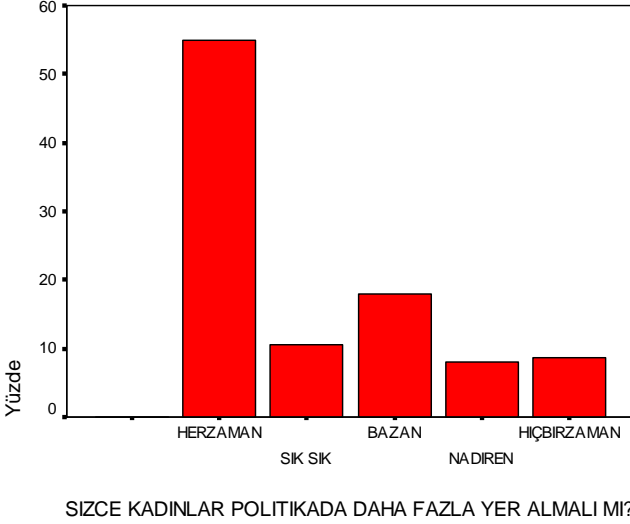
a. KKTC Meclisinde kadın milletvekili oranı:

KKTC’de kadının politik konumunun en önemli göstergelerinden birisi olan ve uluslararası değerlendirmelerde de kullanılan “mecliste bulunan kadın parlamenterlerin oranı” kriterinde KKTC son derece düşük bir oran olan yüzde 8’de kalmaktadır. Demek ki, KKTC’de politik alanda kadınlara karşı önemli bir ayrımcılık söz konusudur. Bu tespit, anketlerle de desteklenmektedir.

b. “Sizce kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?”

Sorunun yanıtı Şekil 1’de grafik olarak ifade edilmiştir. Tablo 2’de katılımcıların yüzde 99.9’unun tercihleri yüzdeler olarak görülmektedir. Soruyu katılımcıların büyük bir oranı (yüzde 54.9’u), “her zaman” şıklıyla yanıtlamıştır. Ağırlıklı eğilim, kadınların politikada şimdi olduğundan daha fazla yer alması yönündedir. “Sık sık” yanıtı, yüzde 10.5’tir ve daha fazla kadın politikacı olgusunu destekler niteliktedir. İkinci genel eğilim, “bazan”dır. Bu şekilde yanıt veren yüzde 17.9, cinsiyetin politikada önemli bir faktör olmadığını düşünen kesimdir. Diğer bir deyimle, kadın veya erkek fark etmez, daha iyi iş yapılmasını ön plana çıkaran kesim yüzde 17.9 olarak ortaya çıkmaktadır. Tablo 1’de görüldüğü gibi KKTC’de yüzde 8.6 gibi bir kesim “kadınların politikada daha fazla yer almasına” kesinlikle karşıdır. Aşağıdaki diğer sorularla da desteklenen bu kesimin varlığı anketin en önemli bulgularından birisidir. Bu kesim soruya “hiç bir zaman” yanıtını vermiştir. Eğer “nadiren kadınların politikada yer almasını” (yüzde 8) düşünenleri de bu gruba eklersek, konuya olumsuz yaklaşanların oranı yüzde 16.6’ya yükselmektedir. “Her zaman” kadınların politikada daha fazla yer almasının gerektiğini düşünenlerin oranı olan yüzde 54.9’a “sık sık” yanıtına eklersek, kadınların daha fazla politikada yer alması için olumlu düşünenlerin oranı yüzde 65.4 çıkmaktadır. KKTC’de kadınların politikada daha fazla yer alması hakkında olumlu düşünenlerin yüzde 65.4, olumsuz düşünenlerin de yüzde 16.6 olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 1

Tablo 2

Kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazen (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Yüzde	54.9	10.5	17.9	8	8.6	99.9

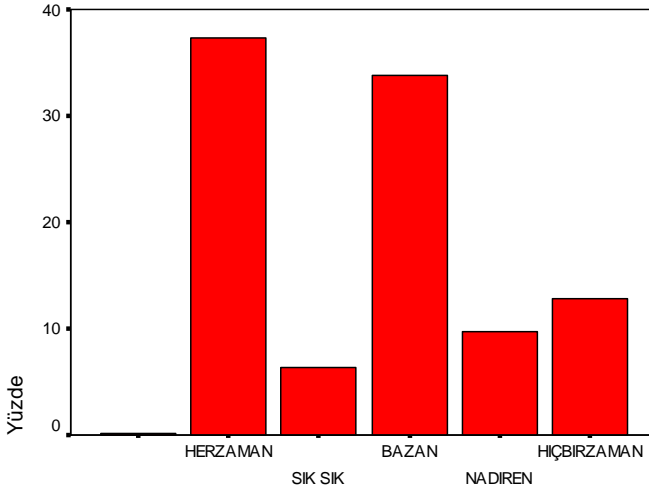
Niteliksel olarak açıklama yapan katılımcılardan **olumlu** görüş belirtenler; “demokrasinin gereği olduğu için”, “kadınlar daha bilinçlidir”, “erkeklerden bir fayda görmedik”, “kadınlar kendi haklarını daha iyi savunurlar”, “özgürlük, barış ve eşitlik için”, “kadınlar erkeklerden daha akıllı”, “değişiklik ve renk katarlar”, “kadınlar daha mantıklıdır”, “kadın-erkek önemli değil, kafası çalışan insan olsun yeter”, “kadınlar daha temizdir”, “kadınlar tuttuğunu koparır”, “kadınlar diğer kadınları daha iyi anlar”, “kadınlar daha dürüsttür”, şeklinde yanıtlar alındı. Politikada kadınları destekleyenler, politikada erkeğe güvenmeme, kadının daha güvenilir olması, kadın-erkek eşitliği, demokrasi gibi nedenler ileri sürmektedirler.

Olumsuz görüş belirtenlerden gelen açıklamalar; “aptal olduklarına inandığım için”, “politikayla ilgilenenler aile yaşamlarını ihmal ediyorlar”, “kadınlar aile ve annelik gibi esas görevlerini yapmalı”, “otursunlar evlerinde”, “dedikodu yaparlar”, “Kıbrıs siyaseti karışıktır, erkeklerin yapması uygundur”, “evde nelerini gördük ki, siyasette faydalarını göreceğiz”, “burunlarını sokmasınlar”, “yorucu bir tempoya ayak uyduramazlar”, “yakışmıyor”, “sayıları

fazla olduğu zaman parlamentoyu mahalle arasına çevirebilirler”, “erkeklerle göre daha pasiftirler”, “duygusaldırlar”, “çok istekte bulunurlar, bunların sağ-solu belli değildir, sürekli dır-dır ederler” şeklinde olmuştur. Kadınların politikada daha fazla yer almasını istemeyenlerin yanıtları kadınların daha yetersiz olduğu görüşüne ve kadınların daha çok ev işleriyle ve ailesiyle uğraşması gerektiği tercihine dayanmaktadır.

c. “Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?” sorusunun yanıtları Şekil 2’de görülmektedir. Tablo 3’te yanıtlar yüzde olarak belirtilmiştir. Genel eğilim yüzde 37.3 oranında “her zaman kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan isterim” şeklindedir. Diğer sorulardan farklı olarak bu soruya “bazan” yani tarafsız yanıt verenlerin oranı yüzde 33.7’dir. Yani ikinci en yüksek eğilim, bu konuya tarafsız yanıt verenlerden oluşmuştur. Diğer bir deyimle, diğer soruların yanıtları daha fazla kutuplaşma gösterirken, katılımcılar “kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan” sorusuna cinsiyet açısından daha tarafsız yanıtlar vermişlerdir. Anlaşıyor ki, cumhurbaşkanı ve/veya başbakanın tercihinde cinsiyet diğer sorular kadar önem taşımamaktadır. Bu sonuçtan, ülkenin cumhurbaşkanının ve/veya başbakanının, eğitimi, dürüstlüğü, güvenilirliği, bilgi ve yeteneği gibi, diğer özelliklerinin halk tarafından daha önemli görüldüğü anlaşılmaktadır.

Şekil 2

KADIN C.BASKANI VE/VEYA B.BASKAN GÖRMEK İSTERMİSİNİZ?

Tablo 3

Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazan (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam (%)
Yüzde	37.3	6.3	33.7	9.7	12.9	99.9

Soruyu yanıtlarken yine yüzde 12.9 oranında bir kesim “hiç bir zaman” seçeneğini tercih etmiş ve politikada en yüksek mevkilerde kadın bulunmasına kesin olarak karşı çıkmışlardır. Yanıtlar, önceki eğilimleri destekler niteliktedir. KKTC’de kadınların her türlü politik faaliyetine karşı görüş belirten yüzde 13 kesim yine karşımıza çıkmaktadır. Bu kesimin yüzde 8’i her şekilde kadınların politikada yer almasına karşıdır. Yüzde 5 ise üst politik mevkilerde kadınların bulunmasına karşıdır ve kadınları erkekler kadar başarılı bulmamaktadırlar. Olumlu yanıtlar “her zaman” yüzde 37.3, “sık sık” yüzde 6.3 ile birlikte, yüzde 43.6 oranında katılımcılar kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan tercih etmektedirler. Olumsuz yanıtların toplamı yüzde 22.6’dır.

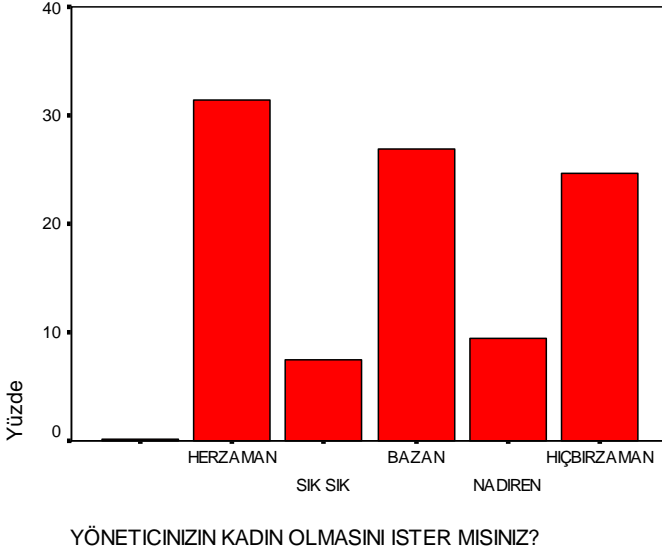
Bu sonuçların yorumu KKTC halkının eğitim, kültürel ve sosyolojik yapısıyla izah edilebilir. Neden yüzde 13 bir kesim kadınlara karşı önyargılıdır ve kadınları erkeklerle eşit görmemektedir? Aşağıda, bu kesimin özellikleri ortaya çıktığı zaman soruların yanıtları daha rahat anlaşılacaktır.

d. “Yöneticinizin kadın olmasını ister misiniz?” sorusunun yanıtları Şekil 3’te ve Tablo 4’te görülmektedir. Genel eğilim, yüzde 31.4 ile “her zaman” yanıtı olmuştur. Yine katılımcılar, en yoğun olarak “her zaman kadın yönetici” istemektedir. İkinci en yüksek eğilim, yüzde 26.9 ile “bazan”, yani tarafsız yanıtlardır. Katılımcıların yüzde 26.9’u yöneticinin cinsiyetinin önemli olmadığını, büyük bir olasılıkla, yöneticinin diğer özelliklerinin, yöneticilik yeteneği, bilgisi, tecrübesi, kişiliği gibi, daha önemli olduğunu düşünmektedirler.

Yanıtların yüzde 24.7’si “hiç bir zaman” şeklinde verilmiştir. Bu sonuç çok anlamlıdır. Bir kesim katılımcı, kadınların politikada yer almasını istemektedir, ama “yönetici” olmasını istememektedir. Bir kesim katılımcı da kadınların politikaya daha fazla katılmasını istemektedir, hatta kadınların daha fazla cumhurbaşkanı ve başbakan olmasını istemektedir ama “yönetici” olmasını, daha da önemlisi “kendi yöneticisi” olmasını istemektedir. Baştaki diğer sorulara verilen yüzde 13’ ler civarında “hiç bir zaman” yanıtı maalesef “yönetici kadın” sorusunda yüzde 24.7’lere çıkmıştır. “Nadiren” yanıtını eklediğimiz zaman “kadın yönetici” olgusuna olumsuz bakan yüzde 34.1 bir kesimle karşı karşıya olduğumuz ortaya çıkar. “Kadın yönetici”yi “her zaman olumlu bulanlar yüzde 31.4, “sık sık” olumlu bulanlar yüzde 7.5’dir. Yani “kadın yöneticisi” yüzde 38.9 desteklemekte, yüzde 34.1 desteklememektedir. Bu sonuçla birlikte KKTC’de cinsiyet ayrımcılığı sorununun “kadının politikaya katılımı”

olgununda daha az, “kadının yönetici konumda” olması noktasında daha etkili ortaya çıktığı belirlenmiştir.

Şekil 3

Tablo 4

Yöneticinizin kadın olmasını ister misiniz?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazan (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam (%)
Yüzde	31.4	7.5	26.9	9.4	24.7	99.9

Olumlu yanıt verenler; “ayırıcılık olmamalı”, “işine bağlıdır ve erkekten daha fazla ciddiye alır”, “iş disiplini bayanlarda daha iyidir”, “kadınlar daha çalışkandır”, “kadınlar daha tutarlı ve daha düzenlidir”, “kadınlar daha hırslı ve azimlidirler”, “kadın-erkek eşitliği olmalı”, “kadınlar daha samimi ve dürüsttürler”, “yetenek ve becerisi olduktan sonra kadın-erkek fark etmez”, “kadınlar daha anlayışlıdır”, “kadınlar daha mücadelecidirler”, “daha titiz ve dikkatlidirler”, “kadınların kafası daha çok çalışıyor”, “daha iyi ilişkiler kurabilir” şeklinde görüş belirttiler. Yani olumlu görüş belirtenler, kadınların yöneticilik yeteneklerinin daha fazla olduğunu düşünmektedir. Kadınlar daha sosyal, disiplinli, düzenli, titiz, dikkatli, çalışkan, dürüst, hırslı, azimli, akıllı, ve dürüst olarak nitelendirilmiştir.

Olumsuz yanıt verenler; “kadınlardan yönetici olmaz”, “kadınlar daha kاپrisli olurlar”, “hiç çekemem”, “beni yönetemez”, “bir kadından emir almak istemiyorum”, “kadınlar beceremezler”, “kadınlar kıskançtır”, “erkekler daha ileri görüşlüdürler”, “kadınların otoritesi yoktur” gibi yanıtlar verdiler. Yani olumsuz yanıtlar kadınların özelliklerinden çok, olumsuz yanıt verenlerin tercihlerinin bu yönde olması şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir deyimle bu kesimdeki katılımcılar kadın yöneticileri kategorik olarak red etmektedirler. Bu tür yanıtlar duygusal olarak “kadınlar tarafından yönetilmeyi reddetmek” (yönetilmemek) gibi bir önyargıya dayanıyor.

Demografik Özelliklere Göre Yanıtların Değerlendirilmesi

1) Yanıtların *cinsiyete* göre kümelendirilmesi:

(a) Cinsiyet/Kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?

“Kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?” sorusunun yanıtları cinsiyete göre kümelendirildiği zaman Tablo 5’de görüldüğü gibi, olumsuz yanıtlarda erkek katılımcıların oranının kadın katılımcılardan daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5

Cinsiyet/sizce kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?(%)

	Her zaman %	Sık sık %	Bazan %	Nadiren %	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Erkek	45.9	10.1	21.8	10.4	11.5	99.7
Kadın	66.8	11	12.5	4.8	4.8	95.9

Tablo 5’de görüldüğü gibi, hem kadınlar, hem de erkekler arasında en ağırlıklı yanıt “her zaman kadınlar politikada daha fazla yer almalıdır” seçeneğidir. Ancak kadınların yüzde 66.8’i her zaman daha fazla kadını politikada görmek isterken, erkeklerin yüzde 45.9’u bu şekilde düşünmektedir. “Sık sık” yanıtını da kadınlar (yüzde 11) erkeklerden (yüzde 10.1) daha fazla vermişlerdir. Öte yandan erkekler arasında soruya tarafsız kalanlar, yani “bazan” yanıtını verenler yüzde 21.8 olmuş ve tarafsız yanıt veren kadınları (yüzde 12.5) neredeyse ikiye katlamışlardır. “Nadiren” yanıtı veren erkekler yüzde 10.4, kadınlar yüzde 4.8, “hiç bir zaman” yanıtı veren erkekler yüzde 11.5, kadınlar ise yüzde 4.8 olmuştur. Olumsuz yanıt (“hiç bir zaman” ve “nadiren”) veren erkeklerin oranı 21.9’e yükselirken, kadınların oranı yüzde 9.6’da kalmıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi, kadınların politikada daha fazla yer almasına kesinlikle karşı olanların önemli bir oranını erkekler oluşturmaktadır. Dolayısıyla, KKTC’de kadınların politikada yer almasını engelleyen grup esas olarak erkeklerdir. Kadınların büyük bir çoğunluğu diğer kadınların politikada daha fazla yer almasını desteklemektedirler. Dolayısıyla, KKTC’de kadınlara karşı kesin tavır

koyan yüzde 8 civarında kesimin büyük bir çoğunluğun erkek olduğu ortaya çıkmaktadır.

Olumlu yanıt verenlerin (“her zaman” ve “sık sık”) yüzde 77.8’i kadınlar, yüzde 56’sı erkekler olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet baz alındığı zaman, KKTC’de kadınların birbirlerini politikada büyük oranda destekledikleri, “kadınlar birbirini çekemez” şeklindeki yorumların çok az sayıda kadın için geçerli olduğu (kadınların sadece yüzde 4.8’i), kadınların büyük bir çoğunluğunun birbirine politikada yardım etmeye hazır olduğu sonucuna varmanın gerçekçi bir yaklaşım olacağı belli olmaktadır.

(b) Cinsiyet/Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?

Bu soruya verilen yanıtlar da önceki analizlerle tutarlılık göstermektedir. Yine olumsuz yanıt verenlerin çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır.

Tablo 6

Cinsiyet/kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?

	Her zaman %	Sık sık %	Bazan %	Nadiren %	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Erkek	24.6	5.3	38.9	12.5	18.3	99.6
Kadın	53.8	7.6	26.6	6	5.7	99.7

Tablo 6’da görüldüğü gibi, kadınların yüzde 53.8’i “her zaman” kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek isterken, erkeklerin yüzde 24.6’sı bu yönde tercih belirtmiştir. Erkeklerin yoğunlukla tercih ettiği yanıt “bazan”, yani tarafsız seçenektir. Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakana olumlu yanıtı (“her zaman” ve “sık sık”) erkeklerin yüzde 29.9’u, kadınların yüzde 61.4’ü tercih etmiştir. “Kadın cumhurbaşkanı ve/veya başbakan görmek ister misiniz?” sorusunu erkek katılımcıların yüzde 18.3’ü “hiç bir zaman” olarak yanıtlarken, kadın katılımcılardan sadece yüzde 5.7 “hiç bir zaman” yanıtını tercih etmiştir. Olumsuz yanıtlar (“hiç bir zaman” ve “nadiren”) erkekler arasında yüzde 30.8, kadınlar arasında yüzde 11.7 olmuştur. Buradan çıkan sonuç da bir önceki ifadeyi desteklemektedir. Yani kadınlar daha büyük bir çoğunlukla kadınları politikada desteklemektedirler. Kadınların cumhurbaşkanı ve/veya başbakan olması gibi politik faaliyetlerini engelleyenlerin büyük bir çoğunluğu erkekler olarak ortaya çıkmaktadır.

(c) Cinsiyet/ Kadın yönetici ister misiniz?

Tablo 7’de erkek ve kadın katılımcıların seçenekler arasında hangi oranlarda tercih yaptıkları görülmektedir. Tablo 7’de tercihler sayısal olarak görülmektedir.

Tablo 7

Cinsiyet/kadın yönetici ister misiniz?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazan (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Erkek	18	6.8	29.5	11.5	33.8	99.6
Kadın	48.7	8.4	23.5	6.7	12.5	99.8

Kadın ve erkek katılımcılar arasındaki fark Tablo 7’de bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kadın yönetici, kadınların yüzde 48.7’si tarafından “her zaman”, erkeklerin ise yüzde 18’ i tarafından “her zaman” istenmektedir. Kadınlar arasında genel eğilim “her zaman” kadın yönetici yönünde, erkek katılımcılar arasında ise genel eğilim “hiç bir zaman” kadın yönetici istememek yönünde oluşmuştur. Yanıtlarda zıt noktalarda tam bir kutuplaşma görülmektedir. “Bazan” yani tarafsız yanıt iki cinste de yüksek çıkmış ve yöneticinin cinsiyetinin diğer vasıflarına göre fazla önemli olmadığını düşünen bir kitlenin varlığını ortaya çıkarmıştır. Olumlu yanıtlar (“her zaman” ve “sık sık”) kadınlar arasında yüzde 57.1, erkekler arasında yüzde 24.8 olmuştur ve konuya farklı cinslerin yaklaşımın arasındaki uçurum görülmüştür. Olumsuz yanıtlar (“hiç bir zaman” ve “nadiren”) kadınlar arasında yüzde 19.2, erkekler arasında yüzde 45.3 olmuş ve böylece yönetici mevkilerdeki kadınların erkekler tarafından önemli ölçüde engellendiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, anketin doğruluğunu da saptayan bu bulguya göre, kadınların yönetici ve üst politik mevkilere çıkmasını engelleyen grup, maalesef erkekler olmuştur.

2) Yanıtların doğum yerine göre kümelendirilmesi

Tablo 8’de “Kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?” sorusu doğum yerine göre çapraz analize tabii tutulmuştur.

Tablo 8

Doğum yeri/sizce kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazan (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Kıbrıs	54.6	10.1	18	8	8.9	99.6
Türkiye	58	12.9	14.5	8	6.4	99.8
Diğer	52.9	17.6	23.5	5.8	0	99.8

Tablo 8’de görüldüğü gibi “her zaman” kadınların politikada daha fazla yer almasını en fazla isteyen kesim Türkiye doğumlu olanlardır. Yani Türkiye doğumlu olanların yüzde 58’i “her zaman” kadınları daha fazla politikada görmek istediklerini belirtmişlerdir. Daha sonra KKTC doğumlu olanlar ve

ardından üçüncü ülke doğumlu olanlar gelmektedir. “Hiç bir zaman” kadınları daha fazla politikada görmek istemeyenlerin başında ise KKTC doğumlu olanlar geliyor. KKTC doğumlu olanların yüzde 8.9’u kadınları “hiç bir zaman” politikada görmek istememektedirler. Türkiye doğumluların ise yüzde 6.4’ü kadınları “hiç bir zaman” politikada görmek istememektedirler. Üçüncü ülke doğumlu olanların arasında “hiç bir zaman” yanıtı veren olmamıştır.

Olumlu yanıtlarda (“her zaman” ve “sık sık”) yine Türkiye doğumlu olanlar yüzde 70.9 ile başı çekmektedir. İkinci sırada üçüncü ülke doğumlu olanlar (yüzde 70.5) gelmektedir. KKTC doğumlu olanlar ise yüzde 64.7 ile üçüncü sırada yer almaktadır. En fazla KKTC doğumlu katılımcılar olumsuz yanıtlar (“hiç bir zaman” ve “nadiren”) vermişlerdir. İkinci sırada Türkiye doğumlu vatandaşlar gelmekte, en az olumsuz yanıt ise üçüncü ülke doğumlular tarafından verilmiştir. Anlaşılmaktadır ki, doğum yerine göre yapılan çapraz analizde kadınların daha fazla politikada yer almasına en olumsuz yaklaşan grup KKTC doğumlular olmuştur.

3) Yanıtların eğitim durumuna göre kümelendirilmesi:

Tablo 9, “Kadınların politikada daha fazla yer almasını ister misiniz?” sorusunun eğitim durumuna göre çapraz analizini göstermektedir. Eğitim durumuna göre verilen yanıtlara bakıldığı zaman, kendi grubu içinde en fazla “her zaman” yanıtı verenler üniversite ve üstü eğitim almış olanlar tarafından verilmiştir. Eğitim durumu azaldıkça, “her zaman” kadınları daha fazla politikada görmek isteyenlerin oranı azalmaktadır.

Tablo 9

Eğitim durumu/kadınlar politikada daha fazla yer almalı mı?

	Her zaman (%)	Sık sık (%)	Bazan (%)	Nadiren (%)	Hiç bir zaman (%)	Toplam
Okuma-yazma bilmiyor	41.1	0	17.6	23.5	17.6	99.8
İlkokul mezunu	65	13.9	6.9	4.1	9.7	99.6
Orta okul mezunu	39.8	10.7	24.4	11.3	13.6	99.8
Lise mezunu	56.3	7.7	19.3	8.7	7.4	99.4
Üniversite mezunu ve üstü	57.5	12.1	17.8	6.3	6	99.7

Görüldüğü gibi tüm eğitim gruplarında kadınların politikada daha fazla yer alması genel eğilimdir. Diğer bir deyimle en fazla desteklenen seçenek kadınların politikada “her zaman” daha fazla yer alması yönündedir. “Her zaman” yanıtı en düşük orta okul mezunlarında gözlemlenmiştir.

Eğitim durumuna göre yapılan kümelendirmede ilginç trend “hiç bir zaman” yanıtlarında görülmektedir. “Hiç bir zaman” kadınların politikada yer almasını istememe oranı eğitim düzeyi arttıkça düşmektedir. Yani eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların politikada “hiç bir zaman” yer almamasını isteyenlerin oranı düşmektedir. Bu sonuç da bize göstermektedir ki, kadın-erkek eşitliğini sağlamak ve daha ileri demokrasi düzeyine ulaşmak için bireylerin eğitim düzeylerini yükseltmek gerekmektedir.

2) KKTC’de Kadınların Eğitim Durumu

Bir ülkede kadınların eğitim durumlarının erkeklere göre daha geri olması, kadınlara karşı ayrımcılığın önemli bir göstergesidir. KKTC’de en azından günümüzde böyle bir ayrımcılığın bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Aşağıda bulgular gösterilmiştir.

Tablo 10

Cinsiyet/eğitim durumu

	Okuma-yazma bilmiyor (%)	İlkokul mezunu (%)	Ortaokul mezunu (%)	Lise mezunu (%)	Üniversite ve üstü (%)	Toplam (%)
Erkek	0.9	13.4	20.4	33.6	31.6	99.9
Kadın	2.8	16.8	13.7	32.9	33.4	99.6
Toplam	1.7	14.8	17.4	33.3	32.5	99.7

Tablo 10’da görüldüğü gibi KKTC’de yüzde 1.7 oranında okuma yazma bilmeyen vardır. Kadınların yüzde 2.8’i, erkeklerin ise yüzde 0.9’u okuma-yazma bilmemektedir. Oranlar düşük olmasına karşın, okuma-yazma bilmeyen kadınların, okuma-yazma bilmeyen erkeklerin üç katı olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Diğer ilginç nokta, kadınların yüzde 33.4’ü üniversite mezunu ve daha yüksek eğitim görürken, erkeklerin yüzde 31.6’sı üniversite mezunu ve daha yüksek eğitim görmüştür. Diğer bir deyimle, bu kategoride kadınların oranı daha fazladır. Erkeklerin en yoğun olduğu eğitim düzeyi lise mezunu, kadınların en yoğun olduğu eğitim düzeyi üniversite ve üstü eğitimidir. Genel olarak ise KKTC’de vatandaşların yüzde 32.5’i üniversite ve daha üstü eğitim almıştır. Bu oran, son derece yüksektir ve KKTC’de eğitilmiş işgücünün bolluğunu gösterir. KKTC’nin bir üniversiteler ülkesi olmasının açıklaması da burada yatmaktadır.

3) KKTC’de Kadınların Ekonomik Konumu

a. “Geliriniz nedir?”

KKTC’de gelirler tablosu incelendiği zaman, halkın en büyük kesimi ayda 1000-2000 TL kazanmakta olduğu görülmektedir. Tablo 11’de görüldüğü gibi, KKTC’de geniş bir orta sınıf olduğu anlaşılmaktadır. Ancak gelir dağılımı erkek ve kadınlar arasında adil olmaktan uzaktır.

Tablo 11

Cinsiyet/Gelir

	0-500 TL/ayda (%)	500- 1000 TL/ayda (%)	1000- 2000 TL/ayda (%)	2000- 4500 TL/ayda (%)	4500 üstü TL/ayda (%)	Toplam
Erkek	12.5	9.7	43.1	29.2	2.9	97.4
Kadın	28.6	15.8	31	15.8	1.4	92.6
Toplam	19.4	12.4	37.7	23.4	2.2	95.1

KKTC’de Bazı katılımcılar bu soruya yanıt vermek istememişler, bu nedenle toplam yüzdeler diğer sorulara oranla daha düşük görünmektedir. Tablo 11’den anlaşılacağı üzere, ekonomik durum ve gelir dağılımı açısından KKTC’de kadınla erkek arasında büyük bir farklılık vardır. Maalesef kadınlar düşük gelirle çalışmakta, gelir arttıkça, erkeklerin oranı da o gelir seviyesinin içinde artmaktadır. En üst gelir seviyelerinde ise kadınların oranı son derece düşüktür. Bu tablodan da anlaşılacağı üzere, KKTC’de kadınlar gelir dağılımından eşit pay alamamaktadırlar. Kadınların politikada yeteri kadar yer almamasının bir nedeni de ekonomik olarak erkekler kadar güçlü olmamalarıdır.

b. KKTC’de kadınların ve erkeklerin çalışma yaşamına katılma oranları

KKTC’de çalışan kadınların oranı yüzde 66.2’dir. (Aker, Celkan, 2007) Dolayısıyla, kadınların yüzde 33.8’i çalışmamaktadır. Erkeklerin ise yüzde 15.8’i çalışmamaktadır. Bu yüzdeler, KKTC’de kadınların çalışma yaşamına, erkekler kadar olmasa da, diğer ülkelere karşılaştırıldığı zaman, önemli ölçüde katıldıklarını göstermektedir. Diğer bir deyimle, gelirlerde erkeklerden daha geride kalsalar bile, KKTC’de çalışan kadın oranı bir çok ülkeden daha yüksektir.

Sonuçlar

Yukarıdaki analizden ortaya çıkan sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Kadınların politikada daha fazla yer almasını, cumhurbaşkanı ve/veya başbakan olmasını toplumun büyük bir çoğunluğu istemektedir. Ağırlıklı görüş, kadınların politikada daha fazla yer alması (nı) (%65), cumhurbaşkanı

ve/veya başbakan olması (% 44) doğrultusundadır. Genel olarak kadınlar daha dürüst, daha temiz, daha çalışkan olarak nitelendirilmişlerdir.

- 2) KKTC’de yüzde 17 civarında bir kesim kadınların politikada daha fazla yer almalarına karşıdır. Yüzde 22’lik bir kesim de kadınların cumhurbaşkanı ve/veya başbakan olmasına olumsuz yaklaşmıştır.
- 3) Kadınların politikada yer almasına karşı olanların büyük bir çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Erkeklerin yüzde 11’i, kadınların ise yüzde 4’ü kadınların politikada daha fazla yer almasına karşı çıkmışlardır. Diğer bir deyimle, KKTC’de esas olarak kadınların birbirlerini kışkırdığı, birbirlerini desteklemedikleri, birbirlerinin önünü kestikleri savları doğru değildir.
- 4) Katılımcıların kadınların politika yapmasıyla ilgili fikirlerinin oluşmasında geçmişte politikada yer almış kadınların oluşturduğu olumlu veya olumsuz örneklerin önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.
- 5) “Kadın yönetici” konusunda katılımcıların yüzde 39’u olumlu görüş ve yüzde 25’i olumsuz görüş belirtmişlerdir. Bu şekilde görüş belirtenlerin çoğu erkektir. Erkekler tarafından “Neden?” sorusuna verilen yanıtların çoğu duygusal ve kadınlara karşı önyargı içermektedir.
- 6) Doğum yerine göre yapılan çapraz araştırmada Kıbrıs doğumlu olanlar yüzde 65, Türkiye doğumlular ve üçüncü ülke doğumlular yüzde 70 oranında kadınların politikada daha fazla yer almasını desteklemektedirler.
- 7) Eğitim düzeyi yükseldikçe kadınların politik katılımını ve üst düzeylere yükselmesini destekleme oranı artmaktadır. Kadınların politik ve diğer faaliyetlerine en fazla karşı çıkan kesim ilkökul ve ortaokul mezunları olarak ortaya çıkmaktadır.
- 8) Eğitim durumu incelendiği zaman, katılımcılar arasında kadınların oranı sadece okuma-yazma bilmeyenler ve üniversite ve üstü kategorilerinde erkeklerden fazladır. Diğer eğitim kategorilerinde erkeklerin oranı kadınlardan fazladır. Demek ki, KKTC’de eğitimde kadın-erkek eşitliği bulunmaktadır.
- 9) Gelir durumu incelendiği zaman, kadınların gelir düzeylerinin erkeklere göre çok daha az olduğu, hele üst gelir seviyesinde, kadınların oranının gittikçe azaldığı görülmektedir. Gelir düzeyi yükseldikçe, o gelir düzeyinde kadınların oranı azalmaktadır.
- 10) Kadınların yüzde 33.8’i çalışmamaktadır. Demek ki kadınların yüzde 66.2’si çalışmaktadır. Bu yüksek bir orandır. Erkeklerin ise yüzde 15.8’i çalışmamaktadır.

Öneriler

Bu çalışmada, KKTC’de kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için politikada kadınların daha fazla yer alması ve çalışma yaşamında, kadınların yüksek gelir alan seviyelere gelmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Eğitim düzeyi ve kadınların çalışma oranı gibi göstergelerde ise KKTC’de kadın-erkek eşitliği sağlanmış

görülmektedir. Kadınların politikada daha fazla yer alması için politik partilerin ve politik parti başkanlarının bu konuda atılımlar yapması uygun olacaktır. Ayrıca politikada kadın örneğinin çoğalması, gelecek nesil genç kızlara politikaya atılmaları için bir teşvik olacaktır. Kadınların yüksek gelir alan yönetici konumlara gelmesi için ise hem erkeklerin teşviki, hem de kadınların kendileri için koydukları kariyer hedeflerini yükseltmeleri gerekmektedir.

Kaynaklar

- Aker, Şule, Gül Celkan, (2007), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Kadının Politik ve Ekonomik Konumu ve Kadınların Siyasete Bakış Açılıarı”, KKTC MEB ve TC Yardım Heyeti ve DAÜ Destekli Araştırma Projesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Eröner, Gönül, (2000). “Turkish Cypriot Women and CEDAW”, Kadın/Woman 2000, cilt 1, sayı 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Haziran 2000, sayfa 61-79.
http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Tables_rev.xls
- Lisaniler, “Occupational Segregation: The Position of Women in the North Cyprus Labor Market”, Kadın/Woman 2000, cilt 2, sayı 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Haziran 2001, sayfa 117-133.
- Mertan, Biran, (2000). “Doğu Akdeniz Üniversitesi’nde Kadının Konumu: Bir İnceleme”, Kadın/Woman 2000, cilt 1, sayı 1, Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Haziran 2000, sayfa 1-11.
- Yıldız, Netice, (2000). “Kıbrıs’ta Tarih Öncesinden Günümüze Kadın”, Kadın/Woman 2000, cilt 1, sayı 1, sayfa 79-117.

Ortak Geleceğimiz İçin Çevre Hakkının Önemi ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası'nda Çevre Hakkı

Faruk BİLİR*

Berkan HAMDEMİR**

1. Giriş

İnsanlar ancak kendilerine yaşam desteği sunan bir çevrede yaşayabilirler. Bu nedenledir ki insanoğlu Güneş Sistemi içindeki gezegenlerden halen Dünya'da yaşamını sürdürmektedirler. İnsanoğlunun Dünyadaki hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora ve faunayı kirletmesi, bilinçsizce tüketmesi ve yok etmesi sadece çevreye zarar vermiş olmakla kalmayacak; bu aynı zamanda Dünya'nın insanoğluna sunduğu yaşam destek sistemlerinin de ortadan kalkmasına ve doğal olarak insan neslinin yok olmasına kadar gidecek tehlikeli bir sürecin başlamasına neden olacaktır. Bu nedenle çevre hakkı, üzerinde önemle durulması gereken bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tüm canlılara, içerisinde yaşayabileceği sağlıklı bir çevrenin sunulabilmesi için iki konu üzerinde durmak gerekmektedir. Bunlardan ilki, çevre hakkını gündeme getiren ya da başka bir ifadeyle çevreyi sağlıklı ve verimli olmaktan çıkaran nedenlerin neler olduğunu tespit etmek ve bu nedenleri ortadan kaldıracak veya asgariye indirecek önlemleri belirlemek ki aslolan budur. İkinci olarak da önlemlerin alınmamış olması veya alınan önlemlere riayet edilmemiş olması dolayısıyla bozulmuş olan çevreyi tekrar insanlara yaşam destek sistemlerini sunacak düzeye getirmek ve bir daha benzer sorunlarla karşılaşmamak için neler yapılabileceği üzerinde durmaktır. Çünkü yaşam destek sistemlerini sunmaktan aciz kalmış bir çevrede insanların, bırakın ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmasını; nesillerini muhafaza etmesi bile zordur. Bu nedenle sağlıklı bir çevre bütün bunların ön koşullarıdır.

Çevre hakkının önemine binaen bu çalışmada öncelikle çevre ve çevre hakkının kavramsal çerçevesi ve tarihsel süreci üzerinde durulacak; çevre hakkını ihlal eden çevre sorunlarının nedenleri ve bunların çevreye ve dolayısıyla insanoğluna olan etkilerinden bahsedilecek daha sonra çevre sorunları karşısında bu konudaki yaklaşımlar ve izlenmesi gereken politikalar bağlamında insanoğlunun çözüm arayışlarından bahsedilecektir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) özelinde ise KKTC Anayasası'nın 40. maddesinde düzenlenen çevre hakkının kapsamından ve bu düzenlemenin çevre hakkı bağlamında öneminden bahsedilecektir. Sonuç kısmında ise insanoğlunun hem ekonomik, hem sosyal hem de kültürel faaliyetlerde bulunabilmesi ve hepsinden

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

** Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

önemlisi neslini sürdürebilmesi için çevre hakkının ne kadar önemli olduğu vurgulanacaktır.

2. Çevre Hakkı

2.1. Kavram

Çevre kavramı, çok çeşitli öğeleri içinde barındırması dolayısıyla farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır. Hatta bu olgunun bir sonucu olarak çevre ile ilgili yapılan hukuki düzenlemelerde çevre kavramının net bir tanımına yer verilmekten kaçınıldığı görülmektedir (Güneş ve Coşkun 2004, 4). Kavramın bu özelliğine rağmen yine de bir çevre tanımı yapacak olursak, en genel hatlarıyla çevre; insanların ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı, birbirleriyle iletişim kurduğu, sosyal, kültürel, ekonomik, fiziksel ortam olarak tanımlanabilir. Görüldüğü üzere bu tanımlama, çevre sözcüğünün çok yönlülüğünü ortaya koyan bir tanımlamadır. Ancak sözcük bu çalışmada çok yönlü anlamıyla değil; insanlar ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı fiziksel mekân anlamında kullanılacaktır. Fiziksel çevre bu anlamıyla insan ve diğer tüm canlıların içinde yaşadığı somut mekânı temsil etmektedir (Güneş ve Coşkun 2004, 6). Bu fiziksel mekânın su, hava, toprak, doğal kaynaklar ile flora ve faunadan oluştuğunu söyleyebiliriz.

Çevre hakkı ise esas olarak insanı referans alarak tanımlanan bir haktır (Tekeli 2005, 6). Böyle bir referansla çevre hakkı, insanların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisi olarak tanımlanabilir. Bu hak tüm insanlar için mutlaktır. Bu basit tanımdan hareketle çevre hakkının konusunun; çevrenin (hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora ve faunanın) korunması ve korunamamış olan çevrenin olması gereken (doğal) haline kavuşturulması için gerekli önlemlerin alınması olduğunu söyleyebiliriz. Çevre hakkının yararlanıcıları ise insanlar ve insanların oluşturduğu organizasyonlardır (devlet, kamu kurumları, özel kuruluşlar v.s.) Bunlar aynı zamanda çevre hakkının muhataplarıdır (sorumlularıdır). Gelecek kuşaklar henüz var olmadıkları için bu hakkın sorumlusu olmamalarına rağmen; yararlanıcıları arasında kabul edilmelidir.

Çevre hakkı her ne kadar insan referanslı tanımlansa da kanaatimce yaşanan küre sadece insanların değil diğer tüm canlıların da yaşamını sürdürmesi için kullandığı ortak bir mekân olduğu için bu hakkın yararlanıcıları arasında insan dışındaki tüm canlıları da saymak gerekir. Böyle olmakla beraber, insan dışındaki canlıları, çevre hakkının sorumluları arasında saymak kanaatimce doğru değildir. Çünkü çevreye verilen zarar esas olarak insan eliyle verilmektedir. Böylece, çevreyi sadece insan referanslı değil de diğer canlıları da referans alarak yeniden tanımlayacak olursak; çevre hakkı, tüm canlıların sağlıklı bir çevrede yaşama yetkisidir diyebiliriz.

2.2. Tarihsel Süreç

İnsan hakları mücadelesi, ilk çağlardan itibaren günümüze değin devam edegelmiş uzun soluklu bir mücadeledir. İnsan hakları tarihine bakıldığı zaman genel olarak, insanlığın sürekli bir değişim yaşadığı, insan gereksinimlerinin artması ve değişmesine bağlı olarak insan hakları taleplerinin çeşitlenerek çoğaldığı; bu nedenle insan hakları kavramının dinamik ve sürekli bir süreci ifade ettiği görülmektedir (Anar 2000, 24).

Bu hak mücadelesi sürecinde elde edilen hakları, Fransız hukukçu Karel Vasek tarihsel evrimine göre üç kuşağa ayırarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre insan hakları, tarihsel süreçte ortaya çıkış sıralarına göre birinci kuşak haklar, ikinci kuşak haklar ve üçüncü kuşak haklardan oluşmaktadır (Torunoğlu 2005). Tarihsel süreçte ilk olarak ortaya çıkan ve başlangıcı XVII. yüzyıla dayanan birinci kuşak haklar, “insan kişiliğinin korunmasına ilişkin medeni ve siyasal hakları”; tarihsel süreçte birinci kuşak haklardan sonra sanayi devriminin yarattığı ekonomik ve sosyal sorunlara karşı ortaya çıkan ikinci kuşak haklar, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının gereği olarak kabul edilen “ekonomik, sosyal ve kültürel hakları” ve üçüncü kuşak haklar ise insanın sağlıklı bir çevrede ve barış içerisinde yaşamasını öngören “dayanışma hakları”nı kapsamaktadır (Atar 2007, 111). Ayrıca, geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle 1990’lı yıllardan sonra alt kimlikler, etnik haklar ve dinsel kimlikler dördüncü kuşak hak talepleri olarak gündeme gelmektedir (Çeçen 2000, 3).

Üçüncü kuşak haklar, küreselleşme sürecinde, dünyada yaşanan uluslararası eşitsizlikçi ve çatışmacı ortama bir tepki olarak doğmuş haklardır. İşte çevre hakkı da böyle bir tepkinin neticesi olarak ortaya çıkan üçüncü kuşak haklardandır (Erdoğan 1999, 181). İlkel toplumdan bilgi toplumuna uzanan toplumsal değişim ve dönüşüm süreci, insanoğlunun bilimle ilerlemesine bağlı olarak hayat kalitesini arttırmasına rağmen; bu süreç beraberinde çeşitli sorunları da gündeme getirmiştir. Ekonomik saiklere endekslenen sanayileşme, hızlı kentleşme, toplumsal faydayı bireyciliğe kurban eden anlayış, olaylara tek boyutlu olarak sadece üretim, kâr ve sermaye birikimi olarak bakmış; çevreyi göz ardı ederek bugün dünyayı çok ağır çevre sorunlarıyla yüz yüze getirmiştir. Doğal üretim kaynaklarının tüketilmesi, yok edilmesi, bozulması ve kirlenmesiyle ortaya çıkan bu sorunlar karşısında bir tepki ve aynı zamanda da önlem olarak çevre hakkı, uluslar arası toplumun gündemine girmeye başlamıştır.

Çevre sorunları karşısında, XX. yüzyılın ikinci yarısında itibaren dillendirilen dayanışma hakları içinde yer alan çevre hakkı, uluslararası alanda ciddi bir şekilde ilk defa 1972’de Stockholm’de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı’nda gündemi meşgul etmeye başlamıştır. 100’den fazla ülke temsilcisinin katıldığı bu Konferans, çevre sorunlarına yönelik politika arayışlarında bir milat olarak kabul edilmektedir (Ürkmez www.cekud.org). Bu

konferans sonucunda yayınlanan Stockholm Bildirisi (1972) nin birinci maddesinde; insanın, onurlu ve iyi bir yaşam sürdürebilmesi için sağlıklı/elverişli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, bu hakka sahip olan insanların aynı zamanda hem bugünkü hem de gelecek kuşaklar için çevreyi koruma sorumluluklarının olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır (Güneş ve Coşkun 2004, 56). Konferansın önemi, farklı siyasal bloklardan ve farklı kalkınma düzeyine sahip ülkeleri, ortak ilkeler etrafında bir araya getirip; tüm ülkelerin evrensel bir nitelik kazanan çevre sorunları karşısında ortak sorumluluklarını kabul eden bir yaklaşımı benimsemesidir (Egeli 1996, 15). Bu Konferans sonunda yayınlanan “İnsan ve Çevresi Deklarasyonu” doğrultusunda, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde, çevre ile ilgili çalışmaları sürdürmek ve koordinasyonu sağlamak üzere Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP: United Nations Environmental Program) nın kurulması ve doğal kaynakları ve tabii varlıkları tahrip etmeden, çevreyi ön plana çıkararak kalkınmayı hedefleyen bir anlayış olan “sürdürülebilir kalkınma” anlayışının ilk kez gündeme getirilmiş olması (Egeli 1996, 16) bu konferansı önemli kılan diğer nedenler olmuştur.

Çevre hakkı konusunda bir diğer önemli adım, 1992’de Brezilya’nın Rio kentinde 178 ülkeden 1200 delegenin katıldığı BM Çevre Kalkınma Konferansı’dır. Bu Konferans neticesinde Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu, Gündem 21 ve Ormanların Kullanılması Sözleşmesi gibi beş önemli metin ortaya çıkmıştır. Ancak bağlayıcılığı olmayan metinler ve gelişmiş ülkelerin özellikle atmosfere salınan karbondioksitinin %30’unun sorumluluğunu taşıyan Amerika Birleşik Devletleri’nin üretim faaliyetlerine hız vermeden devam edeceklerini açık veya zımni olarak beyan etmeleri, bu Konferansa bağlanan umutları kırmıştır (Egeli 1996, 21-24).

Çevre hakkı konusunda uluslar arası alanda atılan bir diğer önemli adım 1997’de Japonya’nın Kyoto kentinde gerçekleştirilen konferans sonunda kabul edilen ve 2005 yılında yürürlüğe giren, özellikle gelişmiş ülkelere seragazi azaltımı konusunda yükümlülükler getiren Kyoto Protokolü’dür. Çevre ile ilgili uluslararası alanda atılan adımlar bu sayılanlarla sınırlı değildir. Bunların dışında Avrupa Birliği’nin çevre ile ilgili uygulamaya soktuğu eylem programları ve habitat toplantıları başta olmak üzere çevre hakkı ile ilgili çeşitli uluslararası konferanslar yapılmış ve bildiriler ilan edilmiştir. Bu çalışmaların, dünyanın içinde bulunduğu çevre sorunları nedeniyle sıklaşarak devam edeceği de kuvvetle muhtemeldir.

Bütün uluslararası çabalara rağmen çevre hakkına yönelik uluslararası bir koruma mekanizması hâlen mevcut değildir. Ancak Avrupa Konseyi bünyesinde 1950’de kabul edilen İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesi’nde (AIHS) ve Ek protokollerde, çevre hakkı, özgün bir insan hakkı olarak tanınmamış ve güvenceye bağlanmamış olmasına rağmen; Sözleşme’nin yargı organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AIHM) içtihatlarında çevre

hakkının, Sözleşme'nin yaşam hakkı (m. 2), özel yaşam ve aile yaşamına saygı hakkı (m. 8), aşağılayıcı muamele yasağı (m. 3) ve mülkiyet hakkı (1 no.lu Ek Protokol, m.1) gibi diğer haklar aracılığıyla dolaylı olarak korunduğu görülmektedir (Kaboğlu 1998, 301).

Çevre hakkının uluslararası belgelerde yaşam hakkını besleyen bir insan hakkı olarak yer almaya başlaması, etkisini ulusal yasa metinlerinde de göstermiştir. Stockholm Bildirgesiyle başlayan süreçte artık pek çok devlet, sağlıklı ve düzenli bir çevrede yaşam hakkına, bir insan hakkı olarak anayasalarında ve diğer hukuk metinlerinde yer vermektedirler (Keleş ve Ertan 2002, 78).

3. Çevre Sorunlarının Nedenleri ve Etkileri

Ekosistemde yer alan bileşenler arasında karşılıklı etkileşim sonucu oluşan bir doğal denge mevcuttur. Bu doğal denge, çevre bileşenlerinin kendi varlıklarını devam ettirebilmek için yaptıkları mücadelenin sonucu olarak bozulabilmektedir. Bu bozulma çevre sorunu olarak karşımıza çıkmakta ve etkisini yerel veya evrensel düzeyde hissettirebilmektedir (Güneş ve Coşkun 2004, 13). Çevre sorunlarının oluşması doğal kaynaklı (volkan patlaması, yangın, deprem gibi doğal afetlerden kaynaklı) olabileceği gibi; insan faaliyetleri sonucu yapay kaynaklı da olabilir (Gökdayı 1997, 71). Eğer doğal kaynaklı çevre sorunlarını bir kenara bırakacak olursak, günümüzde çevre sorunlarının ortaya çıkmasındaki sebeplerin insan kökenli olduğu olduğunu gözlemlemekteyiz.

Günümüzde yaşanan çevre sorunlarının esasen insan kökenli olduğunu belirttikten sonra, bu sorunların temelinde de esasen insanoğlunun doğaya hâkim olma ve birbirine üstünlük sağlama çabasının yattığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda çevre sorunlarının nedenleri; şehirleşme, endüstriyel gelişme, nüfus artışı ve yaşam tarzı (Güneş ve Coşkun 2004, 21), insanların bilinçsizliği ve buna bağlı olarak kalkınma için gerçekleştirilen birçok faaliyetin ekosistemin kendisini yenilemesine izin verecek biçimde olmaması, yoksulluk gibi nedenler olarak sıralanabilir (Gökdayı 1997, 70).

Şehirleşme, kent alanlarının tarım alanları aleyhine genişlemesine, bu da genişleme oranında o bölgedeki flora ve faunanın yok olmasına sebep olmaktadır. Ayrıca şehirleşmenin getirdiği nüfus artışı o bölgedeki su vs. doğal kaynakların aşırı kullanımı sonucu çevre sorunlarına neden olmaktadır (Gökdayı 1997, 23).

Endüstriyel gelişme, doğal kaynakları hammadde olarak talep eden daha sonra da bu hammaddeyi ara ürün veya nihai ürün haline getirip insanoğlunun kullanımına süren bir süreçtir. İşte hem hammadde talebi sürecinde doğanın dengesi bozulmakta -örneğin hammadde olarak odun talep eden bir sektör ağaç kesilmesine ve oradaki doğal dengenin bozulmasına sebep olmaktadır- hem de bu hammaddelerin işlenmesi sonucunda ortaya çıkan kimyasal atıkların çevreye

verdiği zararlar sonucunda bir çevre sorunu ortaya çıkmaktadır (Gökdayı 1997, 24).

Çevre sorunu konusunda nüfus artışı, diğer çevre sorunlarının da temelinde yatan bir diğer önemli hatta başat bir sebeptir. Esasen gezegenimizin varoluşundan bu yana nüfus artışı yavaş ve çizgisel bir artış göstermiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra nüfus artışında hatırı sayılır bir hız gözlenmiştir. 1900 yılında 1.6 milyar olan Dünya nüfusu, 1950 yılında 2.5 milyara, 2000 yılında 6 milyara ve 2010 yılı itibarıyla de 6.8 milyara ulaşmıştır. 2083 yılında bu rakamın 10 milyar olacağı tahmin edilmektedir (www.geography.about.com). İşte bu nüfus artışı temel yaşam ihtiyaçlarını karşılamak için beraberinde çevresel değerlerin daha çok tüketilmesine de yol açmaktadır. Bu nüfus artışının ortaya çıkardığı en büyük çevresel sorun ormansızlaşmadır. Ormansızlaşma da beraberinde, yağmurların azalması ve buna bağlı olarak su kaynaklarının fakirleşmesi, erozyon, çölleşme gibi sorunları beraberinde getirmektedir (Güneş ve Coşkun 2004, 26-27).

Mevcut dünya nüfusunun 1 milyarını gelişmiş ülkede yaşayan insanlar oluştururken, geri kalanını geliştirmekte olan ülkelerde yaşayan insanlar oluşturmaktadır (Çamurcu 2005, 87-88). Buna rağmen gelişmiş ülkeler dünya kaynaklarının $\frac{3}{4}$ 'ünü kullanmakta ve dünyada yaşanan çevre sorunlarının da $\frac{3}{4}$ 'üne sebep olmaktadır (Güneş ve Coşkun 2004, 26). Bu da bu ülkelerdeki yaşam tarzının bir sonucudur. Bu ülkelerdeki lüks yaşam tarzları beraberinin aşırı tüketimi de getirdiği için bu tüketim ihtiyacını karşılamak üzere doğal kaynaklar aşırı derecede tüketilmektedir.

Aslında çevre sorunlarının temelinde yukarıda bahsedilen nedenlerinin hepsini de kapsayacak şekilde tüketim olgusunun olduğunu söyleyebiliriz. Tüketim olgusu, ihtiyaç duyulan mal ve hizmetlerin üretimi için daha fazla kaynağın tüketilmesini ve bu üretim sürecinde ortaya çıkan birçok atığın doğaya bırakılmasını içeren bir süreç olduğu için çevre sorunlarının ortaya çıkmasına temel sebeptir (Gökdayı 1997, 70-71).

Yukarıda değinilen nedenlere bağlı olarak ortaya çok ciddi çevre sorunları çıkmaktadır. Bunların başında havanın, suyun ve toprağın kirlenmesi gelmektedir ki bu unsurlar insanlara yaşam destek koşullarını sunan temel unsurlardır. Dolayısıyla bunların kirlenmesi insan yaşamını tehlikeye atmaktadır. Bu kirlilikler bağlamında nükleer kirlenmeler, manyetik kirlenmeler, karbon monoksit gazı salınımından kaynaklanan kirlenmeler, seragazı salınımından kaynaklı ozon tabakasının tahribi gibi durumlar insanoğlu açısından önemli çevre sorunları yaratmaktadır. Yine yukarıda izah edilen sebeplerden kaynaklı ormansızlaşma ve buna bağlı olarak yağış rejiminin değişmesi, su kaynaklarının azalması, erozyon, çölleşme ve nihayetinde iklim değişikliği; özellikle küresel ısınma gibi çevre sorunları, artık yüz yüze olduğumuz sorunlardır. Bütün bu çevre sorunları, doğal kaynak ve enerji darboğazını yaratacağından, besin

ihtiyacının karşılanamaması, sağlık sorunları, biyolojik çeşitliliğin azalması, toplu ölümler gibi vakialarla sonuçlanabilecek süreçlere gebe görünmektedir.

Endüstriyel büyümenin, sürekli nüfus artışının ve daha fazla tüketimin kaynakları ne zaman bitireceği ve insanlığı ekolojik bir felaketle karşı karşıya bırakacağı her bir yaşam destek unsuru için (su için, toprak için, enerji kaynakları için) farklıdır. Muhakkak bunların birçoğu da aniden ve bir anda tükenmeyecektir. Fakat bunların birçoğu kendilerini yükselen maliyet ve azalan gelir şeklinde belli edecektir ve hatta etmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1991, 73). Dolayısıyla insanoğlu ortak geleceğimiz için bu sorunlar karşısında bir çözüm bulmak zorundadır.

4. Çevre Sorunları Karşısında İnsanoğlunun Çözüm Arayışları

Bir önceki başlık altında çevre sorunlarının neler olduğunu ve bu sorunların sebeplerini ortaya koyan genel bir fotoğraf çekmeye çalıştık. Peki, insanoğlunun yukarıdaki fotoğraf karşısında yapması gereken şey nedir? Hiçbir şey yapmadan çevre sorunlarının her geçen gün daha vahim bir hal almasına ve çevrenin insanoğluna sunmuş olduğu yaşam destek sistemlerinin ortadan kalkmasına; dolayısıyla insanlığın sonunun gelmesine, gelecek kuşaklara yaşam hakkı kalmamasına seyirci mi kalacaktır? Bu soruya “evet” cevabını vermek, duruma seyirci kalacağını savunmak, insanlık tarihiyle ve insanoğlunun yaşama içgüdüleriyle uyumlu ve gerçekçi bir cevap değildir. Peki insanoğlu, mevcut fotoğraf karşısında bir şey yapacaksa bu ne olmalıdır? İnsanoğlu, çevre sorunlarına sebep olan kentleşme ve endüstriyel faaliyetleri bırakıp, teknolojinin sunduğu modern yaşam tarzlarından tamamen vaz mı geçecektir? Ya da nüfus artışının önüne geçmek için sert yasal tedbirler mi alacaktır? Tahmin edileceği üzere insanoğlu bugün sahip olduğu pek çok şeyden vazgeçmeyi kabul etmeyecektir? Hatta doğaya hakim olma, daha rahat yaşama ve diğerlerine üstünlük kurma çabalarını teknolojik gelişmelere daha da hız vererek sürdürecektir. Tarihsel süreç bunu göstermektedir. O zaman cevabı aranması gereken soru şu olmalıdır: Bu olgu karşısında nasıl bir yol izlenebilir? Yani insanoğlu mevcut yaşam tarzından ödün vermeden ama çevre sorunlarını da kendileri başta olmak üzere doğadaki diğer canlılar ve gelecek nesiller için nasıl tehditkar boyutlardan uzak tutabilir? Bu soruya hem çevrenin geleceği üzerine öne sürülen yaklaşımlar dikkate alınarak cevap verilebilir hem de bu konuda alınması gereken somut önlemler dikkate alınarak cevap verilebilir.

4.1. Çevrenin Geleceği Üzerine Yaklaşımlar

Çevrenin geleceği üzerine üç temel yaklaşım söz konusudur. Bunlar, sürdürülebilir kalkınma, derin ekoloji ve yetinme yaklaşımlarıdır.

4.1.1. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı

Sürdürülebilir kalkınma, özünde çevre politikalarıyla kalkınma stratejilerinin bütünleştirilmesini sağlayacak bir çerçeve çizmek; bugünün ihtiyaçlarını ve beklentilerini, geleceğin ihtiyaçlarından ödün vermeksizin tedarik etmenin yöntemlerini ortaya koymak düşüncesi yatmaktadır (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1991, 73). Bu yaklaşım, ekonomik ve sosyal gelişme gerçekleştirilirken, doğal dengenin de gözetilmesini esas almaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir kalkınmayı dengeli kalkınma ile eş anlamlı olarak şu şekilde tanımlayabiliriz: Sürdürülebilir kalkınma, “şimdiki kuşakların gereksinimlerinin gelecek kuşakların kaynaklarını tehlikeye atmadan karşılanmasına imkân veren ekonomik büyüme politikalarıdır.” (Güler 1994, 362).

Bu yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilmesi gereken hedefler olarak şunlar gösterilmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1991, 78):

- “-Büyüme canlandırmak; büyümenin kalitesini değiştirmek;
- iş bulma, yiyecek, enerji, su ve sağlık konularındaki temel ihtiyaçları karşılamak;
- sürdürülebilir bir nüfus düzeyini garantiye almak;
- kaynak tabanını korumak ve zenginleştirmek; teknolojiyi yeniden yönlendirmek;
- riski yönetmek ve karar vermede çevre ile ekonomiyi birleştirmek.”

Bahsedilen hedefleri gerçekleştirmek ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için de şunların gerekli olduğu kabul edilmektedir (Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu 1991, 96):

- “-Karar alınmasında vatandaşların etkin katılımını sağlayan bir siyasal sistem;
- kendi çabasıyla ve sürdürülebilir biçimde üretim fazlası ve teknik bilgi sağlayabilecek bir ekonomik sistem;
- uyumsuz kalkınmadan doğan gerilimlere çözüm bulabilen bir sosyal sistem;
- kalkınma için gerekli ekolojik tabanı korumaya saygı gösteren bir üretim sistemi;
- durmadan yeni çözümler arayabilecek bir teknolojik sistem;
- ticaret ve finansmanda sürdürülebilir düzenleri destekleyen bir uluslar arası sistem;
- esnekliğe, kendini düzeltme yeteneğine sahip bir yönetim sistemi.”

Bu yaklaşıma göre anılan sistemler bir bütün olarak gerçekleştirildiğinde bahsedilen hedeflere ulaşılacak ve böylece sürdürülebilir bir kalkınma ortamına kavuşulmuş olacaktır.

4.1.2. Yetinme Seviyesi Yaklaşımı

Kalkınmanın sürdürülebilir olması için her şeyden önce kaynakların da sürdürülebilir olması gerekmektedir. Bu bağlamda kaynakları: Ormanlar ve deniz ürünleri gibi canlı doğal kaynaklar ile madenlerden oluşan cansız doğal kaynaklar (enerji kaynakları gibi) olmak üzere kabaca iki kategoriye ayırmak mümkündür. Canlı doğal kaynaklar her ne kadar kendini yenileyebiliyorsa da bunları tüketme hızı, kendilerini yenileme hızıyla orantılı olmalıdır. Aksi halde tamamen tükenmeleri söz konusu olacaktır. Cansız doğal kaynaklara gelince, bunların kendilerini yenilemeleri mümkün olmadığı için ne kadar yavaş tüketilirse tüketilsinler bir gün muhakkak tamamen tükenenlerdir. Dolayısıyla cansız doğal kaynaklar konusunda bunları çok kısınc kullanmaktan başka yapılabilecek bir şey gözükmemektedir. Günümüzde kullanılan fosil yakıtlardan oluşan enerji kaynakları da bir gün muhakkak tükenecektir. Bu noktada yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmek, enerji konusunda uzun vadede sorunu çözecek tek yol gibi gözükmektedir (Gökdayı 1997, 175).

Kaynaklarla ilgili bu durum dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın, mevcut şartların aynen devam etmesi durumunda deyim yerindeyse “kötü sonu geciktirmek”ten başka bir işe yaramayacağı yönünde bir düşüncenin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Bu düşünceye göre aslanan gelişmiş ülkelerdeki tüketim düzeyinin yetinme seviyesine çekilmesidir (Gökdayı 1997, 175). İşte yetinme seviyesi yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşımın özünde yatan düşünce, kalkınmanın ve canlı yaşamının sürdürülebilmesi için sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının yetersiz ve aldatıcı olduğu, bunun yerine insanların temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik bir tüketim anlayışının benimsenmesinin daha gerçekçi ve kalıcı bir çözüm olduğu fikri yatmaktadır (Gökdayı 1997, 179).

Yetinme seviyesi yaklaşımını benimseyenlere göre, bir zamanlar kapitalizmin üzerinde yükseldiği ve burjuvazinin epeyce bir sermaye biriktirdiği; “hep daha fazla tüket” ideolojisi, artık dünyamızın ve gelecek kuşakların haklarını korumaya ve gerçek ihtiyaçlarımızı karşılamaya yeterli gelmemektedir. Kendimiz, dünya ve gelecek kuşaklar için doğru olanı yapmak adına bir an evvel “gerçek ihtiyaçlar” (beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçlar) ile “yapay ihtiyaçlar”ı (lüks tüketim) birbirinden ayırmalı ve kaynaklar sadece gerçek ihtiyaçlarımıza tahsis edilmelidir (Porritt 1989, 124-125; aktaran, Gökdayı 1997, 180).

4.1.3. Derin Ekoloji Yaklaşımı ve Yüzeysel Ekolojik Yaklaşım

Çevrenin geleceği üzerine yaklaşımlardan sürdürülebilir kalkınma ve yetinme seviyesi yaklaşımları esas olarak insanı merkez alır iken derin ekoloji anlayışı, doğayı merkez olarak almaktadır. Biyosantrik düşünüş yerine ekosantrik düşünüşün hakim olduğu bu yaklaşım, Norveçli felsefeci Arne Neass’a göre şu temel ilkeler üzerinde yükselmektedir: Yeryüzünde değerli olan tek şey insan değildir; ekosistemin tümü değerlidir ve türlerin sürdürülmesi gereklidir. İnsanlar

yaşamak için çevreyi yok etmeden ihtiyaçları kadar olanı doğadan almalı; ekosistemdeki tüm yaşam dengeli bir şekilde muhafaza edilmelidir. İnsanların çoğu, çevrelerine aşırı müdahaleyi yaparken, bunu vicdanı rahatsız olmadan yapmaktadır. İnsanlar bu şekilde davranmaktan vazgeçmelidir. İnsanların derin ekoloji yaklaşımını benimsemeleri durumunda yapılacak değişimler insan merkezli ideolojik kurumlarda ve ekonomik sistemlerde önemli değişiklikler yaratacaktır. Çünkü bu yaklaşımın benimsenmesiyle kapitalist toplumun kâr ve rekabeti esas alan ve insanı insanın kurdu haline getiren anlayışı değişecektir (Yaren 1995, 99-101).

İnsanların, mevcut yaşam standartlarından vazgeçmeye pek yanaşmayacaklarından hareketle derin ekoloji yaklaşımının çok gerçekçi olmadığı ileri sürülmüş ve alternatif olarak da yine biyosantrik bir anlayışı esas alan yüzeysel ekoloji yaklaşımına ilişkin çeşitli ilkeler ortaya atılmıştır. Bu yüzeysel ekolojik yaklaşım, doğanın değerli olduğunu kabul etmekle birlikte özünde doğadaki bütün değerlerin insanlar için olduğu, insan için olmayan bir değerden söz edilemeyeceği düşüncesini barındırmaktadır. Bu anlayış, çevrenin bozulmasının kalkınmayı engellediği durumda ancak çevre sorunlarıyla ilgili önlem alınması gerektiğini söylemektedir (Yaren 1995, 101).

4.2. Çevre Sorunları Konusunda İzlenebilecek Politikalar

Çevrenin geleceği konusunda önerilen politikaların genellikle dünya ölçeğinde uygulanacak tepeden aşağıya doğru kurgulanmış politikalar olduğunu görmekteyiz. Bu politikalara baktığımızda, bunların “sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını” benimseyen politikalar olduğunu söyleyebiliriz. Bu çerçevede, dünya ölçeğinde uygulanması önerilen çevre ile ilgili politikalara bakacak olursak, bunları: Büyümenin sınırlanması ve/veya sıfırlanması, kültürel çeşitliliğin korunması, üretim ve tüketimde küçülmeye gidilmesi, güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi başta olmak üzere alternatif enerji kaynaklarına yönelinmesi, ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyinden kaynaklı ekonomik dengesizliklerin giderilmesi, canlıların yaşam ortamlarının iyileştirilmesi, kirlenenlerin bu kirlenmeyi ortadan kaldıracak oranda bedel ödemesi, kirliliğe sebep olan teknolojilerin en çok kirleneninden başlanarak kademeli olarak alternatiflerinin bulunup terk edilmesi, çevre sorunlarının birbirini tetikleyici nitelikte olduğu unutulmadan bu sorunlara karşı bütüncül bir yaklaşım sergilenmesi ve çevre güvenlik sistemlerinin kurulması olarak sayabiliriz (Gökdayı 1997, 183-217).

Çevrenin korunmasına dair alınabilecek önlemler doğrultusunda geliştirilen çevrecilik söylemlerinin, ağırlıklı olarak, dünya ekosisteminde bozulan dengelerinin tüm insanlığı nasıl tehlikelerle karşı karşıya bırakacağı üzerinden geliştirildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile “cennetin çekiciliğinden çok cehennemin ikna ediciliğine” güvenilerek politikalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Böyle bir söylemden yola çıkan politikalar da genellikle tepeden aşağıya kurulmakta ve bu yaklaşım içinde yerele de çoğunlukla tepeden saptanan

sorumluluklar ve görevler kalmaktadır. Başka bir ifadeyle yerelden yaratıcı bir işlev beklenmemektedir. Oysa iki farklı çıkış noktasından (yerelden ya da dünya ekosisteminden) hareketle kurulacak çevre söylemleri her zaman örtüşmeyebilir (Tekeli 2005, 2). Bu nedenle çevre sorunları konusunda küresel ölçekli politikalar kadar yerel ölçekte izlenecek politikalarda büyük önem arz etmektedir. Eğer insanların korumaya çalıştığı çevre, kafalarında bir yer ile somutlaştırılabilirse örneğin onların yaşadıkları, gezdikleri, eğlendikleri yerler olarak kodlanırsa insanlar çevreyi korumak konusunda daha duyarlı davranacaklardır (Tekeli 2005, 7). Böylece yerelden ulusala oradan da küresele doğru önemli bir duyarlılık ve çaba oluşmuş olacaktır. Hem bu durum, o yerde çevreyi korumak için yapılması gerekenin ne olduğunu saptamak konusunda da daha sağlıklı tespitlerin bire bir yapılmasına ve uygulanmasına sebep olacağı için daha gerçekçi ve faydalı olacaktır.

Çevre sorunlarına yönelik dünya ölçeğinde izlenmesi gereken politikalar ve yerele yüklenmesi gereken sorumluluktan bahsederken, bütün bunları kapsayıcı ve anlamlı kılıcı bir konuya daha değinmeye gerek vardır ki o da insan unsuru. Günümüzde yaşanan çevre sorunları nasıl ki insan kökenli ise bu sorunların çözümü de yine insan kökenlidir. İnsanların uygulaması gereken politikalar ve edinmesi gereken duyarlılıklardan bahsetmek tek başına yeterli değildir. Aslolan insanlarda bunları hayata getirecek istek ve bilinci oluşturmaktır. Bu istek ve bilinci oluşturmak için de yapılması gereken şey çevre eğitimidir. Bu hem okullarda önem verilmesi gereken bir eğitimidir hem de devlet ve sivil toplum kuruluşlarının ortaklaşa yapacağı toplumun bütün kesimlerine ve bütün zamana yayılması gereken bir eğitimidir.

5. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası'nda Çevre Hakkı

Çalışmanın başından beri çevre hakkının ne kadar önemli bir hak olduğunu, bunun bilincine yeni yeni varmaya başlayan insanoglunun bu konuda -istenilen düzeyde olamasa da- bir arayış içine girdiğini ve bu arayışın bir yansıması olarak da çevre hakkının anayasalara girmeye başladığını belirttik. İşte bu süreçte duyarsız kalmayan KKTC de 5 Mayıs 1985 tarihli halkoylamasıyla kabul edilen Anayasası'nda çevre hakkına yer vermiştir. KKTC Anayasası'nın "Çevrenin Korunması" başlıklı 40. maddesine göre;

"(1) Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

(2) Gerçek veya tüzel kişiler, hiçbir amaçla, insan sağlığını bozacak veya deniz varlıklarını tehlikeye düşürecek nitelikteki sıvı, gaz ve katı maddeleri denizlere, barajlara, göllere veya derelere akıtamaz veya dökemez.

(3) Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin, gerçek ve tüzel kişilerin ödevidir.

(4) Devlet, milli parklar oluşturulması amacıyla gerekli önlemleri alır.”

Bu düzenleme, benzer şekilde Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın 56. maddesinde de yer almaktadır. 40. maddeye baktığımızda, madde metninde herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu vurgulandıktan sonra, deniz, göl ve akarsuların korunmasına ayrı bir önem vermiş; evsel veya sanayi atıklarının suya bırakılması kesinlikle yasaklanmıştır. Maddede çevreyi kirletmemek ve korumak hem devlete hem de vatandaşlara bir ödev olarak yüklenmiştir. Ayrıca bu hak, herhangi bir nedenle de sınırlanmamıştır. Ancak bu hak için yasa koyucunun herhangi bir sınırlama nedeni öngörmemiş olması bu hakkın sınırsız olduğu anlamına da gelmemektedir. Şöyle ki sınırsız ve içeriksiz bir hak ve özgürlük yoktur. Her hakkın ve özgürlüğün niteliklerinden ve eşyanın tabiatından kaynaklanan doğal sınırları vardır. Bu hakkın doğal sınırları da insanların temel ihtiyaçlarını (beslenme ve barınma gibi) karşılamak için gereksinim duyduğu maddelere ulaşmaları zorunluluğudur. Mesele bu hakkın doğal sınırları belirlenirken yukarıda bahsedilen üç temel yaklaşımdan; hangi yaklaşımın benimseneceğidir. Yani sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı mı, yetinme seviyesi yaklaşımı mı yoksa derin ekoloji yaklaşımı mı benimsenecektir? Çünkü belirlenen yaklaşıma göre, hakkın içeriğinin sınırları da değişecektir.

Bir hakkın anayasal güvenceye kavuşturulmuş olması önemlidir. Ancak en az bunun kadar önemli olan bir şey de bunun uygulamaya yansımasıdır. Başka bir ifadeyle anayasal düzeydeki korumanın kağıt üzerinde kalmaması, hayata geçirilmesidir. Bu bağlamda KKTC'de, evsel ve sanayi atıklarından ve taş ocaklarından kaynaklanan sorunlar ile kıyı kirliliği ve en ciddi çevre sorunu olan CMC sorunu¹ (Fırat 2012) gibi yaşanan çevre sorunlarına baktığımızda, anayasal düzeydeki korumanın uygulama yönünün eksik kaldığını görmekteyiz. Bunun için de devletin, yasama, yürütme ve yargı organlarının anayasal düzeydeki korumanın uygulamaya yansımaları için gereken irade ve kararlılığı taşıyor olması ve halkta bu bilincin oluş(turul)ması gerekmektedir. Aksi halde çevre hakkı konusunda yapılan hangi düzeyde olursa olsun yapılmış olan yasal düzenlemelerden beklenen fayda elde edilemeyecektir.

6. Sonuç

Sanayi devrimini müteakiben yaşanan endüstriyelleşme, nüfus artışı ve tüketim alışkanlıkları, beraberinde doğal kaynakların aşırı tüketimini getirmiş; bu da ortaya ciddi çevre sorunlarının çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunlar artık üretimi daha maliyetli hale getirme şeklinde kendini hissettirse de önlem alınmaması durumunda, kendisini sadece üretim maliyetlerinin artmasında hissettirmekle kalmayacak; üretimin durmasına ve dolayısıyla insanların temel ihtiyaçlarını bile karşılamayacak bir duruma gelmesine sebep olacaktır.

Artık insanoğlu, “Daha fazla nasıl üretebiliriz?” “Ekonomilerimizi daha ne kadar büyütebiliriz?” gibi sorular üzerine kafa yormadan önce bu isteklerimizi çevre hakkına riayet ederek (sağlıklı bir çevreyi riske atmadan) nasıl gerçekleştirebiliriz üzerinde durmalıdırlar. Deyim yerindeyse insanoğlu, çevre dostu üretim modelleri geliştirmek, üretirken çevreye verilen zararı giderecek bedeli ödemek zorundadır. Bu çerçevede öncelikle sürdürülebilir bir kalkınma modeli izlenmeli; alternatif enerji kaynakları yaratılmalı ve çevreyi daha az kirleten teknolojiler geliştirmelidir. Bunlarla eş zamanlı olarak aşırı lüks tüketime giren tüketim alışkanlıklarını törpülemek, insanların çevreyi kirletmeme ve koruma konusunda duyarlılığını artırmak için bir bilinç oluşturmak adına çevre eğitimi faaliyetlerine kesintisiz devam etmek gerekmektedir.

Günümüzde insanoğlunun henüz sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını yeni yeni dikkate almaya başladığını ancak bunu henüz kayda değer bir şekilde hayata geçiremediğini gözlemlemekteyiz. İnsanoğlunun ilk etapta yapması gereken, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını tam olarak hayata geçirmektir. Bu bağlamda nüfus artışının belirli bir seviyede tutulması ve kapitalizmin üretim ve karı artırmak için geliştirdiği “hep daha fazla tüket” söyleminden vazgeçilmesi oldukça önemlidir. Buna rağmen tehlike çanlarının çalmaya devam etmesi durumunda aşamalı olarak yetinme seviyesi ve derin ekoloji yaklaşımını hayata geçirmek neslinin devamı için şart gözükmektedir.

Çevre hakkının gerçekleşmesi için alınması gerek önlemlerin maliyetinin, çevre felaketleri yaşandıktan sonra onu eski haline getirmek için yapılması gerekenlerin maliyetinden daha fazla olması zor görünmektedir. Hele ki yaşam destek sistemleri tamamen çöktükten sonra bunu hiçbir mali bedel karşılığında tekrar tesis etmek mümkün değildir. Bu nedenle ekonomik faaliyetler başta olmak üzere, insanların tüm davranışlarında bunu dikkate alarak hareket etmeleri gerekmektedir.

Gelinen noktada, ekonomik faaliyetler başta olmak üzere bütün faaliyetlerin yapılabilmesinin ön koşulunun; buna müsaade eden, bunun için yaşam destek sistemleri sunan bir çevrenin varlığı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle insanoğlunun, yaşanabilir bir dünya için çevre sorunları konusunda yapması gerekenler vardır. Bu insanoğlunun kendisine karşı olduğu kadar, yeryüzündeki diğer canlılara ve gelecek nesillere de olan bir borcudur. Bir Kızılderili atasözünün dediği gibi: “Bu dünya bize atalarımızdan miras kalmadı, biz onu torunlarımızdan ödünç aldık”.

Notlar

¹ Sadece Lefke ve KKTC'nin sorunu gibi görünen ancak Akdeniz kıyılarını ve Çokuluslu şirketlerin faaliyetlerini ilgilendiren CMC Sorunu özünde şudur: “Lefke- Gemikonağı çevher işletmeciliği, 1913 yılından itibaren Kıbrıs maden şirketi (CMC) tarafından yoğun olarak işletilmiş ve 1974 yılı sonundan itibaren işleme son verilirken, işletim sürecindeki tüm atıklarda bölgede ölüm vadisi oluşturacak şekilde kaderine terk edilmiştir. Görüntü, çevresel bozulmanın ve ekolojik denge yok oluşunun tipik bir örneğidir. Bu arada yüzeyde bulunan ve kükürtlü bir mineral olan pirit ve kalkopirit yağmur suları ve serbest oksijen ile tepkimeye girerek arazi yüzeyindeki atıklar yanında, sulardaki asiditeyi de yoğunlaştırarak yörenin yüzey sularını, çevresel toprakları, deniz kıyısı ve deniz suyu ile yer altı sularında kirlilik parametreleri oluşturmaktadır.” (Altınbaş, http://www.turkmedya.com/V1/Pg/NewsTownDetail/NewID/4220/CatID/24/TownName//TownID/859/CityCode//CityName/Guzelyurt/CountryID/2/Header/cmc_dunyanin_en_bu_yuk_cevre_sorunu.html, Erişim Tarihi, 23.02.2012).

Kaynakça

- Altınbaş, Ü. http://www.turkmedya.com/V1/Pg/NewsTownDetail/NewID/4220/CatID/24/TownName//TownID/859/CityCode//CityName/Guzelyurt/CountryID/2/Header/cmc_dunyanin_en_buyuk_cevre_sorunu.html, Erişim Tarihi, 23.02.2012.
- Anar, E. (2000). *İnsan Hakları Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, Çiviyazıları.
- Atar, Y. (2007). *Türk Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Konya, Mimoza.
- Çamurcu, H. (2005). Dünya Nüfus Artışı ve Getirdiği Sorunlar”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 86-105, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m9.pdf>, Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- Çeçen, A. (2000), Günümüz Koşullarında İnsan Haklarının Genel Görünümü, *Türkiye’de İnsan Hakları*, TODAİE Yayınları, Yayın No:301, Ankara, s. 3-6.
- Çepel, N. (1983). *Genel Ekoloji*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları.
- Çevre Hukuku ve Tarihçesi, http://www.cevreonline.com/hukuk/cevhukuk_tarihce.htm, Erişim Tarihi: 02.07.2011.
- Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu. (1991). *Ortak Geleceğimiz*, 3. Baskı, (Çev. Belkıs Çorakçı), Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını.
- Egeli, G. (1996). *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Politikaları*, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Erdoğan, M. (1999). *Anayasal Demokrasi*, 3. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Fırat, A. http://www.kibrisgazetesi.com/index.php/cat/23/news/131738/PageName/Konuk_Yazarlar, Erişim Tarihi: 23.02.2012.
- Gökdayı, İ. (1997). *Çevrenin Geleceği (Yaklaşımlar ve Politikalar)*, Ankara, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- Güler, Ç. (1994). *Çevre Sözlüğü*, Ankara, Saypa Yayınları.
- Güneş, Y. / A. Aydın Coşkun. (2004). *Çevre Hukuku*, İstanbul, Kazancı Hukuk Yayınları.
- Kaboğlu, İ. Özden. (1996). *Çevre Hakkı*, İstanbul, İmge Kitabevi.
- Kaboğlu, İ. Özden. (1998). *Özgürlükler Hukuku (İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı)*, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Keleş, R. / Can Hamamcı. (1993). *Çevrebilim*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Keleş, R. / Birol Ertan. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*, İstanbul, İmge Yayınevi.

- Kuzu, B. (1997). *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı*, İstanbul, Fakülteler Matbaası.
- Milattan İtibaren Çeşitli Yıllardaki Nüfus Miktarı ve Gelecek Yıllardaki Tahmini Nüfus Miktarı,
<http://geography.about.com/od/obtainpopulationdata/a/worldpopulation.htm>,
Erişim Tarihi: 05.07.2011.
- Porritt, J. (1989). *Yeşil Politika*, (Çev. Alev Türker), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Tekeli, İ. (2005). Çevre Hakkına Yerelden Yaklaşmak, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi, Ankara, <http://www.stgm.org.tr/tr/icerik/detay/cevre-hakkina-yerelden-yaklamak>, Erişim Tarihi: 10.07.2011.
- Torunoğlu, E. (2005). Çevre Hakkı İnsan Hakkıdır, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1791.17.02.2009, Erişim Tarihi: 17.02.2009.
- Turgut, N. *Çevre Hukuku*, Ankara, 1998.
- Ürkmez, T. Çevre Hakkının Tarihsel Gelişimi”, <http://www.cekud.org.tr/haberx/143-cevre-hakki-kavraminin-tarihsel-gelisimi.html>, Erişim Tarihi, 27.02.2012.
- Yaren, F. Bülent. (1995). Yaşamı Kavrayış Üzerine Yapılan Sorun: Çevre Sorunu, Değişen Dünya Görüşü Ekonomi-Ekoloji İlişkileri Bağlamında ekolojik Kalkınma, *Yeni Türkiye Dergisi-Çevre Özel Sayısı*, Temmuz-Ağustos, s. 90-102.

Tarihi Alanlarda Kentsel Arkeolojik Alan ve Kentsel Tasarımın Önemi

Beser OKTAY*

Giriş

Yaşayan bir belge niteliğinde olan tarihî çevreler, kendi dönemlerinin sosyo-kültürel ve ekonomik özelliklerini, malzeme özellikleri ve yapım tekniklerini günümüze kadar taşımaktadır. Oysa günümüzde bu tarihi çevreler, artan nüfus, hızlı kentleşme, sosyal yapıdaki farklılaşmalar gibi nedenlerden dolayı zarar görmekte, hatta yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Tarihi kentlerin, kendilerine özgü karakterlerini oluşturan değerler bütünüünün korunması ve sürdürülebilmesi, tarihi çevre korumanın temel amacıdır.

Tarihi kentlerin bir ögesi olan arkeolojik alanlar, insanlık tarihinin aydınlanması ve geçmiş ile gelecek arasında bir bağ oluşturulması adına korunması zorunlu ve ihtiyaç olan alanlardır. Ancak, Kuzey Kıbrıs'ta kentsel arkeolojik alanlara bakıldığında, bu alanlar kentin tarihsel sürekliliğin ve kent kimliğinin önemli bir parçasını oluşturmalarına rağmen kentsel koruma çalışmalarına dahil edilmemekte veya projelere engel teşkil ettikleri düşünülerek tahrip edilmektedirler.

Sürdürülebilirlik ilkesi doğrultusunda fizikî çevresi yanında sosyo-kültürel yapısını da içine alan "bütünleşik koruma" hedefi ile korunması gereken tarihi alanlarda, kentsel arkeolojik kalıntıların da koruma projelerine dahil edilmeleri sayesinde günlük yaşamın birer parçası olarak görülüp buralara olan ilgi artması ve koruma konusunda halkın bilincinin gelişmesi sağlanmış olur. İşte bu noktada, kentsel alan ve kalıntıların, tarihsel ve fiziksel değerini açığa çıkarmak ve bu alanları günümüz kentiyile bütünleştirmekte kentsel tasarım önemli rol oynamaktadır. Tarihi çevrelerde uygulanacak koruma planlarında farklı ölçeklerde bu alanların korunması, iyileştirilmesi ve/veya yeniden canlandırılması hedefleri doğrultusunda kentsel tasarım projelerine başvurulmalıdır. Bu projeler boş, atıl durumdaki bir binanın çevresi ile birlikte yeniden işlevlendirilmesi; boş bir alanın veya kentsel arkeolojik alanın kamusal yaşamın bir parçası olarak tasarlanması şeklinde olabilir. Böylelikle, kentsel tasarım projeleri ile iyileştirip, geliştirilen bu alanların değerleri kentte yaşayanlar tarafından farkedilmiş ve aynı zamanda da kent kimliğinin sürdürülmesi sağlanmış olur.

Bu çalışmanın amacı disiplinlerarası bir süreç olarak "kentsel tasarım" ile çeşitli düzeylerde kent dokusunun korunması anlamına gelen ve bir planlama eylemi olan tarihi çevre koruma ve kentsel arkeoloji arasındaki ilişkiyi tartışmaktır. Bu amaca bağlı olarak, bildiri üç ana bölümden oluşacaktır. İlk

* Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Gazimağusa

bölümde, tarihi çevre ile kentsel arkeoloji tanımı, ikinci bölümde; tarihi çevre koruma ve kentsel tasarım ilişkisi ile tarihi alanlarda uygulanması gereken kentsel tasarım süreci- tarihi alanı oluşturan katmanların analizi ve tarihsel sürekliliği oluşturan karakter bölgelerinin tespiti, alanın değerlerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda uygun koruma müdahalelerinin belirlenmesi tartışılacaktır. Üçüncü bölümde ise tarihsel süreklilik açısından zengin bir geçmişe sahip olan Kıbrıs kentleri için koruma yasasında kentsel arkeoloji tanımının gerekliliği, farklı ülkelerde bu alanların kent yaşamında entegre edilmesi için uygulanan başarılı kentsel tasarım projeleri ile ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tarihi Çevre ve Kentsel Arkeoloji

Geçmiş uygarlıkların sosyal ve ekonomik yapısı, yaşam felsefesi, estetik duyarlılığı içinde barındıran tarihi çevreler, yeni nesillere geçmişi kimlerden devraldığı hakkında fikir sunan açık hava müzeleri gibidir (Aydemir vd., 1999). Tarihi çevreler genelde, homojen kentsel dokusu, birbirini tekrar eden yapı tipleri ve cephe özellikleri, yol dokuları ile silüetlerindeki bütünlük gibi özellikleri barındırırlar.

Görünüm çeşitliliği sunmasına karşın, çoğu kez tarihi çevre kendi içinde homojen bir yapı gösterir. Tarihi çevrelerde oran ve boyutlar bütüne uygun olmakla birlikte, ayrıntılarda çeşitlilik gösteren bir mimarlık gözlenir. Genellikle tarihi merkez kendiliğinden gelişmeyle büyümüştür, fakat yerleşmede bir kargaşa görülmez. Tersine bu dokunun ustalıklı bir karmaşalığı vardır. Yerleşme dokusu doğal veriler yanında, yaşamsal gereksinimler, yapı geleneği ve ekonomik olanaklar çerçevesinde biçimlenmiştir. Biçimlenen yerleşme dokularında tarihsel kent dokuları kent bütününe ayrılmaz parçasıdır (Ahunbay, 2004).

Kentlerin özgün kimliğini yansıtan tarihi çevrelerin devamlılığını sağlamak, kent kimliğinin de devamlılığını sağlamak anlamına gelir. Birçok değeri (arkeolojik, mimari, ekonomik, tarihi, estetik) içinde barındıran bu çevrelerin, sosyal, ekonomik ve fiziksel kimlik öğelerini koruyarak ve geliştirerek gelecek nesillere taşınması sağlanmış olacaktır. Kentsel arkeolojik alanlarda bu kimlik öğelerinin önemli bileşenleri olarak birçok uluslararası sözleşmelerde tanımlanmış ve bütüncül koruma anlayışı çerçevesinde tarih alanlardaki planlama çalışmalarına dahil edilmeleri gerekliliği vurgulanmıştır. Bir sonraki bölümde, Kuzey Kıbrıs'ta koruma ile ilgili hiçbir yasada kullanılmayan, kentsel arkeoloji teriminin tanımı tarihsel süreç içerisinde gelişimi detaylı olarak sunulacaktır.

Kentsel Arkeolojik Alanlar

Kentsel Arkeoloji” terimi II. Dünya Savaşı sonrasında yıkıma uğramış Avrupa kentlerinin yeniden inşa süreciyle beraber kullanılmaya başlamıştır. Bombalanan bir çok Avrupa kenti, altında bulunan daha eski dönemlere ait kalıntıların ortaya

çıkması ile tarihsel sürekliliğe ilişkin farkındalık oluşmaya başlamıştır. Kentsel alanlarda yürütülen arkeolojik çalışmaları tanımlamak için kullanılan terim, zamanla kentlerin çok katmanlı kültürel yapısını anlamaya ve kentin tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışan bir disiplin olmuştur (Bilgin 1996: 9, Belge, 2004).

1960'larda hızlanan yoğun yapılaşma ve savaş sonrası kentsel gelişme ve yeniden yapılanma faaliyetleriyle açığa çıkan arkeolojik kültür katmanlarının, kurtarma arkeolojisi yöntemleriyle hızla belgelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda, kentsel arkeoloji kavramı 1970'li yıllarda da gelişmeye devam etmiştir (Tuna, 2003). Böylece kentsel alanlardaki arkeolojik kazı ve araştırmalar daha sistemli duruma gelmeye ve arkeoloji planlama sürecinin önemli bir girdisi olmaya başlamıştır.

Arkeolojik mirasın önemi ve korunarak geliştirilmesi gereği 1960'lı yıllardan beri Avrupa Konseyi, UNESCO vb. kuruluşların gündemindedir. Avrupa Konseyi tarafından 1969 yılında Londra'da imzalanan Arkeolojik Mirasın Korunmasına Yönelik Avrupa Sözleşmesi (*European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage*) ile arkeolojik mirasın korunması amacıyla ulusal envanterlerin hazırlanması, kazıların nitelikli kişiler tarafından yapılması ve kayıt altına alınması, elde edilen sonuçların korunması gibi konularda üye ülkelerin sorumlulukları tanımlanmıştır (Madran ve Özgönül, 1999).

1972 yılında UNESCO tarafından 'Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi' (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) imzalanmış ve üye ülkeler Dünya Mirası alanları etkili bir biçimde korumak ve sunmak amacıyla kültür mirasının korunmasını geniş kapsamlı bir planlama süreciyle birleştirme, bu varlıklara toplum yaşamında fonksiyon verme, gerekli yasal, yönetsel, bilimsel, teknolojik, finansal vb. önlemleri alma konularında politikalar benimsemeye söz vermiştir (Feilden ve Jokilehto, 1992). Bu sözleşme ile ilk kez kültür mirasının çağdaş kent yaşamıyla bütünleşmesinin önemi vurgulanmıştır.

Avrupa Konseyi tarafından 1975 yılının Avrupa Mimarlık Mirası Yılı olarak ilan edilmesiyle birlikte yapılan bilimsel toplantılar, koruma ve arkeoloji kavramlarının uluslararası platformda yerleşmesinde önemli rol oynar. Bunun sonucunda hazırlanan kentsel arkeoloji ile ilgili önerge metninin Ekim 1975'te Amsterdam'daki Avrupa Mimarlık Yılı Konferansı'nda sunulması kentsel arkeoloji kavramı ile birlikte planlama-arkeoloji ilişkisinin uluslararası platformda meşruiyet kazanması açısından büyük önem taşır (Barley 1977: 9-10). Bu toplantıda gelişen 'bütünleşik koruma' (integrated conservation) kavramıyla birlikte kentsel korumanın genişleyen kapsamı, kentleri doğal, yapı, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihsel bütünlükleri içinde ele almayı gerekli kılmaya başlar. Bu noktada, 'kurtarma arkeolojisi' kavramının tanımı ve kapsamının genişlemesiyle 'kentsel arkeoloji' (urban archaeology) kavramı

ortaya çıkar. Bu dönemde kentsel arkeoloji kavramı ‘kent içindeki arkeolojik alanlar (yıkılmış harap durumdaki tarihi, anıtsal binalar) ve arkeolojik çalışmalar’ı kapsar (Altınöz, B).

Yukarıda anlatılanlara göre, II. Dünya Savaşı sonrasında yıkıma uğramış Avrupa kentlerinin yeniden inşa süreciyle beraber kullanılmaya başlayan ve daha sonraları kentsel alanlarda yürütülen arkeolojik çalışmaları tanımlamak için kullanılan terim, zamanla kentlerin çok katmanlı kültürel yapısını anlamaya ve kent tarihsel gelişimini ortaya koymaya çalışan bir disiplin olmuştur.

Kent katmanları içindeki arkeolojik kalıntılar, kentsel korumanın hedeflerinden biri olan tarihi ve kültürel sürekliliğin sağlanması için birer araç aynı zamanda kamusal mekanlarda kent kimliğine katkı sağlayacak potansiyel referans öğeleridir. Bundan dolayı, bu alanların kente ve kentliye kazandırılması son derece önemlidir. Bu noktada, kentsel arkeolojik alanların korunması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kentsel arkeolojik alanların korunması, disiplinler arası ortak bir zemin üzerinde benimsenecek ilkeler çerçevesinde yapılmalıdır. Çünkü kentsel arkeoloji disiplini Avrupa Mimarlık Yılı Konferansı’nda da belirtildiği üzere, bütüncül bir yaklaşım içerisinde ele alındığı takdirde başarılı olacaktır. Bütünleşik korumanın bir gereği olarak kent içindeki arkeolojik alanların sadece korunması değil, kent yaşamına entegre olması (sosyal ve ekonomik olarak kente yarar getirmesi) gereklidir. Bu alanları kent kimliğinin bileşeni olarak gören ve kentli ile buluşturacak kentsel tasarım projeleri üretilmelidir.

Bu noktada bir sonraki bölümde, tarihi alanlarda koruma ve kentsel tasarımın önemi ile kentsel tasarımın süreçlerinden söz edilecektir.

Tarihi Alanda Kentsel Koruma ve Kentsel Tasarım İlişkisi

Kentsel koruma, “toplumun geçmişteki sosyal, ekonomik koşullarını, kültür değerlerini yansıtan fiziksel yapının, günümüzün değişen sosyal, ekonomik koşulları altında yok olmasına engel olmak ve çağdaş gelişmelerle bütünleştirerek yaşamasını sağlamak” olarak da açıklanmaktadır (Bostancı, 1989). Yine başka tanımlama da; kentlerin belli kesimlerinde yer alan tarihsel ve mimari değerleri yüksek yapılarla anıtların ve doğal güzelliklerin gelecek kuşakların da yararlanması için her türlü yıkıcı, saldırgan ve zararlı eylemler karşısında güvence altına alınması olarak tanımlanmıştır. İnsanlığın tarih boyunca yarattığı kültürel değerlerin fiziksel çevreye yansımış olan görüntüleri de tarihsel-kültürel çevre olarak tanımlanmaktadır (Keleş-Hamamcı, 1997:120).

Bugünkü çağdaş koruma anlayışı, yaşayarı ile birlikte fizikî mekânı korumak ve bulunduğu kent bütününe kentsel mekânı haline gelebilmesini hedeflemektedir. Bir başka deyişle koruma, sürdürülebilir koruma anlayışı çerçevesinde bu alanların sadece fiziksel yapısının değil, içerisinde yaşayanlar ve onların sosyo-ekonomik-kültürel değerlerinin de bu yapı yanında korunması ve geliştirilmesi olarak da açıklanabilir (Oktay, 2005).

Kentsel tasarım, kentsel mekânda fiziksel, sosyo – kültürel ve sosyo - ekonomik bağlamlarda çok boyutlu, kentsel detay irdeleme ve çözümlemelerini içeren ayrıntılı bir düzenleme yöntemidir (Kaplan, vd, 2003). Kentsel mekânlar, kentlilerin psikolojik, sosyal, ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan buluşma alanıdır. Kentsel ortak mekânları yaşatma, geliştirme ilkeleriyle, yapısal ve mekânsal çalışmaların artırılması ve bu alanların kalitesinin geliştirilmesi amacıyla farklı yapı tasarımlarına ihtiyaç vardır.

Değişen fiziksel ve ekonomik koşullar nedeni ile tarihi kentler veya kent parçaları çöküntüye uğramakta ve hem fiziksel hem de ekonomik olarak köhneleşmektedir. Öte yandan kentlerde kontrolsüz yapılaşma nedeniyle de tahrip olan alanlar bulunabilmektedir. Bu durumda, yerel yönetimler köhneleşmiş ve cazibesini yitirmiş bu alanların yeniden canlanması için koruma projelerine başvururlar. Bu noktada kentsel tasarım kentsel korumanın başarılabilmesinde yararlı bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel tasarım ve kentsel koruma kent planlama disiplini içerisinde iki önemli yaklaşımdır. Kentsel sit alanlarının korunmasına yönelik bir planlama çalışmasında mekanın karakterinin korunması ve sürdürülebilmesi açısından kentsel tasarıma ihtiyaç duyulmaktadır. Kentsel tasarım ayrıca kamusal mekanın kalitesinin artırılması hedefi olan bir disiplindir. Kentsel koruma ise genel anlamda mimari ve tarihi değere sahip alanların bozulmalarını önlemek, bu alanları korumak ve iyileştirmekle ilgilenir.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle, kentsel korumanın, kentsel tasarım projeleriyle yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Aslında kentsel tasarım projelerinin kentsel korumanın bir uygulama aracı olduğu ve fiziksel mekân ile kurulan bağlantıyı gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, yukarıda sözü edilen kentsel arkeolojik alanlar birer kayıp alan olma özelliğinden sıyrılarak bu projeler kapsamında, kent bütünü içerisinde tasarlanarak birer çekim noktası olabilmektedirler.

Bir sonraki bölümde, tarihi alanlarda uygulanması gereken kentsel tasarım süreci ve bu süreçte kentsel arkeolojik alanların değerlendirilmesi açıklanacaktır.

Tarihi Çevrelerde Uygulanması Gereken Kentsel Tasarım Süreci

Tarihi kentlerde, kentin kimliğini korumak ve sürdürmek için yapılacak tasarım müdahalelerinde ilk adım alanın **detaylı analizini** içerir. Bu analizlere alanın tarihi ile başlanır. Tarihsel araştırma bir aşama daha ilerletilerek, kenti oluşturan tarihi katmanların belirlenmesi, analizi ve tarihsel sürekliliği temsil eden farklı karakter bölgelerinin tespitini içermelidir. Bu tespitten sonra alanın morfolojik, fiziksel ve fonksiyonel karakterlerini ortaya koyan diğer analizler tamamlanır.

Kent tarihi ve kentin tarihsel katmanları ve farklı karakter bölgeleri, yaya ve taşıt hareket ağları belirlendikten sonra, kentsel tasarımın yapılacağı **alan ve yapıların değerlerinin** ortaya konacağı bir değerlendirme yapılmalıdır. Bu değerlendirme sonucunda da, tarihi çevrelerde yapılacak her türlü müdahale için

temel oluşturacak “**kültürel önem**” belirlenmelidir. “Kültürel önem” Icomos Avusturalya tarafından oluşturulan Burra Tüzüğü’nde tarihi çevrelerin içinde barındırdığı estetik, tarihsel, bilimsel, sosyal ve ruhani değerler bütünüdür. Tarihi çevrelerde yapılacak kentsel tasarım müdahalelerinde, tasarım girdilerine temel oluşturacak alan değerlendirmesine ek olarak, kültürel önemin belirlenmesi gerekmektedir. Bu değerlerin bazıları kültürel miras için belirlenen genel değerlerken, bir kısmı da tarihsel süreklilik ile ilgili değerlerdir.

Burra tüzüğünde belirlenen tarihi çevrelerde ve yapılarda bulunan kültürel (tarihsel, belgesel, simgesel, sanat), morfolojik (özgünlük, tek olma özelliği, eşsiz olma, homojenlik), duygusal (anı ve izler) ve işlevsellik değerleri bir alanda ne kadar çoksa, müdahale biçimi çok yüzeysel/ alanın bu değerlerini bozmayacak şekilde (onarım, sağlamlaştırma) olmalıdır.

Analizler sonucunda belirlenen kentin karakteri, fiziksel ve sosyo-kültürel kimliğinin korunması ve sürdürülmesi için mevcut bağlama yanıt verecek projeler geliştirilmelidir. Bu projelerde karakter, okunabilirlik, uyarlanabilirlik, farklılık, süreklilik ve kapalılık gibi kentsel tasarım prensiplerinin yanısıra bağlamla uyum içerisinde olabilmek için aşağıdaki prensiplerden faydalanılmalıdır (Aykaç, 2009):

- Tarihi kentsel alanın fiziksel yapısına saygılı olması,
- Her yeni gelişmenin kendine özgü bir yapısı olması,
- Yeni inşa edilen binaların çağdaş tasarım anlayışıyla gelecek nesiller tarafından korunmaya değer bulunulması,
- Kalıntıların, kültürel miras olarak öneminin belirlenmesi
- Arkeolojik potansiyelin belirlenmesi,
- Yapılacak müdahalelerin geri dönüştürülebilir ve yenilenebilir olması
- Tarihsel sürekliliğin doğru yorumlanabilmesi için müdahalelerin mümkün olduğunca yerinde (*in-situ*) korumaya olanak vermesinin amaçlanması
- Kültürel önemin güçlendirilmesi
- Potansiyel kullanıcıların belirlenmesi
- Potansiyel paydaşların belirlenmesi
- Yatırım maliyetinin ve potansiyel finansmanın belirlenmesi

Yukarıda belirtilen süreç sonucunda yapılacak kentsel tasarımlarda, tarihi ve arkeolojik alanların korunması, sunumu ve çağdaş kent hayatı ile bütünleşmesi amaçlanmıştır (Aykaç, 2009).

Kuzey Kıbrıs’ta Koruma ve Korumada Kentsel Arkeoloji’nin Kavramının Gerekliği

Kuzey Kıbrıs’ta koruma faaliyetlerini doğrudan etkileyen yasalar Eski Eserler Yasası (60/94), Çevre Yasası (1997) ve İmar Yasası (1989) gibi yasalardır. Bu yasalara rağmen, tarihi alanlardaki koruma faaliyetlerinin yeterli olmadığı, denetim ve kontrolünün yapılamadığı, bu kent parçalarında süregelen fiziksel ve

sosyal bozulmalardan anlaşılmaktadır. Ülkemizde, kurumlar arası iletişim kopukluğu, yasanın uygulayıcısı durumunda olan kurumların farklı bir bakanlığa bağlı olması, mali kaynak yetersizliği, kalifiyeli eleman yetersizliği gibi nedenlerden dolayı tarihi alanların korunması bütüncül bir anlayışla değil, günü kurtarma gayesi içerisinde parçacı çözümler üretilerek gerçekleştirilmektedir.

Tarihi alanlarda yer alan yapılar, kalıntılar ve açık alanlar bütüncül koruma anlayışı içerisinde tam anlamıyla yer edemediği günümüz Kuzey Kıbrıs kentlerinde, “kentsel arkeoloji” henüz bir disiplinlerarası çalışma kültürü olarak yasalarda yer almamıştır.

Aşağıda örnekleri verilen tarihi alanlardaki kentsel tasarım projelerinde, kent içinde kalmış arkeolojik alanlar, yapılan kentsel tasarım müdahaleleri sonucunda kent yaşamı ile bütünleştirilmiş ve kullanıcılara sunulmuştur. Bu kavramı koruma yasalarına alan bazı ülkelerde yapılan başarılı çalışmalar ortaya konarak Kıbrıs kentlerinin korunmasında bu kavramın önemi vurgulanmaya çalışılacaktır.

İspanya'nın Zaragoza kentinde, günümüz tarihi dokusu içinde yer alan Roma dönemi amfiteyatro kalıntıları için uygulanan projede, mevcut kalıntıların korunmasını amaçlayan bir üst örtü önerilmiş, bu üst örtüyle beraber, kalıntıların gezilmesi için platformlar ve bilgilendirme panoları yapılmıştır (Resim 1).

Resim 1: İspanya Zaragoza’da Roma amfiteyatro kalıntılarının üst örtüsü.

Viyana kent merkezinde bulunan Roma askeri garnizonu Vindobona’ya ait kalıntılar ve yine Viyana’nın Verona kentinde bulunan arkeolojik kalıntılar (Resim 2) kamusal inşaat faaliyetleri sırasında ortaya çıkmış ve günümüzde hem meydan kullanımını engellemeyen hem de bu kalıntıların sergilenmesini amaçlayan bir kentsel tasarım anlayışı benimseyerek kent yaşamına dahil edilmişlerdir.

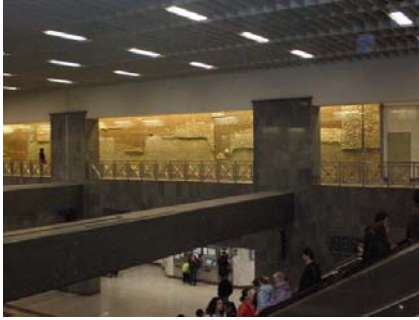
Resim 2: Viyana kent merkezindeki kalıntıların kentsel mekan ögesi olarak kentle bütünleşmesi.

İstanbul, Marmaray projesi kapsamında Yenikapı bölgesinde yapılacak istasyon binası kazı çalışmaları sırasında da arkeolojik buluntular ortaya çıkmıştır. Yenikapı tarihte İstanbul'un önemli limanlarından (Langa, Theodosius) biri olmuştur. Bu buluntular nedeni ile Yenikapı kazıları diğer metro güzergahında bulunan kazı alanlarına göre daha sistemli ve hassas bir şekilde sürdürülmüştür. Kazılarda Geç Osmanlı dönemine ait duvar ve döşeme tespit edilmiştir (Şekil 3-4). Ayrıca, uzunlukları 7–20 metre arasında değişen, amfora dolu 4 adet batık bulunmuştur. Ortaya çıkan tüm bu buluntuları kentli ile buluşturmak için bir **müze istasyon projesi** geliştirilmesine karar veren koruma kurulu, Metro- müze projesi için Atina metrosundaki uygulamayı örnek almayı tasarlamaktadır (Resim 5-6). Atina'daki metro inşaatı sırasında bulunan Antik kalıntıların müze duvarlarında sergilenmesi ve duvar yüzeylerine yerleştirilen, buluntu halini temsil edecek şekildeki konumlanmanın Yenikapı projesinde de gerçekleştirilmesi düşünülmektedir.

Resim 3-4: Yenikapı Kazı Alanı, Theodosius Limanı (Arkitera Mimarlık Merkezi, 2008.)

Resim 5-6: Atina müze-istasyon

http://ookaboo.com/o/pictures/picture/21565034/Display_of_archeological_relics_found_du

Güney Kıbrıs'ta Elefteria kent meydanı geliştime projesi kapsamında hendek içerisinde başlatılan kazılar sırasında, Lüzinyan dönemine ait sur kalıntıları bulunmuş, bu nedenle Elefteria meydanı Kentsel tasarım proje yarışmasını kazanan Zaha Hadid ve ekibi bu kalıntıları dikkate alarak projeyi revize etmişlerdi. Hendek içerisinde ortaya çıkarılan Lüzinyan dönemine ait sur kalıntılarını, kazı sırasında ve sonrasında yukarıdan geçenlerin görebilmesi için yol kenarı cam korkuluklarla çevrilmiştir (Resim 7). Kalıntılar, projenin uygulama sürecini her ne kadar uzatmış olsa da, kent halkına tarihi kimliği, geçmişi ve kültürel değerleri ile ilgili bilgi aktarması açısından önemli bir kazanç olmuştur.

Resim 7: Lüzinyan sur kalıntısı -Güney Lefkoşa.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi, kentsel tasarım, tarihi kentlerdeki koruma çalışmalarının bir parçası olarak algılanmaya başlanmıştır. Kent içinde kalmış arkeolojik alanlar, yapılan kentsel tasarım müdahaleleri sonucunda kent yaşamı ile bütünleştirilmiş ve kullanıcılara sunulmuştur.

Sonuç

Kıbrıs'ta kentsel tasarım, koruma çalışmaları ile bütünleşememekte, ve kent içinde parçacı bir yaklaşımla varlığını sürdürmektedir. Kentlerin kendilerine özgü değerler bütününe korumayı amaçlayan tarihi çevre korumada kentsel tasarım, yukarıda önerilen yöntem ve prensipler ışığında, kent kimliğinin önemli bir bileşeni olan tarihsel sürekliliğin korunması ve sunumunu sağlayacaktır. Günümüzde Lefkoşa ve Gazimağusa suriçinde birçok tarihi kalıntı bulunmakta fakat bu alanları kent kullanıcıları farketmemektedir.

Mağusa Türk Gücü spor klübü biasının 30 m. kuzey batısında yer alan, harabe halindeki “**Ayia Fotu**” kilisesi (**Ayia Photou Underground Church**) ve onun yakında bulunan **St. Dominik Kilsesi** ve daha birçok tanımlanmamış/ isimlendirilmemiş tarihi bina kalıntısı bir türlü gün ışığına çıkarılamamış ve atıl durumda bırakılmıştır. Dağınık halde bulunan bu yapıları, kalıntıları ve açık alanları kentsel tasarım projeleri ile bütüncül bir tasarımla kent yaşamına dahil edilmesi gereklidir. Kentsel arkeoloji tanımını koruma yasalarına uluslararası toplantılardan sonra alan birçok Avrupa ülkesi ve Türkiye’de arkeolojik alanların kentli yaşamına entegre edilerek yaşatıldığı modelleri ülkemiz koşulları içinde değerlendirecek olursak, kentsel arkeolojik alanların bütün kentlerimizde daha fazla gecikmeden koruma planlamasının bir parçası olarak kabul edilmesi ve kentsel tasarım projeleri ile bütüncül bir şekilde kent yaşamına dahil edilmeleri gerekliliği ortadadır.

Kaynakça

- Ahunbay Z. (2004). *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.
- Altınöz, B. Güliz. (bt), *Çok Katmanlı Kentteki Tarihsel Katmanlaşmayı Çözümlemek: Kent Arkeolojisi*.
<http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=&mid=13>
(İnternet: 20/12/2011)
- Aydemir S., Aydemir S.E., Ökten N., Öksüz, AM., Sancar, C. ve Özyaba, M. (1999). *Kentsel Alanların Planlanması ve Tasarımı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Ders Notları, No: 54, Trabzon, s.477.
- Aykaç, P. (2009). Kentsel Arkeolojik Alanlarda Tasarım Süreci. *Dosya 14.1-Tarihi Çevrede Uygulama: Yaklaşımlar, Uygulamalar*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, Ankara.
- Bağdatlı, M. (2005). İstanbul'dan Kurtarma Kazısı Örnekleri, *İstanbul Dergisi*, 54: 30–41.
- Belge, B. (2004). Çok Katmanlı Tarihi Kent Merkezlerinin Yönetimi: Kentsel Arkeoloji ve Planlama, *Planlama*, 2004 sayı: 4, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, pp. 48-56.
- Barley, M.W. (1977). Preface, M. W. Barley (der.), *The European Towns: Their Archaeology and Early History*. London: Academic Press.
- Bostancı, F. (1989). Korunması Gerekli Tarihi Kentsel Dokulardaki Bozulma Nedenleri ve İskilip Çarşı Mahallesinde Örnekleme, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Doyduk, S (2006). Kentsel Korumada Süreklilik Kavramına, Tamamlayıcı Bir Bilgi Üretme Aracı Olarak Kentsel Arkeoloji Disiplinine Yenikapı Limanı Örneği Üzerinden Bir Bakış.
<http://www.metropolistanbul.com/public/temamakale.aspx?tmid=12&mid=12>
(İnternet: 20/12/2011)
- Doyduk, S.(2006). Kentsel Katmanların Boşluklar Aracılığı ile Korunması, *Mimarist*, 19, 84-88.
- Feilden, B.M. ve Jokilehto, J. (Ed.). (1992). *Guidelines for the Management of World Cultural Heritage Sites*. Rome: ICCROM.
- Kaplan, H., Bayraktar, N., Tekel, A., Çalgüner, T. ve Yalçiner, Ö. (2003). Kentsel Tasarım Süreci Ve Yönetimine İlişkin Bir Alan Çalışması; Çeşme-Dalyan Yerleşiminde Yeni Bir Yöntem Denemesi, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18 (2); ss.1-15.
- Keleş, Ruşen, Can Hamamcı (1997). *Çevrebilim*, İmge Yayınevi, Ankara.
- Madran, E. and Özgönül N. (1999) *International Documents Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage*, METU Faculty of Architecture Press, Ankara.
- OKTAY, B. (2005). A Model for Measuring the Level of Sustainability of Historic Urban Quarters: Comparative Case Studies of Kyrenia and Famagusta in North Cyprus. Unpublished PhD Thesis. Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus.
- The Burra Charter: The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance, <http://www.icomos.org/australia/burra.html>, 1999, (12.04.2009).
- Tuna, N. (2003) “İstanbul Suriçi’nde Kentsel Arkeolojik Kültür Mirası”, *İstanbul Dergisi*, Temmuz 2003, Sayı:46, Tarih Vakfı, pp. 88-93.

Beser OKTAY

Web Sources:

http://ookaboo.com/o/pictures/picture/21565034/Display_of_archeological_relics_found_du

Kuzey Kıbrıs'ta Sarı Basın Kartı Sahibi Gazetecilerin Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri

Feride Sülen ŞAHİN*

Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliği

Küreselleşme sosyal, kültürel ve ekonomik anlamda sürekli ve hızlı değişmeyi de beraberinde getirmektedir. İnsanoğlu bu değişime ayak uydurma çabası içinde pek çok sıkıntı ve stres kaynağı ile başetmek durumundadır. Bu nedenle stres günümüz dünyasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Hayatımızın her anında mevcut olan stres; ev hayatımızda, iş hayatımızda, sosyal hayatımızda çeşitli şekillere yer alır. Stresin bilinen pek çok olumsuz etkisi vardır. Bunlardan biri de tükenmişliktir.

İlk kez Freudenberger ile 70'li yıllarda ortaya atılan bu kavram araştırmacıların ilgisini hiç kaybetmediği konular arasında yer almaktadır. Alanyazında tükenmişlik ile ilgili pek çok tanım mevcuttur. Freudenberger (1974) tükenmişliği şöyle tanımlamaktadır; tükenmişlik başarısızlık, yıpranma, enerji ve güç kaybı veya insanın iç kaynakları üzerinde karşılanamayan istekler sonucunda ortaya çıkan bir tükenme durumudur.

Freudenberger'den sonra en fazla kabul gören tanımın sahibi olan Maslach ve Jackson (1981) tükenmişliği şöyle tanımlarlar: insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları, yaptığı işe, hayata ve diğer insanlara karşı olumsuz tutumları kapsayan fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendromdur.

Maslach, Schaufeli ve Leiter (2001), farklı tükenmişlik tanımlarından yola çıkarak bu tanımlardaki 5 ortak noktayı ortaya koymuşlardır, buna göre tükenmişlikte;

- Zihinsel ve duygusal tükenme, yorgunluk ve depresyon gibi hoş gitmeyen bulguların hakimiyeti söz konusudur,
- Zihinsel ve duygusal semptomlar fiziksel semptomlardan daha fazla vurgulanmıştır,
- Bulgular işle ilgilidir,
- Bulgular daha önce psikopatolojik hastalığı saptanmamış bireylerde de görülmektedir,
- Oluşan olumsuz tutum ve davranışlar nedeniyle bireyin iş performansında düşme olmaktadır.

Maslach ve Jackson'un tükenmişliği açıklamak üzere ortaya koyduğu model sendrom oluşum aşamalarına odaklanan ve tüm yönleriyle tükenmişlik sendromunun bir süreç içerisinde anlaşılmasını sağlayan atıfsal-durumsal bir modeldir (Şahinoğlu ve Arkar, 2011). Maslach ve arkadaşları tükenmişliği 3

* Araştırmacı

boyutlu bir yapı olarak ele alıp incelemişlerdir. Buna göre tükenmişlik çalışan kişilerde yoğun stres sonucu oluşan ve duygusal açıdan tükenme, hizmet sunduğu insanlara karşı duyarsızlaşma ve artan kişisel başarısızlıkla sonuçlanan bir sendromdur.

Duygusal tükenme, tükenmişliğe yol açan stresin temel taşıdır. Çünkü kişi aşırı yüklenmiş hale gelir ve duygusal ve fiziksel kaynakları da tükenir (Reinardy, 2009). Bu boyut tükenmişliğin içsel bir durumudur ve tükenmişliğin en açık şekilde gözlenebilen boyutudur. İnsanlar kendilerinin ya da başkalarının yıpranma, enerji kaybı, bitkinlik veya yorgunluklarını ifade etmek için bu boyuttan söz ederler (Maslach ve Jackson 1981).

Duyarsızlaşma; kişinin bakım ve hizmet verdiklerine karşı, bu kişilerin kendilerine özgü bireyler olduklarını dikkate almaksızın, duygudan yoksun biçimde tutum ve davranışlar sergilemesini içerir (Dolunay, 2002). Bir başka ifadeyle bu durumdaki çalışanlar, işe yönelik ideallerini ve coşkularını kaybederler. Çalışanlar hizmet verdikleri kişilere karşı umursamaz, alaycı, katı ve duygusuz bir tutum içine girerler. Bir anlamda kendisi ve hizmeti alan arasında mesafe koyma girişimidir (Maslach, 2001; Teri and McCarthy, 2002). Bu durumdaki kişi işine ve işinin gereklerine karşı hissizleşmeye başlamıştır.

Kişisel başarı ise; sorunun üstesinden başarı ile gelme ve kendini yeterli bulma olarak tanımlanır (Dolunay, 2002). Kişi kendini çaresiz ve olayları kontrol edilemez hissettiğinde kendi yeteneklerini sorgulamaya başlar ve bu durum kişisel başarı eksikliğine yol açar (Cordes ve Ark. 1997'den aktaran (akt.) Tuğrul ve Çelik, 2002). Yani, kişisel başarısızlık durumunda kişi giderek kendini olumsuz olarak değerlendirmeye başlar. Böylece Şahinoğlu ve Arkar (2011)'ın da belirttiği gibi harcadığı çabanın boşa gitmesi ve suçluluk duygusu çalışanın iş motivasyonunu düşürerek başarı için gerekli davranışları gerçekleştirmesini engeller. Maslach (2001)'a göre duygusal ve fiziksel olarak tükenen çalışanlar kendilerine yönelik olumsuz tutum içine girerler. Yaptıkları işlerle ilgili talepleri yerine getirmekte zorlandıklarından kişisel yeterlilik ve başarı duygusunda azalma ortaya çıkmaktadır. Kişisel başarının düşmesi diğer iki boyuta göre daha karmaşıktır. Duygusal tükenme ve duyarsızlaşma kişinin etkin olmasına tesir eder. Duygusal tükenme hissederken başarı duygusunu yaşamak zordur (Maslach, 2001).

Yukarıdaki tanımlardan ve açıklamalardan da anlaşılacağı gibi kişinin iş yerinde yaşayacağı sürekli ve yoğun stres, belirli bir süre sonunda onun fiziksel yorgunluğun yanı sıra duygusal yorgunluk yaşamasına da yol açacaktır. Bu durum kişinin işe gitmek istememesi, kendini işine verememesi, performans kaybı, işini kaliteli şekilde yerine getirememesi, iş kazaları gibi pek çok olumsuzluğu beraberinde getirecektir. Bu nedenle diyebiliriz ki tükenmişlik tek başına bireyi etkileyen bir olgu değil, bireyi ve onun işi dahil yakın çevresini olumsuz etkileyen bir durumdur. Storile (1979)'un da belirttiği gibi bu bir "meslek otizmi"dir. Bu durum insanın duygusal çöküşünü ifade eder. Duruma

engel olma çabası görülmez, hatta bazen uyum gibi görülebilir. Yaratıcılık yok olur, daha iyisi için uğraş verilmez (akt. Tümkiye, 1999). Tükenmişlik yaşayan kişi değişime karşı direnç gösterir (Freudenberger, 1974). Ancak yaşanan tüm streslerin tükenmişlik ile sonuçlanacağını düşünmek yanlış olur. Tükenmişlik duygusunu yoğun olarak yaşayıp yaşamama kişinin hayatını etkileyen olaylar üzerindeki kişisel denetimi ile ilgilidir. Çeşitli araştırmacılar otonomi veya denetim eksikliğinin yapılan işte tükenmişliğe yol açabileceğini belirtmişlerdir (Schwab, Jackson ve Schuler, 1986'dan akt Tümkiye, 2001).

Çalışan bireyleri tükenmişlik düzeyine götüren pek çok etken söz konusudur. Fazla iş talebi, işle ilgili yüksek beklenti, işin çalışma şekli ve koşulları, yaptığı işte değer görmediğini düşünme, ücretini alamadığı inancı, zorlu çalışma saatleri, yetersiz eğitim tükenmişlik olgusunu kuvvetlendirir. Tüm bunların yanı sıra takdir edilmeme, emeğinin karşılığını alamadığı düşüncesi, aşırı sorumluluk alma durumu, yoğun ve baskılı iş ortamları, hafta sonu tatili kavramlarının net olmaması gibi durumlar tükenmişliğe yol açan etkenler arasında sayılabilir.

Tükenmişlik uzun yıllar sadece yardım mesleklerinde ve insanlarla yoğun temas gerektiren mesleklerde çalışanların karşılaşacağı bir durum olarak düşünülmüştür. Bu nedenle alanyazındaki çalışmaların pek çoğunun özellikle doktor, hemşire, öğretmen, akademisyenler üzerinde yapılmış olduğu görülmektedir. Oysaki bu sendrom pek çok meslekte görülebilir. Çünkü tükenmişlik bireye karşı değil mesleğe ve gerektirdiklerine karşı yaşanan bir durumdur.

2005 yılında Center for Disease Control gazeteciliği stresli meslekler listesinde 7. sıraya koymuştur (Dworznic, 2011). Buna göre gazetecilik uzun süreli, yoğun ve tempolu çalışma saatleri olan stresli mesleklerden biridir.

Yapılan araştırmalarda gazeteciler zaman ve iyi iş çıkarma baskısı, düşük ücret, medya rekabeti, uzun çalışma saatleri, yeni teknoloji ve aileden uzak kalma konularının en temel stres kaynakları olduğunu belirtmişlerdir (Reinardy, 2009). Örneğin Kıbrıslı Türk gazetecilerle yaptığı çalışmada Bailie (2006), gazetecilerin haberi en hızlı biçimde aktarmayı en önemli gazetecilik işlevlerinden biri olarak kabul ettiklerini ortaya koymuştur ki bu önemli bir stres kaynağı olarak kabul edilebilir. Başka bir araştırmada ise Kore basın birliğinin belirttiğine göre 2008-2009 yılı arasında 10 gazetenin 4192 çalışanından 675 tanesi görevinden ayrılmıştır. Koreli gazetecilerin %80'i ise günde ortalama 10 saat 56 dakika çalıştıklarını belirtmişlerdir (Jung & Kim, 2012). Araştırmaların ortaya koyduğu gibi gazeteciler yaptıkları haberlerden duygusal ve psikolojik olarak etkilenmektedirler (Dworznic, 2011). Örneğin Feinstein ve Nicholson, (2005) yaptıkları araştırmada travmalar ve salgın hastalıklar gibi olayları yaşayan gazetecilerin travma sonrası stres ve ikincil stres geliştirme riskleri olduğunu ortaya koymuşlardır. Görüldüğü gibi bu mesleğin pek çok biriminde çok stresli, hızlı ve uzun süren çalışma temposu çeşitli stres kaynaklarına yol açmaktadır. Ayrıca yaptıkları iş aşırı titizlik ve dikkat gerektirmektedir. Bunlar da iş

yaşamının en önemli stres kaynakları arasında sayılabilir. Bu stres kaynakları insanı tükenmişlik sendromuna iten etkenler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda etkili, doğru ve hızlı haber alma kaynağımız olan basın yayın organlarında görev yapan gazetecilerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi önem taşımaktadır. Pek çok meslekte olduğu gibi gazetecilik mesleğinde de bir kişinin işini etkili ve verimli şekilde yapmaması o kurumda pek çok işi veya birimi de etkileyecektir. Cherniss (1993)'in belirttiği gibi bir kurumda çalışanların tükenmişlik yaşamaları sonucunda yaratıcılıkta, problem çözme becerilerinde düşüş görülebilir. Ayrıca bir kurumda tükenmişliğin sonucu olarak sıklıkla ifade edilen iki temel konu vardır; birincisi kuruma bağlılığın azalması, ikincisi işten ayrılma niyetinin artması (Jung & Kim, 2012). Bunların yanı sıra tükenmişliğin iş doyumunu etkilediğini ortaya koyan araştırmalar da mevcuttur (Çağlıyan, 2007). Bu gibi durumlarda çalışanın işini kaliteli ve gerektiği gibi yapmasını engelleyen ve kurumu çeşitli şekillerde zarara sokan durumlardır.

Sağlıklı iş ortamları yaratabilmek için, düşük iş performansına yol açan tükenmişlik sendromunun belirlenmesi ve etkili şekilde baş etme tekniklerinin gazetecilere kazandırılması önemli görülmektedir. Bu şekilde meslek mensubu kişilerin işlerini daha verimli yapmasını sağlayacaktır.

Açıklanan nedenlerden dolayı özellikle gazetecilerde tükenmişlik sendromunun araştırılması önem kazanmaktadır. Elde edilecek veriler ışığında gazete yönetimlerine ve bu alandaki akademisyenlere veri sağlayarak konuya dikkat çekmek araştırmanın önemli hedeflerinden biridir. Bu konuda özellikle Kuzey Kıbrıs'ta bir çalışmaya ulaşılamamış olması da araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Elde edilecek bulguların bu doğrultuda yapılacak araştırmalara rehberlik edeceğine inanılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Kuzey Kıbrıs'taki sarı basın kartı sahibi gazetecilerin tükenmişlik düzeylerinin bazı sosyo-demografik (yaş, cinsiyet), eğitimsel (eğitim düzeyi, öğrenim görülen bölüm) ve mesleki (çalıştığı birim, çalışma saatleri) özellikler açısından incelenmesidir.

1. Yöntem

1.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kıbrıs Türk Gazeteciler Birliğine kayıtlı 258 üye oluşturmaktadır. Çalışmada tüm üyelere ulaşılmış ancak bir kısmından yanıt alınamamış, bir kısmı ise eksik cevaplama yaptığı için araştırma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırmanın örneklemini araştırmaya cevap veren 79 sarı basın kartı sahibi üye oluşturmuştur. Buna göre geri dönüş oranı evrenin %31ini oluşturmaktadır. Bu çalışmada sarı basın kartı sahibi tüm birlik üyeleri (köşe yazarları, TV programcıları etc.) gazeteci tanımı içinde yer almıştır.

1.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın bağımlı görünümlü değişkeni sarı basın kartı sahibi gazetecilerin mesleki tükenmişlik düzeyleri, bağımsız görünümlü değişkenleri ise sosyoekonomik ve mesleki özellikleri ile eğitimsel özgeçmişleridir. Bu değişkenlerden tükenmişlik düzeyi Maslach Tükenmişlik Ölçeği (1981) ile ölçülmüştür. Bağımsız görünümlü değişkenler ise Sosyoekonomik Özellikler ve Eğitimsel Özgeçmiş Anketi ile ölçülmüştür. Aşağıda bu ölçeklerle ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği (MBI): Maslach Tükenmişlik Envanteri, 1981 yılında Maslach ve Jackson tarafından geliştirilmiştir. Ergin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Toplam puan vermeyen envanter, duygusal tükenmişlik (9 madde), duyarsızlaşma (5 madde), kişisel başarı (8 madde) olmak üzere üç alt bölümden oluşmaktadır. Duyarsızlaşma ve duygusal tükenmişlik alt boyutlarında yüksek puan tükenmişliğin yüksekliğini verirken düşük puan tükenmişliğin düşük düzeyine işaret eder. Envanter 22 maddeden oluşmaktadır. Orijinalinde her madde için 7'li ölçek kullanılmasına karşın Türk kültürüne uyarlanırken 5'li ölçek kullanılmıştır. Ölçeği cevaplayanlardan her ifade için hiçbir zaman, çok nadir, bazen, çoğu zaman ve her zaman ifadelerinden kendileri için en uygun olanı işaretlemeleri istenmiştir.

Envanterin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları Ergin (1992) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini iç tutarlılık ve test tekrar test yöntemleri ile incelemiştir. İç tutarlılık hesaplamasına göre üç alt boyuta ilişkin Cronbach Alfa katsayıları şöyledir; Duygusal tükenme .83, Duyarsızlaşma .65 ve Kişisel başarı .72. Test tekrar test yöntemine göre güvenilirlik katsayıları duygusal tükenme için .83, Duyarsızlaşma için .72 ve Kişisel Başarı alt boyutu için ise .67 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin geçerliği ise orjinal ölçeğin faktör yapısı incelenerek oluşturulmuştur. Yapılan faktör analizinde önce 5 faktör ortaya çıkmışsa da bunların 3 faktör etrafında yığılma gösterdiği ortaya konmuştur. Varimax rotation yöntemi ile değerlendirme sonucu üç faktör ortaya çıkmıştır.

Maslach Tükenmişlik Envanteri uzun yıllardır konu ile ilgili araştırmalarda kullanılmaktadır. Çeşitli araştırmalar kapsamında geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Örneğin Çam (1992), araştırmasında Kuder-Richardson 20 formülünü ve yarıya bölme tekniğini kullanmıştır. Maslach Tükenmişlik Envanteri'nin alt ölçeklerinin yarıya bölme tekniği ile saptanan korelasyon katsayılarına Spearman-Brown düzeltilmesi yapılmıştır. Bundan sonra elde edilen güvenilirlik katsayıları; duygusal tükenmişlik alt ölçeği için .84, duyarsızlaşma alt ölçeği için .78 ve kişisel başarı alt ölçeği için .72 olarak bulunmuştur.

Çam (1992) envanterin geçerliliğine ilişkin çalışmasında ise birlikte geçerlik yöntemini kullanmıştır. Buna göre duygusal tükenmişlik alt ölçeği için $t=0,46$ $p>0,01$, duyarsızlaşma alt ölçeği için $t=0,79$, $p>0,01$ ve kişisel başarı alt ölçeği için $t=0,85$, $p>0,01$ sonuçlarına ulaşılmıştır.

Ayrıca Schaufeli ve Enzmann (1998), 498 makalenin %93'ünün MBI kullandıklarını ortaya koymuştur (akt. Reinardy, 2009). Bu bilgiler ışığında ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik düzeyinin yeterli olduğu ve tükenmişlik sendromunu ölçmede kullanılabileceğine karar verilmiştir.

Sosyoekonomik Özellikler ve Eğitimsel Özgeçmiş Anketi: Veri toplama sürecinde araştırmacı tarafından hazırlanan Sosyoekonomik Özellikler ve Eğitimsel Özgeçmiş Anketi kullanılmıştır. Bu anket 10 sorudan oluşmaktadır.

Verilerin Çözümlemesi: Verilerin çözümlenmesinde SPSS 20 programından yararlanılmıştır. Çözümleme sürecinde gruplar arası değişkenler için t testi, tek yönlü varyans analizi (one-way), grup içi yorumlarda ise Scheffe testi kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmada yer alan gazetecilerin cinsiyet, medeni durum, çocuk sahibi olup olmama, gelir düzeyi, eğitim düzeyi, çalışma şekli, çalıştığı kurum türü ve çalışma saati değişkenlerine göre mesleki tükenmişlik düzeylerine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

Araştırmada yer alan sarı basın kartı sahibi gazetecilerin yaş ortalamasının 41 olduğu ve %62'sinin kadın, % 38'inin erkek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, araştırmada yer alan gazetecilerin %73.4'ü evli, %23'ü bekar ve %3.8'i duldur ve %70.9'u çocuk sahibidir. Araştırma kapsamındaki gazetecilerin %68.4'ü çalıştığı kurumda kadrolu iken %26.6'sı sözleşmeli olarak çalışmaktadır. Ayrıca, %35.4'ü yerel bir televizyonda, %27.8'i radyoda %22.8'i gazetede çalışmaktadır. Gelir düzeyine baktığımızda %44.3'ünün ortalama aylık gelirinin 2000-3500 TL, %27.8'in ise 3500-5000TL, %24.1'inin ise 1300-2000 TL arasında olduğu görülmüştür. Araştırmaya katılanların %53.2'sinin üniversite, %25.3'ünün ise lise mezunu olduğu belirlenmiştir. Çalışma saatleri açısından bakıldığında katılımcıların %62'si 33-48 saat, %17'si ise 49 saat ve üzeri çalışma saatleri olduğunu ifade etmiştir.

Araştırmada yer alan gazetecilerin genel durumuna bakıldığı zaman, Tablo 1'de de görüldüğü gibi, gazetecilerin %65.8'inin duygusal tükenme puanlarının düşük, %29.1'inin normal ve %5.1'in duygusal tükenme puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Duyarsızlaşma alt boyutunda, %68.4'ünün duyarsızlaşma düzeyi puanlarının düşük, %29.1'inin normal ve %2.5'inin puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Elde edilen bu veriler ışığında araştırmada yer alan gazetecilerin her iki alt boyuta düşük düzeyde tükenmişlik yaşadıkları söylenebilir. Ancak araştırmada yer alan neredeyse tüm katılımcıların (n=78) kişisel başarı alt boyutunda yüksek düzeyde tükenme yaşadıkları görülmüştür.

Gazetecilerin ölçeğe verdikleri cevaplara göre, duygusal tükenme alt boyutu puan ortalamasının 14.12, duyarsızlaşma alt boyut puan ortalamasının 5.03 ve kişisel başarı alt boyutu puan ortalamasının 11.87 olduğu görülmüştür (Tablo 1).

Tablo 1: Tükenmişlik düzeyi puan ortalamaları

	Duygusal Tükenme (D)	Duyarsızlaşma (Dsız)	Kişisel Başarı (KB)
Mean	14,1	5,03	11,87
Minimum	,00	,00	,00
Maximum	31,00	20,00	32,00

Buna göre gazetecilerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında tükenmişlik düzeylerinin düşük, kişisel başarı alt boyutunda tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum kişinin kendini işinde yetersiz, etkisiz veya başarısız değerlendirmesi ya da başarı duygusunun azalması olarak da algılanabilir. Eldeki veriler ışığında araştırma kapsamında yer alan gazetecilerin düşük düzeyde tükenmişlik yaşamakta oldukları söylenebilir. Bu bulgu alanyazında az sayıda olan benzer araştırma sonuçlarından farklılık göstermektedir. Cook & Banks, 1993; Reinardy, 2006, 2008; Kim, 2006; Jung & Kim, 2012 yaptıkları çalışmalarda gazetecilerin yüksek düzeyde tükenme yaşadıklarını ortaya koymuştur.

Bu çalışmada yaş ortalamasının ve deneyimin yüksek olması tükenmişlik düzeyinin düşük olmasına yol açmış olabilir. Araştırmadan elde edilen verilere göre gazetecilerin yaş ortalamasının 41, meslekteki çalışma süresinin ise ortalama 16.41 yıl olduğu görülmüştür. Literatürde tükenmişliğin özellikle genç yaşta ve mesleğe yeni başlayanlarda daha fazla görüldüğünü ortaya koyan hem gazetecilerle hem de farklı meslek grupları ile yapılan çok sayıda araştırma (Reinardy, 2006, 2009; Cook & Banks, 1993; Cook, Banks & Turner, 1993; Şahin, 2005; Çağlıyan, 2007; Bilgin, Emhan & Bez, 2011) mevcuttur. Bu durum işe yeni başlayanların işle ilgili yüksek beklentileri olması ile açıklanabilir. Cinsiyet değişkenine göre tükenmişlik durumu tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 2: Cinsiyet değişkenine göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	Yüksek
Kadın	67,3%	28,6%	4,1%	67,3%	30,6%	2,0%	2,0%	98,0%
Erkek	63,3%	30,0%	6,7%	70,0%	26,7%	3,3%	0,0%	100,0%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Cinsiyet açısından tükenmişlik düzeylerine göz atıldığı zaman duygusal tükenme boyutunda kadınların %4.1’inin, erkeklerin ise %6.7’sinin, duyarsızlaşma alt boyutunda kadınların %2’sinin erkeklerin %3.3’ünün, kişisel başarı alt boyutunda ise kadınların %98’inin erkeklerin ise %100’ünün tükenmişlik yaşadığı görülmüştür. Puan ortalamalarına baktığımızda duygusal tükenme ve kişisel başarı alt boyutlarında erkeklerin puan ortalamalarının kadınların puan ortalamalarından daha yüksek olması erkek gazetecilerin duygusal tükenme

düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve kişisel başarı eksikliğini daha yüksek düzeyde yaşadıklarını düşündürmektedir. Kadın gazetecilerin ise duyarsızlaşma puan ortalamalarının erkeklerin puan ortalamalarından yüksek olması kadın gazetecilerin duyarsızlaşma düzeyinin daha yüksek olduğunu düşündürmektedir.

Tablo3: Cinsiyet değişkenine göre tükenmişlik düzeyleri (t testi sonuçları)

	Cinsiyet	n	x	ss	t	p
Duygusal T.	Kadın	49	1,3673	,56620	,483	p>.05
	Erkek	30	1,4333	,62606		
Duyarsızlaşma	Kadın	49	1,3469	,52245	,110	p>.05
	Erkek	30	1,3333	,54667		
Kişisel başarı	Kadın	49	2,9796	,14286	,780	p>.05
	Erkek	30	3,0000	,00000		

Sd=77

Ancak Tablo 3’de görüldüğü gibi yapılan t testi sonuçları sd=77 p<.05 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı sonuç vermemiştir ($t_{DT}=.48$, $t_{DSİZ}=.11$, $t_{KB}=.78$ p>.05). Yani araştırmada yer alan gazetecilerin tükenmişlik düzeyleri onların cinsiyetlerine göre önemli farklılık göstermemektedir.

Alanyazında yapılan araştırmalarda cinsiyet değişkenine ilişkin farklı sonuçlar olduğu görülmektedir. Reinardy (2009), araştırmasında kadın gazetecilerin yüksek düzeyde duygusal tükenme ve düşük düzeyde kişisel başarısızlık hissi yaşadığını ortaya koymuştur. Jung & Kim (2012), 359 gazetecinin yer aldığı araştırmalarında kadın gazetecilerin erkeklere göre daha fazla duyarsızlaşma yaşadıklarını ortaya koymuşlardır. Farklı meslek grupları ile yapılan çalışmalarda da benzer farklılıklar olduğu görülmüştür. Şahin (2005) Kuzey Kıbrıs’ta çalışan öğretim görevlileri ile yaptığı çalışmasında kadınların daha fazla duygusal tükenme yaşadığını ortaya koyarken, Deryakulu (2005) ise erkek öğretmenlerin daha yüksek düzeyde tükenme yaşadıklarını ortaya koymuştur. Dolunay (2002), Kırılmaz ve arkadaşları (2003), Tanıkyan, 2008 çalışmalarında cinsiyet değişkeninin tükenmişlik düzeyini etkilemediğini ortaya koymuşlardır.

Tablo4: Çocuk sahibi olma durumuna göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	yüksek
Evet	64,3%	32,1%	3,6%	69,6%	26,8%	3,6%	1,8%	98,2%
Hayır	69,6%	21,7%	8,7%	65,2%	34,8%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Tablo 4’de görüldüğü gibi çocuk sahibi olanların % 3.6’sının yüksek düzeyde duygusal tükenme, %3.6’sının yüksek düzeyde duyarsızlaşma ve %98.2’sinin yüksek düzeyde kişisel başarısızlık hissi yaşadığı söylenebilir. Bu oranların çocuk sahibi olmayanlarda dağılımı şu şekildedir; %8.7’si yüksek düzeyde

duygusal tükenme ve %100'ü yüksek düzeyde kişisel başarısızlık yaşamaktadır. Çocuk sahibi olmayan gazetecilerin hiç birinin normal düzeyde tükenmeye işaret eden puan aralığı içinde yer almadığı görülmüştür.

Gazetecilerin ölçeğe verdikleri cevaplara ilişkin puan ortalamalarına bakıldığı zaman çocuğu olanlar ve olmayanların puan ortalamaları arasındaki farklar büyük olmasa da çocuk sahibi olanların duyarsızlaşma ve kişisel başarı puan ortalamalarının çocuk sahibi olmayanlara göre daha düşük olduğu, çocuk sahibi olanların ise duygusal tükenme puanlarını diğerlerine göre daha düşük olduğu görülmüştür. Bu da çocuk sahibi olan gazetecilerin diğerlerine göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını ve çocuk sahibi olmayanların ise duyarsızlaşma ve kişisel başarısızlık hissini çocuk sahibi olanlara göre daha yüksek düzeyde yaşadığını düşündürmektedir.

Tablo5: Çocuk sahibi olup olmama değişkenine göre tükenmişlik düzeyleri (t testi sonuçları)

	Çocuk sahibi	n	X	ss	t	P
Duygusal T.	Evet	56	1.3929	.56	.01	P>.05
	Hayır	23	1.3913	.66		
Duyarsızlaşma	Evet	56	1.3393	.55	-.06	p>.05
	Hayır	23	1.3478	.49		
Kişisel başarı	Evet	56	2.9821	.13	-.64	p>.05
	Hayır	23	3.0000	.00		

Ancak Tablo 5'de görüldüğü gibi yapılan t testi sonuçları $sd=77$ $p<.05$ düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı sonuç vermemiştir ($t_{DT}=.01$, $t_{DSIZ}=.06$, $t_{KB}=.63$ $p>.05$). Yani araştırmada yer alan gazetecilerin tükenmişlik düzeyleri onların çocuk sahibi olup olmamalarına göre önemli farklılık göstermemektedir. Bu sonuç Karataş'ın (2006) sağlık çalışanları ile yaptığı araştırmasının sonucu ile paralellik göstermektedir. Araştırmada yer alan gazetecilerin en fazla 3 çocuğu olması ve bunların da tüm grubun sadece %6.3'ünü oluşturması dikkat çekicidir. Çocuk sayısının az olması bu sonucu etkileyen bir etken olarak görülebilir. Izgar (2001) okul yöneticileri ile ilgili olarak yaptığı araştırmasında çocuk sayısı arttıkça tükenmişlik düzeyinin önemli ölçüde düştüğünü ortaya koymuştur.

Tablo6: Medeni duruma göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	yüksek
Evet	63,8%	31,0%	5,2%	69,0%	27,6%	3,4%	1,7%	98,3%
Hayır	71,4%	23,8%	4,8%	66,7%	33,3%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Tablo 6'de görüldüğü gibi evli olan gazetecilerin %5.2'si duygusal tükenme, %3.4'ü duyarsızlaşma ve % 98.3'ü kişisel başarısızlık hissi yaşamakta olduğu

görülmüştür. Evli olmayan gazetecilerin ise %4.8'inin duygusal tükenme, %100'ünün kişisel başarısızlık hissi yaşamakta olduğu görülmüştür. Evli olmayan gazetecilerde normalin üzerinde duyarsızlaşma yaşandığı görülmemiştir.

Gazetecilerin ölçeğe verdikleri cevaplara ilişkin puan ortalamalarına bakıldığı zaman evli olanların duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puan ortalamalarının bekarlara göre daha yüksek olduğu, bekarların ise kişisel başarısızlık hissini evli olanlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu da evli olan gazetecilerin diğerlerine göre daha fazla duygusal tükenme ve duyarsızlaşma yaşadıklarını ve evli olmayanların ise kişisel başarısızlık hissini evli olanlara göre daha yüksek düzeyde yaşadığını düşündürmektedir.

Tablo 7: Medeni duruma göre tükenmişlik düzeyleri (t testi sonuçları)

	Çocuk sahibi	N	x	ss	T	p
Duygusal T.	Evli	58	1.4138	.59337	.536	P>.05
	Bekar	21	1.3333	.57735		
Duyarsızlaşma	Evli	58	1.3448	.54778	.085	p>.05
	Bekar	21	1.3333	.48305		
Kişisel başarı	Evli	58	2.9828	.13131	-.599	p>.05
	Bekar	21	3.0000	.00000		

Ancak Tablo 7'da görüldüğü gibi yapılan t testi sonuçları $sd=77$ $p<.05$ düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı sonuç vermemiştir ($t_{DT}=.15$, $t_{DSIZ}=.30$, $t_{KB}=.55$ $p>.05$) Yani araştırmada yer alan gazetecilerin tükenmişlik düzeyleri onların evli olup olmamalarına göre önemli farklılık göstermemektedir. Elde edilen bu sonuç Karataş'ın (2006) sağlık personeli ile yaptığı çalışma bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 8 Gelir durumuna göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	Yüksek
1300-2000	68,4%	21,1%	10,5%	68,4%	26,3%	5,3%	0,0%	100%
2001-3500	61,1%	33,3%	5,6%	55,6%	41,7%	2,8%	2,8%	97,2%
3501-5000	68,2%	31,8%	0,0%	90,9%	9,1%	0,0%	0,0%	100%
5001-üzeri	100%	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Tablo 8'de görüldüğü gibi ortalama aylık gelir durumuna göre 1300-2000 TL arası olan gazetecilerin %10,5'inin yüksek düzeyde duygusal tükenme ve %5.3'ünün duyarsızlaşma ve %100'ün kişisel başarısızlık hissi yaşadığı görülmektedir. Maaşı 3500 TL'den fazla olan gazetecilerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeylerinin normalin üstüne çıkmadığı görülmüştür. Kişisel başarı alt boyutuna baktığımız zaman ise maaşı 2001 ve 3500 arası olan gazetecilerin %97.2'sinin kişisel başarısızlık hissi yaşadığı görülürken bu hissini diğer maaş gruplarında %100 yaşadığı görülmüştür.

Gazetecilerin ölçeğe verdikleri cevaplardan alınan puan ortalamalarına göre maaşı 2001 ve 3500TL arası olan gazetecilerin diğer maaş gruplarına göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları söylenebilir. Duyarsızlaşma alt boyutuna baktığımız zaman ise maaşı 5000TL üzeri olanların diğerlerine göre puan ortalamalarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Kişisel başarı alt boyutunda ise sadece maaşı 2001 ve 3500 arası olanların puan ortalamalarının düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 9: Gelir duruma göre tükenmişlik düzeyleri (anova sonuçları)

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F
Duygusal T.	Gruplararası	,542	3	,181	,516
	Gruplarıçi	26,293	75	,351	
	Toplam	26,835	78		
Duyarsızlaşma	Gruplararası	2,061	3	,687	2,614
	Gruplarıçi	19,711	75	,263	
	Toplam	21,772	78		
Kişisel başarı	Gruplararası	,015	3	,005	,389
	Gruplarıçi	,972	75	,013	
	Toplam	,987	78		

Tablo 9'da görüldüğü gibi gazetecilerin tükenmişlik düzeyi puanlarının onların gelir düzeyine göre önemli bir farklılık gösterip göstermediğini sınamak üzere yapılan f testi (sd=77) istatistiksel açıdan önemli sonuçlar vermemektedir ($F_{DİT}=,51$, $F_{DİSİZ}=2,61$, $F_{KB} =,38$ $p>,05$). Yani gazetecilerin tükenmişlik düzeyi onların gelir düzeyine göre önemli bir farklılık göstermemektedir. Gazetecilerin çoğunun 10 yılın üzerinde çalışma süresine sahip olmasının bu sonuç üzerinde etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 10:Çalıştığı kurum türüne göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	yüksek
Gazete	61,1%	27,8%	11,1%	66,7%	33,3%	0,0%	0,0%	100%
Dergi	66,7%	33,3%	0,0%	66,7%	33,3%	0,0%	33,3%	66,7%
Tv	60,7%	32,1%	7,1%	60,7%	32,1%	7,1%	0,0%	100%
Radyo	81,8%	18,2%	0,0%	86,4%	13,6%	0,0%	0,0%	100%
H.Ajansı	50,0%	50,0%	0,0%	50,0%	50,0%	0,0%	0,0%	100%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Tablo 10'da da görüldüğü gibi çalıştığı kuruma göre, gazetede çalışanların %11.1'i, Tv'de çalışanların %7.1'i duygusal tükenmişlik yaşarken dergi, radyo, ajans'ta çalışanların normalin üzerinde duygusal tükenme yaşamadıkları görülmüştür. Duyarsızlaşma alt boyutunda ise TV'de çalışanların %7.1'inin duyarsızlaşma yaşadığı görülürken diğer kurumlarda çalışanların bu boyutta normalin üzerinde duyarsızlaşma yaşamadıkları görülmüştür. Gazete, TV,

Radyo, ajans çalışanlarının hepsinin kişisel başarısızlık hissi yaşadıkları görülürken dergi alışanlarında bu oran %66.7 olarak bulunmuştur.

Tablo 11: Çalıştığı kurum türüne göre tükenmişlik düzeyleri (anova sonuçları)

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F
Duygusal T.	Gruplararası	1,432	4	,358	1,043
	Gruplarıı	25,404	74	,343	
	Toplam	26,835	78		
Duyarsızlaşma	Gruplararası	1,550	4	,388	1,418
	Gruplarıı	20,222	74	,273	
	Toplam	21,772	78		
Kişisel başarı	Gruplararası	,321	4	,080	8,899
	Gruplarıı	,667	74	,009	
	Toplam	,987	78		

Tablo 11’de grldği gibi gazetecilerin tükenmişlik düzeyi puanlarının onların çalıştıkları kurum türüne göre önemli bir farklılık gösterip göstermediğini sınamak üzere yapılan f testi $sd=77$ $p<.05$ düzeyinde kişisel başarı alt boyutu için önemli sonuçlar vermektedir ($F_{KB} = 8.89$ $p<.05$). Ancak duyarsızlaşma ve duygusal tükenme alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmemiştir ($F_{DT}=1.04$, $F_{DSız}=1,04$, $p>.05$). Buna göre gazetecilerin kişisel başarısı puanları onların çalıştıkları kurum türüne önemli bir fark göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını test etmek üzere Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre tv, gazete, radyo ve ajansta çalışan gazetecilerin kişisel başarısızlık hissi dergide çalışan gazetecilere göre önemli farklılık göstermektedir ($3,00>2,66$). Bir başka ifadeyle dergide çalışan gazeteciler diğer kurumlarda çalışan gazetecilere göre daha az kişisel başarısızlık hissi yaşamaktadırlar. Bu durum dergi yayıncılığının diğer gruplara göre daha farklı çalışma temposu olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo12 Haftalık alışma süresine göre tükenmişlik

	Duygusal Tükenme			Duyarsızlaşma			Kişisel Başarı	
	Düşük	Normal	Yüksek	Düşük	Normal	Yüksek	Normal	yüksek
21-32 saat	81,8%	18,2%	0,0%	72,7%	27,3%	0,0%	9,1%	90,9%
33-48 saat	71,4%	24,5%	4,1%	73,5%	22,4%	4,1%	0,0%	100%
49- zeri	50,0%	42,9%	7,1%	57,1%	42,9%	0,0%	0,0%	100%
diğer	20,0%	60,0%	20,0%	40,0%	60,0%	0,0%	0,0%	100%
Toplam	65,8%	29,1%	5,1%	68,4%	29,1%	2,5%	1,3%	98,7%

Haftalık alışma süresi değişkenine göre 21-32 saat arası çalışanların %90.9’u kişisel başarısızlık hissi yaşamaktadır. Ancak bu çalışma süresine sahip gazetecilerin duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarında normalin üzerinde puan almadıkları görülmüştür. 33-48 saat arası çalışanların %4.1’i, duygusal tükenme, %4.1’i duyarsızlaşama ve %100’ kişsel başarısızlık hissi

yaşamaktadır. 49 saat ve üzeri çalışanların %7.1'i duygusal tükenme, %100'ü kişisel başarısızlık hissi yaşamaktadır.

Tablo 13: Haftalık çalışma süresine göre tükenmişlik düzeyleri (anova sonuçları)

	Varyansın kaynağı	Kareler toplamı	sd	Kareler ortalaması	F
Duygusal T.	Gruplararası	2,995	3	,998	3,141
	Gruplarıçi	23,840	75	,318	
	Toplam	26,835	78		
Duyarsızlaşma	Gruplararası	,554	3	,185	,652
	Gruplarıçi	21,219	75	,283	
	Toplam	21,772	78		
Kişisel başarı	Gruplararası	,078	3	,026	2,152
	Gruplarıçi	,909	75	,012	
	Toplam	,987	78		

Tablo 13'de görüldüğü gibi gazetecilerin tükenmişlik düzeyi puanlarının onların çalışma saatlerine göre önemli bir farklılık gösterip göstermediğini sınamak üzere yapılan f testi $sd=77$ $p<.05$ düzeyinde duygusal tükenme için önemli sonuçlar vermektedir ($F_{DT}=3.14$ $p<.05$). Ancak duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı fark görülmemiştir ($F_{Dsisz}=.65$, $F_{KB}=2.15$, $p>.05$). Buna göre gazetecilerin duygusal tükenme puanları onların çalışma saatlerine göre önemli bir fark göstermektedir. Bu farkın hangi gruplar arasındaki farklılıktan kaynaklandığını test etmek üzere Scheffe testi yapılmıştır. Buna göre 49 saat ve üzeri çalışan gazetecilerin diğerlerine göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları söylenebilir. Jung ve Kim (2012), yaptıkları araştırmada gazete çalışanlarında fazla iş yükünün duygusal tükenmenin en önemli belirleyicilerinden olduğunu ortaya koymuştur. Bu bulgu elde edilen verileri destekler niteliktedir.

Sonuç

Stres kaynaklarının her geçen gün çeşitlendiği ve çoğaldığı bu günlerde tükenmişlik araştırmacılar için önemini hiç yitirmeyecek konulardan biri olarak görülmektedir. Kısa süreli maruz kalacağımız stres kaynakları sizi bazen daha fazla motive edebilir. Bazen de sizi huzursuz edebilir. Ancak uzun süre strese maruz kalmak kişide pek çok sağlık sorununun yanı sıra tükenmeye de yol açabilir. Tükenme durumunda önemli olan sizin işinize karşı hissettiklerinizdir.

Üç boyutta ele alınan tükenmişlik sendromunda duygusal tükenmişlik iş yorgunluğunu, bıkkınlığını ölçerken duyarsızlaşma işe karşı duygusuzluk, hissizlik halini ölçer. Kişisel başarısızlık ise çalışanın kendi işinden veya işine karşı olan beklentilerine odaklanır (Maslach, 2001).

Araştırmada elde edilen bulgular ışığında cinsiyet, çocuk sahibi olup olmama, medeni durum, gelir düzeyi değişkenlerinin sarı basın kartı sahibi gazetecilerin tükenmişlik düzeylerinde etkisi olmadığı söylenebilir. Ancak çalışılan kurumun kişisel başarı boyutu için fark yarattığı görülmüştür. Buna

göre gazete, tv, radyo ve ajansta çalışan gazetecilerin kişisel başarısızlık hissini dergide çalışanlardan daha yüksek olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışma saatleri açısından bakıldığı zaman 49 saat ve üzeri çalıştığını belirten gazetecilerin diğerlerine göre daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları bulunmuştur.

Bu araştırmada yer alan sarı basın kartı sahibi gazetecilerin düşük düzeyde tükenme yaşadıkları ortaya konmuştur. Bir başka ifadeyle gazetecilerin kendilerini aşırı tükenmiş, yorgun, bıkkın hissetmedikleri, duygusal kaynaklarının bittiği duygusunu yaşamadıklarını söylemek mümkündür. Ayrıca bu bireylerin iş stresinden olumsuz şekilde etkilenmedikleri gibi işlerinde duyarsızlaşma boyutunun yaratacağı alaycı, katı ve mesafeli tutumlar sergilemeyecekleri çünkü duyarsızlaşma şeklinde tükenmişlik duygusunu da düşük düzeyde yaşadıkları söylenebilir. Tükenmişlik düzeyinin düşük olmasının en temel nedeninin çalışmada yer alan gazetecilerin yaş ortalamasının yüksek olması ve deneyimli olmaları olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiler ışığında duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutları dikkat çekici olmasa da gazetecilerin yaşadıkları kişisel başarısızlık hissini özellikle önem verilmesi gereken bir konu olduğu söylenebilir. Çünkü araştırmada yer alan gazetecilerin kendilerini olumsuz değerlendirme noktasına ulaşmış oldukları düşünülmektedir. Özellikle araştırmada yer alan tüm gazetecilerin kişisel başarısızlık hissi yaşamaları oldukça düşündürücü bulunmuştur. Sonuç olarak araştırma kapsamında yer alan çalışanların mesleklerinden beklentileri kalmadığı ve belki de meslekleri için yetersiz olduklarını düşündükleri öne sürülebilir. Çünkü kişisel başarısızlık hissini kişinin işinde başarısız olduğu, yetersiz olduğu duygusuna yol açtığı bilinmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta medya ve medya çalışanları ile ilgili olarak çeşitli araştırmalar mevcut olsa da medya çalışanlarının tükenmişlikleri ile ilgili araştırmaya rastlanamamıştır. Oysaki ülkemizde her geçen gün büyüyen medya sektörü ve bu sektörde yer almaya başlayan çok sayıda genç gazeteci mevcuttur. Haberin kaynağı olan medya kurumları etkili ve verimli çalışabilmek adına tükenmişlik konusunda üstelerine düşeni yerine getirmek durumundadır. Çünkü tükenmişlik tek başın bireyin ve/ya ailesinin üstesinden gelebileceği bir durum değildir. Kurumlar da bu konuda kendi üstlerine düşeni yapmak durumundadırlar. Örneğin çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi, görev dağılımı, yetki paylaşımı gibi konular organizasyonların gözden geçirmesi gereken temel konulardır. Bunların yanı sıra çalışanlarının tükenmişlikle baş etmede gerekli becerileri kazanmasını sağlamak hem organizasyonların hem de bu alanda yeni bireyler yetiştiren üniversitelerin göz önünde bulundurması gereken temel konular arasındadır.

Elde edilen veriler ışığında yeni araştırmalar için şu öneriler ileri sürülebilir. Tükenmişlik bir anda oluşabilen bir durum değil, pek çok etkenin bir araya gelmesi sonucu oluşan bir sendromdur. Tümkeya'a (2001) göre kişinin tükenmişliği yaşamaması kişilik donanımları ve elindeki imkanları

kullanabilmesiyle de ilişkilidir. Bu sebeple kişisel özellikler tükenmişlikten korunabilme becerisini de belirler. Tükenmişlik ile mizaç ve karakter özellikleri arasında anlamlı düzeyde ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcut (Şahinoğlu ve Arkar, 2011) olduğundan dolayı gelecek araştırmalarda gazetecilerin kişilik özelliklerinin de incelenmesi önemli sonuçlar ortaya çıkabilir.

Bu araştırmanın en temel sınırlılığının örneklem sayısı olduğu düşünülmektedir. Kıbrıs Türk Gazeteciler Derneği üyesi olan sarı basın kartı sahiplerine tek tek ulaşılmışsa da geri dönüş düşük olmuştur. Bazı kişiler soruları beğenmedikleri için cevaplamadıklarını ifade ederken bazı gazetecilerin ise boş zarfları vermeleri oldukça düşündürücü bulunmuştur. Gelecek araştırmalarda bu durumun giderilmesi halinde farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür.

Kaynaklar

- Bailie, İ. (2006). Kıbrıslı Türk Kadın Gazeteci Profili. **Küresel İletişim Dergisi**. 1
- Bilgin, R., Emhan, A. & Bez, Y. (2011). Sosyal hizmet kurumu çalışanlarında işmemnuniyeti, tükenmişlik ve depresyon: Diyarbakır ili alan araştırması. **ElektronikSosyal Bilimler Dergisi**. 10(38), 210-228.
- Cook, B. B. & Banks, S. R. (1993). Predictors of job burnout in reporters and copy editors. **Journalism Quarterly**. 70, 1, 108-117.
- Cook, B. B., Banks, S. R. & Turner, R.J. (1993). The effects of work environment on burnout in the newsroom. **Newspaper Research Journal**. 14, 123-136.
- Cherniss, C. (1993). Role of professional self-efficacy in the etiology and amelioration of burnout. In W.B. Schaufeli, C. Maslach, & T. Marek (Eds.), *Professional burnout*. (pp. 135-150). Washington, D.C.: Taylor & Francis.
- Çağlıyan, Y. (2007). Tükenmişlik sendromu ve iş doyumuna etkisi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.
- Çam, O. (1992). Tükenmişlik envanterinin geçerlik ve güvenilirliğinin araştırılması. **VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı**. 155-166.
- Deryakulu, D. (2005). Bilgisayar Öğretmenlerinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. **Eğitim Araştırmaları**, Bahar (19), 35-53.
- Dolunay, A. B. (2002). Keçiören lisesi genel liseler ve teknik ticaret meslek liselerinde görevli öğretmenlerde tükenmişlik durum araştırması. **A.Ü Tıp fakültesi Mecmuası**, 55 (1), 51-62
- Dworznik, G. (2011). Factors Contributing to PTSD and Compassion Fatigue in Television News Workers. **International Journal of Business, Humanities and Technology**. 1(1).
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlaması. **VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı**. 143-154.
- Feinstein, A. & Nicholson, D. (2005). Embedded journalists in the Iraqi war: are they at greater psychological risk?. **Journal of Traumatic Stress**, 18(2), 129-132.
- Freudenberger, N.J. (1974). Staff burnout. **Journal of Social Issues**, 30, 159-165.
- Izgar, H. (2001). **Okul yöneticilerinde tükenmişlik**. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

- Jung, J. & Kim, Y. (2012). Causes of newspaper firm employee burnout in Korea and its impact on organizational commitment and turnover intention. **The International Journal of Human Resource Management**, 1-16.
- Karataş, E. (2006). **Ankara ilindeki iki kamu hastanesinde çalışan sağlık personelinin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi**. Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kırılmaz, A.Y. & Çelen, Ü. & Sarp, N. (2003). İlköğretimde çalışan bir Öğretmen Grubunda Tükenmişlik Durumu Araştırması. **İlköğretim Online**, 2(1)
- Kim, D.Y. (2006). Job Burnout in Korean Newspaper Journalists. **Korean Journal of Human Resource Management**, 13(2), 1-17.
- Maslach, C. & Jackson, S.E. (1981). The measurement of experienced burnout. **Journal of Occupational Behavior**, 2, 99-113.
- Maslach C. (2001). Job burnout. **Annual Review of Psychology**. Annual.
- Maslach, C., Schaufeli, W.B., & Leiter, M.P. (2001). Job Burnout. **Annual Review of Psychology**, 52 (1), 397-422.
- Reinardy, S. (2006). It's Gametime: The Maslach Burnout Inventory Measures Burnout of Sports Journalists. **Journalism & Mass Communication Quarterly**, 83(2), 397-412.
- Reinardy, S. (2008). Survey Measures Burnout in Newspaper Sports Editors. **Newspaper Research Journal**, 29(2), 40-54.
- Reinardy, S. (2009). Female journalists more likely to leave Newspapers. **Newspaper Research Journal**, 30,3 42-57.
- Şahin, S. (2005). KKTC'de görev yapan öğretim elemanlarının tükenmişlik düzeylerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi, **AİBU Eğitim Fakültesi Dergisi**, 5(1), 145-159
- Şahinoğlu, N. & Arkar, H. (2011). Tükenmişlik sendromu ile kişilik arasındaki ilişki: Maslach Tükenmişlik Envanteri ile Mizaç ve Karakter Envanterinin karşılaştırılması. **New Symposium Journal**, 49(3), 159-164.
- Tanıkyan, A. (2008). **Ruh sağlığı alanında hizmet verenlerin çalışma ortamlarındaki tükenmişlik düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi**. Yüksek Lisans tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Teri, W & McCarthy, C. (2002). Understanding and preventing teacher burnout. **Teaching and Teacher Education**.
- Tuğrul, S. & Çelik, E. (2002). Normal çocuklarla çalışan anaokulu öğretmenlerinde tükenmişlik. **Journal of Qafqaz University**, Spring 9.
- Tümkaya, S. (1999). Öğretmenlerin Tükenmişlik Düzeyleri ve Kullandıkları Başa Çıkma Davranışları. **PDR Dergisi**, 2(11), 26-35.
- Tümkaya, S. (2001). Denetim Odakları Farklı İlkokul Öğretmenlerinin Bazı Değişkenlere Göre Tükenmişlik Düzeyi. **PDR Dergisi**, 2(15), 29-40.

Kıbrıslı Türklerde ‘Bilmece Sorma Geleneği’

Gönül Gökdemir REYHANOĞLU*

Giriş

Bir toplumu anlayıp çözümleyebilmek için öncelikle onun sözlü kültürüne¹ bakmak gerekmektedir. Kıbrıslı Türklerin sözlü kültüründe kuşaktan kuşağa aktarılan, toplumun ince zekasının, dil zenginliğinin, estetik modellerinin bir yansıması olan en fazla konu çeşitliliğine sahip halk edebiyatı türlerinden biri de bilmeceleerdir. Halk kültüründe ağırlıklı olarak sözlü kültürde aktarılan gelenekler dil, tarih, inançlar, doğaya ve insana bakış açısı, eski sözcükler, halk şairlerinin divanları, masallar, hikayeler, cönkler, mecmualar, bilmece kitapları, seyahatnameler (Elçin 1993: 620-621) bunların yanında özellikle günümüzde dergi, gazete, okul kitapları ve internetten beslenmektedir. Her sözlü kültür ürünü bir bağlam içerisinde biri/birileri tarafından meydana getirilir/üretilir ve bağlamı etkileyen unsurlarla birlikte aktarılır. Bilmece, üreten/soran/söyleyen, dinleyen ve çözmeye çalışan kişiler, bilmece metni, zaman, mekan (ısı-ışık-ses vs.), mekan kullanımı vb. gibi unsurların bulunduğu bir bağlamda, eski dönemlerde özellikle masal bağlamları içerisinde, üretilmekte ve aktarılmaktaydı (Gökdemir 2008). Bir iletişim şekli olan bilmece kendine özgü bir icrası, ona ait bir geleneği vardır. Bilmece sorulması talebi ya soracak kişiden ya da dinleyiciden gelmektedir. Çözüme ulaşmak için belli bir zaman verilmektedir. Bilmeceyi çözenler için ödül, çözemeyenler için ceza verilebilmektedir. Bu ödül ve ceza, kimi zaman bilmece metni içerisinde söz şeklinde kimi zaman da bir işi yaptırma, kişiye gülme veya bir nesne verme şeklinde olabilmektedir. Kısa bir tür olan ve daha çok manzum kalıplar içeren bilmece, hikayeler veya efsaneler gibi tekrar tekrar anlatılabilir veya dinlenebilir özelliğine sahip olmayıp, cevabı öğrenildikten sonra büyüsunü yitirebilmekte ancak cevabını bilmeyen birilerine tekrardan sorulabilmektedir. Toplumda ince zekayı ortaya koyma, dilsel özellikleri geliştirebilme, üstünlük ortaya koyabilme, başarı güdüsünü tatmin edebilme, toplumu birleştirici, bir araya getirici olabilme, eğlendirme, düşündürme, rakibi zorda bırakma, büyüğe saygı duyma vb. gibi kapalı ve açık işlevler yüklenebilmektedir. Bilmece üretmek ve çözmek ayrıca kişide dil zekası, müzik zekası, mantıksal-matematiksel zeka ve uzamsal zeka gibi değişik zeka türlerini de geliştirmektedir. İstenildiğinde her ortamda sorulabilme özelliğine sahip olan bilmece, kimi zaman ‘bilmecelelere meraklı olan kişiler veya masal anlatıcısı tarafından geceleri: Kapı önünde, oturma odasında’; ‘gündüz: Tarlada, bahçede; gençlere, çocuklara veya büyüklere’, kimi zaman da ‘okulda veya evde: Çocuklar veya gençler kendi aralarında birbirlerine’ sormuştur. Soran ve sorulan kişiye ve bağlamına göre de farklı işlevler yüklenmiştir. Kendine özgü bir icrası ve geleneği

* Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Hatay

olan bilmeceler, yazılı kültür ve elektro-kültür ortamının yaygınlaşmasıyla birlikte, eski önemini yitirmiş, belleklerden yavaş yavaş silinmeye başlamış durumdadır.

Kıbrıs Türk kültüründe bilmecelerle ilgili çalışmalar daha çok derleme ve metin şeklinde olmuştur. Bilmecenin üretildiği, aktarıldığı bağlamlar ve işlevleriyle ilgili çalışmalar henüz yapılmamıştır. Üzerinde çalışması gereken bir kültürel değer olan bilmecelerle ilgili olarak çalışmamızda kullanılan bilgiler, kartopu yöntemiyle Kıbrıslı Türklere kaynak kişiler tespit edilerek, gözlem, mülakat ve elektronik haberleşme yoluyla bilgi alınması, ayrıca derlenmiş bilmece metinlerinin incelenmesi yoluyla elde edilmiştir. Çalışma, ferdi mahsul muamma ve lugaz bilmeceleri içine almayı, anonim bilmecenin onu üreten/aktaran ve dinleyen/çözen insan unsurunu, işlevini ve icranın yapıldığı bağlamı, icranın yapılış şeklini yani geleneği incelemekte; metin çalışmalarını içermemektedir. Bununla birlikte kaynak kişilerin yaşları ve bilgileri itibarıyla, bu gelenekle ilgili bilgiler yaklaşık yüz yıllık süreci kapsamaktadır. Bu bildirin amacı Kıbrıslı Türklerin sözlü kültüründe eskiden beri aktarılan gelen, birçok işlev üstlenen bilmecelerin bağlamını, toplumdaki işlevlerini, kültür içerisindeki yerini inceleyerek özde bu edebi türü, genelde Kıbrıslı Türklerin kültürel yapısını anlamaya ve çözümlenmeye çalışmaktır.

I. Kültürel Bağlam

Kıbrıslı Türklerin adadaki varlığı; Osmanlı Devleti'nin, 1571'deki fethinden sonra, fetihle yararlık gösteren askerleri, adadaki dul Frenk kadınlar ve kızlarla evlendirmek suretiyle buraya yerleştirmesi ayrıca Türk nüfusu çoğaltmak, ekonomik hayatı canlandırmak adına, sürgün hükmüyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, -özellikle belli meslek kollarına mensup- aileleri getirtmesiyle başlamıştır (Hakeri 1993: 236-238). Bu yerleşmeler 18. yy. sonuna kadar devam etmiş ve adadaki kültür sürekli Anadolu'dan beslenmiştir. Özellikle 1974 sonrası da Rumlardan boş kalan evlere yine Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gelip yerleşenler olmuştur. Adaya ilk gelen halk kendi sözlü kültürünü beraberinde getirirken, buradaki ortak yaşam, ada halkı ile etkileşim, deniz, ılıman iklim, bitki örtüsü, kısacası coğrafyanın etkisiyle birlikte Kıbrıslı Türk kimliği ve onlara özgü kültürel yapı şekillenmiştir. Kıbrıslı Türkler adaya yerleşirken birlikte getirdikleri sözlü kültürün üzerine kendileri de yenilerini ekleyerek, kuşaklar boyunca kültürel değerleri aktararak devam ettirip, günümüze getirmişlerdir (Gökdemir 2008: 51-52). Bilmeceler de aktarılıp gelen, geleneği günümüze kadar devam eden kültürel değerlerimizdendir. Adada çeşitli meslek kollarından gelenler mesleklerini sürdürürken, diğerleri ise sosyo-kültürel yapı itibarıyla genellikle çiftçilik ve hayvancılığı bir yaşam biçimi olarak benimsemişlerdir. Barış Harekatı sonrası ise bu yapıya çeşitli memuriyetler ve ticari hayat da katıldı.

1900'lü yıllar ve Barış Harekatı'nın olduğu 1974 yılı arasında şehirde değişik meslek erbabına mensup olan erkekler gün boyu işleriyle uğraşmakta, kadınlar da evde ev işleri ve çocuklarla vakit geçirmekteydi. Köylerde ise, tarla, bağ, bahçe, hayvanlar ve ev işleriyle kadın erkek birlikte uğraşan Kıbrıslı Türkler, günün

yorgunluğunu atmak, gece yapılabilecek el işleri veya imece usulü işleri birlikte yapmak, elektrik olmadığından aydınlık bir yerde oturmak, kış ise ısınmak, vakit geçirmek günlük işlerle ilgili sohbet etmek, haber almak vb. gibi birçok nedenle bir araya gelmekteydi. Bu bir araya gelişler akşamları olmakta, ya sadece çekirdek aile bir arada ya da diğer aile bireyleri akraba ve komşularla birlikte bir yerde toplanılmaktaydı. Toplanılan bu mekanlar genişçe bir oturma odası, mutfak olarak da kullanılan oturma odası, yatak odası veya kapı önü olabilmekteydi (Gökdemir 2008: 52). Bu bir araya gelişler, önceden 'bu akşam bize buyurun' ya da 'bu akşam size geliyoruz haberiniz olsun' şeklinde haberli olabileceği gibi habersiz bir şekilde de olabilmekteydi. Özellikle aile büyüğü olan anne, teyze veya komşu evinde, tercihen de evi geniş, sobası yanan, sürekli ateşi olan ya da evi güzel esen birinin evinde toplanılmaktaydı. Çocuklar için yerlere hasır, kilim veya minder serilirken, büyükler de ya hasır sandalyeler, döşekler ya da büyük minderlerde oturmaktaydı (Yücemöz 2007; Yahat 2007; Bales 2007). Eğer soba, mangal vb. gibi ısınma aracı varsa da onun etrafında oturulmaktaydı (Zeden 2007). Erkekler genellikle kahvehaneye gitmekte daha çok kadınlar ve çocuklar bir araya gelmekteydiler. Ancak çok yaşlı erkekler bazı durumlarda da -hava soğuksa veya tehlike varsa- diğer erkekler de evde kalabilmekteydi (Ummanel 2006c; Ömeroğlu 2007). Kadınların birçoğu genellikle sele, sepet, panel örme, dantel işleme, yün kazak, çorap örme vb. gibi el işleriyle meşgul olmakta, yardım gerekirse de diğerleri ona yardım etmekteydi (Bales 2007; Yahat 2007). Mahallede özellikle yaşlı ve yalnız olan kadınlar da muhakkak bu topluluklara katılarak hem yalnız kalmamakta hem de gece vakit geçirmekteydi. El işleri yapan veya diğer işlerle meşgul olan kadınlar, özellikle kız çocuklarına işin nasıl yapılacağını göstererek onların iş öğrenmesini, yani geleceğe hazırlanmasını sağlamaktaydılar (Sertel 2007; Sofu 2007; Bales 2007). Bir araya gelen kişiler günlük olaylar, havalar, ekinler, işler, köyde/kasabada olup bitenler ya da bireysel sorunlarından bahsedip iş yaparken, bu arada gürlütlü yapıp kendi aralarında kavga eden, dışarı çıkıp oynamak isteyen, yerinde duramayan çocuklar için de aralarından özellikle yaşlı kadınlardan bir gönüllü çıkararak -bazen de birkaç gönüllü- masal anlatılmaktaydı. Bununla birlikte halk hikayesi, aile anıları, fıkra, memorat ve efsaneler anlatılmakta, bilmece sorulmakta yeri geldikçe atasözleri, deyimler, türküler, maniler söylenmekteydi (Dağbaşı 2007; Mehmedali 2006; Özdirenç 2007). Böylece gece vakit güzel bir şekilde geçirilmekte aynı zamanda da toplumsal değerler bu sözlü kültür ürünleri aracılığıyla bir sonraki kuşağa aktarılmaktaydı.

II. Bilmece

Kıbrıs'taki sözlü kültürden derlenen bilmece metinlerine bakıldığında, Anadolu, Azerbaycan ve Balkanlardan derlenen bilmecelemlerle büyük benzerlik gösterdiği görülür (İçel 2005: 837). Metinlerdeki benzerliklerle birlikte, bilmece sorma geleneğinde de benzerlikler mevcuttur. Ancak benzerlikler yanında bağlama ve

kültürel kimliğe özgü bazı değişiklikler ve işlevsel anlamda da bazı farklılıklar söz konusudur.

Tarihi kaynaklarda, önceki devirlerde, kavimler ve yönetici durumda olan kişilerin, zeka ve söz oyunları ile örülmüş olan bilmece, eğlence aracı olarak kullanılmaktan çok, birbirlerine üstünlük sağlamak için kullandıkları görülür. Bu husus hikayeler ve masallara dahi girmiştir (Kaya 1999: 465) Kıbrıs Türk kültüründe eski zamanlarda yöneticilerin birbirlerine bilmece sorup sormadıkları ile ilgili tarihi bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, hikaye ve masallardaki bazı örneklerden² bunun arkaik devirlerde söz konusu olabileceğini görebilmekteyiz.

Halkın dilini, tarihini, inançlarını, doğaya ve insana bakış açısını geçmişten bu güne taşıyan (Elçin 1993: 620-621), sözlü gelenekte ezberleme kolaylığından dolayı yaygın olarak manzum şekilde (Kaya 1999: 465) ve genellikle hece ölçüsüyle yer alan bilmece, bazen cevap da manzum şekilde verilmektedir (Artun 2004: 191-192). Kıbrıslı Türklerde mani üretme, mani atma-bağlama geleneğinin, dolayısıyla da hece ölçüsüyle manzum şeyler üretebilme yeteneğinin ve geleneğinin yaygın olduğu düşünülürse, bilmece üretmek ve bilmece ortaya koymanın da aynı şekilde yaygın ve kolay olabileceği sonucuna ulaşılabilir kanısındayız. Başlangıçta bir birey tarafından üretilen bilmece, kısa bir tür olması, zaman içerisinde çok çabuk aktarılabilmesi nedeniyle anonimleşmektedir.

Batı Türkçesinde kullanılan bilmece kelimesi ‘bil-’ fiilinden türemiş bir kelimedir. Diğer Türk boylarında ve değişik ağızlarda farklı şekilde kullanımına rastlanır. Kıbrıslı Türklerde de eski dönemlerde ‘mesel’ (Gökçeoğlu 2007: 15) günümüzde ise ‘bilmece’ veya ‘bulmaca’ şeklinde geçer.

Türk dünyasındaki birçok toplulukta ve Türkiye’de benzer işlevlere ve kültürel değere sahip olan bilmece, “İlk çağlardan günümüze kadar birçok milletlerin halk ve aydın çevreleri ile çocuk topluluklarında vakit geçirmek, eğlenmek, devlet adamları arasında gizli haber ulaştırmak, bir çeşit üstünlük ortaya koymak için sözlü olarak aktarılmışlar” (Elçin 1993: 607) ve “toplumun düşünce yapısının, ortak beğeni ve kültürünün” (Artun 2004: 191) bir yansıması olmuşlardır. Ancak benzerlikler yanında farklı bağlamlarda farklı işlevler de yüklenebilmektedir. Dolayısıyla da Kıbrıslı Türklerin dönem içinde geçirmiş oldukları siyasi, ekonomik, tarihi, politik sürece paralel olarak da genelde halk edebiyatı türleri özelde de bilmece, farklı işlevler yüklenmişler farklı öneme sahip olmuşlardır. Örgün eğitim ve öğretimin yaygın olmadığı dönemlerde çocukları eğitmek, TV’nin olmadığı dönemlerde eğlendirmek, Rumların ve İngilizlerin baskılarının olduğu dönemlerde Türk dilini ve Türk dilinin inceliklerini, yaşama dair öğeleri, bakış açılarını ve düşünce biçimlerini öğretmek, Rum baskılarının arttığı dönemlerde acılardan, korkulardan uzaklaştırmak gibi birçok açık veya kapalı işlevi olmuştur. 1931 İsyanı’ndan sonra İngiliz sömürge yönetimi Osmanlıcıları bırakarak milliyetçi Kemalist seçkinlerle bağ kurmaya ve adada bunu denge unsuru olarak kullanmaya başlayınca, Milliyetçi-Kemalist düşünce yaygınlık ve aktiflik kazanır. Buna paralel de Kıbrıs Türkleri arasında, 1930 sonrası ilk roman, tiyatro ve gazete yazıları

dolayısıyla edebiyatta ve sanatta hareketlilik başlar. (Kızılyürek vd. 1990: 157). 1974'lü yıllara gelinceye kadar adadaki siyasi gelişmeler ve özellikle de Türkiye'deki ideolojik akımlardan etkilenen yeni edebiyatın, kimlik arayışları, edebiyatta yabancılaşma (Kızılyürek vd. 1990: 159) vb. gibi süreçlerine karşın; halk edebiyatında Kıbrıslı Türklerin ilk dönemlerinden beri kesintisiz devam eden bir kültürel üretim ve aktarım sürecinin varlığını -verilen bilgilerden ve ürünlerin arkaik yapılarından- görebilmekteyiz. Yaşın M. Kıbrıs Türk edebiyatıyla ilgili değerlendirmesinde ilk dönemlerde “Yazarlar ve eğitimciler eliyle ideoloji ve kültür birliği yapılır; ancak bu ithale halk arasında yeterli talep yoktur bu ilgisizlik de yazarların o dönemlerdeki yakınmalarından anlaşılmalıdır”, der. Bununla birlikte, özellikle 1963-1974 yılları arasında yaşananlardan dolayı toplumun derin bir kişilik bozulmasına uğradığını vurgular (Kızılyürek vd. 1990: 161). Ancak Kıbrıslı Türklerin kimliksel sürecini ve değerlerini gerçek anlamda çözümleyebilmek için ilk önce halk edebiyatı ürünlerine bakmak gerekmektedir. Çünkü diğer sözlü kültür ürünleri gibi bilmeceler de tiyatro, şiir, öykü roman vb. gibi edebi ürünlerden farklı olarak, yaygın şekilde üretilen, aktarılan ve her yaş gurubunda söylenen/sorulup cevaplanan, metninde ve gelenek çevresinde halkın yaşamına has özellikler bulunan edebi bir üründür (Atun 2009: 19). Gökçeoğlu (2007: 61) da, kültürün bir boyutu olan bilmeceleri “toplumların kimliğini ele veren donelerdendir (veri)”, şeklinde tanımlar.

Gelenekte aktarılan gelen ve sözlü bir anonim halk edebiyatı ürünü olan bilmeceler bir iletişim şeklidir. İletişim ise dil aracılığıyla bilgiyi üretme, aktarma ve anlamlandırma sürecidir (Dökmen 2006: 19). Bir iletişim aracı olduğu kadar, bir kültür aracı olan dil ise, tıpkı bir ırmak gibi belirli bir gramatik yatakta yol alan, diyalog sonucunda üretilmiş, yaşayan, yaratıcı bir insan etkinliği (Göka 2006: 34) olarak kabul edilir. Dolayısıyla, dilin bir ürünü olan bilmeceleri de üretilmiş, yaşayan, yaratıcı bir insan etkinliği olarak kabul edebiliriz. Bu sayede de bilgi ve duyu birikimlerimizi başkalarıyla paylaşarak, bu yolla kendi sınırlarımızı, zaman ve mekan sınırlarını aşabilme olanağına kavuşuruz. İletişimin gerçekleşebilmesi için iki insan, iki hayvan, iki makine ya da bir insan ile bir makineden meydana gelen, iki sistem ve bunlar arasında türlü ilişkilerin kurulması ve sürdürülmesi (Dökmen 2006: 19; Keçik 2001: 4) gerekmektedir. Bir iletişimde gönderici de alıcı da birer organizma, örneğin birer insan ise, bu iletişim şekline ‘sosyal iletişim’ adı verilmektedir (Dökmen 2006: 23-24). Bundan yola çıkarak da, bilmeceyi soran ve çözmeye çalışan kişi/kişilerin yer aldığı bilmece sorma geleneğine ‘sosyal bir iletişim şekli’dir diyebiliriz.

Bir halkbilimi unsurunun meydana gelebilmesi için, en basit biçimiyle, bilmeceyi üreten-soran, dinleyen-çözmeye çalışan ve aktarılabilecek geleneğe özgü bir unsurun olması gereklidir (Ben-Amos 1997: 83). Soran (kod gönderen), dinleyen ve çözmeye çalışan (kod çözen), daha önce paylaştıkları, haberdar oldukları ortak bir bağları olan geleneğe dayanarak; ortak bir kod sistemi (Türk diline ait sözcük ve cümleler) kullanarak, bildik ve etkili olan bir araçla (söz), bildirisini (bilmece) gönderir (Jacobson 1998: 82-86), gönderici bu kodları çözer, anlamlandırır, özümser. Böylece

iletişim olayı gerçekleşmiş olur. “Ortak bir gelenek içindeki beceri, bilgi, töre ve inançlar ancak ortak bir dili konuşan bir halk tarafından aktarılabilir. Sözcüğün tam anlamıyla kooperatif bir etkinlik de, ancak birbirleriyle dille iletişim kurabilen insanlar tarafından yürütülebilir” (Malinowski 1992: 31).

İletişimin önemli faktörlerinden biri de iletişimin gerçekleştirildiği, içinde bulunulan ortam yani bağlamdır. Bağlam, dilde birimlerin birlikte kullanıldıkları diğer birimlerle kurdukları ilişkilere ve iletişimin gerçekleştiği fiziksel ortama göre anlam kazanmasıdır (Keçik 2001: 5). Bağlam aynı zamanda işlevsel kurama göre; hem tiyatro gibi icra edilen folklor olayının derlenip yazıya geçirilip metinleştirilen kısmı hem de soran ve çözmeye çalışanların eylemleri ve rolleriyle gerçekleştirilen temel parçalarla, bunların tamamını içine alan sosyo-kültürel fiziki şartların bütünü (Çobanoğlu 1999: 229) şeklinde tanımlanır. Bağlam dediğimiz unsur, üç ayrı ama birlikte işleyen etmene gönderimde bulunulur. Bunlar, dilin birimleri/sözcükler ve cümleler arasındaki ilişki, dilin birimleri ile fiziksel ortam/dış çevre arasındaki ilişki, dilin birimlerinin, verici ve alıcı arasındaki yaşantı ortaklığıyla kurulu ilişkidir (Keçik 2001: 8). Bilmece metninin ve cevabının metinsel ilişkisi, bilmece metni ve cevabının çevredeki kişiler ve ortamla ilişkisi ve bize benzeyen diğer organizmaların yani bilmeceyi soran ve cevap verenin, bilmece geleneğindeki kişilerin de bizimle aynı arka plan yetilerini (Searle 2005: 237), aynı kültürün arka planını paylaşıyor olmasıdır. Bilmece geleneğinde sorabilmek için bilmeceyle ilgili bilgi birikimini, dilin özelliklerini, hassasiyetlerini, bilmececiyi nasıl çözülebileceğini, kültürel değerleri, kısacası bilmece soranla, bilmece sorulan kişi/kişilerin bilmececiyi arka planı yetilerini paylaşıyor olması gerekmektedir. Büyükler çocuklara bilmeceyi sorarken onları eğlendirmekte (Şemert 2006; Özkaya 2007) ölçmekte, yarıştırmakta (Bayraktaroğlu 2006a) ama aynı zamanda bu gelenek içerisinde sürekli bilmece sorulan çocuk da o kültürel süreçte bulunma sıklığı arttıkça bu arka planı zamanla öğrenmekte bir anlamda da (Müezzın 2006), gizli bir usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmektedir. Bilmeceyi üreten kişiler, genellikle kültürel arka planı olan, yani o kültürü, kültürdeki nesnelere ve dilin özelliklerini bilip kullanabilen, bilmece sormayı, meraklandırmayı seven, kişilerdir. Gökçeoğlu (2007: 61) bu kişileri ‘halk filozofları’, ‘bilge kişiler’ olarak tabir eder. Bu şekilde de tanımlanabilir çünkü bilmececi bir toplumun ince zekasını, dili kullanma becerisini, dünyayı algılayışını ve eğlence zevkini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu ürünleri üretirken de bu özelliklere sahip olmak gerekmektedir.

Bir iletişim şekli olan bilmececi, Kıbrıs Türk kültürü içerisinde yüzyıllarca eğlendiren, eğiten, iletişimi sağlayan, birleştiren, birçok kültürel öğeyi, günlük hayata dair birçok nesneyi, dilin inceliklerini öğreten, başarı güdüsünü tatmin eden, soran ve cevaplayan arasında özel bir bağ oluşturan birçok açık ve kapalı işleve sahiptir. Kıbrıslı Türklerin adaya gelip yerleşmesiyle, beraberlerinde getirdikleri kültürel değerler, Anadolu’dan sürekli kültürel beslenmeler, adadaki yaşam, coğrafya, ada halkı ile kaynaşma, siyasi ve ekonomik süreç vb. gibi etkenlerle yeniden

şekillenerek, adaya özgü bir şekilde (Gökdemir 2008), günümüze kadar üretilen-aktarılan, yeni-eski bilmecelerle gelenek devam etmiştir.

Kıbrıslı Türkler eğitime eski dönemlerden beri önem vermiş, sadece erkek çocukları değil kız çocuklarını da 1950'lere gelinceye kadar; kız çocuklarına gelinlik erkek çocuklarına damatlık giydirerek, mevlitli, lokumlu törenlerle okula göndermişlerdir (İslamoğlu 2004: 81-84). "Türk dili devriminin ardından 1950'li yıllarda Adaya Türkiye'den öğretmenler gelmiş, artık okullarda kitaplı eğitime başlanmış. Okuryazar oranı artmıştır. 1960 sonrası ise artık yetişen Kıbrıslı öğretmenler eğitimi devralmıştır" (Fedai 2002: 110). Dolayısıyla anonim sözlü olarak aktarılan bilmeceler, yavaş yavaş kitapların örgün eğitimde etkin olması ve müfredatlarda Türk kültürüne ait unsurların yer almasıyla okullarda da ders olarak işlenmeye başlanmıştır. Sözlü kültürde aktarılan gelenek, çocukların zihin gelişimine katkı koyan bilmeceler, örgün eğitimden yaygın, kitaplı eğitime geçilmesi ve kitap okumanın yaygınlaşmasıyla, kitap ve gazetelerden de beslenmeye başlamıştır. Ancak günümüzde TV, bilgisayar, internet, oyuncak, CD ve kitap gibi değişik eğlence ve bilgi alma unsurlarının varlığı, bilmece geleneğini eskiye oranla oldukça zayıflatmıştır (Gökdemir 2008: VII) fakat kültürel aktarım zayıf da olsa sözlü kültürde yine devam etmektedir. Okullarda yaygın eğitim sistemi içerisinde ders konusu olarak işlenmekle birlikte, çocuklar kendi aralarında birbirlerine bilmece sorarak eğlenmekte, ayrıca arada büyükler de bilmece sorabilmekte ya da internetten bilmece okunabilmekte ancak tüm bu bağlamlar eski bilmece geleneğini ve işlevlerini tam olarak taşımamaktadır.

III. Bilmece Sorma Geleneği

Kıbrıslı Türkler arasında 'sosyal bir iletişim' şekli olan, benzer bir bağlam (mekan, mekanda bulunanlar, mekan kullanımı, icra şekli, metin, bilmeceyi soran, çözmeye çalışan, metin dışında söylenenler, jest ve mimikler, zaman vb.) içerisinde üretilip aktarılan, birçok işleve sahip bilmecelerin, kültüre has bir geleneği vardır.

Kıbrıs Türk halkının geçmişteki eğlence kültüründe önemli bir yeri olan bilmeceler, TV ve radyo gibi kitle iletişim araçlarının hemen hemen her eve girmediği dönemlere kadar -1980 öncesi- köylerde ve kasabalarda, ayrıca elektriğin çok fazla kesildiği dönemlerde yaygın bir şekilde geleneksel olarak yaşatılırdı (Karagözlü 2006a; Dağbaşı 2007, Gökçeoğlu 2007: 12; Gözlü 2011; Demircioğlu 2011). Özellikle uzun kış gecelerinde elektriğin olmaması/kesik olması (Gözlü 2011; Demircioğlu 2011), ısınmanın pahalı olması (Yahat 2007), büyük ailenin bir arada yaşıyor olması (Menteş 2007) vb. gibi sebeplerle aile üyelerinin birinin evinde, komşuda ya da büyük aile ise kendi evlerinde nene, dede, hala, dayı gibi büyüklerle bir arada oturulur (Özkaya 2007) hem ateşten hem ışıktan faydalanılırdı (Yahat 2007; Kayımoğlu 2006b). Sıcak ve uzun yaz gecelerinde ise hem geceyi geçirebilmek hem de serinlemek için genellikle evlerin kapı önünde bazen de damda oturulurdu (Bayraktaroğlu 2006b; Karagözlü 2006b; Özkaya 2007; Yahat 2007). Mevsimine, evin ekonomik durumuna göre çerezler (patlamış mısır, kuru üzüm, kuru incir, pestil,

kavrulmuş bakla-nohut vb.) yenilip günlük olaylarla ilgili sohbetler edilir, tek başına veya imece usulü değişik işler (sele yapımı, yün eğirme, iğne-oya, gergef vb.) yapıldı (Kayımoğlu 2006b; Menteş 2007; Çırakoğlu 2006; Gökçeoğlu 2007: 12). Bu esnada da masal, hikaye, efsane, memorat, fıkra anlatılır, bilmeceler sorulurdu (Dağbaşı 2007; Bayraktaroğlu 2006b; Karagözü 2006a; Yorgancıoğlu 2000?: 2). Romanların yaygınlaştığı dönemde ise roman dahi okunmaktaydı (Çırakoğlu 2006; Ummanel 2006b). Zeytin, portakal ve harnup toplama dönemlerinde imece usulü çalışabilmek için kalabalık olarak tarlaya gidildiğinde (Çakır 2006), bayram ziyaretlerinde (Gözü 2011), yaşlı ziyaretlerinde (Fırat 2007), bazen kahvede oturan kişi torunları okuldan dönerken onları kahveye çağırarak (Demircioğlu 2011), çocuklar kendi aralarında birbirlerine (Gözü 2011; Selimoğlu 2011; Tekerek 2011), bayramlarda gelinlik kızlar samanlıkta salıncak kurduklarında (Gökeçoğlu 2007: 12). vb. gibi değişik mekan ve bağlamlarda masalar, hikayeler, fıkralar anlatır, maniler söylenir, bilmeceler sorulurdu. Özellikle çocuk gelişiminde etkili olan bilmecelerin, meydana geldiği, üretilip aktarıldığı bu ortamlar genellikle Kıbrıslı Türklere özgü, ailevi değerlerin korunduğu, bağ sağlandığı özel bağlamlardır.

Bir iletişim şekli olan bilmecelerin sorulduğu, masalların anlatıldığı, bir araya gelinen bu mekanlarda icra sırasında belli oturuş şekilleri söz konusu olabilmektedir. “İnsanlar, sadece söz, jest ve mimiklerle değil, kendi çevrelerinde oluşturdukları boş mekanlar ve bedensel temas yoluyla da iletişimde bulunurlar. Başka insanlara olan uzaklığımızı ayarlayarak, onlara uzak ya da yakın durarak, birtakım mesajlar iletiriz. Sevdiğimiz insanlara yakın durmayı tercih ederken, daha az sevdiğimizle aramızda biraz daha fazla mesafe bulunmasına dikkat eder, hiç tanımadığımız insanlara ise daha da uzak dururuz (Dökmen 2006: 30; Çotuksöken 2002: 49). Sözsüz bir iletişim şekli olan mekan kullanımında, bilmece bağlamları kimi zaman masal bağlamlarıyla aynı olduğundan belli bir oturuş şekli ve mekan kullanımı söz konusu olabilmektedir. Anlatıcı-bilmeceyi soran ortada, o dönemde ve o mekanda kullanılan mobilyalara göre sandalye, minder, kanepeler, koltuk gibi yüksekçe bir yerde oturmakta, dinleyiciler de onun etrafında ay gibi dizilmiş hasır, yere serilmiş bir halı, küçük tabureler, küçük çocuk koltukları, seki veya sandalyelerde oturmuş şekilde veya çok yakını olan anlatan-soranın dizinde/kucağında oturur şekilde masalı dinlemekte (Gökdemir 2008: 133-134) sorulan bilmeceyi çözmeye çalışmaktadır. Kendilerine masal anlatan/bilmece soran büyükleriyle (genellikle yakın akraba, komşu veya sevdikleri bir büyük) çocuklar (soranların çocukları, torunları, sevdikleri) olabildiğince yakın temasta oturarak: Yakın olma, değer verme, saygı duyma; anlatıcı/soran kişi de genellikle baş köşede veya merkezde oturarak: Büyük olan, bilgisine büyüklüğüne saygı duyulan, anlattığı beğenilen kişi şeklinde mekan kullanımıyla sözsüz mesajlar iletmektedir, şeklinde yorumlayabiliriz. “İnsanlar dokunma, tat, koku, görme ve duyma duygularını seferber ederek ve yine el kol hareketleri, jest ve mimikler gibi diğer sözsüz iletişim yöntemleriyle sayısız yoldan iletişim kurarlar” (Çobanoğlu 2000: 124). Bilmece soran kişi yakınında olan çocuğun başını okşama, onu öpme (İlker Ş.2007), sırtını kaşıma (Dağlı 2006a) sıkıca sarılma

(Ummanel 2006a), özellikle de bilmeceyi bildiğinde başını, yanağını okşama gibi sözsüz sevgi ifade eden iletişim de kurar. Dolayısıyla bilmece geleneği bağlamında, mekan, el kol hareketleri, jest ve mimiklerin kullanımıyla Kıbrıslı Türkler aile bağlarını dolayısıyla da toplumsal bağları kuvvetlendirici sözsüz iletişim şekilleri de sergilenmektedir.

Büyük küçük herkes tarafından yapılabilecek olan bilmece sorma işi (icra) tüm Türk dünyasında olduğu gibi, Kıbrıslı Türklerde de bir geleneğe bağlanmıştır. Bilmecenin sorulması, cevabının istenmesi belli usuller ve gelenek çerçevesinde gerçekleşir (Artun 2004: 191). Bu geleneğin icra edildiği, genellikle oturma odası/soba başı, kapı önü, tarla, aile ziyaretleri vb. gibi toplanmalar Kıbrıslı Türkleri bir araya getiren, haberleşmelerini, etkileşimde bulunmalarını, bir grup oluşturmalarını, aile olmalarını, eğlenmelerini ve çocuklarını eğitmelerini sağlayan bir 'sosyal kurum', bir 'iletişim biçimi', 'folklorik bir hareket'tir. Folklorik bir hareketin olması için de hem gösteriyi ve anlatmayı/sormayı yapanlar hem de seyirci/dinleyici/çözmeye çalışan kişi aynı halde ve aynı referans grubunun parçası olmak zorundadır. Bir iletişim olarak folklor insanların birbiriyle yüz yüze karşılaştıkları ve birbirine doğrudan hitap ettikleri durumda meydana gelir (Ben-Amos 1997: 47; Gökdemir 2008: 65) ki bu bir araya gelmelerde insanlar sözlü ve sözsüz şekilde birbirleriyle iletişim kurmakta, günlük sohbetler etmenin yanında birbirlerine bilmecelerin de içinde bulunduğu sözlü kültür ürünlerini aktarmaktadır. Bilmecelerin sorulma sıklığı veya düzeni masal veya hikaye anlatmadaki gibi düzenli değildir. Ara aradır. Yeni bir bilmece öğrenildikçe, mekandaki kişiler sorulacak bilmeceyi bilmiyorlarsa veya cevabı unutmışlarsa şeklindedir. Bunun sebebi bilmecenin tür ve şekil özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü bilmeceler masal ve hikayeler gibi tekrar tekrar anlatılabilecek veya bir iki gece sürebilecek nesir türünde ve uzun metinler şeklinde değildir.

Bilmece sorulduğunda ortam sessiz olur çünkü çözebilmek için iyice anlamak gerekmektedir. Bilmeceler eğer masal bağlamlarında soruluyorsa gece sorulmaktadır. "Gündüz masal anlatanın donunu çalarlar" (Yahat 2007) inancına karşın bilmeceyle ilgili, böyle bir inanca rastlanmamıştır. Bu nedenle gündüz tarlada iş görüldüğü zamanlarda, aile ziyaretlerinde, çocuk toplantılarında, bayram ziyaretlerinde de bilmece sorulabilmektedir. Bilmece sorulmazdan önce günlük sohbetler edilmiş veya herhangi bir anlatı türü anlatılmış olabilir. Bilmecenin icraatı şu şekilde başlar: Bilmece bilen kişi 'hadi size bir bilmece sorayım bakalım kim bilecek' (Ummanel 2006b; Dağlı 2006b) veya 'hadi baba/dede/hala/enişte bize bir bilmece sor' (Bayraktaroğlu 2006a; Altundağ 2007) vb. ya da "... Bir bilmece söyle bize... deller... Hade Ayşe Nene! Hade Ayşe Nene!" (Çakır 2006) gibi konuşmaların ardından bilmece sorulur. Bu ifadeler çocukların bilmece konusunda ne kadar heyecanlandıklarını göstermesi açısından da önemli birer örnektir.

Bilmece sorulmasının istenmesi veya teklif edilmesi talebinden sonra ya doğrudan bilmece sorulur ya da sormadan önce bir tekerleme söylenirdi. Gökçeoğlu (2007: 17-18), toplantılarda bilmeceye başlamanın bir yolu yordamının olduğunu,

damdan düşer gibi sorulmadığını, bilmece söylenmesi istenen kişinin sözlün kapısını: ‘Mesel mesel meymetas. Gaynananın g.tü tas’ şeklindeki tekerlemeyle açtığını kaydeder. Bilmece sorulması istenen kişi yorgun veya rahatsız ise, camı konuşmak/sormak istemezse ya da naz yapmak istiyorsa: ‘Mesel mesel ben bilmem. Bilirsam da söylemem’ şeklinde bir tekerleme söyleyebilmekteydi. Belli bir kalıpla başlayan bilmecelerin bazıları da ‘mesel mesel mendoz’ ya da ‘tag tag taglava’, ‘hüllü hüllüce’, ‘handıra handıra’, ‘markıcıg markıcıg’ vb. gibi kalıplaşmış sözcükler (Gökçeoğlu 2007: 47) ve doldurma sözcüklerle başlayabilmektedir. Bu kalıplaşmış sözcükler bir anlamda bilmecenin kimliği sayılabilir çünkü onu duyanlar ardından bir bilmece sorulacağını anlamaktadır.

Bilmece soru ve cevap olarak iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlardan cevap, bilmecenin konusunu belirler, bir bilmecenin cevabı ne ise konusu da odur (İçel 2005). Hangi konuda olursa olsun, bilmece sorulduktan sonra karşıdaki kişiye düşünmesi için belli bir süre verilmekteydi. Düşünme sırasında da bulabilmesi için değişik ipuçları verilebilmektedir. Bulmaya çalışan kişi de çeşitli sorular sorarak bu ipuçlarını yakalamaya çalışır. Cevabı bulmaya çalışan kişi/ler: Şu mu? Bu mu? Yenilir mi? İçilir mi? Şunda var mı? Bunda var mı? Bu odada var mı? gibi ipucu elde edebilmek için bazı sorular sorar. Örneğin; “[Babam] *Bir küçükçük fiçıcık, içi dolu turşucuk nedir? diye sorardı bize. Biz derdik nar[mı?]*” (Barut 2007). EG’de, “*‘Biz biz idik, biz idik. Otuz iki kız idik. Felek vurdu savurdu. Bir duvara dizildik’, bilmecesini ilk duyduğumda canlı mı cansız mı, diye sorduğumu hatırlıyorum.*” (Gözlü 2011) şeklinde cevabı bulabilmek için ipuçlarıyla ilgili bilgi almaya çalıştığını aktarır. Bilmeceyi soran kişi de: ‘Evet yaklaştın’, ‘yok hayır’ vb. gibi cevaplar ve bazı ipuçları vermekte, bulmak isteyen de bu yönlendirmelerle cevabı bulmaya çalışmaktadır (Gözlü 2011; Çakır 2006; Bayraktaroğlu 2006a). Özellikle çocuklar sabırsızlıkla cevabı öğrenmeye çalışmaktadır. CM. “*Babam, annem çok sorardı... ‘Küçükçük fiçıcık, içi dolu turşucuk’... Sordum ben bunu [kızıma o da], nedir nedir? Düşün derim.. Ben de küçükken cevabı... Hemen öğrenmek isterdim. Yanii sabırsızlık vardı...*” (Müezzın 2006) şeklinde kendi küçüklüğündeki sabırsızlığını ve heyecanını ayrıca kendi kızının da sabırsızlığını aktarmaktadır.

Bilmece soran sadece metni aktarmakla yani sözlü iletişimle kalmayıp, kimi zaman jest ve mimiklerini de kullanarak sözsüz iletişim yöntemlerini de uygulamakta anlatımı süslemek, dikkati toplamak, ilgi çekici kılmak, ipucu vermek bazen yanılmak için bazı jest ve mimiklerini kullanmaktadır. Örneğin Özkaya’nın onlara komik küçük hikayeler ve fıkralar da anlatan dedesi: “*Bilmece bulmaca sorarken bile ipucu verdiğinde hemen çözmeyelim ve heyecanlanalım diye... (gizemli bir ses tonuyla merak uyandırıcı şekilde) Derdi: Bir düşünün bakalım, ellerini de böyle sihir yapar gibi yaparak, siz olsaydınız o adamın yerinde ne yapardınız? Bir düşünün öyle, o şeyi mistik bir hava yaratırdı böyle. Aağğğğğ! Falan... Biz da işde meraklanırdık...*” (Özkaya 2007), şeklinde yaptığı icrayı aktarmaktadır.

Sorulan bilmece o bağlamda hemen çözülmezse ertesi akşama da bırakılabilmekteydi. Böylece hem bir düşünme süresi verilmekte hem de heyecan

perçinlenmekteydi. Bazen de bilmece için uzun bir süre dahi verilebilmekteydi. EG, dayısının sorduğu bilmecenin cevabını bir hafta bulamadıklarını kaydetmektedir (Gözlü 2011). Bazı bilmecelerin sonunda, “Bunu üç güne kadar bilmeyenin. Bütün barsağları dolana” (Gökçeoğlu 2007: 36) ya da başka bir örnekte “Ya bu bilmeceyi bileceng. Ya da böyce öleceng” (Gökçeoğlu 2007: 47) şeklinde hem süre verme hem bilmecenin çözülmesi için bir zorunluluk oluşturma ya da bir başka deyişle çözemeyene ceza verme söz konusudur. Bilmeceyi hemen bilip söyleyene kızılmakta (Tekerek 2011), diğerlerinin de düşünmesine fırsat verilmeye çalışılmaktaydı. Bilmece sorulur sorulmaz etraftakilere, ‘bilen varsa cevabı söylemesin’ denilmekteydi. Çünkü cevap bir defa söylendikten sonra bilmece artık sorulamaz ve büyüünü yitirir. Aynı zamanda cevap hemen bilinirse oradakilerin eğlencesi de elinden alınmış olmaktadır.

Bilmecenin cevabını hemen öğrenmek isteyen, sabırsız olanlar için soran kişi: “Cevabı bilmek isteyenler bana ne veriyorsunuz? Söylerim ama karşılığında ne veriyorsunuz?” (Kaya 1999: 466), ya da Gözlü’nün dedesinin söylediği şekilde “Bilemeyen bana harçlık verecek” (Gözlü 2011) gibi kalıp ifadeler kullanabilmektedir. Örneğin babam, sorduğu bilmecenin cevabını öğrenmek istediğimde ‘bana ne ismarlıyorsun?’, demişti ve bana para verip, bakkala kendisi için kola almaya göndermişti. Ayrıca, kendisinin de aynı bilmecenin cevabını öğrenmek için zamanında bilmece sorana baklava ismarladığını söylemişti (Reyhanoğlu 2012). Türk dünyasında genel olarak gelenekte ‘cevabı söylerim ama bana ne veriyorsunuz, hangi şehri veriyorsunuz’ gibi bilmeceyi soranın ifadeleri de yer alır.

Zihinsel bir oyun ve eğlence olan bilmecelerin çözülebilmesi alışkanlık, bilgi, beceri, en fazla da yetenek işidir. Bunun için kişide önce tecrübe ve muhakeme yeteneğinin üstün olması gerekir. Çözen kişi bu işi sevmeli ve zevk almalıdır (Kaya 1999: 468). Kişi bir kez çözüncü ve gururlanınca, ödüllendirilince daha çok zevk almakta, daha çok çözmek istemektedir. Örneğin ben lise birinci sınıfta hocanın sorduğu zor bir bilmeceyi hiç kimse çözmeden çözmüştüm ve bugün bile aklıma geldikçe gururlanmaktayım (Reyhanoğlu 2012). Çakır da (2006) “*Ben bildirdim en çok. En çok ben söyledim.*” şeklinde çözebildiği için gururlanmaktadır. Bilmece çözebilme yeteneğine sahip olan kişiler, belirli benzerlik ve zıtlıklardan yararlanarak bilmeceyi çözebilir. “Bilmecenin metniyle çözümü arasında bir ilgi vardır” (Artun 2004: 191). Bilmecenin çözülebilmesi için, anlam, seci, duygu, biçim, madde, renk, ses, harf, hece, kelime, kafiye, gibi dile ait öğelerden (Elçin 1993: 617), bununla birlikte birtakım usul, teknik, tecrübe ve muhakeme gücünden de faydalanılması gereklidir (Kaya 1999: 466; Elçin 1993: 616). Çözüm bazen sadece mantık bazen de ipuçları yoluyla olur (Elçin 1993: 617). Çözecek kişinin kültürü, dili bilmesi, dikkatle dinlemesi ve soru metnini her türlü bakış açısıyla değerlendirmesi gerekir. Dolayısıyla da bilmeceyi çözmeye çalışan, bir duruma farklı şekillerde, farklı bakış açısıyla bakabilmeyi, dilsel açıdan yakın uzak benzetmelerle daha önceki bilgilerinden yola çıkarak değerlendirme yapabilmeyi de öğrenmiş olacaktır.

Okuldaki öğrenciler de özellikle okulda öğrendikleri dolayısıyla yazılı kültürden öğrendikleri bilmeceleri ayrıca kendi ürettiklerini birbirlerine sormaktadırlar (Selimoğlu 2011; Gözlü 2011; Tekerek 2011; İlker 2007). Gençler ve büyükler de çevreden duydukları okudukları bilmeceleri konu geldikçe birbirlerine sorabilmektedirler. Bilmeceler ve bulmacaların özel meraklıları vardır ki özellikle de onlara yeni öğrenilen bilmeceler sorulmaktadır. Bu bilmeceler tamamen sözlü olabileceği gibi kağıt üzerine çizilerek de olabilmektedir. Özellikle cinsellikle ilgili bilmeceler her ortamda sorulmaz özel guruplar arasında sorulur.

Bilmeceler bağlamlarında, bilmeceler sorulduktan sonra dinleyiciler büyük bir heyecan içerisinde biran önce çözmeye çalışmaktadır. Bilmeceleri ilk önce çözebilmek, gelenekteki ödül ve ceza uygulaması açısından önemlidir. Bilmeceler belirli bir geleneğin ürünü olduğu için bazılarının metni içinde yer alan veya sonrasında tekerleme şeklinde söylenen cevabı bilmeyene yapılmış bir tehdit veya verilecek bir ceza vardır. Metnin dışında sözlü veya bir uygulama şeklinde verilen cezalar da mevcuttur. Bununla birlikte metin içinde çok ender rastlansa da cevabı bilene ödül vaat edildiği de görülmektedir (İçel 2005: 7). Ancak metnin vaaadinin dışında büyükler cevabı bilenlere sözlü şekilde veya maddi bir unsur olarak ödül verebilmektedir. Bilmeceler özellikle aile büyükleri, komşular ve çocukların bulunduğu kalabalık bağlamlarda sorulduğunda, çocuklar arasında bir yarış başlatılmakta bilmeceleri bilen çocuk takdir edilmekte, övülmekte bununla birlikte akıllı, hemen çözen zeki olarak kabul edilerek değişik şekillerde ödüllendirilmektedir. Kimi ortamlarda bilmeceleri çözene, “...para, şeker verilir ya da kocaman bir aferin” (Bayraktaroğlu 2006b) alır, ya da “*ödül de olurdu muhakkak kahveden o zamana göre piskot veriflirdi ve arkadaşlar arasında bileni de över[ler]di...*” (Demircioğlu 2011). Bir başka örnekte de Bayraktaroğlu (2006a), “...o zamanda 74-76 dönemlerinde... *Annem de bize ödül olarak finger çukulata verirdi.*” Bir diğer örnekte ise E.Gözlü “... *Gülten Teyzem çikolata, şeker verirdi. Dayım ise... bayramlarda bize harçlığımızı Kıbrıs lirasıyla verirdi. Farklı bir şey olduğundan bizim için çok değerliydi. Bilmeceleri bilene de fazladan Kıbrıs lirası verirdi; çok seviniirdim*” şeklinde ifade eder. Y. Gezer (2011)’de “*Annem sorardı bilmeceleri. Kim daha fazla bilirse bilmecelere cevap verirse o ödüllendirilirdi. Gerek puan hesabı gerekse güzel bir yemişle... Gerçi yemiş hep aynı idi ama işte ya kağıdı farklı idi ya da reng[i]*” şeklinde bilmecelerdeki ödüllendirmeyi aktarmaktadır.

Sadece büyüklerin bilmeceler sorduğu ortamlarda değil küçüklerin kendi aralarındaki bağlamlarda da benzer durum söz konusu olurdu. Selimoğlu (2011) “...*çocukluğumuzda arkadaşlar arasında birbirimize sorardık... galiba bilene öyle küçük ödüller verirdik, kalem silgi gibi... Ayrıca bilmeceler bilindiği zaman daha zor bilmeceler devreye girerdi... Pek duyulmamış olanları çabaldık bulalım ki bilemesin*”. Bilmeceleri bileni söz veya herhangi bir nesne ile ödüllendirdikten sonra daha zor bilmeceler sorulmaya çalışılarak ortam kızıştırmakta, heyecan artırılmaktaydı.

Gelenek bağlamında bazen bilmece metninde bazen de bilmeceyi soran kişinin konuşması içerisinde bilene ve bilmeyene verilecek ceza ve ödülden bahsedilmekteydi. A. Çakır, bilmeceyle ilgili küçüklüğündeki bir anısını şu şekilde aktarmaktadır: “Bir enişte vardı o bilmece sorardı bize. Ama derdi bir bilmece söyleyeyim size derdiii... ‘Dağdan ener katarına. Ben onnarı dutarına. Gulagları fişa fişa. Gendi tumbullina’ [derdi] Nedir bee enişde, derdik [heyecanla, merakla, yüksek sesle] Bunu bilmezssangız, derdi: Biringiz bal küpüne düşecek, biringiz b.k küpüne. Hiiii! Aman anam. Düşünürdük biz ne bilelim? Nedir? Bilmeyig be enişdeee [hüzünle, masum bir ses tonuyla]. Derdig filan mı? Yoookk! [derdi]. Filan mı? Yoookk! [derdi]. Bilmezssingiz derdiii. Bizeee söylerdi.”(Çakır 2006). Böylece konuşma metninde yer alan ödül olarak söylenen ‘bal küpü’ ve ceza olarak ifade edilen, ‘b.k küpü’ de soyut bir ödül-ceza olarak verilebilmekteydi. Bir diğer örnekte de; “Mesel mesel med atar. İki sıçan g.d atar. Bunu bilmeyenin ağzına. Ard ayağıyla b.g atar (cevap: makas)” (Gökçeoğlu 2007: 11)” şeklinde hem bilmece sorulmakta, ayrıca metin içinde de bilmeyen için ceza bildiriminde bulunmaktadır. Bu tür bilmece ve söyleyişler çocuklar arasında hem gülme, eğlendirme işlevi hem de bir hırslanma işlevini beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte bilmececiye çözümlenmesine çaba sarf edilmesi için yine bazı bilmece metinlerinde “Musandıra musandıra. Ev içinde mandıra. Ya bu meseli bilirsing. Ya da yüreciğinge gan dura.” veya “ Sarıdır safran gibi. Okunur gur’an gibi. Ya bunu bilirsing. Ya böyle ölürsüng.” (Gökçeoğlu 2007: 18) şeklinde bilmeceyi çözdürmeye yönelik, bilmece içerisinde yer alan tehditler de vardır. Bu da bilmememenin, çözememenin mistik bir cezası olup, bu ceza kişileri bir anlamda bilmeceye saygı duymaya, ona vakit ayırmaya zorlayan kapalı bir işlevdir.

Bilmeceyi bilmeyene sembolik cezalar yanında somut olan cezalar da verilmektedir. Thompson’un (1960: 424) eserinde de yer alan, ‘para cezası’, ‘mal ödeme cezası’ yanında Kıbrıslı Türklerin bağlamlarında yaygın olan herkese bir şey ismarlatma, verilen bir işi yaptırma, herkesin ona gülmesi (Müezzın 2006), alay etmesi (Tekerek 2012) gibi cezalar ayrıca “cevabı bilmeyenlere akılsız, eşek, eşek sıpası, köpek, vb. demek suretiyle yapılan hakaretler” (İçel 2005: 320) de olabilmekteydi. Gözlü (2011) kendi bağlamlarında bilmeceyi bilmeyenler için “...dayım ‘bilmeceyi bilmeyen eşek olsun’, derdi. Dedem de ‘bilmeyen bana harçlık verecek’, derdi... Bazen de dalga geçerlerdi bulamıyorum diye” şeklinde çeşitli cezaların verildiğinden bahseder. Bilenlere ödül bilmeyenlere ceza verilmesi de hırslı daha da artırmaktaydı. Örneğin Sarı (2011), bu durumu şu şekilde aktarır: “Bil bakalım diye başlar, ben bilmeyince kakkaha ile biterdi. Bilemedin bir daha dene diye işkence devam ederdi. Bilirsem daha zor bir bilmece sorulurdu. Bilemez isem çevremden kakkahalar. Diğer çocuklar. Bilemedin! Ben bilirim’ derlerdi... Alayvarı...”

Bilmececiye birçok kaynağı vardır. Bilmece soran kişiler de bu kaynaklardan ya da doğrudan büyüklerinden duydukları bilmececiye yararlanarak bilmece sorabilmektedirler. Günümüzde ise bu kaynaklar yanında internet, televizyon, radyo gibi kaynaklardan da öğrenilebilmektedir. Kıbrıslı Türklerde bilmece soranlara özel

bir ad verilmez. Bilmeceler soranda ne kadar çok şey bildiğini, zeki olduğunu gösterme, öne çıkma, toplumda kabul görme isteği vardır. Bilmeceleri nene-dede, anne-baba, hala, teyze, enişte, komşu, arkadaş vb. gibi genellikle büyükler olmak üzere bilmece bilen herkes (Selimoğlu 2011; Gözlü 2011; Şemmert 2006; Çakır 2006) sorabilmektedir. Bilmeceleri bazen köy köy gezen satıcılardan biri (Kayımoğlu 2006b); ya da varlıklı birine ev işleri için gelmiş birisi (Ertuğ 2006) de sorabilmekteydi. Bu kişiler de özellikle çocuklara sordukları zaman yakını olan bu çocuklarla özel bir bağ kurabilme, onlar tarafından sevilme, kendilerine saygı ve hayranlık duyulması şeklinde kapalı işleve sahip olan istekler söz konusu olabilmektedir. Bilmeceler üreten kişiler genellikle bilmece geleneğinden gelen, birçok bilmece duymuş, kültürel değerleri özümsemiş, farklı bakış açısıyla hayata bakabilen, dilin inceliklerini kullanabilen yetenekli ve zeki kişilerdir. Bilmeceleri en fazla, masal da bilen kişiler sormakla birlikte soranlar genellikle çocukları çok seven, sabırlı (Bayraktaroğlu 2006b), onları eğlendirmekten keyif alan, zeki, komik (Çakır 2006; Ömeroğlu 2007) kişilerdir. Gökçeoğlu (2007: 61) soran kişiler için ‘halk filozofları’, ‘bilge kişilerdi’ demektedir. Özellikle bilmece sormaya en fazla meraklı olanların ve bilmece üretenlerin neşeli, komik tipler ve daha fazla erkekler olduğu görülmektedir. Demircioğlu (2011) kendilerine her fırsatta bilmece soran dedesini, “Allah rahmet eylesin dedem çocukları çok severdi matrak bir insandı” şeklinde tanıtmaktadır. Ummanel’de (2006a) dedesi için; çok komik adamdı komik masallar, komik tekerlemeler söyler, bilmeceler sorardı, demektedir. Bu durumun, kadınların daha fazla uzun soluklu ve ayrıntılı şeylerden erkeklerin ise daha kısa komik şeylerden hoşlanmasıyla ilgili olabileceği düşüncesindeyiz. Nenesinden dedesinden anne ve babasından bilmece öğrenerek büyütülmüş olan çocuklar da kendi çocuklarına öğretmekte, onlar da bu geleneğe meraklı olmaktadır. Örneğin Müezzinzin (2006) ailedeki bilmece geleneğini; “...Evide herkes herkese sorardı. Şimdi kızım hasırdalıdır şimdi o başladı bize sorsun. Bilmeceler kitapları karıştırıyoruz soruyoruz. Herkes herkese sorar. Babam, annem çok sorardı. ...” şeklinde aktarır. Gözlü (2011), bilmece geleneğini yaşatıp aktaran ailesini şu şekilde tanıtmaktadır: “Dedem otoriter, aynı zamanda esprili, Hulusi Kentmen’e benzeyen bir adamdı. Hayatı iş-güçle, savaşla, mücadeleyle geçmişti. Çok sevgi doluydu. Bilmeceleri kendi büyüklerinden duyup öğrendiğini düşünüyorum. Anneannem biraz daha mesafeli, sürekli her şeyden şikâyet eden bir kadındı. Çok güzel masallar, hikâyeler anlatırdı bize. Sorduğu bilmeceler çok zor olurdu, genellikle bilemezdik. Onun bu kadar çok şeyi nereden öğrendiğini, hiç unutmadan bu yaşta nasıl bize anlatabildiğini anlayamazdık. Bana bazen o hikâyelerin içinde yaşıyormuş gibi gelirdi. Dayım pek konuşkan biri değildi ama yeğenleriyle zaman geçirmeyi severdi. Bilmeceleri anneannem ve dayımın yanı sıra diğer aile büyüklerinden de öğrendiğini sanıyorum, yani kendi dayısı, halası, teyzesinden... Gülten Teyzem öğretmendi. Geleneksel olarak nine ve dedemden ve diğer aile büyüklerinden öğrendiği bilmecelerin yanı sıra okulda öğrendiği bilmeceler de vardı galiba. Annem ve babam da teyzem gibiydi...”.

Bilmece merak duygusunu tetikler. Sormak, araştırmak ve öğrenmek küçük çocuklar için çok önemlidir. Bilmece geleneğinin devamı için talep unsuru çok önemlidir. Talep olmazsa devam etmez. Kişi bilmece biliyor olsa dahi bilmeceyi soracağı, meraklı, çözmek isteyen birileri olmazsa körelir. Ama talep varsa kişi sorar öğrenir. Masal gibi bilmece sormak için bir yetenek gerekmemektedir. Anne-baba, nene-dede, abladan bilmece sorması talep edilirse, talep eden kişi, onun sevdiği, değer verdiği gelişmesini, öğrenmesini istediği kişi olduğundan onun kişisel gelişimi, neşesi, mutluluğu için de kendi üretmese de değişik kaynaklardan araştırıp yenisini öğrenecektir.

Bilmecenin sorulmasını talep eden veya bilmece duyup onu çözmeye çalışan kişi/kişilerin, dolayısıyla dinleyicinin genel profil özelliği, belli yaştaki çocuklar olmasıdır. Bununla birlikte değişik bağlamlarda erkek veya kadın büyükler ya da ergenlik yaşındaki kız veya erkek gençler de dinleyici olabilmektedir. "Sözlü geleneğin değişme sürecini belirleyen en önemli etkenlerden biri kuşkusuz dinleyici çevredir. Sözlü, yazılı ve elektronik kültür ortamlarında, herhangi bir gösterimin icrası, her zaman bir dinleyici çevreyle var olabilir. Bu var oluşun anlamlı ve işlevsel olabilmesi, başka bir deyişle, icra edilen metnin talep edilir olması, beklentilere cevap vermesi, dinleyici çevrenin tercihleriyle çok yakından ilişkilidir (Mırzaoğlu 2003: 62). Kıbrıs Türk bilmece geleneğinde, dinleyiciler genel olarak çocuklardan oluşmaktadır. Bu çocuklar anlatıcının/soranın kendi çocukları, torunları, yeğenleri, kuzenleri, akraba çocukları komşu çocukları misafir çocukları olabilmektedir. Ancak genel olarak sürekli olan dinleyiciler/çözmeye çalışanlar, anlatıcı/bilmece soran ile birebir kan bağı, tanışıklığı veya yakınlığı olan kimselerdir. Bu durum da anlatıcı-dinleyici diyaloguna farklı bir boyut katmaktadır. Dinleyici, anlatıcı tarafından sevilen, değer verilen, gelecekteki eğitimi için endişelenen bir konumdadır (Gökdemir 2008: 302). Dolayısıyla onların bol bol bilmece çözebilmesi, kültürel değerleri öğrenebilmesi, zeki olması herkesi geçebilmesi için eğitilmesi söz konusudur. Bunun için de eğlendirme, ceza ve ödül yaptırımlarıyla onların ilgisi daha çok çekilmeye çalışılmaktadır.

Bilmecelerle ilgili bilgi ve hatıraları hakkında bilgi istenen, bilmece bağlamında bulunmuş kişiler, ilk önce bir neşe ve heyecan hissi içine girmişler ve bilgileri o şekilde aktarmışlardır. Bu da bilmece sorulan bağlamlarda dinleyicilerin heyecan, mutluluk ve çözme hırsı gibi benzer duygular hissettiklerini göstermektedir. Bilmeceyi bilenler genellikle sevinip, gururlanıp, mutlu olmakta ve daha fazlasını çözebilmek için de hırslanmaktadır. Gözlü (2011), o zamanki duygularını; *"Bilmeceyi bilmek çok güzel bir duyguydu. Kendimi zeki hissediyordum. Diğerlerinden farklı. Çevremdekilerin de bunu anladığını, bana farklı muamele edeceklerini düşünüyordum"* şeklinde aktarmaktadır. Bilmeceyi bilemeyenler ise üzülmekte, ya da mahcupiyet hissetmekteydi (Tekerek 2011; Selimoğlu 2011). Bazen de yeniden bilmece sorulup mahcup duruma düşmemek için *"...yolumuzu değiştirdik bize sormasın diye"* (Demircioğlu 2011). Kimi zaman da; *"...Bilemediğimde üzülürdüm, bazen oyunbozanlık yapardım. ...Utançla birlikte bir hırs kaplıyordu içimi.*

Kandırılmış gibi hissediyordum. Mutlaka 'bir bilmece daha sor, bunu mutlaka bileceğim' derdim" (Gözlü 2011) şeklinde bilememe durumlarında benzer tepkiler de verilebilmekteydi.

IV. Bilmecelerin İşlevleri

Bilmecenin genelde Türk kültüründe; özelde Kıbrıslı Türklerin kültüründe birçok işlevi vardır. Bilmecenin özellikle kalabalık aile bağlamlarında akşam oturmalarında sorulduğunu söylemiştik. Bunun nedeni, aile bireylerinin gündüzleri ev, bağ bahçe, hayvanlar bununla birlikte açmak zorunda oldukları bir dükkan ve gitmek zorunda oldukları bir işle meşgul olmalarıydı. Bilmeceleri soranlar çocukların da bulunduğu bu bağlamlarda onları oyalamak, eğlendirmek heyecanlandırmak, düşündürmek, yarıştırmak, kimin daha çok zeki olduğunu göstermek (Gökçeoğlu 2007: 11; Bayraktaroğlu 2006b; Çakır 2006), vb. gibi amaçları gütmektedir. Buna da bilmecelerin bilinen açık işlevleri diyebiliriz. Bununla birlikte, folklorun birçok işlevi arasında William Bascom'un basite indirgeyerek verdiği ve önemli gördüğü, bilmecenin de işlevlerinden olan, toplum kurumlarına ve törelere destek verme ayrıca kültürün gelecek kuşaklara aktararak çocukların-gençlerin eğitilmesi (Çobanoğlu 1999: 226) de bunlara eklenebilir. Özellikle çocuklara sorulması da bilmecelerin doğrudan insan psikolojisiyle ilgili olup, kişiliği geliştiren güçlendiren bir yapıya sahip olmasıyla (Kaya 1999: 465) ilgilidir. Bilmecede yakın-uzak, kavramlar, zıtlıklar, mecaz anlamlar, soyut ve somut kavramlar, dil oyunları, insanların kullandığı nesnelere, aletler, tabiattaki hayvan ve bitkilerle ait özellikler ve onların isimleri yer alır. Günümüzde de okul müfredatlarında bu unsurlar sistemli şekilde çocuklara öğretilmektedir. Dolayısıyla eskiden günümüze anne-baba ve nenededelerimiz örgün eğitimin sistemli ve yaygın olmadığı dönemlerde halk edebiyatı ürünleriyle çocukları eğitmişlerdir. Günümüzdeki eğitimciler de bunları örnek almaktadırlar.

Büyüklerin bilmece sorduğu bağlamlar yanında çocukların kendi aralarındaki bilmece bağlamlarında; özellikle belli dönemlerde çocukların bilmece çözmeye hatta kendileri üretip sormaya ve cevap bularak kendilerine bir başarı payı çıkarmaya, gururlanmaya oldukça meraklı oldukları (Tekerek 2011; Selimoğlu 2011) görülmektedir. Çakır (2006), çocukluğuna dair anıları için övünerek, "*Birbirimize ağnadırdık... Ben bilirdim en çok. En çok ben söyledim.*" demektedir. Dolayısıyla da çocuklar arasındaki bağlamlarda da yarışma, üstünlük gösterme, kendine saygı duyurtma, eğlenme, heyecanlanma vb. gibi açık ve kapalı işlevleri söz konusudur.

Bilmece geleneğinde yer alan ödül ve cezanın da çocukları hırslandırma, eğlendirme, korkutma, bilmeceye ve sorana saygı duymayı öğretme gibi açık ve kapalı işlevleri vardır. Örgün eğitimde de ödül ve cezanın kullanıldığını iyi bilmekteyiz. Özellikle ödül olayı öğrenmeyi pekiştirmektedir. Bilmecayı çözen kişiye de ödül verilmesi, örgün eğitimdeki başarılı çocuğa kurdele takmak, yıldız vermek, defterine aferin yazmak, ona çikolata veya güzel bir kalem vermek şeklindeki ödüllendirmelerle eşleşmektedir. Bilmece çözme geleneğinde, çocuklar

birbirleriyle yarışarak açık işlev olarak üstünlük ortaya koyarken, çocukların ebeveynleri de çocuklarını yarıştırmak gizli bir işlev şeklinde başarı güdüsü tatmin etmektedirler. Günümüzde de ailelerin dersane sınavlarında, derslerde çocuklarını birbirleriyle yarıştırmak, başarı güdülerini bir şekilde tatmin etmeye çalışılması da o dönemlerdeki yarışma ortamlarının bir devamıdır diye düşünüyoruz.

Bilmecelerin cevapları aynı zamanda konusunu da belirler. Her bilmece her ortamda sorulamayabilir çünkü bazı bilemeceler çocuklar için fazla ağır olurken bazı bilemeceler de bazen cevabı bazen de metni itibarıyla cinselliği çağrıştırmakta ve her ortamda sorulamamaktadır. Eski dönemlerde özellikle bayramlarda gelinlik kızlar samanlıkta salıncak kurduklarında, sallanırken bilemeceler, maniler söylerlerdi (Gökçeoğlu 2007: 12). Kızların birbirlerine bilmece sorduğu bu bağlamlarda, ortak iş yaptıkları bağlamlarda, bazen de ergenlik çağındaki çocukların kendi aralarında olan bağlamlarda “ ‘Gündüz iner. Gece biner’ (cevap: kapı pekisi) veya ‘don içinde dig durur’ (cevap: gandil)” (Gökçeoğlu 2007: 62) gibi cinsel çağrışım uyandıran ama çözümü herhangi bir nesne olan bilemeceler de söylenmekteydi. Bununla birlikte bazı bağlamlarda da büyükler kendi arasında çocukların anlamaması için, bu tür bilemeceler sormak suretiyle (Menteş 2007) çok katmanlı bir ileti göndermekte, ilk katmanda çocuklara bilmece sorulurken, diğer katmanda büyükler birbirlerine mesajlar göndererek takılmaktadır. Bu bağlamlardaki bilemeceler de eğlendirme açık işlevi yanında; toplum içerisinde günlük yaşamda doğrudan konuşulmasına pek hoş bakılmayan veya günah sayılan ancak, insan gelişiminin belli dönemlerinde gündeme getirilme ihtiyacı hissedilen konuların, bu şekilde dışa vurulmasıyla rahatlama sağlanması, kişisel baskılardan kurtulmak için kaçıp kurtulma mekanizması (Çobanoğlu 1999: 226) olarak kullanılması, şeklinde kapalı bir işlev olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ev ortamlarındaki bilmece bağlamları yanında tarla ve bahçelerde de bilmece bağlamları söz konusu idi. Zeytin, portakal ve harnup toplama, ekin biçme, dönemlerinde de imece usulü çalışmak için olabildiğince kalabalık olarak tarlaya gidilirdi. Oradaki çocukları oyalamak, yaramazlık yapmalarını engellemek ve eğlendirmek ayrıca büyükler kendilerini eğlendirmek, vaktin daha çabuk geçmesini sağlamak açık işleviyle de masallar, hikayeler, efsaneler anlatır, bilemeceler sorarlardı (Çakır 2006; Yücemöz 2007; Yeşilmeşe 2011).

Görüldüğü üzere, bilemeceler çocukları eğitmek, onlara yaşama, kültüre dair kavram ve nesnelere öğretmek, ortak beğeniyi aktarmak, bilgi, görgü ve tecrübelerini artırmak (Kaya 1999: 470) zamanı değerlendirmek, kalabalık bir çocuk gurubu olduğunda, onları yarıştırmak heyecan yaratmak, dikkati ölçme, dikkati güçlendirme noktalarında oldukça önemli işlevler yüklenmektedir. Bunun yanında, bilmece soran kişinin ‘çok şey bildiğini, önemli bir bilgi sahibi olduğunu ortaya koyarak bir çeşit üstünlük ve saygı elde etmesi’ (Sarı 2011), küçüklerin ‘babam/nenem ne çok şey biliyor’ düşüncesiyle bir hayranlık bir saygı duyması da kapalı işlevler arasında yer almaktadır.

Bilmece çözmek ayrıca kişide değişik zeka türlerini de geliştirmektedir. Son dönemlerde eğitimbilimcilerce yaygın olarak takip edilen Howard Gardner'ın (2004), 'Zihin Çerçevesi: Çoklu Zeka Kuramı' şeklinde kitaplaştırdığı kuramda yedi farklı zekadan söz edilir ki bunlardan özellikle dil zekası, müzik zekası, mantıksal-matematiksel zeka ve uzamsal zeka bilmece çözümünde ön plana çıkan, iyi bir bilmece çözücüsünün/üreticisinin geliştirebildiği zeka türleridir. Howard'a göre, belli bir zaman aralığında bir insanın ya da bir gurubun belli bazı zekalarının öne çıkması (Gardner 2004: XXVIII) söz konusudur. Howard'ın ortaya koyduğu, ilk ve önemli zekalardan biri olan dil zekası (Gardner 2004: 123) başkalarını bir eyleme ikna etmek, bir bilgiyi hatırlamak için kullanabilmek (Gardner 2004: 108) ve kendi eylemlerini açıklayabilmek (Gardner 2004: 109) özelliğine sahip olup, bilmece üretiminde/çözümünde ön plana çıkmaktadır. "Bir arada bulunan, bir mekanda toplanan insanları sosyal kılan şey iletişimidir. İnsanlar tüm duyu organları, el kol hareketleri, jest ve mimikler, sözlü sözsüz yöntemlerle iletişim kurarlar. Ancak bu iletişimde esas olan, dil ve dili tane tane duyuran seslerdir (Ong 1993: 19)." Bilmece geleneğinde soran ve dinleyen için dil aktif olarak kullanılmaktadır. Halk edebiyatı ürünleri içerisinde en fazla konu çeşidine sahip (İçel 2005: 1) olan bilmeceler kelime hazinesi yönünden zenginliğin göstergesi olup, çocukların kelime hazinesinin gelişmesini ve beyin jimnastiği yaparak dilin inceliklerini öğrenmesini (Aslan 2011) sağlar. Bilmece çözümünün, anlam, seci, duygu, biçim, madde, renk, ses, harf, hece, kelime, kafiye, gibi (Elçin 1993: 617) Türk diline ait öğelerin yardımıyla olması ve bilmece metinlerinin ikilemeler, yansıma sözcükler, kalıp sözcükler vb. gibi dilsel özellikleri taşıması farklı çağrışımlar uyandırarak farklı nesnelere soran bilmecelerin olması, bilmecelerle ilgili bu tespitlerimizi doğrulamaktadır. Bir diğer zeka türü ise müzik zekasıdır (Gardner 2004: 169). Okuma yazma öncesi kültürlerde, insanların dahiyane bir ses hafızası olduğu, bu kültürlerde temel şemalarla donanmış olan bu insanların, çeşitli dizeleri, hoş gidecek ve içinde buldukları ortama uygun düşecek sayısız biçimde birleştirebildikleri kaydedilir (Gardner 2004: 171). Bilmeceler de ahenk unsurlarıyla yoğrulmuş olduğundan şiir zevkini ve edebî inceliği geliştirebilmektedir. Manzum ve mensur şekilde, yaygın olarak da manzum şekilde olan bilmecelerin oluşturulması, ezberlenip sorulması, çözülmesi aşamalarında müziksel zekanın kullanımı ve geliştirilmesi sağlamaktadır. Gelişim sürecinde insan nesnelere önermelere, eylemlerden eylemler arasındaki ilişkiye, duygusal motor alanından saf soyut düşünceye, nihai olarak mantık ve bilimin zirvelerine ulaşır (Gardner 2004: 180). Mantıksal-matematiksel zekanın temeli, öncelikle nesnelere ele alınma biçiminde, zihinsel işlemleri sembol kümelerini dönüştürebilme ve bu nesnelere, ilişkilere, fonksiyonlara ve başka işlemlere denk düşen sembollerini yönlendirme becerisindedir (Gardner 2004: 184-185). Bilmece çözümünde de dilin birimleri arasındaki ilişki, bilmece metninin kişinin kültürel bilgisiyle olan ilişkisiyle paralel şekilde çözülmesinde bir anlamda mantıksal matematiksel zeka da kullanılmaktadır. Bilmeceler çocukta problem çözme yeteneğini geliştirerek zihinsel gelişimi hızlandırır. Mecaz ve sembollerini çözümleyerek ipuçlarından sonuca gitmeyi

öğretir. Özellikle sayısal değerlerle ilgili bilmeceler karşındaki kişinin zekasını sınamak için çocuklara ve delikanlılara sık sık sorulmaktadır (Gökçeoğlu 2007: 89). Diğer bir zeka türü olan uzamsal zekanın özü, görsel dünyayı doğru biçimde algılamak, başlangıçtaki algı üzerinde değişim ve dönüşümler yapabilmek, görsel deneyimi fiziksel uyarıcı olmasa bile yeniden üretebilmektir (Gardner 2004: 246). Bilmecelerde de özellikle doğadaki nesnelerin ve evrenin parçalarının sorulması, metin içindeki sözcüklerin yerleri ve yer değişimleri, çağrışımlarıyla yeniden kurgulanması, bilmece metninin üretilmesi bu zeka türünün kullanımını ve geliştirilmesini sağlamaktadır. Bilmece üreten ve rahat çözebilen kişiler genellikle geleneği bilen kişilerdir. Dolayısıyla bol bol bilmece dinleyen, duyan, bilmecelerin nasıl çözüldüğünü gören kişi de zamanla nasıl düşünmesi gerektiğini dolayısıyla toplumsal bakış açısını, kültürel öğelerin özelliklerini, nesnelerin isimlerini, Türk dilinin inceliklerini öğrenir. Bilmeceler “*Aynı zamanda çocuğun akıl yürütme şekillerini de sorguluyor ve ortaya koyuyor... Bir insanın gelecekte her alanda daha başarılı olabilmesi için doğru akıl yürütme şekillerini bilmesi, her karşılaştığı duruma göre farklı stratejiler geliştirmesi lâzım. Bilmeceler bu işlevi de görüyor çocuklar için. Onlara akıl yürütmenin inceliklerini, doğru şekilde ve duruma uygun akıl yürütmeyi öğretiyor*” (Gözlü 2011). Böylece bilmeceler aracılığıyla, H. Gardner’in yukarıda alıntılanmış olan zeka türleri de geliştirilmiş oluyor.

Bilmecelerin Kıbrıslı Türklerin siyasi tarihi içerisinde de ayrı bir işlevi vardır. 1958-1974 yılları arası Kıbrıslı Türklerin huzur ortamı yavaş yavaş bozulmaya ve iki toplumlu olaylar patlak vermeye başlamıştı. Artık bir köyden bir köye gitmeler, gece evlerinde huzurla uyumalar yerini huzursuzluğa ve korkuya bırakmış, ilerleyen yıllarda Rumların saldırıları, yol kesmeleri ve baskılarıyla birçok Kıbrıslı Türk evini bırakarak daha güvenli yerlere veya göçmen kamplarına göç etmiştir (Kayımoğlu 2006b; Kayımoğlu 2006a; Barut 2007, Bayraktaroğlu 2006c). Bu huzursuz ortam, özellikle köylerde karartmaların olduğu, köyün ablukada olduğu ya da ailede kayıp, şehit vb. gibi acıların olduğu dönemlerde haliyle bilmecelerin sorulduğu, masal ve hikayelerin anlatıldığı bu bağlamları da olumsuz yönde etkilemiştir. Konuşulan tek konu neredeyse sadece, çatışmalar, yol kesmeler, kayıplar, gelecek endişeleri olmaya başlamıştı (Yahat 2007; Kayımoğlu 2006b; Gökdemir 2008: 52-53). Geceleri çocukların erken yatırılıp, gürültü etmemesi için bilmece sorulup, masal anlatılmadığı gibi, kimi zaman da çocukları bir arada tutmak, Rumların olduğu bölgelere gitmelerini engellemek, hem büyüklerin hem küçüklerin korkularını yatıştırmak için de sorulduğu/anlatıldığı olmuştur (Barut 2007, Perteve 2006, Kayımoğlu 2006a). Bu bağlam içerisinde bilmeceler Kıbrıslı Türkler için, diğer anlatı türleri ile birlikte acılardan, sıkıntılardan, korkulardan uzaklaştırma kapalı işlevi görmüşlerdir.

Bilmecelerin kültürdeki genel işlevleri yanında, kişilere ve durumlara özel işlevleri de mevcuttur. Örneğin Dağlı (2006b), “babam güçlü, otoriter bir adamdı çocukken ona kendimi beğendirmek, takdirini kazanmak için verdiği işleri hemen hızlı bir şekilde yapmaya, sorduğu bilmeceleri hemen bilmeye çalışırdım, bu benim

için çok önemliydi”, diyor. Burada bilmeceleri çözüp zeki bir kişi olarak babasının takdirini kazanmak ona kendini beğendirmek kapalı işlevi vardır. Şemmert (2006), daha yeni nişanlıydım, eşimin ailesindeki çocuklara masallar anlatır, bilmeceler sorardım. Beni çok severlerdi, diyor. Aynı şekilde, Bayraktaroğlu’da (2006b), yeni nişanlılık döneminde, “*Görümcemin çocukları da küçüktü böyle. Alırdım etrafıma onları da masal anlatırdım, bulmacalar söylerdim. Mesela en akıllarında kalan şu: Lamba yanar is, tava düşer tan, annem der bul. Nedir yenge? Nedir yenge? Ne olursun söyle, ne olur söyle! İs-tan-bul derdim. Yani böyle bulmacalar anlatırdım...*” yeğenlerimize, diyor. Bu da aileye yeni girmiş bir gelinin önce çocuklara sonra da onlara değer veren aile bireylerine kendini beğendirmek, sevdirmek için bir kapalı işlev görevindedir.

Bilmecelerin işlevlerine Kıbrıs Türklerinin toplumsal değerleri açısından bakacak olursak da kişilerin bir araya geldiklerinde ortak bir arka planı paylaşmasıyla bağ oluşturma, dilin inceliklerini, yaşama dair nesnelere öğretmek kültürel süreklilik sağlama, ortak bir beğeni ve düşünce yapısı (Artun 2004: 191) oluşturma, eğlenme ve eğlendirme (Dağlı 2006b; Ummanel 2006b) duygusunu tatmin etme ve işlevsel kuramın bir diğer özelliği olan halkbiliminin toplum veya topluluk hayatındaki ‘birleştirme’ veya ‘birleşme’ açık ve kapalı işlevleri söz konusu olabilmektedir. Birleşme, bir gurup tarafından anlamlı bir davranışa katılmanın ikincil işlevidir. Kendini bir gurup olarak hissetme sağlanmış ve bu gurup üyelerinin ortaklaşa katılımıyla, anlamlı bir davranışla ya endişelerden ve saldırganlık hislerinden kurtulmuş veya değerler ve fikirlere teşvik edilmiştir (Çobanoğlu 1999: 228). Bilmeceler ve masal bağlarının da, özellikle eski dönemlerde aile bireylerinin, akrabaların, komşuların bir araya gelmesinde, ayrıca masal ve bilmeceler dinleyen çocukların bir dinleyici topluluğu oluşturmasında, bir gurup oluşturma birlik olma işlevlerini yerine getirdiği, özellikle birbiriyle kavga edip kalabalık eden çocuk topluluklarına sorulan bilmecelerle meşgul olup birbiriyle kavga etmeyip sessizce durdukları aktarılır. Rumlarla birlikte yaşadıkları Kıbrıs adasında azınlık durumunda olan Kıbrıslı Türklerin kültürel değerleri hem uzun dönem İngiliz sömürgesinde yaşamaktan hem de Rumların kültürel baskısına maruz kalmaktan, ekonomik şartlar, dönem dönem savaş halleri vb. gibi sebeplerle de diline kültürüne sahip çıkıp aktarmak, üretmek, kültürel sürekliliği sağlamak noktasında önemli bir unsurdur halk edebiyatı ürünleri.

Sonuç

Eski dönemlerin yaşayış özelliklerini, kültürünü yansıtan bilmecelerin birçoğu unutulup belleklerden silinmeğe başlamış, eski bağlarını kaybetmişlerdir. TV, radyo ve elektriğin olmadığı dönemlerde yoğun olan aile içi veya komşular, akrabalarla yaz ve kış gecelerindeki toplanmalar; elektriğin yaygınlaşması, eğlence ihtiyaçlarının farklı şekillerde karşılanması, büyük aileden çekirdek aileye geçiş, tek katlı evlerden apartman hayatına ve şehir hayatına geçiş, ekonomik sebepler, çocukların sayısının azalması, ailelerin eğitim kurumlarından beklentilerinin artması

vb. gibi birçok sebepten dolayı değişime uğramıştır. Dolayısıyla masallar, bilmece, halk hikayeleri vb. gibi diğer halk edebiyatı ürünlerinin anlatılıp söylendiği, sorulduğu bağlamlar da hemen hemen kalmamıştır (Gökdemir 2008: 38-39). Artık bunun yerini okulda arkadaşların bir birine bilmece sorduğu, elektro-kültür ortamı olan; internette veya cep telefonlarından bilmece sorulup çözüldüğü, kitaplardan okunduğu veya okulda derslerde sorulduğu ortamlara dönüşmüştür. Zayıflayan bu gelenek aslında insanoğlunun merak etme, bulmaya çalışma, zihnini zorlama, bilme, herkesin bilemediğini bilebilme ile bir üstünlük bir zafer duygusu yakalama vb. gibi ihtiyaçlarına cevap verdiği için meraklılarınca gazete ve dergilerdeki bilmeceyi çözerek daha da modern haliyle de ailece veya gurup halinde oynanabilen tabu gibi çocuk oyunları veya TV'deki bilgi yarışmaları şeklinde görülebilmektedir. Özellikle arkadaş gurubu veya ailece izlenen bilgi yarışmalarında herkes soruları bulmaya, bulunca heyecanlanmaya, bulamayana takılıp bazen dalga geçmeye (bak işte ben buldum gördünüz mü?) başlamıştır. Tüm bunlar aslında bilmece geleneğinin kalıntıları olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu da insanoğlunun ihtiyaçlarını karşılama şekliyle süregelen/sürekliliği ve değişimi göstermesi bakımından önem taşır.

Eskiden günümüze anne-baba ve nene-dedelerimiz örgün eğitimin, sistemli ve yaygın olmadığı dönemlerde halk edebiyatı ürünleriyle çocukların bilgi, görgü ve tecrübesinin artırılması, kültürel değerlerin aktarılması, eğlendirilmesi, vakit geçirilmesi, birlik oluşturması, toplum kurumlarına ve törelere destek verme, eğitim veya kültürün gelecek kuşaklara aktararak eğitilmesi ve en önemlisi toplumsal varlığın devamlılığı vb. gibi açık-kapalı işlevleriyle ihtiyaçlarını karşılayarak, sistemli bir şekilde eğitmişlerdir. Zaman, şartlar, teknoloji, ekonomi insanın ihtiyaçları değiştikçe kültürler de değişmektedir. Halk edebiyatı ürünleri her dönemde her değişimde bir başka ihtiyacımızı karşılamaktadırlar ve değişerek, dönüşerek, bizim kimliğimizi yansıtarak karşılamaya devam edeceklerdir. Bu değerli halk edebiyatı ürünümüzün özellikle şu anda gelenekte yaşayan örneklerinin halkın belleğinden silinmeden derlenerek kayda geçirilmesi gerekmektedir. Kıbrıslı Türklerin tüm bilmeceyi tek tek toplanıp tasnif edilmeden, geleneği ortaya çıkarmadan yapılacak bir Kıbrıs Türk bilmece sorma geleneğinin, eksik kalacağı düşüncesini taşıyoruz.

Notlar

¹ “İnsanların yazı, matbaa ve elektronik gibi ses ve sözü mekana bağlayan teknolojiler olmaksızın, yüz yüze ve sese dayanarak iletişim kur [malarına]” sözlü kültür diyoruz (Çobanoğlu 2000: 124).

² ...padişah kıza benim sarayına geleceksin ama üstüne bir şey giymeden, herhangi bir şey binmeden ve ayakların yere değmeden, der. Kız üzerine bir balık ağı sarar, kendini eşeğin karnı kısmından bağlayarak sarkıtır ve saraya gider... (Gökdemir 2012). Bir diğer örnekte de “Padişahın üç bilmeceyi vardır. Bilene kızını verecektir. Bilmeyenin kellesi uçacaktır” (Gökçeoğlu 2007: 63). Padişahın köylülerle bilmece şeklindeki muhabbetini anlamayan

vezirin bunları çözmek için gitmesiyle (Gökçeoğlu 2007: 66-69) ilgili masallar da mevcuttur.

Kaynaklar

Sözlü Kaynaklar

- Altundağ, Emin. (2007). DT: 1997, (Erkek) Doğum Yeri: Gazimağusa, Eğitim Durumu: İlkokul öğrencisi, olan kaynak kişiyle, Lefkoşa şehrinde, 3 Mart 2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Aslan, Doç. Dr. Birsal Oruç. (2011). DT:1965 (Kadın), Doğum Yeri: Manisa, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Akademisyen (Türk dili uzmanı), olan kaynak kişiden, 3.11.2011 tarihinde, internet üzerinden yazışmalar sonucu edinilmiş (Gönül Gökdemir Reyhanoğlu tarafından) bilgi notlarıdır.
- Balses, Rahme. (2007). DT: 1946, (Kadın) Doğum Yeri: Mormenekşe, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Ev hanımı, 3 çocuğu 3 torunu olan kaynak kişiyle, Mormenekşe Köyü'nde, 1.8.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Barut, Ulus. (2007). DT: 1962, (Erkek), Doğum Yeri: Ozanköy, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Devlet memuru, olan kaynak kişiyle, Ozanköy'de, 3 Mart 2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Bayraktaroğlu, Görgün. (2006a). DT: 1966, (Erkek) Doğum Yeri: Larnaka, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Doktor, olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 4.12.2006 tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Bayraktaroğlu, Leyla. (2006b). DT: 1945 (Kadın) Doğum Yeri: Zile-Tokat, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Hemşire-ev hanımı, 4 çocuğu 4 torunu olan kaynak kişiyle, İskele şehrinde, 13.8.2006 tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Bayraktaroğlu, Turhan. (2006c). DT: 1940, (Erkek) Doğum Yeri: Pınarlı, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Emekli lise öğretmeni, 4 çocuğu 4 torunu olan kaynak kişiyle, İskele şehrinde, 13.8.2006 tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Çakır, Ayşe. (2006). Yaşı: 70, DT: 1936, (Kadın) Doğum Yeri: Gazafana, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmez, İşi: Ev hanımı, olan kaynak kişiyle, Ozanköy'de, 6.11.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Çırakoğlu, Gökcihan. (2006). DT: 1949, (Kadın), Doğum Yeri: Anafodiya, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Ev hanımı-bahçecilik, 3 çocuğu 2 torunu olan kaynak kişiyle, Mormenekşe Köyünde, 17.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Dağbaşı, Ayşe. (2007). DT: 1934, (Kadın) Doğum Yeri: İnönü, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Ev hanımı-hayvancılık, 4 çocuğu 10 torunu olan kaynak kişiyle, Altınova Köyünde, 25.5.2007/19.8.2007 tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Dağlı, Ayşen. (2006a). DT: 1964, (Kadın) Doğum Yeri: Serdarlı, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: DAÜ-Kıbrıs Araştırmaları Merkezi'nde çalışıyor-İnşaat Mühendisi-yazar/şair, 2 çocuğu olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 15.6.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Dağlı, Pınar. (2006b). DT: 1961, (Erkek) Doğum Yeri: Lefkoşa, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: İnşaat mühendisi (DAÜ), 2 çocuğu olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 7.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.

- Demircioğlu, Hacer. (2011). DT:1976 (kadın), Doğum Yeri: Kaplıca. Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: İşletmeci, iki çocuğu olan kaynak kişiden, Gönül Gökdemir Reyhanoğlu'nun internet üzerinden 2.11.2011 tarihinde yazışmayla elde ettiği bilgi notlarıdır.
- Ertuğ, Mehmet. (2006). DT: 1939 (Erkek) Doğum Yeri: Yiğitler, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Emekli edebiyat öğretmeni-Karagözcü olan kaynak kişiyile, Lefkoşa şehrinde, 2.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Fırat, Hıcran. (2007). DT: 1965, (Kadın) Doğum Yeri: Gazimağusa, Eğitim Durumu: Yüksek Lisans, İşi: Öğretim görevlisi, 1 kızı olan kaynak kişiyile, Gazimağusa şehrinde, 19.01.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Gezer, Yahya. (2011). Yaşı: (DT:1976) (erkek), Doğum Yeri: Yarköy, Eğitim Durumu: lise mezunu, İşi: Polis, olan kaynak kişiden, Gönül Gökdemir Reyhanoğlu'nun 2.11.2011 tarihinde internet üzerinden yazışmayla elde ettiği bilgi notlarıdır.
- Gözlü, Yard. Doç.Dr. Emel. (2011). DT: 1978 (Kadın) Doğum Yeri: Lefkoşa, Eğitim durumu: Üniversite mezunu, işi: Akademisyen, olan kaynak kişiden, Gönül Gökdemir Reyhanoğlu'nun 2.11.2011 tarihinde internet üzerinden yazışmayla elde ettiği bilgi notlarıdır
- İlker, Şebnem. (2007). DT: 1974, (Kadın) Doğum Yeri: Londra, Eğitim Durumu: Ön Lisans mezunu, İşi: Bilgisayar operatörü, 1 oğlu olan kaynak kişiyile, Lefkoşa şehrinde, 3.3.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Karagözlü, Kürşat. (2006a). DT: 1968, (Erkek) Doğum Yeri: Serdarlı, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Polis, 2 çocuğu olan kaynak kişiyile, Girne şehrinde, 14.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Karagözlü, Meliha. (2006b). DT: 1936 (Kadın), Doğum Yeri: Nergisli-Yennara, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Ev hanımı-terzi olan kaynak kişiyile, Serdarlı Köyü'nde, (Lefkoşa) 8.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Kaymoğlu, Arif. (2006a). DT: 1961, (Erkek), Doğum Yeri: Lefkoşa, Eğitim Durumu: Kolej mezunu, İşi: Turizmci, 2 çocuğu olan kaynak kişiyile, Ozanköy'de, 6.10.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Kaymoğlu, Jale. (2006b). DT: 1937, (Kadın) Doğum Yeri: Ozanköy, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Pansiyon çalıştırıyor, 2 çocuğu olan kaynak kişiyile, Ozanköy'de, 6.10.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Mehmedali, Amber. (2006). DT: 1919, (Kadın) Doğum Yeri: Mormenekşe, Eğitim Durumu: Okuma yazma bilmiyor, İşi: Ev hanımı, çocukları ve torunları olan kaynak kişiyile, Mormenekşe Köyünde, 17.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Menteş, Ayhan. (2007). DT: 1935, (Erkek) Doğum Yeri: Düzkaya, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Ressam-emekli sanat tarihi öğretmeni, 2 çocuğu olan kaynak kişiyile, Gazimağusa şehrinde, 4.5.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Müezzin, Cemay Onat. (2006). DT: 1976, (Kadın) Doğum Yeri: Lefkoşa, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, 1 kız olan kaynak kişiyile, Lefkoşa şehrinde, 2.12.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Ömeroğlu, Kemal. (2007). DT: 1913, (Erkek) Doğum Yeri: Malya, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Serbest meslek-desteban olan kaynak kişiyile, Balabayı Köyü'nde, 24.2.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.

- Özdirenç, Kezban. (2007). DT: 1943, (Kadın) Doğum Yeri: Kalavason, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Terzi, 2 çocuğu 3 torunu olan kaynak kişiyle, Aslanköy'de, 18.8.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Özkaya, Ayten. (2006). DT:~1940, (Kadın), İşi: Ev hanımı-terzi, 3 çocuğu 4 torunu olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 6.12.2006 ve 12.2.2006 tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Özkaya, Gürol. (2007). DT: 1962, (Erkek) Doğum Yeri: Baf, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: DAÜ'de genel sekreter olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 18.1.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Pertev, Raşit. (2006). DT: 1958, (Erkek) Doğum Yeri: Larnaka, Eğitim Durumu: Yüksek Lisans, İşi: Cumhurbaşkanlığı müsteşarı, 2 çocuğu olan kaynak kişiyle, Lefkoşa şehrinde, 10.10.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Reyhanoğlu, Gönül Gökdemir. (2012). DT: 1976 (Kadın), Doğum yeri: Gazimağusa, Eğitim durumu: Üniversite mezunu, İşi: Türk Halkbilimi uzmanı-Akademisyen, 2 çocuğu var.
- Sarı, Orhan, (2011). Yaşı: DT: 1943, (Erkek) Doğum yeri: Görmeç, İşi:Emekli memur, olan kaynak kişiyle Lefkoşa şehrinde Şenay Aşandır tarafından yapılmış görüşme notlarıdır.
- Selimoğlu, Ayşen. (2012). DT: 1962, (Kadın) Doğum yeri: Larnaka, Eğitim durumu: Lise mezunu, İşi: Ev hanımı, üç çocuğu olan kaynak kişiyle internet üzerinden yazışmalar sonucu edinilmiş (Gönül Gökdemir Reyhanoğlu tarafından) bilgi notlarıdır.
- Sertel, Gülçin. (2007). DT: 1957, (Kadın) Doğum Yeri: Düzkaya, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Dişçi yardımcısı, 2 çocuğu olan kaynak kişiyle, Çatalköy'de, 10.3.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Sofu, Fatma. (2007). DT: 1962, (Kadın) Doğum Yeri: Beşevler, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Ev hanımı, 2 çocuk olan kaynak kişiyle, Zeytinlik Köyünde, 21.05.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Şemmert, Müjgan. (2006). DT: 1964, (Kadın) Doğum Yeri: Serdarlı, Eğitim Durumu: Üniversite mezunu, İşi: Kütüphane memuru, 2 çocuğu olan kaynak kişiyle, 6.12.2006 (İskele)/1.12.2006 (Gazimağusa) tarihlerinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Tekerek, Deniz. (2012). DT: 1992 (Erkek) Doğum yeri: Gazimağusa, Eğitim durumu: Üniversitede okuyor, İşi: Öğrenci, olan kaynak kişiyle telefon üzerinden görüşülerek (Gönül Gökdemir Reyhanoğlu tarafından) elde edilmiş bilgi notlarıdır.
- Tekerek, Hüseyin. (2011). DT: 1979, (Erkek) Doğum yeri: Gazimağusa, Eğitim Durumu: Yüksek Lisans mezunu, İşi: TV programcısı olan kaynak kişiyle internet üzerinden haberleşilerek (Gönül Gökdemir Reyhanoğlu tarafından) 1.12.2011 tarihinde edinilmiş bilgi notlarıdır.
- Ummanel, Aliye. (2006a). DT: 1980, (Kadın) Doğum Yeri: Gazimağusa, Eğitim Durumu: Yüksek Lisans mezunu, İşi: Dramaturg olan kaynak kişiyle, Lefkoşa şehrinde, 7.11.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Ummanel, Erşen. (2006b). DT: 1960, (Kadın) Doğum Yeri: Pendagoma, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Hediyelik eşya dükkanı çalıştırıyor, 3 kızı olan kaynak kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 14.10.2006 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Ummanel, Hüseyin. (2006c). DT: 1951, (Erkek) Doğum Yeri: Mormenekşe, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Hediyelik eşya dükkanı çalıştırıyor-antrenör, 3 çocuğu olan kaynak

- kişiyle, Gazimağusa şehrinde, 14.10.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır
- Yahat, Emir Ayşe. (2007). DT: 1935, (Kadın) Doğum Yeri: Kurtuluş (Avgalida), Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Ev hanımı, 4 çocuğu 8 torunu olan kaynak kişiyle, Kurtuluş Köyünde, 2.3.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Yeşilmeşe, Emine. (2011). DT:1934, (Kadın) Doğum Yeri: Gönyeli, Eğitim durumu: Okuma yazma bilir, olan kaynak kişiyle Akova Köyü'nde 7.7.2011 tarihinde görüşme sonucu Gönül Gökdemir Reyhanoğlu'nun yaptığı görüşme notlarıdır.
- Yücemöz; Refiye. (2007). DT: 1954 (Kadın), Doğum Yeri: Tatlısu, Eğitim Durumu: İlkokul mezunu, İşi: Terzi, ev hanımı olan kaynak kişiyle, Alayköy'de, 13.01.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.
- Zeden, Nazime. (2007). DT: 1968, (Kadın) Doğum Yeri: Larnaka, Eğitim Durumu: Lise mezunu, İşi: Ev hanımı, 1 çocuğu olan kaynak kişiyle, Mormenekşe Köyü'nde, 7.8.2007 tarihinde Gönül Gökdemir'in yaptığı görüşme notlarıdır.

Yazılı Kaynaklar

- Artun, E. (2004). *Anonim Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Nesri Kitabevi.
- Artun, E. (2012). *Adana'da Bilmece Sorma Geleneği*. Çukurova Üniversitesi. Türkoloji Araştırmaları Merkezi. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ÇUKUROVA/Makaleler/21.php> (12.2.2012a-saat 14.33)
- Assmann, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atun, S. (2009). *Kıbrıs Türk Edebiyatı*. KKTC: Samtay Vakfı, Ajans Yay.
- Ben-Amos, D. (1997). Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru. (Çev. Metin Ekici). *Milli Folklor*. Bahar. Sayı: 33. 74-87.
- Çobanoğlu, Ö. (1999). *Halbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2000). *Aşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dökmen, Ü. (2006). *İletişim Çatışmaları ve Empati*, 36. Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Elçin, Ş. (1993). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fedai, H. (2002). *Kıbrıs Türk Kültürü Bildirileri I*. Ankara: Özyurt Matbaası.
- Gardner, H. (2004). *Zihin Çerçevesleri: Çoklu Zeka Kuramı*. (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Göka, E. (2006). *Türk Grup Davranışı*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Gökçeoğlu, M. (2007). *Bilmecelerimiz*. Lefkoşa: Eğitim Vakfı Yayınları.
- Gökdemir, G. (2008). *Kıbrıs Türk Kültüründe Masal Geleneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hakeri, B. H. (1993). *Başlangıcından 1878'e dek Kıbrıs Tarihi*. Ankara: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 28. TC Adalet Bakanlığı. Keçiören Açıkcezaevi Matbaası.
- İçel, H. (2005). *Batı Türklerinin Dörtlülüklerden Kurulu Bilmeceleri Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- İslamoğlu, M. (2004). *Kıbrıs Türk Folkloru*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keçik, İ., Uzun, L. S. (2001). *Türkçe Sözlü ve Yazılı Anlatım 2*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

- Kızılyürek, N., Naldöven, F., Yaşın, M., Yaşın, N., Yücel, H. (1990). *Edebiyatta Kıbrıslı Türk Kimliği*. Londra, Fatal Yayınları.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel Bir Kültür Teorisi*. (Çev. Saadet Özkal). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Mirzaoğlu, F. G. (2003). *Çukurova Bozlağı*. Ankara: Binboğa Yayınları.
- Ong, W. (1993). *Sözlü ve Yazılı Kültür*. (Çev. Sema Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saraçoğlu, E. (1992). *Kıbrıs Ağzı*. Ankara: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yay., 21. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Searle, J. (2005). *Bilinç ve Dil*. (Çev. Muhittin Macit ve Cüneyt Özpilavcı). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Thompson, S. (1960). *Motif-Index of Folk Literature*, Volume 3 F-H, USA: Indiana University Press.
- Yorgancıoğlu, O. (2000?) *Kıbrıs Türk Folkloru*. Duydum, Gördüm. Yazdım. Basım ve Yayınevi: Belirsiz.

Bir Kıbrıs Halk Masalının İçerdiği Sosyolojik-Psikolojik-Etik-Estetik İletilere Analitik Bir Yaklaşım

Muhsine H. YAVUZ*

Giriş

Demokrasinin istendik düzeyde gelişmediği toplumlarda halk eleştirilerini, düşüncelerini, görüş ve önerilerini örtük transaksion yoluyla dolaylı olarak belirtir. Bunun için de araç olarak halk anlatılarını, bu türlerden de en çok masalları kullanır. Örtük transaksion yani dolaylı iletişim şu öğelerden oluşur:

- a- Gönderici
- b- Araç
- c- Aracı
- d- Gönderilen-Mesaj-İleti
- e- Alıcı

Bu şemada gönderici genellikle sorunu ve sorusu olan halktır. İletişim kurup, derdini anlatmak istediği “öteki”ne, bu iletisini bir “araç”la gönderir. Bu da bir halk anlatısı, çoğunlukla da bir masaldır. “Aracı” olarak ise yine çoğu zaman bir “masal anası” bir anlatıcı bulunur. Gönderilen ileti sorunu / sorunları, çözüm önerisini veya önerilerini, bu konudaki eleştirel duygu ve düşünceleri içerir. “Alıcı” ise, iletişim kurulup mesajın verileceği karşı taraftır. Bazan da bu alıcı yine halkın kendisidir. “Gelinim sana söylüyorum kızım sen anla” retorikleriyle, söylenecek söylenmiştir. Yani tüfek masalın omuzundan atılmıştır... Bu arada da anlatının bütünü, içerdiği etik-ekonomik-estetik-sosyolojik-psikolojik iletiler aracılığıyla, bu anlatıyı yaratan toplum/toplumlar hakkında bize birçok ipucu verir.

Tüm bunlar yapılırken de “başa bir iş gelmesin” diye, masallardaki “üç bilinmezlik” kalkanının ardına gizlenilir. Bu üç bilinmezlik

- A- Zamanda bilinmezlik
- B- Mekanda bilinmezlik
- C- Kahramanda bilinmezliktir.

Bu üç bilinmezlik kuralı genelde, anlatı aracılığıyla söyleyecek eleştirel sözün olan halkı korumak amaçlıdır. Böylece hedeflenen “alıcı” somut olarak özneleştirilmemiş ve onun göstereceği varsayılan acımasızlıktan, öfke ve şiddetten korunulmuştur.

Ana Bölüm

Bu bildiriye konu olan “*Yer Altındaki Prens*” adlı Kıbrıs masalında¹ da elbette bu şema geçerlidir. Doğma büyüme Kıbrıs- Meluşa’lı (Kırıkkale) 86 yaşındaki, aile kökleri bakımından aslen Konyalı olan Ahmet Karaoğlan, bir yüzyıla yakın belleğinde sakladığı ve birçok Kıbrıslı Türk’ün de bildiği bu hazineyi,

* Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, Öğretim Görevlisi.

derlemeciye aktarırken, acaba halkın bu anlatıyı hangi nedenlerle yarattığını da biliyor muydu? Bu sorunun yanıtı “biliyordu” olacaktır elbette. Yoksa halk bunu yüzyılların imgeleminden neden süzüp yaratsın ve yine aynı halk bu anlatıyı, yüzyıllarca neden birbirine aktararak korusun. Demek ki bu anlatının içerdiği sorunlar ve buna bağlı olarak yaratılmış iletiler, çözüm önerileri hala bir ölçüde ve başka şekillerde de olsa sürüp gitmektedir. Yoksa halk, gereksinim duymadığı şeyi laf olsun diye yaratmaz ve yine laf olsun diye korumaz.

Şimdi bu masalı içerdiği etik-ekonomik-sosyolojik-psikolojik iletiler açısından çözümleyelim.

1- Daha masalın başında yer alan, ölen kıral kızının mezar taşına, gece-gündüz yakılmak üzere altın bir lamba yerleştirilmesi ve mezar bekçisi tarafından bu lambaya konan yağın sabaha doğru çalınması olayı üstünde durmak gerekir. Yakından bakıldığında, burada ilgiye değer nokta şudur: Neden altından olduğu halde lambanın kendisi çalınmıyor da içindeki yağ çalınmıyor? Önce, avuç içi kadar bir yerleşim alanında oturan ve kendi dışına kapalı ama kendi içinde açık, gizlisi saklısı olmayan, daha doğrusu olamayan bir kırsal kesim toplumunun, üretim-tüketim ilişkilerini ve temel gereksinim maddelerini düşünelim. Böyle bir toplulukta altın bir lamba hangi gereksinime yanıt verebilir. Çalıp süs olsun diye kulübesine mi koyacak. Haydi koydu diyelim, nasıl saklayacak. Satsa kime satacak. Alıcı belli satıcı belli. Altın lambayı alım gücü kimde var. Haydi satıldı diyelim, o para hangi tüketim ürünlerine harcanacak, o ürünler nerede... Bu soruları daha da çoğaltabiliriz. Görülüyor ki, o ortamda lamba yağı, yani ateş ve ışık üretebilecek hazır bir ürün, altından çok daha değerlidir. Çünkü tasavvufun da temel felsefesini oluşturan “Enasır-ı Erbaa” yani dünyanın oluşumunun temelinde yer alan “dört unsur” insanoğlunun yaşamında her zaman asıl belirleyici olmuş ve bunlara, özellikle de bu dört unsurdan ikisi olan “ateş” ve “su”ya ulaşmak, kan ve can bedeli gerektirmiştir. İnsanlık tarihi boyunca, “su başlarını tutan devler” her zaman canlar, özellikle de genç canlar karşılığında, insanoğlunun bu temel gereksinimine ulaşmasına izin vermişlerdir. Ateşe-ışığa ulaşmak ise çok bilinen bir mitik anlatı olan “Prometheus”mitinden bu yana, yani bir başka deyişle insanlık tarihinin başlangıcından bu yana hep acı, işkence ve can karşılığı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında, burada sözü edilen yağ hayati derecede önemlidir ve yoksulların ulaşamayacağı kadar da lüks bir tüketim ürünüdür.

Yine bu açıdan bakıldığında, dirilerin ulaşip yararlanamadığı bu ürüne, bir ölünün -ki bu bir prenses ölüsü de olsa- ne ihtiyacı olabilir. Halkın gözünde bu, çok gereksiz bir lüks, bir israftır. Bu yanlış harcama-uygulama düzeltilmelidir. Bu açıkça kralın yüzüne söylenemez. Söylenirse kelle gider. Öyleyse masallar aracılığıyla korunaklı bir şekilde, yani “örtük transaksasyon” yoluyla dolaylı olarak söylenmelidir. Bu da işte böyle söylenmiştir.

Spot ileti: “Ölülerin, altın bir lambaya ve içindeki yağa gereksinimleri yoktur. Diriler açlık ve sefalet içindeyken kral böyle bir israfa bulunamaz, daha doğrusu bulunmamalıdır.”

2- Bu anlatıyı yaratan halk, tam bu noktada irkilip durmuş ve bu iletiyi kendi yoksul insanına değil, en az padişah kadar güçlü ve acımasız, güç bakımından ona denk olan bir ejderha aracılığıyla iletmenin, çok daha korunaklı ve tehlikesiz olacağını düşünmüştür. Halkın sağduyusu öte yandan da ne olursa olsun, bir hırsızlık eylemi olan bu davranıştan uzak durması gerektiğini, bu anlatı yoluyla belirlemiştir. Böyle olunca da yağı negatif bir masal yarattığı olan, bir ejderhaya çaldırıştır.

3- Masaldaki olayların bundan sonraki gelişiminde ise başka sorunlar ve ileteler yer almaktadır. Bunlar da en az birincisi kadar önemli ve can yakıcıdır. Şöyle ki: Yağı çalan ejderhayı takip eden oğlan, onu yaralar ve kan izlerini takip ederek onun kaldığı karanlık bir kaleye varır. Dahası bu kalenin içinde de hiç kapısı olmayan, kalın camlı karanlık bir oda görür. İçeri girmek için büyük uğraş verir ve o cam duvarlar kırılıp tuzla-buz olurken, içine hapsedilmiş üç güzel kız koşarak dışarı çıkarlar. Sonra da minnetle kendilerini kurtaran prensin el ve ayaklarını öperler. Ejderhanın götürüp hapsettiği bu üç güzel kız, dış dünyadan gelen bu yakışıklı prens sayesinde büyü bozulduğu ve cam kırıldığı için, özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Öte yandan tüm bunlar olurken, ejderha odasında her şeyden habersiz horul horul uyumaktadır.

Buradaki çok eşlilik, para ve güç karşılığı zengin, çirkin ve acımasız yaşlı adamların yani ejderhaların, genç ve güzel kızları alıp evlerine hapsedmeleri, çok yakıcı bir sorun olarak ortaya konmaktadır. Erk ve akçe karşılığı alınarak “mülk” edinilen veya babaları tarafından böyle bir gelecek için, evde tutsak edilen, dört duvar arasına kısırılmış bu kızlar, ancak uzaklardan gelecek ve kendilerini kurtaracak, cesur bir beyaz atlı prensin, daha doğrusu bu prensin temsil ettiği bir umudun beklentisi içindedirler. Bir gün bu umut gerçekleşir. Daha doğrusu gerçekleşmelidir. Çünkü masalların verdiği en önemli başat mesaj haklının hakkını alacağı, çekilen acıların bir ödülü olacağı, iyilerin ve haklıların mutlu sona ulaşacağıdır. Halk anlatıları, bu umudu hep korumak ve beslemek işlevini sürdürmüşlerdir. Anlatıdaki bu işlev de çoğu zaman, şu “üçlü döngü şeması” doğrultusunda gerçekleşir:

Üçlü Döngü Şeması

– İftira – Cezalandırma – Umutsuzluk → + Kurtuluş + Ödül + Umud

– İftira – Cezalandırma – Umutsuzluk → + Kurtuluş + Ödül + Umud

– İftira – Cezalandırma – Umutsuzluk → + Kurtuluş + Ödül + Umud

Sonuç: Kurtuluş ve yükseliş (Mutlu son).

Bu üçlü döngünün daha fazla yinelenme olasılığı, halk anlatılarında çok azdır. Çünkü dünya halk anlatıları “motif-index” inde “üç”, sembolik sayılar sınıfında yer alan en belirgin sayıdır ve genellikle kutsallık içerir. Örneğin: Hristiyanlıktaki “Teslis” “Üçleme” olgusunda görüldüğü gibi.

4- Bu işlev bu anlatıda da gerçekleşir ve beklenen prens gelip, kızları kurtarır. Ama, bu eylem içerden yardım almadan, öyle tek başına gerçekleştirilen bir kurtuluş eylemi değildir. Gerçek hayatta karşılığını bulduğu gibi, kızlar bu yeni kurtarıcı sevgiliyle işbirliği yapıp, oyunlar tuzaklar kurarak, eski sevilmeyen zalim kocayı yani ejderhayı tuzağa düşürürler ve öldürürler. Ne kadar tanıdık bir eylem değil mi... Hemen her gün, gazetelerin üçüncü sayfa haberlerinde görüp, neredeyse kanıksadığımız “sevgiliyle birleşip, kocasını öldürdü” gibi bir sıradan haberin geçmişi, nasıl da toplumsal belleğimizde yer alan derin köklere dayanıyor... Öyleyse toplumlar da hiçbir eylem dünden bugüne, öyle hemen oluşup gelişmiyor. İşte tam da bu nedenlerdir ki, toplumsal belleklerin kara kutularından birisi de masallardır. Çünkü onlarda yüzyılların, sembollerle “sutrelenmiş” (gizlenmiş-örtölmüş) tanıklıkları gizlidir. İşte Halkbilimin ve halkbilimcilerin temel işlevleri de bu sembollerini çözerek, sutrelenmiş bu yüzlerce yıllık gizli tanıklıkları gün ışığına çıkarmaktır. O zaman, toplumsal davranışlardaki neden-sonuç ilişkileri, çok daha iyi yerli yerine oturacak demektir.

5- Burada ilgiye değer bir başka nokta da köleleştirilmiş kadınların, kendi kendilerini kurtaracak güçte olmayıp, bir kurtarıcı beklemeleridir. Birey olamamış, kendi kendini kurtaramayan bu kadınlar doğal olarak, buradaki olayların gelişiminde de görüldüğü gibi, kendilerini kurtaranın elini ayağını öpüp, bu kez de onun kölesi olacaklardır. Öyleyse değişen sadece efendidir. Ne ilginçtir ki, bu yeni köleliğe giden yolda prens şaşırıp yolunu bulamayınca, ona yardım edip yol gösteren de yine kadınlar olmaktadır. Böyle olunca da buradaki sorun sevilmeyen bir efendiden kurtulup, sevilen bir efendiye sahip olmak boyutuna indirgenmektedir ki, günümüz koşullarından ve değer yargılarından bakıldığında, işte anlatının tam da “yanlış alarm” verdiği nokta burasıdır. Çünkü bu anlatıyı yaratan toplum, henüz kadının özgürleşip ayakları üstünde durarak, kendi kurtuluşunu sağlaması gibi bir söylemi dillendirecek düzeyde, radikal bir çözüm önerme gücüne ve bilincine sahip değildir. Şimdilik çözüm önerisini, kötü bir efendiden, iyi bir efendiye geçmek ödülüyle yetinmek gerektiği, iletisiyle sınırlamaktadır. Öyleyse her olguyu, kendi koşulları ve döneminin değer yargıları açısından değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. Bilindiği gibi, toplumsal ilerlemeler kendi haline bırakıldığında, çok yavaş gerçekleşir. Onun için de böylesine derin uykulara dalıp, gelişmelere ayak uydurmayan, her şeyin büyük ölçüde donup kaldığı toplumlara, yani “Uyuyan Güzel”lere, bir prensin hayat öpücüğü vermesi halinde, gelişmeler hızlı olur. Tıpkı Mustafa Kemal’in, Avrupa tarafından ölüm yatağındaki hasta adam gibi görülen ulusumuza verdiği “Hayat öpücüğü”yle gerçekleşen, olağanüstü toplumsal değişimlerde olduğu gibi. Uluslarına bu “hayat öpücüğü”nü veren kahramanlar, karşı çıktıkları mevcut yönetimler tarafından önceleri, adını ananların bile ölüm cezasına çarptırıldığı bir “Herostratos” olarak ilan edilseler de tarih içinde hak ettikleri saygınlığı mutlaka kazanırlar...

6- Bu anlatıdaki bir başka ilgiye değer nokta da, camdan yapılmış “sırça”köşklerde oturan zenginlerin, öyle dışarıdan görüldüğü gibi çok da mutlu olmadıkları noktasıdır ki, bu da gerçek yaşamla birebir örtüşen bir başka “masal gerçekliği”dir. O zengin adamların, genç ve güzel kadınlara sağladığı sırça köşklere, lüks tüketim maddelerinin karşılığı, acaba hangi acılar, özveriler ve göz yaşlarıdır. Daha da ötesi bozulan ruh sağlıkları, köle-efendi ilişkisi bağlamında beslenip geliştirilen, kin ve öfkenin sonucu olarak, bu sırça köşke ulaşabilen ilk yabancı ile gerçekleştirilen ölümcül ihanet eylemleri, Homeros’un M.Ö. 8. yüzyılda dillendirdiği Odisse Destanı’ndaki, Akhalar’ın ünlü komutanı Agamemnon ve karısı Klytaemnestra’nın trajedisinden bu yana, insanlık tarihinde hiç de yabancı olmadığımız gerçekler değil midir... Bu gerçekler bize ister istemez, Nobel Ödüllü Portekizli Yazar Jose Saramago’nun eserlerinde sık sık gündeme getirdiği, tüm zamanların şu sorusunu bir kez daha sordurmaktadır: İnsanoğlu, evrendeki yerini ve varlığını hak etmiş midir?

7- Bu halk anlatısının içerdiği çok evrensel bir nokta da Habil’le Kabil’den bu yana varola gelen ve hep de var olacağı görülen, kardeş kıskançlığı ve onun yakıcı-kıyıcı sonuçlarıdır. Dinsel ve mitik anlatılarda, genellikle kabul gören başarılı küçük kardeşi kıskanan büyük kardeşlerin, kıyıma varan bu kıskançlıklarının en belirgin örneğini “Hz. Yusuf Kıssası” oluşturur ki, hiç de yabancı olmadığımız bu olgunun, gerçek hayatta pek çok karşılığını görebiliriz. Olsa olsa kıyıcılığın derecesi değişmiş ve daha inceltilmiş bir iki yüzlülükle ve akıl almaz entrikalarla “sutrelenmeye” çalışılmıştır işte o kadar... Yoksa eylemin temel iç güdüsünde anlamlı bir değişim, bir iyileşmeden söz edemeyiz. Bu bağlamda değerlendirecek olursak, bu anlatıdaki büyük kardeşler de başarılı küçük kardeşe farklı davranmamışlar ve Yusuf kıssasında olduğu gibi onu, ipini keserek kuyunun dibinde bırakmışlardır.

8- Şimdi, bu kuyu ve ip metaforlarının simgelediği olgulara yakından bakalım. Bu tür halk anlatılarının üstüne kuruldukları temel motiflerden birisi olan, bu “kesilen ip” ve “düşülen kuyu” motifleri ve metaforları incelendiğinde, gerçek hayattaki “göbek bağı” ve “gelinen doğulan dünya” olarak karşılıklarını bulacaklardır. Ana karnının cennetinde, ekmek elden su gölden rahat ve güvenli bir şekilde yaşayıp duran insan oğlu, veya tanrının cennetinde mutlu-mesut yaşayıp giden Adem’le Havva, bir “gayya kuyusu” gibi olan, bilinmeyenlerle dolu bu dünyaya geldiğinde, ilk iş olarak onları o cennete bağlayan, göbek bağları kesilir. (Bu kesme eylemini, insanın doğumunda, yine bir insan gerçekleştirirken, Adem’le Havva’da, onları cennetten uzak tutma işini, yani bu görevi tanrı, “Kerubi” adlı bir meleğe vermiştir). Böylece artık ana karnının rahatlığı ve “görece aydınlığından”, dünyanın karmaşasına ve karanlığına düşmüş ve bir başına, adına yaşam denen bu labirente yolunu bulmak zorunda bırakılmıştır. Ondan sonrası kendi seçimlerine bağlı olarak gelişecektir. Dünyadaki yaşam serüveni içinde yaşayıp duran insanoğlu, öteki halk anlatılarında ve bu Kıbrıs halk anlatısında da olduğu gibi, seçimini doğru

yaparak ya “ak koç”un sırtına atlayıp aydınlığa çıkacak, ya da “kara koç”un sırtına atlayıp, çok daha karanlıklarla kaplı, yerin yedi kat dibini boylayacaktır. Buradaki ak koç ve kara koç metaforları, bireyin hayattaki seçimlerini doğru yapıp-yapmamasıyla ilgilidir ki, bu da öyle pek kolay bir iş olmasa gerek. Her insan yaşamı boyunca, kimbilir kaç kez yanlış yaparak, kara koçun sırtına atlayıp, karanlıklara düşmüştür. Önemli olan bu anlatılarda olduğu gibi, bu düşüşleri de bir avantaja dönüştürebilmek ve bu yanlış seçimleri yinelememektir. Bazan da ak koç diye, kara koçu yakaladığımız da olur elbette. Bu olasılığı da bu masalın kahramanı olan, küçük oğlanın sevdiği güzel kız, şöyle dile getirir: “Beyaz koçun arkasından gidip onu yakaladığımı zannettiğinde, kara koçu yakalamış olabilirsin. Yani çok çabalaman ve şanslı olmayı dilemen gerekiyor. Bunları al ve sakın kaybetmemeye çalış. Bir gün işine yarayacaklar, çünkü yukarıdaki dünyaya döneceğine inanıyorum.” Bunları söyleyen kız, oğlana bir ceviz, bir badem ve bir fındık verir. Sonra şöyle devam eder: “Tekrar ediyorum, bunlara dikkat et. Bunların içinde üç tane uruba var. Zamanı geldiğinde, onlarla ne yapman gerektiğini bileceksin.”

9- Gerçekten de zamanı geldiğinde, bu sembollerden yararlanan oğlan, aslında bir padişah kızı olan- ki oğlanın kendisi de bir prens- sevdiğine kavuşur. Ve... kız elmayı onun başına atar. Yine masalarda çok görülen bu, kızın oğlana elma atması motifinin geçmişi de insanlığın ilk anlatılarından birisi olarak bilinen, Adem ile Havva söylencesindeki “yasak elma” metaforuna dayanır ve “cinsellik” içerir elbette. Kız elmayı atmakla eş seçimini de yapmış demektir. Kız aslında bu seçimini çok önceden yapmıştır. Şu anda yaptığıysa, toplum önünde ve padişah babasının huzurunda bunu açıklayarak legalleştirmesinden ve toplumsal kabule sunmasından başka birşey değildir. Gerçek hayatta da evleneceği oğlanla önceden anlaşılan kız, kendisini istemeye gelenlerin huzurunda, ailesine özellikle de babasına “Siz nasıl uygun görüyorsanız” diyerek, bu seçimini ilan etmiş olur. Görünüşte bu onay bu seçim, baba tarafından yapılmış gibi gösterilerek, babanın toplum içindeki saygınlığı ve evdeki otoritesi pekiştirilmiş olur. Yoksa işin aslını herkes bilir elbette. Bilir bilmesine de böylesine bir “Tecahül-i arifane”yle, durumu kurtarmak çok daha “uygun” olacaktır. Böylece hem değişen dünyaya ve değer yargılarına ayak yudurulacak, hem de gelenek ve görenekten kopmamış olunacaktır.

10- Hemen her masalda olduğu gibi, bu anlatıda da kahramanlar, yukardaki 3.numaralı çözümlemeye belirttiğim, “üçlü döngü şeması”ndan geçtikten sonra, mutlu sona ulaşırlar ve onlar muratlarına ererken biz de kerevetlerine çıkarız.

Bu mutlu son olgusu da masalda şu sözlerle belirtilir: “Prens, abileriyle birlikte, ejderhayı avlamak için, saraydan ayrıldığından beri, başına gelenleri bubasına anlatmış. Abilerinin ihanetini de söylemiş. Gıral hiddetlenmiş ve derhal, onların idam edilmesini emretmiş. Ama prens aynı fikirde değilmiş. Bubasından onları af etmesini, geri kalan ömürlerinde lüks içinde yaşamalarına yetecek gadar para vermesini, onların da ilelebet gıralığı terk etmelerini istemiş.

Bu bilgelik testiymiş ve bunda da başarılı olmuş. Prens, kendisinin dönüşünü sadakatla bekleyen, sevgili genç hanımıyla evlenmiş. Düğün kutlamaları kırk gün kırk gece sürmüş ve sonra, masalcılara göre mutlu yaşamışlar. İki büyük prens ise hayatta kaldıklarına sevinerek, garılarını evlatlarını ve parayı alıp ülkeyi terk etmişler. Ondan sonra hiç kimse gendilerini görmemiş. Bu hainlerin gaderidir. Çabucak unutulurlar. Prens ve genç hanımının unutulup unutulmadığını mı soruyorsunuz... Hayır, çünkü bu mesel Gıbrıs'ın her tarafında anlatılmakta..."

Burada sorulacak ve yanıtlanması elzem bir soru da biz niye kerevetlerine çıkıyoruz olmalıdır sanırım. Evet olan olmuş, biten bitmiş, anlatı sonuçlanmıştır. Bu sonda mutluluk iyice pekiştirilmiş ve en önemlisi de bu mutluluğu, gelecekte bozma olasılığı bulunan hain kardeşler "Ondan sonra hiç kimse gendilerini görmemiş" vurgusuyla, masal sahnesinden tamamen uzaklaştırılmışlardır. Onlar, belki de gelecekte geri dönüp, taht kavgasına girişebilirlerdi. Eğer böyle olsaydı, bu masal da yeni bir sorun ortaya çıktığı için sonlanmaz sürer giderdi. Ama bunu önlemek ve masalı mutlu sonla bitirmek için görüldüğü gibi, anlatıda bütün önlemler alınmış, gereken mesajlar-ileteler bir kez daha belirtilmiş ve mutlu son pekiştirilmiştir. Bundan sonrası için, biz olsa olsa kerevetlere oturup başka anlatılar bekleyen ve olayları artık dışardan izleyen izleyiciler olabiliriz. Mutlu sona ulaşmış kahramanların mutluluklarını, özel hayatlarını paylaşmak gibi bir lüksümüz veya hakkımız yoktur artık. Zaten bundan öteye de tanıklık edilecek ve anlatılacak bir şey kalmamıştır. Çünkü sorun varsa anlatı vardır. Anlatı varsa da anlatım vardır. Anlatılar mutluluklar üstüne değil, sorunlar üstüne kurulur. Yani mutluluğun resmi yapılamadığı gibi, masalı da kurulamaz. Mutluluk, olsa olsa masalın vardığı özlenen bir sondur. Oysa mutluluğa giden yol, bu yolda izlediğimiz serüven, bu mutlu sondan çok daha ilginçtir ki, asıl masalı da zaten bu serüven oluşturur.

Sonuç

Sonuç olarak, görüldüğü gibi her masalın bir gerçeğı ve masal olaylarının hayatta bir karşılığı vardır. Masallar, girişte de belirttiğim nedenle/nedenlerle, yani Yunus'un "Söyler isem olur savaş / Söylemez isem bağrım baş" söylemiyle özetlediğı insan gerçeğinden hareketle, bunları dolaylı olarak, örtük transaksion yoluyla dile getirirler. Bir başka söyleyişle, halkbilimciler tarafından masallara tutulacak ayna, hayata tutulan ayna demektir, çünkü aynı gerçekliğı farklı yöntemlerle yansıtırlar. Böyle olunca da masalları "**Masallar İlegaliteye Zorlanmış Gerçeklerdir**" diye tanımlayabiliriz.

Notlar

¹ Şevket Öznur, Turnalar, Sayı:24, Ekim-Aralık 2006.

eastern mediterranean university

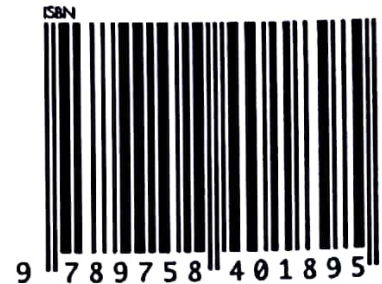
center for

The book constitutes the proceedings of the 8th International Congress on Cyprus Studies, organized by Eastern Mediterranean University on April 25-27, 2012.

Bu kitap, 25-27 Nisan 2012 tarihlerinde Doğu Akdeniz Üniversitesi tarafından düzenlenen 8. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi'nde sunulan bildirileri içermektedir.

doğu akdeniz üniversitesi

Print & Design: EMU Printing-house